

AZ IRGALOM KAPUJA

Négy évtized a szószéken
1970-2010

AZ IRGALOM KAPUJA - Négy évtized a szószéken 1970-2010
Schőner Alfréd

© Schőner Alfréd
© Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.

Köszönet a könyv megjelenését elősegítő támogatóknak:
Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.
MTA - OR-ZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport
MAZSIHISZ

*A címlapfotón a Sáár háráchámim (Irgalom kapuja), míg a hátlapon a Siratófal
egy részlete található.*

Kiadó: Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.
gabbiano@gabbiano.hu
Felelős kiadó: Izsák Gábor
Szerkesztette: Oláh János
Nyomdai előkészítés: Mandel György
Nyomdai munkák: Gabbiano Print Nyomda és Kiadó Kft.
(A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének tagja)
gabbianokonyvek@zsidokonyv.com
www.zsidokonyvek.hu

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részletét a
Kiadó engedélye nélkül bármilyen formában vagy eszközzel
reprodukálni és közölni tilos.

ISBN 978-963-89322-1-1

Megjelent 2011-ben

Schőner Alfréd

AZ IRGALOM KAPUJA

Négy évtized a szószéken

1970-2010

E kötetem unokáimnak:
Danielnek, Liának és Alonnak ajánlom.

Tartalom

Előszó	11
„Tavasza nyár jó, hűvös ősz a nyárra ...”	14
Átalakulás	18
Leomlott a pesti gettó fala	25
... összhangban a világi foglalkozással ...	22
A zsidóság ragaszkodása a Tórához	24
Kutat, felfedez, keres ...	26
Köd és félelem burkolta be a Szináj-hegy ormát	28
... hogy megtalálják az egymáshoz vezető utat ...	30
Az emlékezés szombatja, purim előtt	32
Bevésett szavak	34
Érzelmek - paragrafusok	36
... a sátrak ajtajai tárva-nyitva voltak ...	38
Könyv és kard	40
Opatija, 1972	42
Önmagunk vállalása	44
Hitvallásunk: a „Sömá”	46
A szalagról, bizalmasan	48
Rabbi avatás	50
Szünidőben	54
„Aki egy csillaghoz kötötte magát, nem fordulhat vissza”	56
Könnyeket láttam ...	59
„A hang Jákob hangja, a kéz Ézsau keze”	61
„Világom, világom, ki alkotott téged, ki formált téged ...”	63

Az Országos Rabbiképző Intézet centenáriuma	65
Időzavarral küzdünk ...	71
... hogy merjünk egymás szemébe nézni ...	73
Az ómer számlálása	75
Miért a Szinájon vette át Mózes a kőtáblákat?	77
„Ki nevezhető bölcsnek, hősnek, tekintélyesnek?”	79
Ég az örökmécses	82
A SALOM szó és a betűmisztika	84
Édesapám emlékére	86
Énekek Éneke a Körszínházban	88
„I am seeking for my brothers”	91
New York – New York	96
A velencei gettó	99
Vox Humana	101
Harminc éves vagyok	104
Az erkölcs szináj-hegyi magaslata	106
... az egykori zsinagóga tetején álló Dávid-csillagot ásta elő ...	109
Stobi, az ókori zsinagóga	112
Új templomunkkal a jövőt építjük	114
„Mikor van hozzád közel az Isten?”	117
Jahrzeit táblát készíteni ...	119
A 110 éves Rabbiképző köszöntése	121
„A Világ Alkotója szívet kíván”	124
„És soha ne félj az életben, én veled leszek”	128
Zevulon Hammer, Izrael vallásügyi miniszterének köszöntése	131
Az öröm és a vígság napja	134

A szegedi zsinagóga újraavatása	138
A „megtérés szombatja”: sábat suvó	142
Emlékfa avatás	145
Szukkot	148
Berésit ággádák	154
Peszách, szefirá, sávuot	159
Ünnepi gondolatok	170
Hanuka 1994	172
„A megváltás és a csodák kezdete”	178
A szegedi Panteon árnyékában	180
Szemicha – rabbi avatás	184
Tisa beáv előtti gondolattöredék	187
Herzl Tivadar emléke és a soá	192
... könnyünket ajánljuk fel ...	197
„És száll tovább a könyörgés ...”	201
Szolidaritás Izrael Államával	204
... Nyitottságot, befogadó készséget találtunk tanítványaink szívében ...	210
Régi célok – új kihívások	216
Ádám Emil karnagy emléke	225
Bár-micva avatás az Újlaki zsinagógában	228
100 éves a szegedi zsinagóga	232
Jöjjön a perc, s öltse fel díszét!	238
„... hatvan esztendővel ezelőtt!”	243
„Légy erős, és erősödjünk népünkért...”	247
... ahol ámen-t kellett mondani ...	251
Hódmezővásárhely: újjá avatjuk a zsinagógát	254

„... mert Te, vagy nekem ...”	257
„A legszebb gyertyatartó”	260
„De hamvából egy-egy parázs kilobban ...”	264
„Íme, ez a szövetség ládája ...”	269
A három kapu	273
„Itt találkozik a múlt, a jelen és a jövőndő”	277
„A lét alapja, titkok titka vagy ...”	279
Beszédes kövek	284
Háláchikus állásfoglalás a szervátültetések kérdéséről	286
...Meváltásunk virágba borulásának kezdete...	292
Komárom, 2008	295
„A Mindenható óvja minden léptetek!”	300
Sáár háráchámim – Az irgalom kapuja	302
The Chances of Tolerance	307
„Áhítattal keresem gyökereimet”	312
...Könnyünket ajánljuk fel...	315
Szívem a magasságok felé tekint...	319
Nemzedékek tanítója, tudós és népnevelő, igazi Mester volt	322
„Zászlók a zsinagógában”	325
„Az isteni jelenlét soha nem távozott el a Siratófaltól”	330
„Éltem, voltam, daloltam”	336
Megfogyatkozva és időnként megtörten, de valóra váltja az elődök álmait ...	340
Schőner Alfréd írásainak bibliográfiája	344

Előszó

Negyven év.

Több, mint kétezer hét.

Hetente többszöri prédikáció, írásmagyarázat, *dvár Torá*, tanítás, előadás.

E több ezer elmondott beszédből, talán ha fél százalékuk maradt meg írásban.

A prédikáció elillanó műfaj, mely mindig a jelenlévőkhöz, s csak a percek szól. Leírt zsinagógai beszédeim jelentős részét elnyelte - a szó szoros értelmében - a tenger hulláma, *alijázásunk* idején elvesztek, így csak a megmaradottakból szemezgethettem.

A *soá*, a holocaust előtt ismert irodalmi műfaj volt a prédikáció írásos formája, a *rabbik* egy része a homiliákat leírta és meg is jelentette. Lebovits József „*Magyar Zsinagóga*” címen, húsz esztendőn keresztül, homiletikai folyóiratot szerkesztett a múlt század legelején. A második világháború után - ismert történelmi okok miatt - ilyen jellegű szellemi alkotások alig születtek. Megemlítem Benoschofsky Imre könyvét 1958-ból (*Harminc év után*), amely az egykori BIH (Budapesti Izraelita Hitközség) Budai körzetének volt a kiadványa. Kőbányai János és Katona Ferenc szerkesztésében megjelent Scheiber Sándor posztumusz prédikációs gyűjteményét (*Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek. Múlt és Jövő Kiadó, 1994*); Hidvégi Máté szerkesztésében Löw Lipót homiliáit (*Löw Lipót beszédei. Múlt és Jövő Kiadó, 1999*); és az OR-ZSE kiadásában megjelent Izraelben élő *rabbi*, *Menáchem Meron Tóra-exegéziseit (Az élő Biblia. OR-ZSE, 1999)*. E műfaj magyarországi reprezentánsai - a felszabadulás óta - életheirányban méltó követői a nagy elődöknek, de a *Tóra* szava írásban, gyűjteményes kötetben ritkán látott napvilágot. A folytatólagosság mégsem szűnt meg, mert felekezeti periodikánk (*Új Élet*) helyet adott az ilyen jellegű írásoknak is.

Kötetem a megújulást, a műfaj megújulását szeretné elősegíteni és az elmúlt negyven esztendő majdnem minden évéből közöl homiliákat. Pályám legelején, a '70-es években még *rabbijelölt*ként rendszeresen helyettesítettem a Dohány utcai zsinagóga akkori *főrabbiját*, aki hosszú hónapokat töltött Németországban. A beszédek érintetlenül maradtak meg és e gyűjteményben exhortációk ugyanúgy megtalálhatók, mint hagyományos értelemben vett *tóramagyarázatok*, az előadói pulpituson elhangzott előadások és fordítások. Prédikáltam: Szegeden, Makón, Hódmezővásárhelyen, Kiskunhalason, Miskolcon, Debrecenben, Békéscsabán, Nagykovácsoson stb. A budai Frankel

Leó utcai zsinagógában (vagy ahogyan akkor hívták: Újlakon), Lágymányoson, Újpesten, a Dohány utcai zsinagógában, a Rumbachban, a Vasváriban, a Dózsában, Zuglóban stb. Budapest szinte minden zsinagógájában, a vidéki nagyvárosokban és a kisebbekben is.

Az Amerikai Egyesült Államokban: New Yorkban, Miami-ban. Izrael nagy városaiban: a jeruzsálemi nagy zsinagógában, Tel-Avivban, Rámát Gánban, Haifán, és a kisebb városokban. Moszkvában és Berlinben, Szabadkán, Komáromban és Bukarestben, Nagyváradon és Dublinban stb.

Természetesen a legtöbbet magyarul, kevesebbet héberül, és még kevesebbet angolul. Mindezekből egy kis összeállítást kap az olvasó. Betekintést egy neológ *rabbi* gondolkodásába, a neológ zsidóság világszemléletébe. Bepillantást - egy bizonyos szemszögből nézve - a történelembe, napi eseményekbe, személyes életembe. Vél, vagy valós bátorságomba, félelmeimbe. Az általam egykor leírt mondatokon nem változtattam, sem a héber szövegek kiejtésének fonetikai átírásán, sem a beszédek stílusán. Pontosan úgy kívántam visszaadni ezeket a gondolatokat, ahogyan egykoron elhangzottak. A lap alján található jegyzetek minimális hányadát a beszédek leírásakor jegyeztem fel, túlnyomó részét az elmúlt hónapokban tettem hozzá.

Köszönetem fejezem a kiadónak: Izsák Gábornak; a lektornak: Oláh Jánosnak; az OR-ZSE munkatársainak a sok segítségért; ám mindenek előtt feleségemnek: Julinak, aki türelemmel fogadta el, hogy a könyv előkészítésével, szerkesztésével, közös időtöltésünkben cseppet el keveset.

Ha olvassák e sorokat, és úgy érzik, hogy a *rabbini* szó Önökhöz is szól, ha emlékeket ébreszt, ha régi ismereteket elevenít fel, ha elgondolkodtat, vagy nosztalgikus érzelmeket is kivált, akkor nem volt hiábavaló az elmúlt négy évtized.

Négy évtizedem a szószéken.

Schöner Alfréd

A Sáár háráchámim, az Irgalom kapuja Jeruzsálem híres, nyolc kapujának egyike. A zsidó hagyomány szerint az Irgalom kapuján keresztül érkezik majd el a Messiás, és hozza el a megváltást. E kapu elnevezésének üzenet értéke van...

„Tavasza nyár jó, hűvös ősz a nyárra ...”¹

ונתנה תוקף קדושת היום
כי הוא נורא ואיום
ובו תנשא מלכותך

„Dicsőítsük a mai nap fenséges nagyságát.

Dicsőítsük Istent, akinek méltósága imáink által felmagasztaltatik.”²

Mindenütt a világon kivilágított zsinagógák, s ünneplőbe öltözött férfiak, asszonyok és gyerekek várják és köszöntik *raus hásónot*, a világ születésnapját, a zsinagógai esztendő beköszöntését és *jaum kippurt*, az engesztelés napját.

Kérdések, vágyak, célok fogalmazódnak meg bennünk. Vajon mit rejteget számunkra az új év?

Hadd idézzük a XI. század zsidó költőjét, *Slomo Ibn Gabirolt*:

„Tavasza nyár jó, hűvös ősz a nyárra,

Az idő szekere siet, rohan,

S te állsz, óh, teremtésnek koronája!

S nem tudod: miért? Nem tudod: hogyan?”

Itt vannak a „nagyünnepek”.

A hithű zsidó ez idő tájt lepergeti önmaga előtt az elmúlt év fontos, lényeges, elgondolkodtató eseményeit, mindazokat, amelyek vele történtek. Az egy hónappal ezelőtt megszólalt *sófár*-hang azonban megszakítja a néma szemlélődést, s felkavar, felébreszt, figyelmeztet.

Térj meg! Hallgass lelkiismereted szavára!

E csodálatos ősi hangszer megremegtetve hívja fel a figyelmet a múlandóság tényére, de meghatározza, befolyásolja az elkövetkezendő hónapok terveit is.

בראש השנה יכתבון
וביום צום כיפור יחתמון
כמה יעברון וכמה יבראון
מי יחיה ומי ימות.³

„*Raus hásóno* napján megíratik
és *jaum kippur*kor megpecsételtetik,

¹ Elhangzott Debrecenben, 1970. szeptember 30-án, ros hásáná első estéjén.

² X. századi pijut a kairói genizából.

³ Részlet az „Unetáne tokef ...” kezdetű pijutból. Ros hásáná ás jom kipur délelőtti főimájának, a muszáfnak része. A hagyomány a mainzi Rabbi Amnon szerzeményének tartja. E hipotézisnek ellentmond, hogy a kairói genizában talált írásközött is fellelhető.

mi lesz a sorsunk.
Elmulás? Élet?”

Élet.

Vajon az elkövetkezendő zsinagógai esztendőben kinek jut osztályrészül az a néha megpróbáltatással, fájdalommal telített, néha vígságot, s boldogságot nyújtó varázslat, ez az egyszeri misztérium, melyet életnek nevezünk?

Miért élünk? Hogyan éljünk?

Az ókor színes világába vezet bennünket a Babiloni *Talmud*. Hatalmas emberáradat, zsbongó embersűrű gyűlik össze egy kicsiny, vidéki város piacán. Színes kavalkád, igazi keleti vásár. Itt egy cseréparus kínálja ügyesen kézzel, szakértelemmel elkészített áruit. Ott ruhakereskedő mutogatja a távoli országozból hozott ezerszínű kelméket. Emitt papirusz-tekeracet kínál a klasszikus irodalmat ismerő könyvmásoló. Amott ínycsiklandó falatok csalogatják a megéhezetteket. S most egy hajlott hátú, csillogó tekintetű idősebb ember jelenik meg, s már feltűnése is érdeklődést vált ki. Érces hangján szól a körülötte állókhoz?

מי האיש החפץ חיים⁴

„Ki akar életet, ki vásárol életet?”

Lassan növekszik körülötte a tömeg, s egyre többen hallgatják megdöbbenően a szívükig, s értelmükig ható szavakat:

„Ki akar életet?”

Minden kíváncsi szem az agg tanítómasteren csüng, s a 34. zsoltár szavait idézi:

סור מרע ועשה טוב⁵

„Ha életet kívántok, távolodjatok el a rossztól és cselekedjete jót!”

Ősi, de örökéletű tanítás hallik felénk a történelmi távolból.

Következő zsinagógai esztendőben „életet nyerhetünk”, s létünknek csak akkor lesz értelme, ha eltávolodunk a rossztól, a kísértés szellemétől.

Ha jót cselekszünk.

Ha az igaz emberi értékek mellett állunk.

Ha hiszünk a jóságban, s nem leszünk közönyösek, hanem formálólag hatunk önmagunkra, családunkra, szűkebb s tágabb környezetünkre, ha teszünk valamit szűkebb és tágabb világunk jobbá tételéért.

⁴ Zsoltárok 34,13.

⁵ Zsoltárok 34,15.

Isten iránti szeretet, Isten iránti alázat, az Örökkévaló törvényeinek és tanításainak betartása alapvető vallási tételünk. De - hitünk szerint - elfogadhatatlan az az istenhit, amely csak a formákat tartja szem előtt. A tartalom a fontos, amely által eljuthatunk Istenhez, s eljuthatunk embertársainkhoz.

Példáért hadd forduljunk a *chászid* irodalom egyik tündöklő gyöngyszeméhez:

„Tanítványok sokasága övezte a nagy tudású rabbi előadói pulpitusát. Megismertette a hit lényegét, vallásunk alaptanításait, a zsidóság törvény- és erkölcsvilágát. Raus hásóno előtt azonban nem jelent meg a tudós az előadáson.

Találgatták, hol lehet?

- Biztosan imádkozik – szólt az egyik.

- Talán Isten trónusánál jöháskodik érettünk – vallotta a többség.

Egy szkeptikus ember volt csupán, aki mindig kételkedett. Elhatározta, hogy meglesi őt, vajon mit csinál abban az időben amikor hívei áhítattal várják a tanító szót. Jaum kippur előtt - amikor a rabbi megint eltűnt - utánament és megleszte. Döbbenet látta, hogy kietlen utakon, erdőbe visz az útja és ő, a nagy rabbi rőzsét szedett a jaum kippurt megelőző napon, vállára tette, és az erdőszélen düledező viskóba lépett. Bent idős, beteg házaspár. Odalépett a tűzhelyhez, hogy a szent ünnepre a lelket is felélénkítő meleg legyen a súlyos beteg öregeknek.

Amikor e kételkedő ember visszatért tanuló társaihoz, megkérdezték őt:

- Hol volt a rabbi?

- Istennél?

- Nem - hangzott a büntudatot tükröző válasz - nemcsak Istennél, talán még annál is magasabban.”

E példázat felhívja figyelmünket alapvetően fontos feladatunkra: az emberszeretetre, a másik ember megértésére, s a feltétlen tiszteletre embertársainkkal szemben.

Támogatni az elesettet!

Segíteni az arra rászoruló!

Odaadóan, szorgalmasan, fáradságot nem ismerve dolgozni, hogy közös életünk tartalmasabb, gazdagabb, értékesebb legyen. A múlandóság tényét felelteti közös munkánk.

Vágyak, álmok, tervek fogalmazódnak meg bennünk. Hadd szálljon most a hívó lélek alázatos imája a magasságok felé:

Mindenható Istenünk, áldd meg e szülőföldet!

Hozz továbbra is békét, előrehaladást határai közé!

Áldásod legyen zsidóságunk felett, hogy a beköszöntő zsinagógai
esztendőben boldogság, egészség s nyugalom legyen híveink osztályrésze!
Áldásod legyen az egész emberiség felett, hogy megértés és szeretet ölelje
körül a világot!

A *talmudi* korból származó imánk lírai szavait idézzük:

אבינו מלכנו כתבנו בספר חיים טובים
„Atyánk, Királyunk! Írj be bennünket az élet könyvébe!”⁶

⁶ Az ima forrása a Babiloni Talmud T'áánit traktátusának 25b lapján található.

Átalakulás⁷

Berregett a telefon.

A vonal túlsó végén a Magyar Televízió egyik szervező munkatársa beszélt. Dokumentum jellegű játékfilmet akartak forgatni, melyben kulcsszerepet kap egy munkaszolgálatos század. Az élethűség kedvéért néhány „valódi zsidó arccal” akarták hitelessé tenni az egykor - nem is olyan régen - megtörtént eseményeket.

Hatan indultunk el.

Vidáman, s azzal a reménnyel, hogy megismerjük a kulisszák általunk ismeretlen, „csodálatosnak” vélt világát.

Fejetlenségnek látszó sürgés-forgás fogadott bennünket.

Hangzavar, utasítások sorozata, férfikacaj.

Az egyik ablaknál megkaptuk felszerelésünket, mely egy kopott, szakadozott vászoningból, katonanadrágból és zubbonyból és egy pár agyonhasznált bakancsból állt.

Elindultunk.

A kényelmes autóbuszban komikusnak hatott a „bélyeges sereg”. Rövid idővel a megérkezés után megkezdődött az előkészítő munka. Sorokba fejlődünk a girbe-görbe civilglédából. Hosszú félórának lett az eredménye a katonás nyílegyenes emberfal.

Hasonló MUSZ-os⁸ ruhában ismerős arcok villantak fel előttünk.

Színészek.

Ismertek és kevésbé tehetségesek. Megkezdődött a begyakorlás. Egy régi katonadalban Horthy Miklós katonáját énekeltették, majd elsírtuk az otthon hagyott menyecskét.

Lassan ment az idő, és ismételtünk és ismételtünk. Az idősebb statisztáknak már átizzadt az ingük. Mi könnyen bírtuk.

⁷ Elhangzott a Goldmark Teremben, 1971. január 10-én, ászará betévé napját követő kultúrdélutánon.

⁸ A II. világháború idején a zsidó férfiaknak munkaszolgálatot kellett ellátniuk. Többnyire a Honvédség számára szükséges munkákat (utak javítása, rakodás, erődítések készítése, a fronton akadálytelepítések, aknák felszedése) végezték. Ha az őket felügyelő tisztek, katonák (a keret) antiszemitaik voltak, azt többnyire ellenőrzés nélkül, gyakran brutális bánásmóddal éreztethették a MUSZ-osokkal.

A szünetekben beszélgettünk, sokat neveltünk. Másnap előlről kezdődött minden.

Dalolni, menetelni, énekelni, gyalogolni.

Le a Duna-partra.

A természet különös játéka folytán csak a szemközti oldalt világította meg a nap. Ismét feladatot kaptunk.

„Feküdj! Jaj, vigyázni – hiszen felvétel van -, nehogy felnézzek!

Földre szegezem tekintetem, s szemem sarkából a távolt fürkészem. Ahol élek, ahol már kisütött a nap. Fejem felett érzem a filmfelvevő rögzítő pásztáját.

Elöttem csak egyenruha, körülöttem MUSZ-osok sokasága.

Már átélem, amit hallok, a szörnyű kort.

Én, aki 1948-ban születtem.

Szinte fáj, hogy itt vagyok.

Már az ing is kicsi, a bakancs is szorít.

Csak a szívem lett nagyobb, már a torkomban dobog.

Nehezen veszek levegőt ...

Végre szünet. Mindenki coca-colát kap.

Az emberek beszélgetnek, viccelnek, ugratják egymást.

Én a könnyeimmel küszködöm.

Hazafelé egy jogászhallgató ült mellém.

Azt kérdezte: belement valami a szemébe?

Látta a könnyeimet.

Megszóltam, halkán, elmerengve, eltűnődve:

Belement valami a szemembe, de most mégis sokkal tisztábban látok.

Leomlott a pesti gettó fala⁹

A „*Löchó dajdi...*”¹⁰ ismert dallamának felcsendülésekor szent szombatunkat köszöntjük. Fogadjuk pihenésünk napját, mely megszakítója dolgos hétköznapjainknak. Ilyenkor szövegmagyarázat kapcsolódik az áhítatos imák rendjéhez, mely soros heti szakaszunkkal függ össze.

*Széfér jeciász Micrójim*nak¹¹ is nevezzük a holnap délelőtt kezdődő, a holnap délelőtt olvasandó *Tóra*-i könyvet, a *Semajst*¹², melynek elején a rabszolgaságban sínylődő nép későbbi vezérének, Mózesnek születése található. Az eseményhez az *aggáda* csodás körülményeket költ. „Korábban nehéz, sűrű felleg lepte be *Micrójim* földjét”, de Mózes születésének a következő szimbolikus képe tárul elénk:

„Vakító fény sugárzott, mely bevilágította az egész földtekét”.

Az allegória érthető volt és beigazolódott, a történelmi hivatását betöltő Mózes, majd követői fényel - a tudás világosságával - világítottak az ókor rejtelmében, a középkor, majd a legújabb kor homályaiban.

Mi az a maradandó szellemiség, melyet Észak-Afrikától Itáliáig, Hispániától a Németalföldig alkotott a zsidóság?

A könyv, s a benne rejlő tartalom!

„Habant sua fata libelli.”¹³ – A könyveknek is megvan a sorsuk, rendeltetésük. Mózes mesterünk örökösei, szellemének örökösei átvették és továbbfejlesztették a *Tóra* könyveit. Hatásukra tekercesek, majd kötet ezrei íródtak, hirdetvén a zsidó hitet és kultúrát.

„Könyveket azért alkotunk, hogy önnön lélegzetünkön túl embereket kapcsoljunk magunkhoz és így védekezzünk minden élet kérlelhetetlen ellenfele, a feledésbe merülés ellen.” -írja Stefan Zweig: *Könyves Mendel* című novellájában.

⁹ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. január 15-én, Semot hetiszakasz szombatján.

¹⁰ A cfáti Slomo Álkábec liturgiai költeménye, a péntek esti imakönyv része. Forrása: Babiloni Talmud: Sábát 119a.

רבי חנינא מיעטף וקאי אפניא דמעלי שבתא, אמר: בואו ונצא לקראת שבת המלכה. רבי ינאי לביש מאניה מעלי שבת, ואמר: בואי כלה בואי כלה

¹¹ Egyiptomból való kivonulás könyve.

¹² Mózes II. könyve. Héberül: Semot, latinul: Exodus.

¹³ Idézet Terentius Maurus Carmen heroicum-jából.

Korok kényszerítették fallal körülvett gettókba a zsidó vallás híveit, ahol kultúránk örök értékű alkotásai keletkeztek, melyek megalázottságunkról, kisémmizettségünkről is számot adtak. Szenvedéseink gyarapodtak. A legnagyobb megpróbáltatás idején, mikor nyomorúságunk tetőfokra hágott, mégis leomlott a pesti gettó fala. 26 évvel ezelőtt, január 18-án a Vörös Hadsereg visszaadta több tízezer összezsúfolt zsidó szabadságát. Szombat fogadásánál szent szombatunk bejövetelén visszaemlékezünk e sorsfordító napokra.

Mindenható Atyánk!

Jóságos Istenünk!

Add, hogy szabadságban élhessünk!

Add, hogy zsidó kultúránk serkentőleg hasson felekezetünk híveire, s embertársainkra!

Add, hogy beteljesedjék a próféta biztató szava:

ואתה אל תירא עבדי יעקב ואל תחת ישראל

„Ne félj szolgám, *Jákob*, ne rettegj többé Izrael...”¹⁴

¹⁴ Jeremiás 46,20.

...összhangban a világi foglalkozással...¹⁵

Zsidó otthonainkban néhány perccel ezelőtt lobbantak fel a péntek esti gyertyalángok. Mindig visszatérő esemény ez, állandó emlékeztetés a szombat világosságára, nyugalomára.

נר מצוה ותורה אור

„Fény a *Tóra*, mely világosságával előttünk világít életünk útjain.”¹⁶

Irányt adó, cselekvésre serkentő.

Heti *szidránk* elején olvassuk:

וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי יהיה לא נודעתי להם
„... azt a nevemet, hogy ÖRÖKKÉVALÓ, még nem ismertettem meg
veled...”¹⁷

Az *aggáda* színes gondolatvilágából idézek:

לפי מעשי אני נקרא

„Cselekedeteim, tetteim által ismerheted nevemet.”¹⁸

A zsidóság törvényt kapott. Istentől kapott ajándék volt ez, melyet minden időben fejlesztettek őseink, de végletekbe nem estek. Nem véletlen, hogy a *Misná Ovausz* traktusában udvarias tanácsadás, óvatos figyelmeztetés került.

יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ

„A *Tóra* tanulása csak összhangban a világi foglalkozással nyújthat értékeset.”¹⁹

Az *aggáda* előbbi magyarázata az emberre is érvényes. *Tóra* tanulás és világi hivatás kiegészítette egymást, s csak így, tettei által, válhatott az ókori ember neve maradandóvá.

Évszázadok múltak el s nemzedékek egyeztették össze a mindennapi munkát és az ősi törvényt. Új foglalkozási ágak keletkeztek, a tudomány sokrétűsége révén az ismeretanyag kiszélesedett, hihetetlen méretekben megnőtt.

Formáljuk *Rábbon Gámiél* mondását így:

Világi foglalkozásod, élethivatásod csak úgy válhat egészsé, és szerves része csak akkor lehetsz a tradíció láncolatának, neved akkor válhat az utókor számára maradandóvá, ha hittel és *Tóra*-i erkölccsel egészítet ki azt.

¹⁵ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. január 22-én, Váéra hetizakasz szombatján.

¹⁶ Mislé 6,23.

¹⁷ M. II. 6,3.

¹⁸ Midrás rábá: Semot 3.

¹⁹ Misna, Ávot 2,2.

Mindenható Istenünk!

Add, hogy ezt a harmóniát megtarthassuk, hogy minden zsidó megtalálja hivatását, életének célját.

²⁰הציבי לך צינים

Állítsuk magunknak a *Tórát* útjelzőül, hogy valláserkölcsi alapunk is legyen a modern világban, s így hűek lehessünk zsidóságunkhoz, s elődeinkhez méltóak cselekedeteinkben.

²⁰ Jeremiás 31,20.

A zsidóság ragaszkodása a Tórához²¹

Soros hetiszakaszunkban a rabszolganép útra kelését láthatjuk. Eszme és ideál még nem formálja a tömegnek. Időben és térben eltávolodnak fogva tartóiktól, s közelednek magasabb célok felé, melyeket a Tan közelségében értettek meg.

Önkéntelenül adódik a kérdés: Miért olyan nagy a zsidóság ragaszkodása a Tórához, miért olyan szigorúak ebben a tekintetben törvényeink?

A 15. zsoltárban a következő kérdést találjuk:

יהוה מי יגור באהלך מי ישכן בהר קדשך

„Örökkévaló, ki időzhet sátradbán, ki lakhat a szentség hegyén?²²

A költői kérdésre a választ a zsoltár keretein belül is megtaláljuk, de figyelemre méltó a következő, legendászerű magyarázat.

„A könyv és a kard egymáshoz kötözve szállottak alá. Azért teremtették így, hogy elválaszthatatlanul egymás mellett legyenek, de az egyik mindig uralkodjék a másikon.”

S valóban. Hol a könyv, a tudomány, a kultúra szimbóluma, az erkölcs magába foglalója kerekedett felül; hol pedig a kard, az erőszak és a terror jelképe uralkodott.

Szemünk előtt játszódik le az a jelenet, mely a XX. század történetének egyik leggyászosabb pontja volt.

Arra gondolunk midőn a náci barbárok zsidó és nem zsidó írók műveiből máglyát raktak, és elégették azokat.

Ez az erőszak győzelme volt az erkölcs felett, a gyűlölet győzelme volt a humánus felett.

Erre a változó kimenetelű történelmi versengésre évezredek tanulságaiból a következő választ adjuk:

טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף

„Jobb nekem Tórád, óh, Örökkévaló, mint a kard által szerzett arany és ezüst.”²³

Ezért olyan nagy a zsidóság ragaszkodása a Tórához, ezért olyan szigorúak törvényeink a könyvvel, a könyvben rejlő tanításokkal szemben.

²¹ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. január 29-én, Bo hetiszakasz szombatján.

²² Zsoltárok 15,1.

²³ Zsoltárok 119,72.

Mindenség Alkotója!

Hozzád imádkozunk, hogy megértés uralkodjék a Földön, hogy a könyv
kerekedjék felül,

hogy bekövetkezzék *Hosea* próféciájában lévő reményt keltő szavad:

וקשת וחרב ומלחמה אשבור מן הארץ והשכבתים לבטח

„... az íjat, a kardot eltávolítom, a háborút megszüntetem minden országból,
és nyugodni hagyom őket biztonságban.”²⁴

²⁴ Hosea 2,20.

Kutat, felfedez, keres ...²⁵

„Ahogy fáradt, rokkant a teste, akként fásultak érzékei”²⁶ -olvashatjuk Sandro Botticelliről, az olasz festőről.

Ritkán adatik meg embernek, hogy életében a fizikai adottság és szellemi frissesség végig harmóniában legyen. A korai zsidó történelemnek legjelentősebb alakját: Mózeset, a sors megajándékozta ezzel a képességgel. Tudatos volt az isteni szó, mely őt hivatásának teljesítésére szólította fel. Hittel és bizalommal kezdett a nép formálásához, hogy ezer- és ezer akadályon, szembeszegülésen, lázadáson, harcon és inségen keresztül szent cél felé vezesse az alaktalan tömeget, a hébereket.

Mózes küldetése nem volt más, mint útbaigazító vezérlés, ösvény, mely az erkölcsi fertőből emelte ki a népet a szellem magaslataira.

והיה כאשר ירים משה את ידו וגבר ישראל

„Míg Mózes felemelte kezét, erősödött Izrael.”²⁷

Szükség idején, amikor környezetének pusztító karja közeledett, hogy végzetébe taszítsa a rabságból megmenekült népet, Mózes magasba emelte kezét. Ujjai erősen tartották, görcsösen átfogták a féltve őrzött kincset, a biznyság tábláit, melyek Istenről, s erkölcsről tanítottak.

Ekkor erősödött Izrael gyülekezete.

Késői századok zsidóságának életét más tényezők formálták. Egy tengerentúli zsidó író líraian szép könyvében áll: „Ha valaki zsidó, mindegy hová tart, magával viszi a hátán a sebezhetőséget.” Elődeink sajátos, elszigetelt életének találó meghatározása volt ez. Hiszen népek haragjának, ellenszenvének kitéve, vallások szorításától övezve egyetlen mentsvár volt a mózesi tan.

לכן גלה עמי מבלי דעת

„A Tóra nélkül nem volt életképes a zsidóság.”²⁸

Így, a Tannal erősödött gyülekezetünk.

Heti *szidránk*ból láthatjuk Mózes karjai „nehezek voltak”, s emberek segítőkészségére volt szükség, hogy magasban maradhassanak azok. A mózesi kar a Tan formálója. S a Tant nagyon nehéz volt egyedül, különállóan értelmezni. Csak közösen, együttesen lehetett megvalósítani. A törvény által,

²⁵ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. február 5-én, Besálách hetiszakaszb szombatján.

²⁶ Láng György: Primavera - Sandro Botticelli élete. Budapest, 1970.

²⁷ M. II. 17,11.

²⁸ Jesája 5,12.

a közösséghez való ragaszkodás volt a vándorló tömeg, és a középkor gettójában meghúzódó zsidó számára az élet alapja. S ma is vallásunk létének feltétele ez.

Mi őseink követőinek valljuk magunkat. Igyekszünk megérteni tanaikat és továbbfejleszteni erkölcsüket. Mert csak így maradhat fent a zsidó gyülekezet.

Mindenható Istenünk!

Add, hogy tiszta szívvel fordulhassunk feléd, hogy életünkben, csodálatos technikai vívmányok közepette se feledkezzünk meg egymásról, s Rólad!

בְּרָא ה' חֲדָשָׁה בְּאָרֶץ

„Az Örökkévaló mindig újat alkot...”²⁹

Ennek eredményeképpen teremt az ember is a földön.

Kutat, felfedez, keres ...

De örök értékű marad *Tórád*, mely nemzedékek alakítója volt, generációk erkölcsének formálója, s vallásunk megingathatatlan alapja ma is.

²⁹ Jeremiás 31,20.

Köd és félelem burkolta be a Szináj-hegy ormát³⁰

Tóra-i történetünkben a vándorló tömeg, a rabszolgaságból menekültek fordulóponthoz érkeztek. Már alkalmasnak látszanak, hogy átvegyék és megismerjék a Tant. Köd és félelem burkolta be a Szináj-hegy ormát. Megjelent Mózes, kezében a két kőtábla, az erkölcsi világ későbbi alapja. Remegés és remény a nép figyelő szemében, melyet összezárásra kényszerít a fejük felett ragyogó erős fénysugár. Allegóriákban és szimbólumok alkalmazásakor gyakran hozzák összefüggésbe a Tórát és a fényt. Az *aggáda* heti szakaszunkkal kapcsolatosan így beszélt erről:

„Az Örökkévaló szava nyomán vakító fény árasztotta el a föld felszínét. A birodalmak uralkodói Bileámhoz, a híres nem zsidó prófétához mentek, hogy felvilágosítást nyerjenek, mit jelent a szokatlan sugárzás. Így szólott a leghíresebb fejedelem:

מבול בא לעולם

- Vajon második özönvíz előjele a nagy fény?

A próféta megnyugtató felelete után egy másik kérdezte reszketve:

אבל מבול של אש מביא

- Talán tűzözön által akarja az Alkotó megsemmisíteni teremtményeit, s ennek előjele ez?

Bileám így válaszolt:

- Tóra adatik most a zsidó gyülekezetnek.”

וממנה יצאה האורה הגדולה

„Isten alkotásából ered a fény, mely az értelem sugarával megvilágítja a sötétbe burkolódzó földet.”³¹

A kinyilatkoztatás valóban nemcsak a zsidóság számára volt sorsdöntő esemény, hanem az egész erkölcsi- és kultúrvilágra formálólag hatott.

„Vannak remekművek - írja egy zsidó művész - melyeknek idő kell, amíg felszívódnak az emberek tudatába, míg belevésődnek az emberek lelkébe.”

A Tóra nem tartozik az úgynevezett „remekművek” sorába. Több, sokkal emelkedettebb ennél. Egyetlen kifejezéssel határozható meg:

³⁰ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. február 12-én, Jitro hetiszakasz szombatján.

³¹ In:

ספר האגדה מבוחר האגדות שבתלמוד ובמדרשים,
סדרות לפי הענינים ומפורשות על ידי ח"ו ביאליק וי"ח רבניצקי, הוצאת דביר, תל אביב, 1987.

התורה הקדושה - Szent a *Tóra*, melyet nemcsak olvasni, hanem megérteni kell, mely nem elvont filozófia, hanem útmutató cselekvésre serkentő, példát állító törvénykódex és örök értékű narratíva. A remekművek remekműve még nehezebben érlelődött meg az emberek tudatában, szívódott fel az ember gondolkodásmódjában. Egyetemességet hirdető vallásunk, az emberek egyenlőségét valló zsidóságunk a törvényt ünnepli *Jitro* hetiszakaszunk szombatján, melynek megvalósulásáért és elfogadtatásáért annyit vállaltak elődeink.

... hogy megtalálják az egymáshoz vezető utat ...³²

Sábász sőkolim, a sekelek szombatja köszönt be hozzánk. Minden évben hangsúlyozzuk e nap jelentőségét, emlékeztünk a népszámlálásra, melyet *ádár* hó első napján tartottak őseink. Az esemény jelentőségét az adta meg, hogy mindenkinek egységes pénzdarabot kellett beszolgáltatnia. Bizonyítandó, hogy nincs különbség ember és ember között a zsidó gyülekezetben.

Az előbbi humánus tétel fejlődéseként az idegen megbecsüléséről az *aggáda* így regél:

A rabszolgaság házából megmenekült, Mózes vezette nép rőtta a kietlen akadályokkal teltett pusztai útját. A szent hajlék fölött lebegő felhő csak az indulás, vagy a megpihenés idejét határozta meg. Az útirány kijelölésében nagy segítséget nyújtott a midjanita Chauvov b. Reuel³³. S midőn a nép útjának végcéljához közeledett Chauvov érezvén, hogy megtette feladatát, haza akart térni övéihez. Így szólt:

עזב עזבתי בארץ מולדתי ...

... elhagytam szülőföldemet, családomat és vagyonomat.

Most visszatérek, s megismertetem népemmel Istenetek nagyságát, törvényeitek sokoldalúságát. Az idegent tisztelő, más embert is megbecsülő Mózes, hálatelt szívvel kérlelte, ne tedd ezt, ne hagyj el bennünket, maradj velünk! Olybá veszünk, úgy megbecsülünk, mint bárkit testvéreink közül. Sőt ha néped látja, hogy Te velünk együtt ragaszkodsz Istenünkhöz, akkor megérti elveinket és feladatunkat, s megbecsülnek ők is bennünket.

Egy későbbi nagy gondolkodó, Moses Mendelssohn erről a következő véleményét alkotta:

„Egyesek azt állítják, hogy a barátság a gondolkodásmód azonosságán nyugszik, de én úgy találom, hogy fordítva van, mert a kölcsönös megbecsülésre felépülhet a készség azonossága.”

Mendelssohn elvét, s az *aggáda* eszméjét ma is valljuk, hiszen a világ annyira különböző, a felfogások annyira megoszlanak. De a *Tóra* leglényegesebb parancsai arra tanítanak, hogy mindenkit tiszteljünk.

³² Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. február 19-én, sábat sőkolimkor, Mispátim hetiszakasza szombatján.

³³ Chauvov ben Reuel (Jitró egyik neve volt) előfordul a *Tóra*-ban, M. IV. 10,29-ben:

ויאמר משה לחבב בן רעואל המדיני חתן משה...

Mindenható Istenünk!

Sökolim hetiszakasz szombatján, törvényeid szombatján, az egyenlőség szombatján imádkozunk Hozzád. Vezérelj az embereket az igazság ösvényén, hogy megtalálják az egymáshoz vezető utat, hogy eltűnjék vallások viszálya, népek ellentéte.

היוצר יחד לבם המבין את כל מעשהם

„Aki alkotta az ember szívének rezdüléseit, s figyeli minden tettüket,

Ő hintse felénk áldását ...”³⁴

³⁴ Zsoltárok 33,15.

Az emlékezés szombatja, purim előtt³⁵

A „lösján hákajdes”, a szent nyelv egyik dallamos, hangzatos szava: בטחון - bizalom. Életünknek feltétlen velejárója ez a fogalom, mely gyermekkorunktól kísér bennünket. Erőt ad abban az órában, mikor csüggedünk, tette serkent, mikor fáradt már a test. Ez az örök optimizmus zsidóságunk egyik alapeszméje. *Purim* ünnepe köszönt be hozzánk a következő héten. Az öröm, a vígság napja, alkalom az ujjongásra. Ilyenkor bővelkedik a jókedv, erősödik a bizalom. Együtt örül öreg és fiatal, felnőtt és gyerek.

Gyerekek!

A közmondás szerint a fiatal, a kiskorú gyermek mindig megmondja, néha tudat alatt, az igazat, az igazságot. Az *aggáda* regéli, hogy *Mordecháj, Eszter történetének egyik fő alakja találkozott három kislíúval, akik késő este a tanházból hazafelé tartottak sietve. Mordecháj megállította őket, kíváncsi volt, hogy a tanulástól kissé megterhelt gyerekekre melyik szentírásí vers hatott a legjobban. Így szólott az első a kérdésre:*

אל-תירא מפחד פתאום ומשוואת רשעים כי תבוא...

„... ne félj a hirtelen jött szerencsétlenségtől!”³⁶

Meglepő, szinte megdöbbenő válasz. Hiszen ismerni véljük az évszázadokkal ezelőtt élt gyermek gondolkodását, melyet egy zsidó író klasszikus regényében így örökített meg:

„Még nem tanulta meg az írást, de azt az egyet már tudta, hogy mindenkitől és mindentől féljen a földön.” A gyermek válasza tehát vágy volt, kimondott áhított gondolat, melyet az optimizmus sugallt. A *második fiú is belekapcsolódott a beszélgetésbe. S az előbb hallottaktól áthatva így beszélt az idős mesterhez:*

עצו עצה ותפרו דברו דבר ולא יקום כי עמנו אל

„Mindig ágáltak ellenünk, gyakran törtek vesztűnkre. De gonosz szándékuk meghiúsult, mert Isten velünk van.”³⁷

³⁵ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. március 5-én, sábat záchorkor, Tecáve hetiszakasz szombatján.

³⁶ Mislé 3,25.

³⁷ Jesája 8,10.

Ez a kedvelt bibliai versem nekem, mert bízom és remélem, hogy nem lesz, aki hirtelen támad reánk, s az, ki tudatosan végünket akarja, saját csapdájába esik.

Szinte megható gyermekszájból hallani a harmadik feleletet, melyet bölcs tanítója ültetett el a gyermek fogékony lelkébe.

ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבל אני עשיתי ואני אשא ואני אסבל ואמלט

„Öregségig is az vagyok, vénségig is én viselek, én cselekedtem és én

hordozok, és én viselek és megmentek.”³⁸

Idős korban is mentsvár a bizalom, a közösség, az embertársak, s a Világ Teremtője iránt. Világégek és egyéni tragédiák ritkították meg sorainkat. Sokan maradtak egyedül. Sokaknak meggyalázták emberségüket. Vallásunk vigaszt akar nyújtani, s a hit meggyőző erejével fátylat lebbenteni a fájó múltra. A vígság, az örök optimizmus ünnepe a *purim* is erre szólít fel bennünket. *Purim*, mely történetével és szokásaival a régmúltban, a szörnyű sötétségben is felvidította a magányost, a magába fordult lelkeket. A *purim*, mely biztatóan mutatott a jövő felé.

Sábosz zochajr, az emlékezés szombatján visszagondolunk viharos történetünkre. Hirtelen jött a félelem, vagy a szerencsétlenséget tudatosan zúdították ránk, a *Hámánok* mindig - gyakran nagy áldozatok árán, de mégis - elbuktak. Valljuk most is a zsoldáros szavát:

בית אהרן בטחו בה' עזרם ומגנם הוא

„Áron háza, bízzatok az Örökkévalóban, örök bizalommal, mert oltalmunk és segítségünk Ő minden időben”³⁹

³⁸ Jesája 46,4.

³⁹ Zsoltárok 115,10.

Bevésett szavak⁴⁰

והלחת מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחת
„Az írás, Isten írása bevésetett a táblákba.”⁴¹

אל תקרא חרות אלא חרות⁴²

A hagyomány a חרות a horusz kifejezést חרות *héruusz*-szá alakítja, melynek jelentése: szabadság. Ez által még mélyebb értelmet adott a fenti idézetnek. Isten alkotása, a két kőtábla a szabadság szellemében született, a két kőtábla, melynek parancsolatai csak a szabadság légkörében válhattak örök értékűvé, maradandóvá.

Tegnap ünnepeltük *purimot*, a szabadság, a vallás szabadságának ünnepét. Igen, a zsidóság viharos történelmében az egyén szabadsága, a vallásszabadsággal volt egyenlő. A vallás szabad gyakorlásával, törvényeink szigorú betartásával. Formáló erőnk volt a vallás, egyéniségünkre és így erkölcsünkre is pozitívan hatott. Szükség volt a hit alakító erejére, mert formálható az ember szívének hajlama gyermekkorától fogva. Hit nélkül elvész a vallásos érzés. Ezt allegorizálja az egyik *aggáda*, e heti *Tóra*-i szakaszunkhoz fűződő magyarázatként.

A rabságból megmenekült nép várva várja vezérét, ki a *Szináj*-hegyre távozott, hogy ott a bizonyság tábláit átvegye, s ezzel életüknek törvényes formát szabjon. Mózes késik, s a felizgatott nép, az alakatlan tömeg fél és jajgat, lázong, majd lázít. Új istent, nem láthatatlant, hanem alakká formálhatót kíván. S rövid idő alatt *Áron* keze nyomán elkészül az aranyborjú, a rideg lélektelen ércszobor, melyet körül táncol, s mely mellett örömdalba kezd a gyülelés sereg. Ez idő alatt Mózes átvette a kőtáblákat, melyeken a tíz ige betűi voltak bevésve. A népvész közeledett tábor felé, s a kőtáblák, melyek karjain nyugodtak egyre nehezebbek lettek.

והנה הולכות האותיות הלוך והסר הלוך ופרוח

„Eltűntek a betűk, a bevésett szavak fokozatosan távoztak el, szálltak fel alkotójuk felé.”⁴³

⁴⁰ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. március 12-én, Ki tiszá hetiszakasz szombatján.

⁴¹ M. II. 32,16.

⁴² Misna, *Ávot* 6,2.

⁴³ לבנר, י.ב. כל אגדות ישראל, מן הולדת משה עד מלכות דוד, הוצאות ספרים "אחיאסף" ו"עבר", ירושלים, 1968.

S mire Mózes a nép közelébe ért, látta eltévelyedésüket, kezében súlyos kődarabok maradt csak, a morális életre felszólító igéknek már nyomuk sem látszott.

A Biblia utáni korban az aranyborjú képe megtestesítője lett mindannak, ami az erkölcstelenséget jelenti, mindannak, ami az ember fejlődését meggátolja, jövőjét akadályozza. Ilyenkor a *Tóra* törvényei mindig eltávolodtak az embertől, mint akkor Mózes idejében.

Mindenható Istenünk!

Szombat köszöntésénél imádkozunk Hozzád. Add, hogy törvényeidet betarthassuk, eszméid, elveid, és tanításaid összefonódjanak, s az ember megbecsüléséhez vezessenek, hogy a betűk soha ne távozzanak el tőlünk. S akkor valljuk valamennyien

הג לה' מחר

„Ünnepnapja lesz holnap az Örökkévalónak.”⁴⁴

⁴⁴ M. II. 32,5.

Érzelmek - paragrafusok⁴⁵

מעט ורעים היו ימי שני היי

„Életem éveim rosszak és gondokkal telítettek voltak.”⁴⁶ -vallja az ősz pátriárka életének végén.

A holnap délelőtti *szidra* felolvasásánál ismét szemtanúi lehetünk egy búcsújelenetnek. *Áron* és *Mirjam*, Mózes testvérei a földi létől búcsúznak. Életük összefonódott a nagy népvezér életével. Azonosak voltak szenvedéseik, megpróbáltatásai, küzdelmeik és céljai. A mindennapi nehézségek közepette, a szombati nyugalom árnyékában felvetjük mi is a kérdést: Hogyan élünk, mi a célunk, milyen ideál felé törekszünk?

Szentírásunkban az Isten név két különböző kifejezési formáját találhatjuk legtöbbször:

ELOHIM: אלהים

ÁDONÁJ: יהוה

Az *ELOHIM* jelentése: Isten, jellemzője: a törvényes szigor.⁴⁷

Az *ÁDONÁJ*: Örökkévaló, jellemzője: az irgalmasság.⁴⁸

A zsidó vallásfilozófia meghatározása szerint a törvényesség és az irgalmasság a Legfelsőbb Lény alapvető tulajdonsága, amely felé minden embernek törekednie kell.⁴⁹

Tóránk elbeszélése szerint, *Áron* és *Mirjam* testvére, Mózes volt minden idők legszerényebb embere. A szerénység magába foglalja az irgalmasságot is, mely prófétái küldetése során jellemezte őt. Ugyanakkor keménykezü, kiváló jellemű, bátor férfiú volt, aki a „gyülevész népből”, „*ám szegulá*”-t, olyan népet formált, amely alkalmasnak bizonyult arra, hogy a hivatás hordozója legyen. A jog mindenki számára kötelező, ne feledkezzünk meg a másik komponensről az embertársainkhoz való viszonyról sem. Az érzéseket, érzelmeket nem határozzák, nem határozhatják meg paragrafusok. Őszinte szívvel kövessük állandóan kritizáló lelkiismeretünket, hogy az ideál követői lehessünk.

⁴⁵ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. július 2-án, Chukat hetiszakasz szombatján.

⁴⁶ Jákob ósatya mondata. M. I. 47,9.

⁴⁷ מידת הדין

⁴⁸ מידת הרחמים

⁴⁹ Áchád Háám (Áser Cvi Ginzberg) alapnűvében az „Ál párását deráchim” (Válaszúton) 96. fejezetében részletesen foglalkozik e kérdéskörrel.

את אחי אנכי מבקש

„Testvéreimet keresem én”⁵⁰ -hangzik Szentírásunk egyik legdrámaibb mondata, mely vallásunk jellegzetes tantételei, közé tartozik. Szinte fogalommá lett. Évezredes és mindennapos feladat körvonalai rajzolódnak ki a bibliai idézet messzeségéből. Évezredes, mert a megbízatást akkor kaptuk, midőn a zsidóság megjelent a történelem színpadán. Mindennapos, mert ez az áldozatvállalás, testvéreink, embertársaink keresése, kölcsönös megbecsülése, jóindulata állandóan időszerű, mindig aktuális. Törekedjünk egymás tiszteletére, és a szeretete által az elérhetetlen, de megközelíthető tökéletesség felé.

⁵⁰ M. I. 37,16.

... a sátrak ajtajai tárva-nyitva voltak...⁵¹

„Az emberi tévedést meg lehet bocsájtani, de az embertelen magatartást soha.”

Fővárosunk egyik nagy hagyománnyal rendelkező színháza érdekes, gondolatokkal telített drámát játszik. A mű szerzőjét - ki ismeri az ember erényeit és hibáit, ismeri a lélek legrejtettebb rezdüléseit - a szenvedés és az igazságtalanság ihlette meg. Tőle való az előbbi idézet: „Az emberi tévedést meg lehet bocsájtani, de az embertelen magatartást soha.”

A zsidóság számára ez az aforizma a jelen időszakban többszörösen is aktuális. Vasárnaponként idős férfiak imájától, asszonyok zokogásától hangosak az amúgy néma, vidéki zsidó temetők. Mártír istentiszteletek emlékeztetik őket arra a vérünkkel áztatott korra, melyre az embertelen magatartás volt a jellemző. Rokonaikat, hozzátartozóikat - kik mártíriumot szenvedtek - nem véletlen események tettek üldözöttekké, majd áldozatokká. Tudatos emberirtás, valláspusztítás történt.

Támmuz hó 17.

A vallásos ember számára szomorú - történelmünkre kiható - eseményt jelez ez a dátum. Ezen a napon kezdődött Jeruzsálem ostroma a Vespasianus hadvezér irányította római légiók által. Szomorú hetek következnek vasárnaptól, mikor is gyásztónust ölt az egész liturgia. Emlékezvén a szenvedésekre, melyek a hatalmas Róma árnyékában élő, maroknyi zsidóságot érték.

Ha visszafelé forgatjuk a történelem kerekét, a harmadik aktualitást a bibliai korban véljük felfedezni. E heti *Tóra*-i olvasmányunk *szidrája*: *Bálák* és *Bileám* története. A buktatókkal nehezített pusztai vándorútján, a nép közeleg a nagy cél felé. *Moáb* határához érkeztek, melynek királya szövetséget köt a *midjánitákkal*. *Bálák* gyűlölettel viseltetik Izrael fiai iránt. Ok nélküli gyűlölettel. Átkozásra hívja fel *Bileámot*, a híres nem zsidó profétát, aki azonban akarata ellenére áldást jövendöl.

E fejezetet - mely Szentírásunk egyik legismertebb, legolvasottabb része - az *aggáda* kiszínezi, s többek között így szól:

⁵¹ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. július 9-én, Bálák hetiszakaszbombáján.

Csodálatos rendben, meghatározott sorban helyezkedtek el a nép sátrai, s a sátrak ajtajai tárva-nyitva voltak egymással szemben. Meglepődött Bileám, s a legenda szerint csodálkozva így szólt:

אשרי העם העושה ככה

Boldog az a gyülekezet, mely így él, ily szabadon cselekszik.

Senki a másét nem irigyl, s nem kívánja felebarátja vagyonát. Bátran kinyitják kapujukat, s ajtajuk mindenki számára nyitva áll. S te Bálák - szólt az ellenségeskedő királyhoz - ki ok nélkül gyűlölködsz, figyeld meg, nézd meg alaposan, s tanulj tőlük!

Az *aggáda* példázata érthető. A zsidósággal szemben elkövetett embertelenségekre emberséggel válaszolt. Hirdette a jogot, hirdette a megértést, egymás tiszteletben tartását. Ezekkel az eszményekkel korunk gondolkodó embere is egyetért.

Könyv és kard⁵²

Holnap délelőtt két *szidrát* együtt olvasunk fel. A *Mászé* hetiszakasz részénél Mózes negyedik könyvét, a *Bámidbárt* is befejezzük. Szombat délután ismét olvassuk e szent tekercset, a *Tóra* olvasása tehát nem szünetel.

A folytonosság a hagyomány láncolata egyre erősödik szilárd lesz.

Önkéntelenül adódik az a prózainak tűnő kérdés, hogy miért olyan mélyen gyökeredző a zsidóság ragaszkodása a *Tórához*, miért olyan szigorúak ebben a tekintetben törvényeink. Figyelemre méltó a következő legendaszerű magyarázat:

„Világos volt az égbolt, amidőn a könyv és a kard egymáshoz kötözve alászállottak a teremtés hajnalán. Azért így, hogy elválaszthatatlanul egymás mellett legyenek, hogy szétszakíthatatlanul közel legyenek egymáshoz. De az egyik mindig uralkodjék a másikon.”

Változó kimenetelű volt a könyv és a kard között a történelmi versengés. Évezredek tanulságaiból a zsidóság konklúzióját így fogalmazhatjuk meg: A zsidóság mindig a könyv népe volt és az ma is. Tudatosan megvetette a brutalitást, s ellenezte az erőszakot. Nagy a zsidóság ragaszkodása a könyvben lévő tanításokhoz, az isteni tanhoz.

Tanház alapítás és a tanítás örök feladatunk és célunk. Távoli századok máig is elevenen ható munkái azok az építmények, melyek részben még ma is állnak, részben nagy képzelő tehetséggel rendelkező művészek örökítették meg. Az ókor hét csodálatos művéről, építészeti remekművéről beszélünk. De az ókornak volt még a hét világcsodán kívül remekbe szabott teljesítménye. Egy olyan épület komplexum, mely nem önkényes céloknak megvalósítása volt, nem zsarnok egyeduralkodók elképzelt, és megvalósított ábrándja.

Bész hámikdos -hangzik a gyönyörű elnevezés. Olyan hely, ahol nem volt különbség ember és ember között, ahol a zsidó és idegen vallású ember is leróhatta háláját a Mindenhatónak, a Világ Alkotójának. De a Szentély nem állhatott sokáig - erre emlékezünk majd *tisó beáv* napján - mert az erőszakos hódítás, a háború vasökle, szétzúzta a zsidóság szívét, vallási centrumát, a *Bész*

⁵² Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1971. július 23-án, Mátot-Mászé hetiszakaszok szombatján.

hámikdost. A szent nyelven a templomot, a zsinagógát, *Bész hámidrosnak* nevezzük. A „magyarázat háza”, mely utódja volt a *Bész hámikdosnak*.

להתקין לו בית ועד שיהא מורה בו דברי תורה

„Az ősi Szentély megszűnte után az első, a jövőt építő tett a tanház alapítás és a tanítás volt.”⁵³

Tanultak, hogy taníthassanak. Taníthassanak szellemre, tiszta lelkiismeretre. Mindarra, ami miatt a Szentély állott.

Magunk előtt látjuk a hidegben és melegben egyaránt tanuló, öregeket és ifjakat, a hittől áttüzelt, földre tekintő beszédes szemeket, midőn meghatottan és odaadóan tanulnak, és tanulnak, hogy ők is erős szemei legyenek a zsidóság láncolatának.

De ez a kép nem helyhez kötött.

Bárhol a világon a zsidó élni akart és - Jeremiás szavaival élve - „előmozdítani a város békéjét”, Tórával foglalkozott, hogy a Tan révén, oly ember váljék belőle, aki gyűlöli az erőszakot, viszont híve annak, ami emberi, ami humánus. A halál nem uralkodik a szellemen. Az elmúlás bekövetkeztével a szellem nem pihen el. A szellem tovább él a tradíció által. Tanaink hatására járunk a szellem útján, hirdessük az őszinte lelkiismeret, s a tiszta lélek igazát. Hisszük, hogy érdemes a világ, érdemes szeretni is, érdemes másolni, érdemes a fantáziának folytatni is.

וקשת וחרב ומלחמה אשבור מן הארץ והשכבתים לבטח

„... az íjat, a kardot, és a háborút eltávolítom minden országból, és nyugodni hagyom őket biztonságban.”⁵⁴

⁵³ Berésit rábá 98.

⁵⁴ Hosea 2,20.

Opatija, 1972⁵⁵

Az impozáns panorámabusz játszi könnyedséggel győzött a sziklák közé épített utakon. Karlovac után különlegesen szép a táj. Hatalmas erdőségek - mint koszorú - koronázzák az ég felé ágaskodó hegyeket. A domb fogalma itt alig ismert. Bármerre tekint a szem, mindenütt a zöldellő természet vibráló pompáját látja. E nyugalmat árasztó összképet színesíti a bérceken itt-ott felvillanó sárga pontok: évszázados kolostorok.

Óvatosan ereszkedünk alá, a látóhatár szélén felsejlik az Adria. A tenger előtt, a hegyek közé ékelve büszkén feszít a tengeri kikötő.

Rijekában az első impresszió: egyenruhába öltözött, több nyelvet beszélő egyetemisták. Irányítják a fogalmat, nyugalommal és udvariassággal tájékoztatják az eltévedt idegent.

17 km-re voltunk ekkor Opatijától. Negyedórai utazás után a busz tekintélyesen, karcsún begördült a város főterére. Opatija szinte beépült a tengerbe. A tájékozatlan turistáknak úgy tűnik, e hatalmas víztömeg kegyesen átadott területet az embereknek, melyen hálából a tenger felé tekintő s tisztelgő csodálatos szállodasort építettek. A gazdag vendég innen szemlélheti a végtelen Adriát, mely a távolban a felhők árnyékában eggyé olvad az éggel.

Télen alig hatezren lakják e vidéket, csak nyáron duzzad meg létszáma többszörösére. 72 szálloda, csillogó-villogó üzletsorok, lenyűgöző pompa. De zsinagóga nincs. Csak két család képviseli a zsidóságot. Ők is ideköltöztek. Opatija zsidó történelmi emlékekkel sem büszkélkedhet, csak a hegyen szerényen meghúzódó temető emlékeztet.

Kísérőmmel együtt kapaszkodtunk fel megnézni az „élet házát”. Az Opatijára annyira jellemző egzotikus növényzet itt is látható. Cédrusfenyők köszöntik az embert a keresztény temetőben. Innen nyílik a zsidók sírkertje. Meglepetés erejével hat a nagy rend. Ápolt, virággal díszített sírok, gyertyanyomokat magukon viselő beszédes sírkövek. Szemben 1944-es emléktábla figyelmeztet a múltra, s kegyelettel adózik a mártíroknak. Ötven név, közöttük magyarok is. A mécsesek, s a gyertyák fagyos karja a macévat is féltő gonddal ölelik át, megvédve azt a felejtéstől, November 1-éről származnak a nyomok, s

⁵⁵ Elhangzott az Országos Rabbiképző Intézet zsinagógájának szombat délelőtti kidusán, 1972. augusztus 5-én, Reé hetiszakasz szombatján.

bizonyítanak. Az opatijai emberek részvétét szimbolizálják, akik így gondolnak a szörnyű háború zsidó mártírjaira is.
Nagy nyugalom ült az árnyas fák között ...

Önmagunk vállalása⁵⁶

Hosszú évszázadok messzeségéből hozzánk is szól a hagyomány szava. Gondolataiból árad az örök időszerűség, s eligazítani képes, ha a hagyományon alapuló analógiát mutatja a gondolkodó ember. Az információ, s a történeti távlatokat átívelő kommunikáció hozzánk is szól.

Egy alkalommal Ézsau az erdőben járt, élelmet akart szerezni. Hirtelen kecses mozgású szarvas futott el előtte. Utána eredt. Az üldözés közben talált rá Nimród és nekiszegelte a fenyegető kérdést:

- *Miért vadászol az én erdőmben? Jöjj és küzdj meg velem.*

Időt hagyott neki, s Ézsau gondolataiba mélyedt. Vajon mit tegyen? Tanácsalanságában Jákobot kereste meg, aki így szólt hozzá:

- *Mindaddig, amíg Nimród az **első ember** ruháját hordja magán, addig nem bírsz vele. Mondd meg neki, hogy távolítsa el azt magáról, és akkor te kerülsz ki győztesen a csatából.*

S így is lett.

Az *aggáda* szimbólum rendszere feloldható. Minden zsidó ember neveltetéséből, s tanulmányaiból adódóan rendelkezik az „első ember” ruhájával, azaz az ősi tanítási rendszer erejével, s előnyeivel. Szüleink és nevelőink az egyistenhit erejével, erkölcsi rendszerünk értékeivel, hagyományos formák erejével öveztek fel bennünket. Mindaddig, amíg e kötődési rendszer, szellemi tulajdonunk, elidegeníthetetlen sajátunk, addig vallási rendszerünk bázisa megingathatatlan.

E kérdéskörbe tartozik a szintézis problémája.

Ki kell tekintetünk a világra!

Meg kell ismerni a kultúrák, eszmények alapvető összefüggéseit és törekvéseit. De elvünk és gyakorlatunk, hogy ősi hagyomány és modern életszemlélet nem egymással szembenálló tételek, hanem részei egymásnak, s ki is egészítik azt.

והיה זרעך כעפר הארץ...

„Gyermekeid annyian lesznek, mint a föld pora...”

Rabbi Abba, Kahana fia e Tóra-i mondatot a következőképpen magyarázza:

מה עפר הארץ אינו מתברך אלא במים
כך בניך אין מתברכין אלא בזכות התורה, שנמשלה כמים

⁵⁶ Elhangzott Kiskunhalason, a zsinagóga kultúrtermében 1973. április 3-án, lát báomer napján.

„Amint a föld pora a cseppfolyós anyagok között legjobban a vízzel keveredik, ugyanúgy Izrael fiainak a számukra legkönnyebben elsajátítható szellemiséggel, a *Tórával* kell elegyet alkotniuk.”⁵⁷

Az előbb felvetett gondolatmenet része és egyben teológiai következménye, folytatása az imént idézett kommentár.

A *Tóra*, a Tan megismerése, gyermekkortól kezdve, kötelező feladat. Örök találkozás ez azzal az isteni adománnyal, amelyet Szentírásnak nevezünk, s mindazzal a szellemi összességgel, amely legszentebb iratainkra épül, s amely a különböző korok vallási, történeti, gazdasági, kulturális hatásait tükrözik önmagukon. Megtanít bennünket nézni és látni egyaránt. Kijelöli helyünket, meghatározza utunkat, viszonyulásainkat, a kapcsolatteremtés lehetőségét, terveket, vágyakat, sőt talán az álmokat is. Felhívja a figyelmet a választóképeség és a választási szükségszerűség fontosságára. Szinte állandó vezérelvként újra fogalmazódik a hagyomány szava, amely minden előimádkozói pulpituson is olvasható: Tudd, kinek tartozol felelősséggel, hálával és örök szeretettel!

Imáink áhítatában, napjaink forгатagában, ünnepeink gondolatokat teremtő csendjében, egyszerűen a mindennapokon, a vallásos ember érzi Isten közelségét, igazságosságát. És azt, hogy választásra készít bennünket. Hűségre, alkotó munkára, gyermekeink nevelésére. Önmagunk vállalására.

⁵⁷ Midrás rábá: Vájécé 69,5.

Hitvallásunk: a „Sömá”⁵⁸

שמע ישראל ה' אלו קנו ה' אחד

„Halld Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlen!”⁵⁹

Olvastuk e szavakat *Vöeszhanán* hetiszakaszában, tegnap délelőtt. Hitünk és liturgiánk egyik legszentebb és leglényegesebb mondata. Az első, amelyet megtanítunk gyermekünknek és az utolsó, midőn beteljesítettük a földi létet. Mennyi gondolat sűrűsödik ebben a hat szóban.

Hitvallomás.

Bizalom és remény.

Hit és tudatosság.

Támasz és vigasztalás.

Vallomás és elkötelezettség.

Isten egységének tudata és elfogadása az Ő akaratának.

A *Talmud* inti az édesapát, hogy ez a mondat legyen az ihletője és meghatározója a szülői szeretetnek és a tudatosságon alapuló pedagógiának.⁶⁰

A *Kriász Sömá*-t⁶¹ mondjuk el nyugovóra térés előtt. A hagyományon alapuló szokás eredetét harmadik ősapánk végső búcsújára⁶² vezeti vissza az *aggáda*.

Amikor *Jákob* gyengülni érezte erejét, s tudta, átérezte, hogy közel az idő midőn megtér őseihez, egyenként hívta, néven szólította gyermekeit. Feddő és áldó szavakat intézett hozzájuk. Összegezte életüket és megrajzolta a jövőt. Ágyán pihent ekkor. Ezután tizenkét fiához egyenként szólt szózata.

Figyelmüket Isten szeretetére irányította, hogy féljék őt a Mindenség Alkotóját. S az istenhitből adódóan minden helyen és minden időben embernek kell lenni. Hűséggel a zsidósághoz, s hűséggel az emberiséghez.

E vallástörténeti eseményre emlékezünk, és a jákobi szellemiségnek teszünk eleget, amikor a *Sömá* megszentelt szavait idézzük. *Sömá Jiszroél* - Halld Izrael. Izrael *Jákob* ősrünk második kiérdemelt neve volt és évezredek múltával

⁵⁸Elhangzott a Szegei Izraelita Hitközség dísztermében, 1973. augusztus 12-én, Váethánán hetiszakasz szombatját követő vasárnapi valláskulturális rendezvényen.

⁵⁹M. V. 6,4.

⁶⁰Szuká 42a: ... היודע לשמור גופו. פסוק ראשון. היודע לשמור גופו.

⁶¹Lefekvés előtt elmondandó ima.

⁶²M. I. 49. fejezet.

reá is emlékezünk, s ígéretünkhöz híven az általa meghatározott úton járva valljuk: Isten egyetlen egy.

A *midrás*-irodalomban több helyen is mozaikszóként értékelik e hitvallomás első tagját. A *sin, mem* és az *ájin* betűkből képezik a következő mondatot: שאר מרום עיניכם - Emeljétek magasra szemeiteket!⁶³

Amikor a vallásos lélek kezét szeméhez emeli, ilyenkor lélekben a magasságokba szárnyal és érzelmeivel, tudatával egyaránt vallja e meghitt mondat igazát. E gondolatot továbbfejleszti RÁMBÁN, a középkori gondolkodó, amikor tanítja: szemünk és hitünk Isten egyetemességét kutatja az égi szférákban, de ezernyi gyökérrel, erős szálakkal kötődünk az anyaföldhöz.⁶⁴

E kettősségen látjuk napjainkban a *Sómá* lényegét. Benne élni, aktívan részt venni, őszintén dolgozni a mindennapokon, de tekintetünk vágyódva keresi a végtelent. A világot, a kifürkészhetetlen magasságot.

⁶³ A mondat forrása: Jesája 40,26.

⁶⁴ RÁMBÁN – Rabbi Mose Ben Náchmán (1194-1270) levelet (איגרת הרמב"ן) intézett fiához, amelyben atyai intelmeit fogalmazta meg.

A szalagról, bizalmasan⁶⁵

(Édesanyám emlékére, a sívá⁶⁶ után)

Vannak események melyek beleivódnak az emlékezetbe, melyet állandó izzásban tart a gondolat.

A háború után születtem. Nem láttam a gettó deszkapalánkját, összezsúfolt embereket, félelmet kifejező arcot, remegő tekintetet. Nem érezhettem a deportálás okozta kiszolgáltatottságot, a kimerültséget a kilométerek százai miatt, a hátzísák szíjának hasítását a vállon, a jajszót követő gúnykacajt, az esetenkénti részvétet. Nem éltem át koncentrációs táborok poklát. Nem sínylódtem csontvázzá fagyott emberekkel. Az erőszak tobzódását csak könyvek mesélték s fényképek tanúskodtak a villamos árammal átítatott drótkerítésekről. Filmek utánozták a hangulatot, a gyilkos léghőrt, mely harminc évvel ezelőtt sötétségbe burkolta a civilizációt és a civilizált világot.

Békében születtem ...

S mégis ...

Idegenszerem viseli szüleim megpróbáltatásait, nagyszüleim, testvéreim erőszakos halálát. Megfigyelőkészséget az át nem élt, de átértett élmény is formálja. A minap különös esemény szemtanúja voltam. Szemben magaslik Európa egyik legnagyobb, egyik legszebb temploma: a Dohány zsinagóga. Látványosság, melyre fel kell figyelni, ódon falaira, kupoláira, varázsára, monumentális jellegére, árkádjaira, sirkertjére.

Árkádsor a Wesselényi utcában. Egyikén márványtábla, mely emléket állít az üldözötteknek s a hősöknek, akik életüket áldozták mások szabadságáért. Emberek haladnak előtte. Öregek, fiatalok, gyerekek, nők, férfiak. Van, aki megáll előtte s elolvassa. Szeme síklik az arany betűk felett. Egy másik ismerős pillantást vet rá. A harmadik nem is veszi észre.

Különös alkat - hatvan év körüli asszony, az édesanyám - állt az újonnan koszorúzott tábla előtt. Középmagas, bizonytalanul járó asszony, egyszerű ruhában, melyet tisztaság aranyozott. Ősbe vegyülő barna haját összezavarta a naiv szél. A naiv szél, mely nem láthatta, mit érez az asszony. Különben nem zavarta volna áhítatában, mikor a koszorú szalagját enyhe simogatással szeme

⁶⁵ Elhangzott 1974. január 5-én, Vájchi hetiszakasz szombatján, a Szegedi Izraelita Hitközség dísztermében.

⁶⁶ A temetést követő hét gyásznap.

elé emelte, majd csókot lehelt rá. Mily kifejező lehet egy kézmozdulat. Lassan, de méltóságteljesen emelkedik a magasba, kifejezve megtörtséget, egykoron átélt szenvedéseket, megalázottságot, belenyugvást.

Szalag az emlékezés koszorúján. Egyszerű anyag, három színnel átszóve, melyet megnemesített, s nekem szentté avatott egy fáradt kézmozdulat.

Rabbi avatás⁶⁷

A 20. század egyik legnagyobb zsidó írójának klasszikussá vált novellája ezt a címet viseli: *Érzések zúrvarara*.⁶⁸ E két szó tökéletesen kifejezi a lelkemben máig is dúló vihart.

Érzések zúrvarara.

Gyász és fájdalom - hála és a remény.

נפלה עטרת ראשנו⁶⁹

A gyász, mert elvesztettem a legdrágábbat: édesanyámat, ki nem érthette meg vágya beteljesedését, hogy fáradt áldó kezét *rabbi* fia fejére tehesse, akit 21 nappal ezelőtt ragadott el a végzet. E percben rajongásig szeretett édesanyámra gondolok.

Boldog vagyok, hogy édesapámat magam mellett tudhatom, kinek mély élettapasztalatából, bölcsességéből, vallásos gondolatvilágából sokat merítettem.

והיו עיניך ראות את מוריך⁷⁰

Tisztelt Igazgató Úr! Professzoraim, Tanítómestereim!

אך זה היום שקוינהו מצאנו ראינו⁷¹

Életemben sorsdöntő fordulat következik be: ma *rabbivá* avatnak.

Legyen ez az óra a köszöneté, a háláé.

Legyen kifejezője a hitvallásnak.

כל המונע הלכה מפי תלמיד כאילו גוזלו מנחלת אבותיו⁷²

Hat évig hallgattam különböző stúdiumokat. Vallom, professzoraink tudásuk legjavát nyújtották, hogy kellőképpen készítsék fel gyülekezeteink leendő vallási vezetőit.

Örökké emlékezetes marad a Biblia világának tradicionális és újszerű analízise, Szentírásunk nyelvezetének naprakész, a legfrissebb kutatási eredményeket is tükröző magyarázata. Felejtethetlen marad *midrás*- és *ággáda*-kincsünk elemzése. Az analógiák keresése világirodalmi

⁶⁷ Elhangzott 1974. január 13-án, rabbivá avatásom napján, az Országos Rabbiképző Intézet zsinagógájában.

⁶⁸ Stefan Zweig

⁶⁹ Échá 5,16.

⁷⁰ Jesája 30,20.

⁷¹ Échá 2,16.

⁷² Talmud: Szánhedrin 91b.

remekművekkel, a héber klasszikusok megtalálása, a modern héber irodalommal történő egybevetése.

Betekintést kaptunk az egyetemes- és a zsidó vallásbölcselet rendszerébe, a filozófiai gondolkodástörténet vonulataiba.

Feltártuk előttünk vallásunk gyakorlati kérdései, a *Sulchán áruch háláchikus* jelentősége, a szent nyelv harmóniája.

Figyelmünket lekötötte a homiletika, törekvés a tökéletes szerkezetre, a tiszta nyelvre, a formák betartására.

A történelem évezredek lapjai nyíltak meg, megvilágítva összefüggéseket, keresve okot és okozatot.

Felcsillant a *Talmud* gondolatvilága az *ámórák* logikus szövegmagyarázata, az exegézis lenyűgöző világa.

Újjáéledt a tradicionális zsinagógai dallam, megújult az érdeklődés a zsidó énekkultúra iránt.

מעומק לבי

Hangozzék el hat év őszinte fáradozásáért szívem mélyéről ismételten a köszönet.

Hivatásom lényegét leendő pályámon *Börésisz* könyvének patinás szavaival körvonalazhatom:

יצוה את בניו ואת ביתו אחריו

„Tanítsa háza népét, hasson környezetére.”⁷³

Zsidóság - különös fogalom. Indítója hatalmas világvallásoknak, ihletője zseniális gondolkodóknak. Formálója korok arculatának, alakítója nemzedékek eszmevilágának. Egyetemes jellegében, humánumban véljük felfedezni indokai forrását.

ואדם הולך ואינו יודע להיכן הולך

„Az ember halad, de ritkán látja kristálytiszta életének meghatározott célját.”⁷⁴

Vannak zenei monstrumok, hatalmas orgonák, melyek egyik manuáléján az a felirat csillog: „vox humana”. Azért, mert a manuálé működtetésekor az emberi hang színéhez hasonló csendül, száll az éterbe. Az emberi agy alkotott olyan gépet, mely utánozza, mely utánozni képes az emberi hangot. A követők feladata, az új *rabb*inmzedék feladata kell, hogy legyen, ráirányítani a figyelmet a Tan emberségére, humánumára, hogy a zsidó ember lelkében

⁷³ M. I. 18,19.

⁷⁴ Midrás Tánchumá: Toldot 12.

megfogant érzelmeket, a szív indulatait, a tetteket, a „vox humana”, az emberi hang jellemezze. Legyen-e megnyilatkozás tudatos, őszinte és igazi, s ne úgy, mint az orgonánál: imitáció.

ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט

„Megtalálni az Örökkévaló ösvényét az igazság szerint, a jog alapján.”⁷⁵
Szükségszerű, hogy a *rabbi* legyen a hit őre, a hagyományos liturgia irányítója, Isten egységének hirdetője. Gyámolítója szegényeknek, ki a remény és bizakodás légkörét megteremti a betegek körül, ki a szeretet szavaival vigasztalja a gyászolót tragédiájának napjaiban, aki tanulva tanít, s kinek erőssége a segítség. Egy ars poeticában olvastam:

„A költő legnemesebb törvénye végtelen szeretettel venni el a szenvedés erejét és örök muzsikával zendíteni át a jajszót.”

Majd három évtizeddel a katalizma után, a fiatal *rabbi* legnemesebb törvénye: végtelen szeretettel venni el a szenvedés erejét a be nem gyógyult hegek miatt, és örök optimizmussal hidalni át a máig is emlékeztető jajszót.

Egyik professzorunk⁷⁶ mondotta egyszer:

„A Rabbiképző Intézet nagy érdeme, hogy fellobbantja a tudásra vágyás lángját, mert szikra mindannyiunkban rejtezik, mely külső hatásra vár, hogy elemi erővel törhessen elő”.

Majd száz éves Intézetünk tudós *rabbikat*, igaz embereket adott a magyar zsidóságnak, s az egyetemes emberiségnek, akik magasba emelték hitünk világító faklyáját.

ואשם לא תכבה⁷⁷

Akik nemcsak égtek, de másokat lángra is lobbantottak. Példaképek ők, méltóak az ideál megtalálására. Útjukat keresve, útjukat követve, megérlelődött bennem hivatásunk iránt az alázat. Hiszem a *talmudi* traktátusban tanultakat.

כל המנבל עצמו על דברי תורה סופו להתנשא

„Mindenki, aki aláveti magát a *Tóra* törvényeinek, végül magas régiókba emelkedhet.”⁷⁸

Az Örökkévaló áldása legyen e haza, leendő gyülekezetem, a világ- és a magyar zsidóság összessége felett. Az Örökkévaló áldása legyen alma

⁷⁵ M. I. 18,19.

⁷⁶ Szemere Samu, a XX. századi magyarországi filozófia kiemeljedő alakja.

⁷⁷ Jesája 66,24.

⁷⁸ Talmud: Berachot 63b.

materünkön, hogy továbbra is fellegvára lehessen Magyarország és Közép-Európa zsidó vallási, tudományos, szellemi életének, hogy még hosszú ideig *rabbigenerációk* kerülhessenek ki Intézetünk meghitt, imával megszentelt falai közül.

כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים

„Mert *Cion*ból ered a tanítás és az Örökkévaló igéje Jeruzsálemből.”⁷⁹
S most, Mesteremhez fordulva, kérem az ősi áldást, hogy utamra induljak.
Szolgálni Izraelt!

Ámen.

⁷⁹ Jesája 2,3.

Szünidőben⁸⁰

A régi diákének melódiája zsong a fülemben, amikor a nemrégiben megtartott országos bibliai beszámolóra, a „Hevesi versenyre”⁸¹ gondolok. Felemelő, szívet gyönyörködtető élményben volt részük mindazoknak, akik a Páva utcai körzet valláskulturális központjában e nemes vetélkedésnek szem- és fültanúi lehettek. Az ország különböző pontjairól, s természetesen a fővárosból összegyűlt gyermekek bemutatták tudásukat. Mindenki megmértett, vajon az elmúlt tanévben mennyire figyelte az oktatók szavát, s mennyire vált sajátjukká a zsidó hagyomány.

תחת אבותיך יהיו בניך

„Az atyák helyére lépnek majdán a gyermekek.”⁸²

Folytatólágosság... Gondolati rendszerünknek egyik legfontosabb és leglényegesebb része ez. Hiszen a zsidóság történetének mindennapi foglalatja ebben a fogalomban központosul. Ebben központosul a tanítók felelőssége és a diákok hivatása is. Átörökíteni mindazt, amit hithű, nagy tudású elődeink leírtak, melyeknek szellemében éltek, s melynek jegyében cselekedtek, tanítottak, s kijelölték az irányt, meghatározták az utat, melyen napjaink ifjúságának, generációknak járniuk kell. Még néhány nap és befejezzük Mózes negyedik könyvének⁸³ olvasását, s még aznap megkezdjük az ötödiket,⁸⁴ az „Ismétlés könyvét”. Itt is kontinuitásról, a folytatólágosságról beszélünk, s ennek szellemében cselekszünk is.

A régi legendát idézem:

„Az új szőlővenyigét - rendszerint - a régi, bevált, a talajhoz szokott karóhoz kötik. Ezen jobban megkapaszkodik, finomabban tapad, lágyabban idomul az új hajtás, hogy majd virágba szökkenve termést hozzon, s az emberek örömet okozza.”

E szimbólum napjaink zsidóságához is szól. A holocaustot követően, a hazai zsidóságnak immár második generációját neveljük a mózesi törvényekre. Ez az új nemzedék valóban „új hajtás”.

Nyíltszívű.

⁸⁰ Elhangzott a Páva ucai imaházban, 1975. július 4-én, Mátot-Mászé hetiszakaszok szombatján.

⁸¹ Hevesi Simon, a Dohány utcai zsinagóga néhai főrabbijának emlékére évente megrendezett verseny.

⁸² Zsoltárok 45,17.

⁸³ ספר במדבר

⁸⁴ ספר דברים

Tiszta tekintetű.

Életerős.

Úgy neveljük őket, hogy átöleljék, sőt sajátjuknak érezzék a hagyomány évszázados „fáját”.

Célunk továbbra is szem előtt tartani, megvalósítani, a jeremiási gondolatot:

... נתתי את תורתִי בקרבם ועל לבם אכתבנה...

„... *Tórát* a lényükbe helyezem, és a szívükbe vésem én...”⁸⁵

Szünidő van, a pihenés a kikapcsolódás, a sport, a játék ideje. Még két hónapig tart a vakáció, ez alatt feltöltődnek s élményekkel gazdagodva térnek vissza gyermekeink, hogy újból taníthassuk őket. Ők a magyarországi zsidóság jövőjének letéteményesei. Ők folytatják majd a hagyomány megszakíthatatlan láncolatát.

⁸⁵ Jeremiás 31,32.

„Aki egy csillaghoz kötötte magát, nem fordulhat vissza”^{86 87}

שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה

„Áldott vagy Te Örökkévaló Istenünk, Világ Királya, aki életben hagyta,
megtartottál, s megengedted, hogy megérjük e mai napot.”

Kedves Ünnepelel Testvéreim!

Házasságkötésük negyvenedik évfordulóján, hadd idézzem a negyvenedik
zsoltár vibrálóan szép, vonzóan érdekes, szent szavait:

אשרי הגבר אשר שם ה' מבטחו

„Boldog az az ember, aki Istenében vetett bizalommal élheti le földi létét.”⁸⁸

Ha az Önök földi létének, Istenbe vetett bizalommal eltelt negyven közös
esztendejét méltatni kívánom, a zsidó irodalom egyik érdekes, talán kevésbé
ismert mondatát idézem.

שלשה מעין עולם הבא, שבת, שמש, ותשמיש

„Három dolog adatott meg az embernek, mely előhírnöke az Öröklétnek: az
ünnepi hit; a napsugárhoz hasonlítható lelkesedés; és a házasság köteleke.”

1. Az ünnepi hit.

Mindketten olyan prominens családból származnak, hogy indítatásukat e
pozitív tényező bearanyozta. Bokor József elődei között híres *Talmud*-
tudósokat vélünk felfedezni, akik a hit mélységét, a tudás szeretetét, a tanulni
akarás elvét plántálták belé. Ezen inspiráló erő hajtotta Önt előmenetelében,
a vezérlő fonala, irányító csillaga volt pályáján, az embereket a gyógyuláshoz
vezető hivatásán. Mert hivatás az Öné, még ha buktatókkal és küzdelmekkel
is telt. A közelgő aranydiplomája mindennél többet beszél.

Bokor Józsefné édesapja hosszú-hosszú éveken át irányította Szent
Egyletünket, *Chevra Kadisánkat*. Nála látta először azt az alázatot, mely a
közösség munkatársát kell, hogy áthassa. Szülői öröksége a munka szeretete,
a munka megbecsülése, az erkölcsi érték feltárása, s egy életen át való őrzése.

⁸⁶ Leonardo da Vinci jelmondata. Idézi: Karátson Gábor: Igy élt Leonardo da Vinci. Móra, 1978.
p. 81.

⁸⁷ Elhangzott a Szegei zsinagógában, 1976. március 3-án, Pekudé hetiszakas szombatján,
Bokor József és neje 40. házassági évfordulóján.

⁸⁸ Zsoltárok 40,5.

Az ünnepi hit jellemzi munkanapjaikat is. Kapcsolódás a zsidó tradícióhoz, a Dávid csillagos zsidó múlthoz. Korunk lényegét is illusztrálja az a szentencia, melyet minden idők egyik legnagyobb génusza örök tanításként adott az utókornak:

„Aki egy csillaghoz kötötte magát, nem fordulhat vissza.”⁸⁹

Ezernyi szállal kötődünk Dávid csillagos, keserűen szép múltunkhoz. Akiben zsidó szív dobog, akiben a hit iránti tisztelet él, akiben vallásunk iránti szeretet lakozik, átérzi - átéli a leonardói mondat lényegét. Világítsa meg házukat továbbra is az ünnepi fény, meghitt hangulatot teremtve a szeretett falak között.

2. Az eljövendő szép kor második előhírnöke: a napsugárhoz hasonlítható lelkesedés.

Az Önök életében az ideál iránti lelkesedés hajtóerőként hatott. Az ifjúság kibogozhatatlan korában, a felnőtté érés magasztos felelősségének tudatában, a kiegyensúlyozott élet aranykorában, az üldöztetések idején. S a genocídium utáni években. A lelkesedés hatotta át munkájukat, meghatározta az emberek iránti érzésüket. Hitüket és emberségüket csak egymás mellett szabad említenünk. Elválaszthatatlan fogalmak ezek. Egyik a másik nélkül igaztalan, disszonáns. Megvalósították a *misnai* elvet:

ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש

„Azon a helyen, ahol kevés az igaz ember, törekedj igazzá lenni.”⁹⁰

Közösségünk alkotó egyéniségei mindketten. Előljáróságunkban és a nőcsoportban. Itt is érvényesül a napsugárhoz hasonló lelkesedésük. A felelősség érzete, problémákkal küzdő közösségünk féltése cseng ki, gyakran aggodást hordozó szavukból. Legyenek továbbra is a lelkesedés zászlóvivői, az igazság képviselői, az élni akarás példaképei, közösségünk szilárd, megingathatatlan, erős oszlopai.

3. A harmadik tényező: a házasságkötés szentsége.

Életük nagy szerencsecsillaga, hogy egymásra találtak. A Biblia szerint a hitves: „Segítség a másíknak”⁹¹. Ez a segítség emelte át Önöket a tengernyi akadály szakadékán. Mint minden korabeli zsidónak osztályrészük lett az üldöztetés. Külön-külön indultak a reménytelenség országútján, a poklok

⁸⁹ Leonardo da Vinci jelmondata. Idézi: Karátson Gábor: Igy élt Leonardo da Vinci. Móra, 1978. p. 81.

⁹⁰ Misna, Ávot 2,5.

⁹¹ עזר כנגדו

pokla felé, a deportálásba. De a Mindenható kifürkészhetetlen akaratából, a szeretettek a téglagyárban egymásra találtak. Ezután közös lett szenvedésük az osztrák táborokban, mígnem felderült a várva várt szabadulás reményteljes napja. Megtört testtel, némi tanácstalansággal, meggyötört lélekkel, de lelkesedésükkel szívükben, kezdték újra életüket. Szerelmük gyümölcse fiúk, imádott gyermekük, aki életük értelmévé magasztosult. Fiatal feleségével, akit Önök gyermeküknek tekintenek, tartalmassá teszik a megérdemelt pihenés éveit. Olyan miliőben nevelkedhetnek, ahol csak tisztességet, csak kulturáltságot, emberi tisztaságot, humánusot találhatnak, érezhetnek maguk körül. Igaza van az indiai bölcsnek:

„A természettudomány úgy tekinti a világot, mint amilyen, az erkölcsan úgy foglalkozik vele, amilyennek lennie kellene.”⁹²

Az utóbbira tanítják Önök gyermekeiket. Megmutatják az élet szépségét. Az erkölcs nemességét, az emberek jellemének javíthatóságát. Az igaz önzetlen szeretetet. Az örömet, mely ritkán vár hálát, vagy jutalmat. A barátságot, mely támasz a küzdelemben. A felemelő családi érzést, mely a legmélyebb emóció itt e földön, amiért élni kell, amiért élni érdemes.

A negyvenedik zsoltár szavaival kezdtük, hadd hangozzék ismét az fel.

אתה ה' לא תכלא רחמך ...

„...Te Istenem, ki nem vontad meg irtalmadat tőlünk.”⁹³

Járják továbbra is a hit, a lelkesedés, a családszeretet útját, az elválaszthatatlan három fogalom kötelékét. Hogy megvalósuljon Önök felett a *rabbimikus* áldás igaz szava.

⁹² Gandhi – Cserháti: Mindennapi kenyér.

⁹³ Zsoltárok 40,12.

Könnyeket láttam...⁹⁴

Sárguló falevelek hullása, őszinte érzelmek éledése jelezte, beköszöntött az ősz. Az új évszak jöttével ünnepi sorozatunk is megkezdődött.

Nem is olyan régen, a mártírokra való emlékezés napjait vidéki legációban töltöttem. Ott vidéken távol a fővárostól más a légkör. Talán meghittebb, talán közvetlenebb, de fájdalmasabb is. A negyvenes évek gyilkos levegője majdnem az egész vidéki zsidóságot megsemmisítette. Ők, akik életben maradtak, a túlélők, a megmenekült, a megmentett maradék. Nyomait viselve érzik, átérzik a tragédiát.

Könnyező arcokat láttam. Könnyeket, melyek repeszlik a torkot, melyek átforrósodva lángba égnek, majd izzanak, majd belső robajjal szétúzzák a visszatartás sorompóit, széttépik a sírást tartó idegeket, s győzedelmesen elhagyják bőrtönüket, s hömpölygőn végiggördülnek az arcokon.

Könnyeket láttam. Örömkönnyeket és emlékeztetőt. A megkönnyebbülés érzését, amikor *rajs hásoño* estéjén a zsúfolt zsinagógában gyermekeikre és unokáikra néztek, ők, a visszatértek. S a szenvedéseket, felidézõ könnyeket emlékezésük idején. Egy képpé olvadt akkor a könny és az ima köpenyébe burkolódzó zsidó.

Ünnepi időszakunk utolsó akkordjához érkeztünk. *Szukkausz* is érdekes motívumaival, egzotikus szimbólumaival a végéhez közeleg. Holnap befejezzük a *Tórát*, s a világ teremtéséről szóló résszel meg is kezdjük azt. Az *aggáda* ezekhez az ismert fejezetekhez is tanításokat fűz, líraian szép legendákat csatol. Így szól a hagyomány:

Bűnözött az első emberpár, nem követvén az isteni szót. Megbánták később tettüket, s az Örökkévaló szava dörgött ekkor feljűk:

„Megítéltem cselekedeteitek súlyát. Elhagyjátok most az örök nyugalom kertjét, s olyan helyen telepedtek le, ahol megpróbáltatások és szenvedések sokasága lesz osztályrészetek. Azonban szeretetemet nem vonom meg teljesen tőletek.

וכאשר הוסיף אדם ואשתו להוריד דמעוֹת כן רוּחַ וכן הוּנַח להֶם וכן שבה אליהם
תקותם

Kincsházamból egyik legértékesebb gyémántomat, legdrágább értékemet adom vigaszul: a könnyeket. Gyötrelmeitek óráiban, amikor félelmében megdermed a

⁹⁴ Elhangzott a Károli Gáspár téri imaházban, 1976. október 16-án, smini áceret napján.

szív, s kishitúségében megalázkodik a lélek, könnyeitek peregnek akkor és megkönnyebbültek.”

E szavak hallatára először sírt az ember, könnyei záporoztak alá, ám ekkor visszatért reménye, visszatért bizakodása. Ezt az örökséget megőrizték az utódok. Az elrejtett könny az ember szemében, mindig megkönnyebbülést szerez a megtört szív fájdalmára. Azonban ha a szenvedés tetőfokára hágott, s a csapásokat már érzéketlenül viselte, elapadtak a könnyek csatornái, s nem hullott egy sem. Ilyenkor már nincs vigasztalás, nincs mentség, mindennek vége. A zsidó ember természeténél fogva optimista, talán a sors tette azzá. Mindig bízott a reményt keltő, a szabadabb holnapban. Soha nem jutott el odáig, hogy mások sorsánál csak tétlen szemlélő legyen. Soha nem jutott el odáig, hogy könnyeket ne ejtsen, mint ahogy a költő mondja:

„Mégkövült a lélek, elfásult a szív,

Nincsen sírni erőm, s átélni kínjaid.”

Nem apadtak el könnyeink a szenvedés során, s mindig, ha végig peregték az arcokon, megkönnyebbülést szereztek, bizakodást keltettek a megalázottakban.

Különleges isteni adomány, hogy sírni tudunk. Nem váltunk érzéketlenné, ridegekké, közömbösökké.

„Nagyünnepeinken” vidéken jártam. Láttam az örömet s a fájó emlékezésnek megnyilvánulásait. Az emlékezését, mely a múltra figyelmeztet, s az örömet, mely a fiatalok felé szól.

Visszatért a remény?

„A hang Jákob hangja, a kéz Ézsau keze”⁹⁵

Híres bibliai fejezet közismert témája a bábeli toronyépítés. Az emberek szándékát a *Tóra* a következőben határozza meg:

וַיֹּאמְרוּ הִבָּה נִבְנֶה לָנוּ עֵיִר וּמִגְדָּל וּרְאִשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נִפּוֹץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ

„Szerezzünk magunknak nevet. Hírnevet, mely által közismertek elismertek leszünk.”⁹⁶

A mindenkori nemzedékek vágya, hogy neve és cselekedete maradandó legyen. A cél közös volt, de az eszköz, mellyel a megvalósításra törekedtek mindig változó. Régi mester érdekes nézete illik ebbe a gondolatsorba: „*A halhatatlanság a bölcsesség jutalma, a bölcsesség meg a keresés.*”

Ez a keresés, szünet nélküli kutatás volt a gondolkodó zsidó ember jellemzője:

„Bárhonnan száll a gálya, s bármerre tart,

Nagy utunkon csak pihenő a part, megállunk és megyünk.”

Kutatás a Tan területén, búvárkodás a magányos, s a közösségi lélek világában, az életben. A zsidóság is a feledésbe merülés ellen harcolt. Helyes útírányt, példaadó útírányt keresett; s vajon megtalálta azt?

Heti *szidránk* egyik híres jelenete, mikor Izsák meg akarja áldani idősebbik fiát. Izsák hitvese, Rebeka prófétai éleslátással érezte meg, hogy Ézsau nem méltó az elsőszülöttnek járó áldásra. Anyja tanácsára a másik gyermek kerül az agg pátriárka áldó kezei alá.

הַקּוֹל קוֹל יַעֲקֹב וְהַיְדִים יְדֵי עֵשָׂו

„A hang *Jákob* hangja, a kéz Ézsau keze”⁹⁷ -hangzik majdan fel a beteg apának kételkedő szava. A *midrás* logikusan megmagyarázó, s mindenben összefüggést kereső irodalma erre is érdekes szövegmagyarázatot talál, mely tapasztalatról és jó érzékű jövőbelátásról tanúskodik.

אֵין עֵשָׂו שׁוֹלֵט אֱלֹהֵי בִּידוֹ

„Ézsau önkényesen, terrorisztikusan fog uralkodni.”⁹⁸

⁹⁵ Elhangzott a Budai (Újlaki) zsinagógában, 1976. november 27-én, Toldot hetiszakasz szombatján.

⁹⁶ M. I. 11,4.

⁹⁷ M. I. 27,22.

⁹⁸ Semot rábá: 21.

A jóslat valóra vált, hiszen Ézsau utódai, majd Ézsau megtestesítői a hatalom megszerzését vélték az élet értelmében megtalálni. Remegtették a gyengébbet, s fenyegető ígéreteiket betartották.

פלגי מים תרד עיני על שבר בת עמי

„Pataként hullottak könnyeink, midőn népünk szenvedéseit láttuk.”⁹⁹

A kitzázottság a kiközösítés határáig szorítottak bennünket, a fizikai megsemmisítésünkre törtek.

אין יעקב שולט אלא בקולו

„*Jákok* a monoteizmust, s az isteni tant fogja hirdetni a világnak.”¹⁰⁰

Valóban *Jákok* fiai a Tan, a *Tóra* képviselői voltak.

Jellemben és erkölcsben, magatartásban és életfelfogásban, olyan emberek akartak lenni, akiket a Szentírás idealizál. Életcélul nem a győzelmeket, hanem a meggyőzést tűzték ki. Mint a hivatás hordozói az isteni eszmék hirdetői, ismertetői és élő bizonyítékai legyenek.

כל הזמן שהקול קול יעקב אין הידים ידי עשו

„Bárhol a világon megszólalt *Jákok* szava, ott Ézsau hívei, a rettenet emberei

háttérbe szorultak.”¹⁰¹

„*A hallhatatlanság a bölcsesség jutalma a bölcsesség meg a keresésé*” -idéztük az előbb. Kerestük és kutattuk a Tan bölcsességét, zsidóságunk igazát. A „toronyépítés ábrándja” nem vakította el *Jákok* követőinek szemét, hanem bölcs előrelátással, s a jóhoz való ragaszkodással küzdöttek az Ézsau utódainak nevezett korok, vagy személyek ellen.

ונתתי להם בביתי ובחומתי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו אשר לא

יכרת

„Oly nevet adok neked, - olvashatjuk az ún. Névtelen vigasztaló próféciájában - mely örökké fennmarad”.¹⁰²

⁹⁹ Siralmak 3,48

¹⁰⁰ Semot rábá: 21.

¹⁰¹ Berésit rábá: 64.

¹⁰² Jesája 56,5.

„Világom, világom, ki alkotott téged, ki formált téged...”¹⁰³

Egy küzdelmes életpálya megérdemelt jutalmaként még életében eszménnyé magasztosul az elűzött idegen.

את סימן לבניך, מה את השמש מרפא בך, ומלהטת בעשיו ובאלופיו, כך בניך תהא
השמש מרפא בהן

„Példakép leszel gyermekeidnek. Amint Téged a felkelő nap sugarai gyógyítanak, ugyanúgy gyermekeidnek a szabadság hajnalán sugárzó nap hoz majd gyógyulást.”¹⁰⁴

Olvashatjuk *Jákobról*. *Jákobról*, ki oly magas erkölcsi piedesztálon áll, ki méltó arra, hogy a zsidó ember ideálnak tekintse. Bibliai elbeszélésünk során *Jákob* elmenekül nagybátyjától, *Lábántól*, majd a lázongó lelkiismerettel való küzdelem után a nap reményt adó sugaraira ébred. Amikor ez bekövetkezett, szabad emberként, szabadon gondolkodhatott. Csodálatos, ember készítette vívmányok általa régen ismert új régiói felé fordult, a művészeti és technikai újdonságok felé orientálódott. Kutatott. Így regél a hagyomány:

אמר הקדוש ברוך הוא לעולמו עולמי מי בראך מי יצרך

„Szólt az Örökkévaló a világhoz: Világom, világom, ki alkotott téged, ki formált téged?”¹⁰⁵

A bolygórendszerek, melyet világnak nevezünk, egészében és részleteiben, makró és mikró kozmoszában, kutatásaink tárgya. Amely itt található, s amely mindmáig ismeretlennek tűnik, s melynek titok a létezése is, mind, mind arra vágyik, hogy felfedezzék, arra vágyik, hogy megismerjék. Az értelem hivatott csak a hódításra. Hivatott a tudomány különböző ágainak legteljesebb megismerésére, hogy közkinccsé, mindenki számára megközelíthetővé, elérhetővé váljék az. A felvilágosodás jelszava így hangzott: „Legyen bátorságod igénybe venni saját értelmedet! Merj gondolkozni, merj tervezni, merj alkotni!”

S az ember élt is ezzel.

„Világom, ki alkotott, ki formált téged?”

¹⁰³ Elhangzott a Budai (Újlaki) zsinagógában, 1977. január 1-én, Vájjigás hetiszakasz szombatján.

¹⁰⁴ Berésisz rábo: Párásász Vájislách.

¹⁰⁵ Vájikro rábo: Párásász 36.

Különösen érdekes e kérdés zsidó szemszögből, hiszen ércnél maradandóbb nyomot hagyott a zsidóság életműve a kultúr- és általános történelmen. Pedig a próféta szavai szerint „kicsiny nép voltunk a nemzetek között, megvetettek az emberek körében.” De a kicsiny nép, a megvetett gyülekezet vágyott a szabadság napjára, hogy annak perzselő tüzeiben bontakoztassa ki képességeit. Amidőn lehetett Einstein forradalmasította a fizikát. Chagall új szint hozott a festészetbe. Korunk zsidóságának egyik kiválósága fizikai Nobel-díjat kapott zseniális találmányaiért.

„Új vívmányok keletkeztek az egyenlőség hajnalán.” S a zsidóság is felismerhette végre önmagában a szabad embert. Végre hagyták, hogy gondolkodjék és ne a gettó önmaga, választotta falai között, bontakozzék ki tehetsége. Felismerhette mindazt, ami szép, ami erkölcsös, ami humánus. A technikai vívmányok sokasága elbűvölte képzeletét. S ezen új ismeretek mellett is vallottuk, hogy zsidóságunk nem elavult, hogy morális tanításai nem túlhaladtak. Világi műveltség, gyakorlati érdeklődés és vallásos hit összeegyeztethető!

„Példakép leszel gyermekeidnek” -idéztük az előbb *Jákob* nagy egyéniségéről, aki megosztotta áldozatvállalásának anyagi és szellemi eredményeit.

Legyen képes az ember felismerni és összeegyeztetni mindazokat a kincseket, melyet az ókor vallása, s a holdutazás korának vívmánya adhat, hogy méltóak legyünk az *aggáda* jövendölésére:

יעקב בראך יעקב יצרך ככתוב בוראך יעקב ויוצרך ישראל

„Világom, világom *Jákob* is formált téged, a zsidó gyülekezet tagjai is tevékenyen részt vállaltak világunk szebbé tételében.”¹⁰⁶

Ennek az eszménynek képviselői óhajtunk lenni, hogy hirdessük embertársaink előtt eljött már fejlődésünk hajnala. Zsidóságunk életének alapjait ma is a *Tóra*, Isten szent, egyedülálló tana képezi.

¹⁰⁶ Vájikro rábo: 36,4.

Az Országos Rabbiképző Intézet centenáriuma¹⁰⁷

Kedves Vendégeink!

Szeretettel és őszinte örömmel köszöntöm valamennyiüket. Azokat, akik fáradságot és időt nem sajnálva eljöttek, hogy az itthon lévőikkel egyetemben köszöntsék a jubileumi évfordulóhoz érkezett alma materünket, a 100 éves Országos Rabbiképző Intézetet. A centenáriumon a 100. zsoltár szavait had idézzem Önöknek:

עבדו את יהוה בשמחה באו לפניו ברננה
„Szolgáljátok az Örökkévalót örömmel.”¹⁰⁸

באו שערינו בתודה חצרתיו בתהלה הודו לו ברכו שמו
„Jöjjetek hálával kapuiba, dicsérettel udvaraiba. Áldjátok nevét.”¹⁰⁹

כי טוב יהוה לעולם חסדו ועד דור ודור אמונתו
„Mert jó az Örökkévaló, örökké tart kegyelme, s nemzedékről nemzedékre a hűsége.”¹¹⁰

Évezredek messzeségéből örök időszerűséggel bírva Önökhöz is szól a Szentírás szava. Önökhöz, akik a régi falak között - talán kissé meghatódva - lélekben megerősödve, emlékeket felidézve, a múltra visszagondolnak az Intézetben eltöltött felejthetetlen esztendőkre.

A 100 éves Rabbiképző megalapítását történelmi szükségszerűség eredményezte. A valláshoz ragaszkodó, az ősi, tradicionális formákat megőrző zsidóságnak olyan vallási vezetőkre volt szüksége, akik feladatuk magaslatán állnak, akik nevelik, s irányítják, helyes úton vezetik a híveket. 1806-ban Friesenhausen Dávid, bajor-zsidó származású tudós, József nádorhoz, a főherceghez javaslatot nyújt be. Rabbiiskola alapítását szeretné, azonban a véleményezésre felszólított *rabbik* elutasítják a korainak vélt tervezetet. Majd négy évtized elteltével, 1844-ben, a rendi gyűlés egy Rabbiképző Intézet felállítását határozza el.

A magyar nép történetében alapvető változást hozott 1848. A zsidó ifjak is a nemzeti függetlenség oldalán álltak csatasorba, s komoly vérvesztéséget is szenvedtek. A haynauai önkényuralom a zsidóságnak a magyar nemzet iránt mutatott egyértelmű érzelmeit és helytállását nem bocsájtotta meg. A

¹⁰⁷ Elhangzott Budapesten, a Margitszigeti Nagyszállóban, 1977. december 15-én.

¹⁰⁸ Zsoltárok 100,2.

¹⁰⁹ Zsoltárok 100,4.

¹¹⁰ Zsoltárok 100,5.

szabadságharcban való részvétel miatt 2 300 000 Ft külön hadisarcot kellett a magyar zsidóságnak fizetni. Ez a hatalmas - később részben visszakapott - összeg megteremtette az intézet felállításának anyagi bázisát. A modern jellegű neológ *rabbiképzésnek* mindig voltak és vannak éles hangú ellenzői, de előrelátó, a jövőt, s a majdan mutatkozó igényeket megérző bátor előharcosai is.

1864-ben szaktanácskozást hívtak egybe és felkértek három ismert egyéniséget: Brill Sámuel Lőv pesti, Hochmuth Ábrahám veszprémi és Steinhardt Jakab aradi *rabbik* a létesítendő *rabbiképző* tervezetének kidolgozására. A konferencia a javaslatot némi módosítással elfogadta. Az 1868-as Izraelita Kongresszus kimondja: „... a *felállítandó Rabbiképző Intézet gondoskodjék a Talmudnak és a hozzátartozó diszciplínáknak oktatásáról, egyszersmind azonban feleljen meg a modern tudomány követelményének.*”¹¹¹

A megnyitó 1977. október 4-én volt. Már az első évtizedek hatása termékenyítően hatott. Az Intézet neveltjei és végzettjei, amikor bekerültek a magyar zsidóság vérkeringésébe, őrhelyeiken komoly munkát végeztek. Hivatást teljesítettek.

Hittel, az ügy iránt érzett megkülönböztetett alázattal. Céljuk a hazai zsidóság arculatának formálása volt. Megmagyarosították az iskolát és a szószéket. A magyar nemzeti kultúra zászlóvivői, az igazság mindenkori hirdetői, a vallási és az egyetemes kultúra terjesztői voltak. A gyakorlatban mutattak példát, s igyekeztek megvalósítani Bacher Vilmosnak az Intézet, a Szeminárium felavatásán megjövendőlt szavait.

„A *rabbik magukban hordva az üdvös és sikeres működés biztosítékát, magukban egyesítik a kor műveltségével a zsidó theológiai szakok alapos ismeretét. Egyesítik a szív meggyőződéséből eredő vallásos érzületet a tudományos ítélet gyakorlott és tapintatos képességével. Egyesítik az emberiség erkölcsi javaiért, melyeknek ők is lesznek előharcosai, melyeknek ők lesznek hivatott szószólói. A lelkesedést a hazához való hű szeretettel és ragaszkodással, amelyben és amelyért, a szellem munkásai sorában ők is fognak működni.*”¹¹²

Az Intézet hatása a magyar zsidóság szellemi életére szinte lemérhetetlen. Nincs vallásunknak, s nincs a zsidó tudománynak olyan területe, amelyet a

¹¹¹ Blau Lajos: Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára 1877-1927. I. kötet. Budapest, 1927. 10. old.

¹¹² Ünnepi mű a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet ötven éves jubileumára. Írták az Intézet tanárai. Budapest, 1927. 14. old.

Rabbiképző végzettjei ne tettek volna vizsgálódásaik és kutatómunkájuk tárgyául. E szellemi erő eredménye és következménye, hogy Bacher Vilmos és Bánóczy József irányításával lefordítják a Szentírást magyar nyelvre. Az elsőt a héber eredetiből. A Rabbiképző hatására jön létre az Országos Izraelita Iroda, majd a Magyar Zsidó Szemle című folyóirat, amely az egyetemes zsidó hitéleti kérdések mellett a tudományos diszciplínákkal párhuzamosan a magyar zsidóság történetével is foglalkozott.

A Rabbiképző eredménye az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, az IMIT létrejötte. Kiadványai, évkönyvei, melyeknek publikálását mind a mai napig folytatjuk, a magyar zsidó kultúra legértékesebb darabjai. Feldolgozzák és felölelik kultúránk minden részét. A múltat, s a mindenkori jelent. Nagy értéknek tekinthetjük, a különböző jubileumi évkönyveket, diplomamunkákat, díjnyertes, valamint helyezett pályázati dolgozatokat.

Büszkén írhatta Blau Lajos, az Intézet egykori világhírű rektora az ötven éves jubileumon: *„Összefoglalóan mondhatom, hogy a Rabbiképző alkotta meg a magyar zsidó tudományt és irodalmat. Egy új virágzó ágat oltott be a magyar nemzeti irodalom hatalmas törzsébe.”*¹¹³

Az Országos Rabbiképző Intézet volt növendékei itthon és külföldön terjesztették azt a tudást, melynek alapjait az Intézet falai között szereztek meg. A Rabbiképző hatása ilyen formában is túlnő hazánk határain. Ezt bizonyítja, hogy dr. Büchler Adolf a londoni- és dr. Krausz Sámuel a bécsi Rabbiképzőnek lett igazgatója. Dr. Guttman Mihály a boroszlói Rabbiképzőben, mint Seminarrabbiner tevékenykedett. Az intézetben tanult Dr. Büchler Sándor, aki a pesti egyetemen; dr. Eisler Mihály, aki a kolozsvári egyetemen; dr. Kecskeméti Ármin, aki a szegedi egyetemen; dr. Patai Ervin György, aki a jeruzsálemi Héber Egyetemen tanított. Sorolhatnám tovább a neveket. Tudósok, kiváló pedagógusok, a hittudomány tanárainak arca villanna fel előttünk, s hivatásukat teljesítő *rabbiké*. Olyan embereké, akik megállták mindenütt a helyüket, dicsőséget szereztek annak az Intézetnek, melyben megismerhették a hit és a tudás forrását: az Országos Rabbiképző Intézetnek.

Több mint három évtized távlatából nagy fájdalommal, égő sebekkel és sajnó szívvel gondolunk a második világháború tragikus éveire. A magyar zsidóság legszörnyűbb szakasza óriási vérveszteségeket idézett elő. A vidék

¹¹³ Idézett mű 27. o.

zsidóságának több mint 90 %-a, s egész Magyarország területén 600 000 ember esett áldozatul. S közöttük 89-en *rabbik*, hittanárok, tudósok, az Intézet végzettjei s hallgatói. Egy esztendővel a világhéges után így ír erről a korszak krónikása:

„A barbár nácizmus kezdetben különösen az úgynevezett „Talmudjude” ellen hirdetett harcot. Amíg ugyanis a harc „eszmei” síkon mozgott és a lelkek megfertőzése volt a cél, jó eszköznek bizonyult előbb a „Talmudjude” típust meghamisított és eltorzított formában bemutatni és gyűlöltté tenni; majd az egész zsidóságot ezzel e képzelet szülte és nem létező típussal azonosítva ellenszenvenessé tenni. És valóban, amikor a termés már beérett és a halál angyala a fejeket kaszálni kezdte, nem volt különbség zsidó és zsidó között; tömegével pusztultak olyanok is, akiknek nemcsak a „Talmudjude”-hoz nem volt közük, hanem származásuktól eltekintve már magához a zsidósághoz sem. Mindamellett a náci hordák és a megfertőzött szellem rabjai különös előszeretettel kínozták halálra a zsidóság legfőbb képviselőit és megtestestítőit, a rabbikat.”

Maga az Intézet is tragikus események történelmi színhelyévé válik. 1944. március 20-án az SS fegyveres csapatai elfoglalják az épületet, s az gyűjtőhelyévé lesz sok ezer zsidónak. A hit és a tudomány háza - micsoda pokoli és kegyetlen terv - lett az előcsarnoka a deportálási táboroknak. E falak élő szimbólumként szolgálnak, hiszen a szellem akkor is legyőzte az erőszakot, s e szellem tovább él.

Új élet kezdődött a romokon. Módosult, s idővel átértékelődött a *rabbiképzés*, s a *rabbi* feladata. Megváltozott, átalakult, s arányaiban eltolódott a hazai zsidóság topográfiai helyzete.

Azonban ismét *rabbikat* nevelt az Intézet. Alkalmazkodott a lehetőségekhez.

Az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója évek óta dr. Scheiber Sándor professzor úr. Személyében a gyakorló *rabbik*, a világhírű tudóst, a kiváló pedagógust tisztelhetjük. Tudományos munkásságával példát mutat a hallgatóknak. Három díszdoktorátusa nemzetközi tekintélyének és elismertségének ékes bizonyítéka. Szervezője a magyar zsidóság szellemi életének. Szerkesztésében jelenik meg az egyetememes zsidó történetben is ez idáig ismeretlen sorozat. A Magyar Zsidó Oklevéltár köteteire utalok. Egyedi munka, mely a források összegyűjtését és rendszerezését foglalja magában. Újra indította az IMIT Évkönyveket, mely gyűjteményes feldolgozása a hazai zsidó tudományos életnek. Mint filológus, érdeklődési köre mindenre kiterjed, ami a magyar zsidóság életével összefügg. A péntek esti

istentiszteleteket követő *kidduson* naprakészen tanítja a ma zsidóságának időszerű vallási és kulturális téziseire az ott megjelenteket. Vidéken és a budapesti körzetekben nagy érdeklődéssel fogadott előadásain terjeszti a zsidó kultúra értékeit.

Az Intézetben az elmúlt esztendőben jelentős változások történtek. Színesebb lett a hallgatók összetétele. Dr. Löwinger Sámuel 1946-ban, a második világháború utáni első évkönyv bevezető cikkében kiváló érzékkel látja meg a jövőt. Így ír:

„Reméljük, hogy a korszerű reformok elő fogják segíteni a szükségszerű fejlődés kibontakozását. A szomszédos államokkal való baráti kapcsolatok fokozottabb javulása után ki fog alakulni a megértés légköre, és miként a gyakorlatban a múltban is történt, hogy az egész közép-európai zsidóságnak itt legyen vallási és kulturális középpontja. Főiskolánk múltja és tradíciói biztosítják ezeknek a reményeknek a megvalósulását.”

Az NDK-ból, Csehszlovákiából, Bulgáriából voltak, illetve vannak nálunk hallgatók. Tanulási igényeiknek minden vonatkozásban igyekszünk eleget tenni. Ők pedig átörökítik, átültetik, s a hazai viszonyokhoz alkalmazzák a Rabbiképzőben tanult elméletet. A gyakorlatban valósítják meg vallásunk szent, több ezeréves, de mindig időszerű tanításait.

Kedves Vendégeink!

A magyar *rabbikar* tagjai, az Intézet végzettjei személyes helyállásukkal, prédikációs témáikkal hitet tesznek zsidóságuk mellett. Budapesten és vidéken egyaránt lelkiismeretes, odaadó munkát végeznek. A jövő záloga a zsidó szívvel gondolkodó és érző, a további felvirágzásban feltétlen bízó, a fejlődés gondolatában tudatosan hívő *rabbi* kezében is van. Híveink szeretete, tevékenységük kiérdemelt, méltó jutalma.

Leendő *rabbijaink* is ezt az utat követik. E nemes cél eléréséhez szükséges megalapozott vallási tudományos és gyakorlati képzést szereznek az Intézetben eltöltött öt és fél év alatt.

Az Országos Rabbiképző Intézet előre tekinthet. Előre, a jövő felé. Híveink elvárásának megfelelően folyik tovább a munka. Intézetünkben kántorképzés is történik, s valláskulturális szempontból nagy értékűek a vidéki s a főváros különböző körzeteiben megrendezendő hangversenyek, amelyeken a Rabbiképző kórusa *jiddis* és *chászid* dallamvilágot mutat be. Nem régen jelent meg a kórus első hanglemeze.

Igen Tisztelt Vendégeink!

A magyar zsidóság nevében hadd köszöntsem ismét a jubiláló Intézetet, s őszinte szívvel kívánok egészséget, alkotókedvet a Rabbiképző vezetőinek, s a tanári testületnek. S Önök, akik az iskola végzettjei és jelenlegi hallgatói, legyenek továbbra is büszkék a százéves épületre, a tanítás házára. Vigyék tovább, hirdessék tovább, terjesszék tovább az Isten iránti hűséget, a zsidó szellemiséget, a mély humánusmot. Az egyetemes emberi értékekkel bíró kultúrát, melyet itt szívtak magukba. A múltra visszatekintve, a jelent látva, a jövőt érezzük.

Kérem az Országos Rabbiképző Intézetre, valamennyiükre a Mindenható áldását!

Időzavarral küzködünk...¹¹⁴

Tóra-i olvasmányaink sorában kiemelkedő jelentősége van az e heti szidrának. Szakaszunkat a szent nyelven *Jiszraunak, Jitróról, a midjanita főpapról* szóló fejezeteknek nevezzük. Jelentősége abból adódik, hogy erkölcsi tanításaink fundamentuma, a tízparancsolat első leírása itt található.

Nem tudjuk eléggé hangsúlyozni, s nem tudjuk eléggé becsülni a bibliai tanítások e csodálatos, a távoli messzeségből is erősen ható példáját. Népek, nemzetek tűntek fel, s buktak alá a történelem, változó színpadán. A tízparancsolat azonban mindig időszerű marad.

Miről beszél nekünk, a ma emberének a tíz ige?

Irányszatok és ideológiák összecsapásából kristálytisztá köntösbe öltözve, a maga egyszerűségében és fenségében feltűnik az egysten hit, a monoteizmus méltósága. Lényege: az ember megérti-megérzi Isten oszthatatlan egységét, s azokat az erkölcsi törvényeket, melyeket Tőle eredeztetünk.

זכור את יום השבת לקדשו

„Őrizd meg a szombat napját, és szenteld meg azt.”¹¹⁵

Hangzik felénk a pihenőnapról szóló parancsolat. Jelentőségét és lényegét a következő *aggáda* világítja meg:

*Rabbi Ákibát, az ókor híres tanítómesterét megkérdezte Turnus Rufus*¹¹⁶:

פעם אחת ששאלו מה יום מיומים (במה נשתנה יום השבת מימות החור)?

והשיבו רבי עקיבא: מה גבר בגוברין במה זכית לגדולה יותר משאר אנשים

- *Mi a különbség a szombat és a többi hétköznap között.*

Ákiba a következőket mondotta:

- *Mondd Uram, mi a különbség közötted és katonáid között?*

- *Engem - hangzott a várt válasz - a császár emelt katonatársaim fölé, hogy feltekintsenek reám, hogy példaképül legyek nekik, s irányítsam őket nehézségeik idején.*

- *Látod - folytatta Ákiba - Isten emelte ki a szombatot, szinte vezérül a többi köznap fölé. Hogy a szombat legyen az ideális nap. Hogy a szombat legyen a példakép. Hogy a szombatra várjon a köznap katonája, az ember.*¹¹⁷

¹¹⁴ Elhangzott a Budai (Újlaki) zsinagógában, 1978. január 27-én, Jitro hetiszakasz szombatján.

¹¹⁵ M. II. 20. fejezet.

¹¹⁶ Turnus Rufus a talmudi neve Quintus Tineius Rufus-nak, aki 130-134 között Judeában kormányzóként képviselte Rómát. „Filozófusként” Rabbi Akiba egyik szellemi vitapartnerére volt. A Kohelet rábá. 83,17. szerint ő ítélte halálra Ákibát.

A szombat jelentőségét és lényegét igazán napjaink embere értékeli. Állandó időzavarral küzdünk. Kemény munka, a család életének ezernyi kérdésköre, kötelezettségek, háttérbe szorítják a pihenés, a nyugalom, az önkonzentráció idejét. Vajon helyesen, jó időbeosztással élünk? Jut-e energia, kellő türelem a lélek és a szellem ápolására? Világjelenség a fizikum jó karbantartásának igénye. Ez így is van helyén, hiszen csak megfelelő állóképességgel lehet tartósan, hosszadalmasan dolgozni.

Vajon a lélek „kondíciójára” fordítunk-e elég időt?

A hétfégi pihenő, a szombat s a vasárnap alkalmat ad-e arra, hogy lelki egyensúlyunkat megfelelő állapotba, ideálisnak tűnő szintézisbe hozhassuk? Már az ókor embere - talán tudata alatt - felfedezte, hogy mindennek és mindenkinek szüksége van nyugalomra. A természetnek, az eszköznek és az embernek egyaránt. Az ember életének szintézisét megjeljük, ha a valóban ép testben mindenkor az ép lélek, azaz a kifinomult kristálytisztta, a mindenkori tökéletességre törő szellemiség található.

ב"ר פי"א ותנחומא תשא ל"ג¹¹⁷

...hogy merjünk egymás szemébe nézni... ¹¹⁸

Ma, *zájin ádar* napján, Mózes születésének és halálának évfordulóján körütekintünk, s fájó szívvel gondolunk mindazokra, akik a Gondviselő kifürkészhetetlen akaratából véglegesen eltávoztak közülünk.¹¹⁹ Rájuk emlékezve merítsünk erőt a mózesi életműből, a legnagyobb zsidó gondolkodó élete példájából.

Forrongó, változatos században élünk. Egyikében azoknak a jellegzetes időszakoknak, mikor az emberiség önmaga döbben meg legjobban saját teljesítményétől, s minden erejét igénybe kell vennie, hogy az önmaga teremtette fejlődéssel lépést tarthasson. A ma embere csodáló tekintettel figyeli korunk teljesítményét. Érdeklődésünket az ember alkotta művek, technikai csodák, a társadalmak belső mozgásai, változásai kötik le. A gondolkodó ember méltó elismeréssel övezi, s megérdemelt magaslatra helyezi a kortárs alkotását.

Igen ám, de korunk ízlés- és értékváltozásai mellett tudomásul vesszük azt is, hogy nem egy ember szellemi és fizikai képessége és ereje teszi alkalmassá nagy feladatok véghezvitelére. Nem a magányos emberé, nem az egyedül járó egyéniségé a jövő, hanem az egyénekből összetevődő közösségi alkotószellemé.

Az elmúlt hónapokban bibliai olvasmányaik során olvashattunk őseink keserű rabszolga munkájáról. Majd megszületik *Mause Rabbénu*, Mózes a tanító, a gényus, aki élethivatásának tekintti közösségének megmentését. Az ő történetével összefüggésben találkozunk a *zökénim* szóval¹²⁰, az „idősek testületével”, amely nem egy meghatározott számú idős emberekből álló zárt gyülekezet volt, hanem olyan szellemi-vallási vezető testület, amely, ha kellett atyai szigorral, vagy szülői belátással, de mindig előrelátó bölcsességgel irányított. A Mózes által szervezett vallási vezető testület lehet a mintája a

¹¹⁸ Elhangzott 1978. március 16-án, *zájin ádar* napján, a Budai (Újlaki) zsinagóga dísztermében.

¹¹⁹ A magyarországi zsidóság hagyománya, hogy *zájin ádar* napján, Mózes születésének és elhalálozásának évfordulóján a helyi közösség halottairól és a világ zsidóságának legnagyobb elhunyt személyiségeiről emlékezik meg.

¹²⁰ RÁMBÁM: Misne Torájának bevezetésében (4. par.) olvassuk:

אף על פי שלא נכתבה תורה שבעל פה, לימדה משה רבנו כולה בבית דינו לשבעים וקנים; ואלעזר ופינחס ויהושוע, שלושתן קיבלו ממשה. וליהושוע שהוא תלמידו של משה רבנו, מסר תורה שבעל פה וציווהו עליה; וכן יהושוע. כל ימי חייו לימד על פה

közösségi érdekeket képviselő testületnek, melynek mindenkori célja egyetemes emberi értékekkel bír. De nemcsak a formát, hanem természetesen a tartalmat is a múltból meríthetjük. Ha fellebbentjük az emlékezés leplét és visszatekintünk ifjúságunk éveibe, a régmúltba, láthatjuk, hogy ez emberiség szótárában az a szó: *bizalom*, háttérbe szorult. Amikor a bizalom hiányzott, akkor bizalmatlanság ülte meg a szívet, pedig az ifjú fogékony lelkivilága befogadta volna a bizalom sokat sejtető tartalmát.

Teltek az évek, múltak az évtizedek, s a történelmi kataklizma megsemmisítette egyetemes zsidóságunk egyharmadát. Ismét meg kellene teremteni az ember szívében a bizalmat.

Isten iránt, az emberek és önmagunk iránt.

A *Tóra* tanításai mindenkire szóltak, hogy megmutassák a jó, a helyes utat, hogy eligazítsák a tévelygőt. Általa érzelmi világunk gazdagodott. Másként értékeltük és jobban becsültük egymást. Megtanított arra, hogy merjünk egymás szemébe nézni. Felnézzünk az igaz emberre. Értékeljük, ki tehetségével él.

Forma és tartalom.

Mindkét fogalom a mózesi eszményt idézi. Hiszen a közösségünk iránt érzett felelősségtudat, az elkötelezettség fontos számunkra. A múlt kútjából merítünk, hogy a jövő felé nagyobb vallási egységben és felekezeti szervezettségben tekinthessünk előre.

Zájin ádar napján nemcsak az elmúlásra, hanem Istenbe vetett őszinte hittel a jövőt fürkesszük. Legnagyobb tanítómesterünk, *Mause Rabbenu* születésének és halálának évfordulóján ismételten hitet teszünk az általa lehozott törvények tisztelete, elfogadása és betartása mellett.

Az ómer számlálása¹²¹

וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עמר

התנופה שבע שבתות תמימת תהיינה

„És számláljatok magatoknak a napokat az ünnep másnapjától, attól a naptól, midőn hozzátok a lengetés ómerjét.”¹²²

Hét héten keresztül minden este felhangzik az áldás szava. Ezzel köszöntjük a biblikus eredetű *ómer*t. A *Tóra* elrendelését a *talmudi* kor tapasztalaton alapuló gondolatvilága érzékletesebbé teszi, megvilágítja, illusztrálja.

Az ókor embere - kinek életében a bibliai parancs mindennapi gyakorlat volt - , hálátelt szívvel fordult az Alkotóhoz örömeinek idején, amikor fáradtságos keze munkájának eredményeként végig tekintett a dús termést hozó árpatablán. A hála megnyilvánulásaként az első kévét a Szentélyben mutatták be. A mai - közösségeinkben erősen gyökerező - vallási szokásnak, az *ómerszámlálásnak* ez a mezőgazdasági és vallástörténeti alapja. A *Talmud* vibrálóan érdekes világa élénk tárja az *ómer* learatásának korhű formáját, egyéni módját.¹²³

כיצד הן עושין שלוחי בית דין יוצאין מערב יום טוב ועושין

אותן כריכות במחובר לקרקע כדי שיהא נוה לקצור

Bézs-din küldöttei (mezőgazdasági szakemberek és egyben a vallás törvényeinek ismerői) az ünnep előestéjén közösen kimentek a büszkén lengő árpatablákra. Nagy tapasztalattal, ügyes kézzel, a magtól duzzadó gabonaszálakat kiegyenesítették, s kalászfonatú kévüket formáltak belőlük. Az alapos, szakértelmet kívánó munkának célja az előkészítés volt. A mezővárosok lakói odaáramlottak és szemtanúi lehettek az érdekes párbeszédnek:

Arató: Testvéreim! Eljött az aratás ideje?

Nép: Igen! Igen!

Arató: Ilyen sarlóval, s ebben az edénybe?

Nép: Igen! Igen!

¹²¹ Elhangzott 1978. május 25-én, lát báomer napján a Budai (Újlaki) zsinagóga dísztermében.

¹²² M. III. 23,1.

¹²³ Talmud: Menáchet 65a.

Ezután aprólékos részletek, a munka fázisainak hű leírása. Mind-mind érzékeltetik az esemény mozzanatait, jelentőségét, s korábban vitatott egyértelműségét. Ez az *ómer* eredete!

A középkorban, s a késői századokban a *szefira*, az *ómer* számlálásának napjai gyásszá váltak a zsidóüldözések szomorú évfordulójaként. Az *ómer* fontossága és történeti súlya érződik az *aggáda* mondanivalójában, a *Bész hámikdossal* összefüggésben.

Két fogalom, melyet érdekes formába ötvöz a *talmudi* gondolatvilág.

„Csodás események történtek őseinkkel a Szentély idején. Nem vetélt el asszony. Nem volt tisztátalanság a főpapon jaum hákippurim napján. Nem oltotta el soha égi eső a magasságok felé törő áldozati lángot. Nem találtak alkalmatlan részt az ómeráldozatban.”

Az *ómer* tanítása az ókori valóságot jellegzetesen ábrázolta, s szimbólumonként korunk emberére is hat. Kifejlesztette évezredekkel ezelőtt a kötelességtudatot, az ősi erővel formáló *Tóra*-i parancs betartását.

Értékes tanítás, melynek középpontjában a törvény őrzése, s a hála áll. A gondolkodó, hívő lélek elődeinkhez hasonlóan a megtett munka után, a mózesi rendelkezések következetes betartása után tiszta szívvel és lélekkel érezhet hálát a Világ Alkotója iránt.

Az atyák nyomdokain járva, áhítattal mondjuk napjainkban is a régi áldás szavait:

„Áldott vagy Te Örökkévaló Istenünk, Világ Alkotója, aki megszenteltél bennünket parancsolataiddal, s elrendelted az ómer számlálását.”

Miért a Szinájon vette át Mózes a kőtáblákat?¹²⁴

Virágillat érződik szerte a világon, minden zsinagógában. Legszebb növényeinkkel díszítjük fel Isten hajlékát, hogy méltó körülmények közepette fogadjuk legszebb ünnepeink egyikét, a *sovauauszt*. Ezen a napon - hagyományaink szerint - Mózes átvette a Szináj-hegyén a két kőtáblát, melynek tanításai, melynek igéi évezredek óta a világegyetem megingathatatlan alapjait képezik.

A törvény adását megelőzően az erkölcsi élet tisztasága még meghatározatlan volt. Nem találtatott olyan forma, amely a mindennapok küzdelmeiben megszabta volna az emberek sorsát, munkalehetőségeit és cselekvési szabadságának skáláját, egyéni lehetőségeit, közösségi felelősségét. Ha a tízparancsolat tételeit olyan formának fogjuk fel, amelybe a tartalmi töltetet a modern kor embere is megadhatja, joggal kereshetünk időszerű, örök értékű tanítást, mely e szent tézisek szellemében született.

Miért a Szinájon vette át Mózes a kőtáblákat?

Joggal hangzik fel e kérdés, hiszen a *Tóra* jelentőségének és nagyságának, szellemi értékének megfelelően egekig nyúló havas bérceken kellett volna átvenni. Talán az örök hó birodalmában tartozó Himaláján? Talán az alpinisták számára megmászhatlannak, bevehetetlennek tűnő Mount Everesten? S mégis a Szinájról ered a Tan.

Arról a hegyről, amely a legkisebb, a legalázatosabb a hegyóriások között. Nem véletlenül lett ez a hegy történelmi helyszínül. Tudatosságot vélünk felfedezni e meghatározó cselekedetben. Azért lett szülőhelyévé a tízparancsolatnak a Szináj-hegy, hogy ezzel is mindenki számára egyértelművé váljon, és elterjedjen a *Tórában* szereplő jellemformáló gigászi szellem és az emberek életét, különösen a zsidó ember életét szükségszerűen meghatározó szerénység. A nagyság a szellemiségben és a szerénység a jellemben, ez a Szináj-hegyen történt kinyilatkoztatás szimbólumának reális magyarázata.

Jákob leszármazottai keserves, küzdelmes kényszerszolgát végeztek Egyiptom országában, kezüket feltörő munkájuk egyike, a kövek kibontása volt a hatalmas hegyekből. Ők is rabszolgák voltak, kváderköveket faragtak,

¹²⁴ Elhangzott 1978. június 12-én, sávuot mázskirján, a Lágymányosi imaházban.

melyekből a fáraók, az elnyomók, elmúlásakor síremlékeket, a piramisokat építették.

A szerénység gondolata különleges érvénnyel bír a mai napon, a *mázkir* óráján. Pár nappal ezelőtt a modernkor egyik új ihletettséggű művésze, *Aldo Scavardanak* kiváló alkotását tekinthettem meg. Filmjének címe: *A folyó vonala*. Lírai feldolgozása ez a római gettó deportálásának. Központi figurája egy tízéves kislány, akinek anyját és nagyszüleit, teljes családját deportálták. A történet a gyermek menekülésének útját mutatja be Rómából Londonig. Megrendítő epizód: Egy zsidó orvos, aki a gyermeket menekíti, vonattal halad kitűzött célja felé. Partizánok támadják meg a szerelvényt és felrobbantják azt. S az orvos látván a sebesültek sokaságát, a vérző embereket, orvosi eszközához híven nem menekül tovább, ott marad gyógyítani. S miután holtfáradtan leül, hogy megpihenjen, egy SS tiszt megköszöni fáradtságos munkáját, majd nemzetisége felől érdeklődik. Amikor megtudja, hogy az orvos zsidó, önfeláldozó munkájáért, „hálából”, koncentrációs táborba záratja. Az orvos kötelességét teljesítette. Ezért szenvedte el a mártírhalált.

Fájó kegyelettel gondolunk azokra, akik nem lehetnek velünk, akik mártírhalált haltak Isten szent nevéért, és zsidóságukért.

„Ki nevezhető bölcsnek, hősnek, tekintélyesnek?”¹²⁵

A *peszachtól* „nagyünnepeinkig” terjedő időszak minden héten visszatérő olvasmánya a *Pirké ovajs*, azaz az Atyák tanításai. Életismeret és élettapasztalat jellemezte a *talmudi* kor zsidó tudósait, akik e bölcs mondásokat, gnómákat, szentenciákat megfogalmazták. Egyik legérdekesebb kérdéssorozatot *Ben Zajmo*, a híres tanítómester teszi fel. Hangja tiszta, és a magasságok felé szárnyal: Ki nevezhető bölcsnek, hősnek, tekintélyesnek?

Éjzehu chóchom? - Ki a bölcs?¹²⁶

Kit nevezhetünk ma, századunk utolsó harmadában bölcsnek?

יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ

„Világi foglalkozás a hagyomány igaz szavával egységet teremt.”¹²⁷

Minden embernek, ha hivatása van, munkája teszi érdemessé életét. Az a munkakör, mely életünknek értelmet, célt adhat. Amely kifinomultabbá és emelkedettebbé teheti gondolkodásmódunkat. Amely minősíti cselekedeteink értékét, amely egyéniségre nevel. Amely formálja alkotókészségünket és embertársainkról alkotott világmépünket.

Hitünk és hagyományos irodalmunk, életünknek szerves részei. Hisszük, tudjuk, hogy a vallás nevelte évezredek egyértelműen az emberiség érdekeinek megfelelően, meghatározzák és kiszélesítik fejlődésünket. Valljuk, hogy modern korunkban is bölcs¹²⁸ ember az, ki e szinkront, összhangzatot keresi, és megtalálja.

Éjzehu gibor? - Ki a hős?¹²⁹

Hangzott a második kérdés.

A hősiesség fogalma korunkban átalakult. Gyökeresen megváltozott. Alkalmazkodott a mához. Napjaink hőse nem az állig felfegyverkezett harcos, hanem a tudós, aki szikéjével szívet ültet át. A tudós, ki először lépett más bolygóra, akinek első szava az idegen égitesten bibliai idézet volt:

¹²⁵ Elhangzott 1978 nyarán, a Magyar Rádió „Az izraelita felekezet negyedórása” című, havi egy alkalommal jelentkező műsorában.

¹²⁶ חכם איזהו - Misna, Ávot 4,1.

¹²⁷ Misna, Ávot 2,8.

¹²⁸ חכם

¹²⁹ חכם איזהו גבור - Misna, Ávot 4,1.

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ

„Kezdetben Isten teremtette az eget és a földet.”¹³⁰

A tudós, aki olyan városnegyedet tervez, melyet nem dönthet romba földrengés. Korunk hőse a tudós. És az a team, amely semlegesíteni akarja a környezetártalom szennyezéseit. A tudós, aki köldökszínórral lebeg a világűrben, aki a föld légkörén túl is, e földet, földünk lakóit, az embereket szolgálja. A tudós, aki a holnapra is gondol. Aki az éjt is nappallá teszi, hogy kutatásainak eredményeképpen megtalálja a gyilkos kórnak, a ráknak az ellenszerét.

Példaképünk a tudós.

Ki maradandót alkot, és szellemével kutatja és átfogja földünket.

A tanítómester harmadik kérdése így hangzott:

Éjzehu mechubod? - Ki nevezhető tekintélyesnek?¹³¹

Az emberiség iránti felelősség, napjaink felelőssége kezünkbe adatott. E problematikát megvilágítja a *midrás* tanítása egy vitában, mely az ókori *rabbik* közt folyt:

Vajon melyik a legfontosabb hely az egész Bibliában? A legtekintélyesebbek közül való így felelt:

ואהבת לרעך כמוך

„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.”¹³²

A másik azt mondta:

בקש שלום ורדפהו

„Akard a békét, és tégy is érte.”¹³³

A harmadik *Berésisz* könyvének ötödik fejezetéből idézett:

זה ספר תולדות אדם

„Ez az ember története.”¹³⁴

Bibliánk egyértelmű és félreérthetetlen. Nem azt mondja, hogy a fehér bőrűé vagy a fekete emberé. Nőé vagy férfié? Szellemi foglalkozásúé vagy azé, ki arca verejtékével szerzi meg kenyerét? Szentírásunk kifejezési formája, messziről szól hozzánk, de örök érvényvel.

זה ספר תולדות אדם

¹³⁰ M. I. 1,1.

¹³¹ איזהו מכובד - Misna, Ávot 4,1.

¹³² M. III. 19,18.

¹³³ Zsoltárok 34,15.

¹³⁴ M. I. 5,1.

„Ez az *Ember* törvénye és története.”

Mindannyiunké! Közös tulajdonunk.

Értékrendszerünkben is *mechubod* - tekintélyes az lehet, ki a Szentírás gondolatiságát átérzi és annak szellemében él. Nem tesz különbséget az emberek között. A tanításaink szellemében járunk, ha bölcsesség veszi körül környezetünket, ha a tudomány megszépíti napjainkat, és napjaink hittel és tartalommal telítődnek meg.

Ég az örökmécses¹³⁵

Ünnep a mai.

Két évvel ezelőtt a budai körzet részére megjelölt úton az első megállóhoz érkeztünk. Megváltaszjuk, kiegészítjük - részben fiatalokkal - előljáróságunkat. S ezt az ünnepi aktust e terem - melyet modernizáltunk és átalakítottunk - átadásával kötöttük egybe. Az előttem szóló világi vezetők méltatták a körzet életét. Engedjék meg, hogy most a *rabbi* fogalmazza meg és tolmácsolja, mit jelent számunkra második otthonunk.

Több évszázados legenda szavait idézzük:

אמר הקב"ה נרי בידך ונרך בדי, שמור על נרי ואשמור על ירך
„Így szól az Örökkévaló: fényem a kezében van. De fényed felett én
rendelkezem.”¹³⁶

Fényed, azaz az ember fénye, a léte, e biológiai égés Isten kezében van. E vallási tétel nagyságát, igaz voltát, valóságát most érezzük. Most, mikor közelednek „nagyünnepeink”, amikor mélyebben tekintünk önmagunk lelkiismeretébe, amikor meggyőződéssel valljuk: a zsinagógai újév napján megíratik, s az engesztelés napján megpecsételtetik minden teremtmény sorsa.

„És fényem a te, azaz az ember kezébe adatott.”

Mit jelent ez a fogalom: Isten fénye, Isten világossága?

Az elérhető tudás, a kultúra minden vívmánya, a szellem minden produktuma Isten fényességéből adatik. De ezek felett mi rendelkezünk. Mi az emberek. Akaratunk függvénye, hogy elfogadjuk-e mindazt, amit a *Tóra* adott számunkra. Az akarattól függ, hogy élünk-e a tanítások szellemében, hogy gyakorlatban megvalósítjuk-e az elmélet elismert tanításait.

A most felavatandó központunk szolgálja a kultúrát! De, mindenek előtt, Isten háza lesz, amelyben ég az örök mécses.¹³⁷ A most felszegzett *mezuza* a frigszekrény felett fényességet árasztó örökmécses ébren tartja bennünk a gondolatot jöttünkkor és ittlétünk kellemes időtartama alatt. A naponta vallott két szót, mely hitünk lényegét foglalja magában:

ה' אהד

¹³⁵ Elhangzott a Budai (Újlaki) zsinagóga kultúrtermének és oktatási központjának avatásakor, 1978. szeptember 25-én.

¹³⁶ Midrás rábá: 20b.

¹³⁷ נר תמיד

Isten egyetlen egy!

A valláskultúra otthonává is válhatnak e régi, de immáron új köntösbe öltöztetett falak. A tudományos-technikai forradalommal párhuzamosan az emberek érdeklődése a humán stúdiók felé is kiterjedt. Múltunk eseményei, történelmünk, folklórunk, zenekultúránk lekötötte az emberek figyelmét. Természetesen mindezek háttérében a vallás ihletettségét és nyomait keressük és igyekszünk bemutatni.

Legyen e terem továbbra is otthona a *Talmud Tórának*! S itt ismerkedhessenek meg gyermekeink - jövőnk letéteményesei - a betűvetés tudományával, ünnepeinkkel, a zsidóság lényegével. A filozófiatörténet egyik reprezentánsa: Feuerbach, aki formálólággal hatott a modern gazdaság- és társadalomelmélet tudósaira, tömören így jellemzi önmaga fejlődését.

„Isten volt első gondolatom, az ész a második és az ember a harmadik, az utolsó gondolatom.”

Így szeretnénk mi is gyermekeinket nevelni. Ismerjék meg az istenhitet és a modern korunkra jellemző racionális gondolkodást, az embertársak szeretetét, a másik ember megbecsülését.

A SALOM szó és a betűmisztika¹³⁸

דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו

„Javát keresi népének, és a békét idézi elő egész nemzetségének.”¹³⁹

Még néhány nap és felolvassuk zsinagógáinkban Eszter tekercsét, az ókori zsidóság egy részének megmenekülés-történetét. A tekercs, a *megilla* utolsó szavait idézzük szent nyelven és magyar fordításban. E klasszikus tartalmú és csengésű mondat egy szava nagy betűkkel lett kiemelve:

שְׁלוֹם SÁLOM – SÓLAJM – BÉKE.

A *mágidusz* irodalom mozaikszóként értékeli e négy betűt: a *sin*, *lámed*, *váv*, *mem*. A betűkből újabb szavakat képeznek, amelyek a *purim* teremtette békének megálmodott komponensei.

1. ש - SIN. Az első betű ihlette fogalom: SIMUS - SZOLGÁLAT.

Isten szolgálata és az emberé. Kítárulkozó és vágyakozó lélekkel fordulunk az Alkotó tanítása és törvénye felé. Mert ez a létalapja és egyben szilárd pillére hitünknek, gondolkodásmódunknak. Istent szolgálni hivatás, az emberért dolgozni örök feladat. Az úton nem elég végigmenni. Kristálytisztán kell látnunk az elődeink által megfogalmazott célt. Az előrejutás milyensége és mértéke, tenni akarásunk, alkotókedvünk, szorgalmunk, egyszóval hitünk függvénye.

2. ל - LÁMED. A második betű ihlette szó: LÉV - SZÍV.

Korunk a technika százada. A gép könnyíti - bármennyire anakronisztikus, mégis igaz - humanizálja az életet. Komputerek, távirányítás és megannyi csoda környezetünket átalakította. Az emberen kívül mindenütt gépek működnek, sőt ma már az emberi szervezetben is. Könnyítik a szív működését, stimulálják a vér keringését. Azonban a *purimi* örökség érzelmi részét, az emocionális gazdagságot nem helyettesítheti mechanizmus. Csak a szeretet, mely nélkül vajmi kevés értéke van a földi létnek.

3. ו - VÁV. A harmadik betű ihlette fogalom: VIKUÁCH - PÁRBESZÉD.

Korunk ellentmondásokkal telített. Az emberiséget talán még soha nem érte ennyi megpróbáltatás. Megméretünk. Az összefogásra még nem volt ennyire szükség. Mi is igényeljük a párbeszédet. Valljuk és hisszük, hogy a dialógus

¹³⁸ Elhangzott 1979. március 9-én, a Budai (Újlaki) zsinagógában, Tecáve hetiszakasz szombatján.

¹³⁹ Eszter 10,3.

nem elváaszt, hanem összeköt. Itt érezzük különösképpen a *purimi* végmondattal igazát: „Felelősségteljes munkánk javát keresni a népnek.”

4. ז - MEM. A negyedik betű ihlette fogalom: MIKVE - REMÉNY.

A *sólajm* szó utolsó betűje teológiánk egyik legszebb gondolatát csengi vissza. A tragédiák szenvedésekkel izzott korszakában is éltető erő volt a bizalom a holnapban. Immár évtizedek távlatából napjaink nyugalma és alkotó légköre a távlatot, a jövőt vetíti elő. Törekszünk, hogy a mózesi szellem forrásra találjon. Tanítással oldhassuk a tudásra vágyók szomját. Hirdessük vallásunk emberségét, erkölcsiségét, szilárd istenhitét! Az értelem hivatott csak a hódításra, azaz ismeretlen területek felfedezésére, hivatott a tudomány különböző ágainak legteljesebb megismerésére. Így közkinccsé, mindenki számára megközelíthetővé, elérhetővé válik az. S az embernek öröme telik majdan benne. Évezredek megálmodott eszménye változatlanul a jövő nagy álma.

Vajon megélhetjük generációk tapasztalatait magába foglaló elvek megvalósulását?

Táguló életszemléletünkkel valljuk és hirdetjük: a tudás lesz a mérték. Összeegyeztethető mindaz a kincs, melyet az ókor vallása, zsidó tanításaink, valamint az űrkutatás korának szociális és technikai vívmánya adhat.

Édesapám emlékére¹⁴⁰

(Gondolatok a Midrás Tánchumá olvasása közben)

אימתי ישראל עומדין? כשיש להם זקנים

„Mi volt a zsidóság fennmaradásának feltétele? Az idős emberek.”¹⁴¹

Az urbanizáció napjaink legtermészetesebb tényezője. A motorizált világ könnyebbé, kellemesebbé, kényelmesebbé teszi életünket. A telekommunikáció révén távoli világrészek történelmi változásairól és kulturális eseményeiről a történelem napján értesülhet az érdeklődő. A technika forradalma átalakította céljainkat, s néha előidézi eszményeink megváltozását is. Szeretne a világon új „divatnak” lehetünk tanúi. Fialok elköltöznek otthonról, a szülői házból. Önmaguk formálják baráti körüket, s termelik ki az új példaképeket. Korunk szelleme: az önállóság. Korunk elvárása: az individuális alkat. Az, ki új formákat teremt és megtölti azt modern tartalommal. De vajon a huszadik század szükségszerű következménye, az új hullám „filozófiájának” várható konklúziója az, hogy a gyermekek külön lakásba való költözésével érzelmileg is eltávolodik az otthonától, a szülői háztól?

Természetesen nem általánosításról beszélünk. De mégis. Példák sokasága bizonyítja, hogy szociális intézményeinkben, a megfelelő egzisztenciális környezetben és létbiztonságban élő szülők, kiknek mindenük megvan, csak egyet hiányolnak: a gyermeki szeretetet és figyelmességet. Két hétben egyszer egy szép csokor virág, egy hónapban egyszer egy tálca sütemény, vajmi keveset jelent. Más kell, több kell! Tisztelet, őszinte ragaszkodás, spontán odaadás. A hagyományos irodalom rögzíti:

„Mózes elrejtette arcát, mert félt Isten jelenléte felé tekinteni.”

Két ellentétes nézet, vajon helyesen vagy helytelenül cselekedett Mózes, hogy arcát elfödte az Örökkévaló elől? *Rabbi Jöhausua ben Korhó* szerint igazul cselekedett, mert ha odanéz, akkor az Úr kinyilatkoztatta volna neki, hogy mi az élet értelme. *Rabbi Hausea* szerint jól tette, mert Mózes tudta, hogy mi a tisztelet.

¹⁴⁰ Elhangzott a Budai (Újlaki) zsinagógában, 1979. július 2-én, édesapám halálának negyedik évfordulóján.

¹⁴¹ מדרש תנחומא, פרשת שמות: ד" כ"ט

Igen, évezredek messzeségéből - még ha ellentétes szimbólummal is - tanító mesterünk hozzánk szól. Istenre nem „tekinthet” ember, hiszen Ő érzékszerveinkkel megközelíthetetlen. De a szülőre - a feltétlen tisztelet megadása miatt - rá kell nézni, fel kell keresni. Gondolatait várni. Álmait teljesíteni. Vallásunkból is adódó kötelezettségünk ez!

והתחיל מקבץ את גופו של אדם הראשון מארבע רוחות העולם

„A Világ Alkotója az első embert a porból teremtette, s az első porszemeket a világ négy tájáról gyűjtötte össze.”¹⁴²

Ez a mondat vallásfilozófiánk egyik sarkalatos pontja lehetne, hiszen benne olyan gondolat fogalmazódik meg, amely mentes minden elfogultságtól, vagy részrehajlástól. Ékes bizonyítéka vallásunk elfogadott, állandóan hangoztatott tanításának: nincs különbség az Isten teremtette emberek között.

„A hit az élet ereje. A gondolkodó ember mindig valamiben hisz. Ha nem hinné, hogy valamiért élnie kell, akkor léte értelmetlenné válna.” -vallja Tolsztoj.

Mi hiszünk tanításainkban. Hiszünk évezredek áldozatvállalásaiban. Tanításaink összessége a megpróbáltatások viharában jegecesedett ki. Mindig hirdettük az univerzalitás gondolatát. Ámosz próféta óta folytatólagosan valljuk és hirdetjük az egyetemesség eszméjét.

Aime Ceasare színes bőrű író mondta: „Ha egy feketét meglincselnek, egy ázsiait megaláznak, ha egy zsidót állásáért gúny tárgyává tesznek, az egész emberiség önmagát vágja arcul.”

Forrongó tisztuló világunk katarzison megy keresztül.¹⁴³

Mi is hirdetjük a továbbiakban is, hogy földünk olyan álmok hordozója lesz, mely Istennek tetsző, s melynek végső célja az ember életének, környezetének jobbá és szebbé tétele lehet.

¹⁴² In: מדרש תנחומא, פרשת פקודי: ל"ח, ג'

¹⁴³ Aime Ceasare (1913-2008)

Énekek Éneke a Körszínházban¹⁴⁴

A magyar színháztörténet egyik jelentős állomásához érkezett el a Körszínház, amikor az 1979-es nyári évadban nagy sikerrel bemutatta az Énekek Éneke című előadását. Kétségtől mentesen művelődéstörténeti produkció, amelyről az előadás rendezője Kazimir Károly a következőket írja: *„A Körszínházban többek között az emberiség, a földrészek nagy eposzaiból emeltünk ki részleteket. A részletek nem jelentettek kevesebbet vagy mást, csak az egy estére felfoghatót, feldolgozhatót. A Biblia történeti-társadalmi-emberi problematikája vallásos érzéstől, korosztályoktól függetlenül erősen foglalkoztatja az embereket. A Biblia örök. A napi események változóak, mint maga az élet. A Biblia világa minden más irodalomnál egységesebb és mindennél szerteágazóbb. A Biblia több mint egy irodalom, ezért is örökéletű.”*

A rendezőt, a nagynevű szakértőket, a bibliatörténészeket és bibliakritikusokat természetesen nem teológiai elvek vezérelték. Komoly mondanivalót, örök értékű, emelkedett univerzális gondolatokat kerestek és találtak meg a Szent iratokban és azoknak költői megfogalmazását ültették át a dramaturgia nyelvére, és ábrázolták hatásosan a városligeti előadáson.

A darab összességének teljes megértéséhez feltétlenül szükséges a Biblia alapos ismerete, valamint betekintés az apokrif iratokba. Hiszen az előadás három órája alatt a Biblián kívül érintik a Korán eseményeit is, valamint kitűnő intonációval érzékeltetik Platón, Heltai Gáspár, Károli Gáspár, Racine, Ady Endre, Kaffka Margit, Babits Mihály, Juhász Gyula és Thomas Mann szövegeit.

A darab jelentős részét az Szentírás első részének, azaz Mózes első könyvének fejezetei képezik. Kiemelve azokat a fordulópontokat, melyeknek központi témájuk a párválasztás, illetve a szerelem. Megismerkedhetünk a Bibliát kevésbé ismerő nézők Ábrahám és Sára küzdelmes életével, Szodoma és Gomora dús példázatú történetével, Lót és leányai drámai eseményével, Jákob akadályokkal teli társkeresésével, harcaival, ellentmondásaival, igazságérzetével és nemes céljaival. József és Putifárné, Dávid és Batséba történetével.

¹⁴⁴ Elhangzott a Budai (Újlaki) zsinagóga dísztermében, 1979. július 15-én a „Biblia és a színház” című valláskulturális rendezvényen.

A művet tekintve igazán megértheti a néző, hogy a színházművészet mennyire lehet - s kell is hogy az legyen - önálló, összetett, kreatív művészet. Olyan kifejezési forma, amely alkalmazkodik a kor szellemi igényeihez, ízléséhez, elvárásaihoz. Amely hivatott arra, hogy feltárja a kultúrhistoriai hiányosságokat, világító fényével ráirányítsa a figyelmet szellemtörténeti problematikákra, hiányosságokra, összefüggésekre, napjaink aktuális kérdéseire. Az előadás különös erénye az a harmónia, amelyik mindkét felvonás alatt arányosan szétoszlik. A Mózes szavait tolmácsoló hivatott művész, átérezve mondanivalójának súlyát, a szöveg ösiségét, hozzánk szól, a ma emberéhez. Nagyszerű dramaturgiai fordulattal érzékelteti a súlypontos mondatokat, amikor azok a szent nyelven és magyarul is elhangzanak. Szinte végigviharzik a drámai feszültség, amikor ciklikusan visszatérően ismétlik a mondatokat: *Lau tírcoch!* - Ne ölj! *Kábéd esz óvichó veesz imechó!* - Tiszteld apádat és anyádat!

A körszínházbeli darabokban már megcsodált különleges mozgáskultúra most is ötvöződött a különleges, de ugyanakkor rendkívül pregnáns és mély kifejezőerővel rendelkező zenei aláfestéssel. A feszültséggel teli drámai jelenetek érzékeltetésére felcsendül a „*Kol nidré...*” gyászos, fájdalommal teli melódija. Az öröm tobzódásakor elementáris erővel zeng az éter felé: *Jiszmöchu, bömálchuszcho ...* - Örvendjete, örüljetek ...

Az állandóan mozgásban levő színészek, az érzelmek viharos kavalkádjá, az ellentétes érzelmek kiélezése, a szövegtartalom átérése, a levegőben érezhető állandóan változó feszültség, és a felelősség gondolatának állandó szimbolikus érzékeltetése külön kiemeli az előadás értékét. Különösen megkapó a záró kép. A rendezett színpadot hirtelen káosz, szinte bábeli zűrzavar, rendezetlen összevisszaság, viharszerű forgatag váltja fel. A darab végső kicsengése fogalmazódik meg a művészek ajkáról, mikor hirdetik, hogy értékrendszer nélkül nincs tartalma a földi létnek, a szerelemnek, a nemes ideáloknak, az ember életének. Komoróczy Géza írja: „*Biblia. Ószövetség... Hallani, ezt nyilván elmondhatjuk, mindenki hallott róla. Akik már olvastak is belőle, kevesebben vannak. S akik ismerik, alig-alig. Holott szegényebbek vagyunk nélküle is. A 16. század eszméje: a Biblia, mint a magyar – s más népeknél is, a haza – lét tükre, vagy Ady Jehova istene, a „Jehovák Jehovája”, s egész Biblia élménye, mindez tőlünk is értést, ismeretet kíván.*”

Az előadás - annak ellenére, hogy teológiai felfogásunkkal és hitbéli meggyőződésünkkel nem találkozik - a hívó ember számára is tanulságos, értékes és emlékezetes színházi élményt jelent.

„I am seeking for my brothers”¹⁴⁵

Dear Brothers and Sisters!

When Joseph the eleventh son of our forefather, was sent by Jacob to seek for his brothers, he lost their trace and could not find them. He inquired, asked questions, and then he said to a man who knew the surroundings very well:

¹⁴⁶את אחי אנכי מבקש

„I am seeking for my brothers.”

When I started out from a distance of thousands of miles from my native Hungary, just before fleeing through the sea the abovementioned sentence: „I am seeking for my brothers” flashed through my mind. I do know and feel that I have gotten among true brothers and sisters. We are bound together by our ancient religion, our historical past, by our sacred language, the love of our Torah, the ties of tradition and the responsibility felt for the Jewish people.

I have brought along the words of love and I am interpreting the feeling of belonging together. I cherish the hope that the true manifestation of my feeling will meet responsive hearts and receptive souls.

Dear Brothers and Sisters!

It is just recently that we have begun to read our sacred Torah. The first Chapter of the Book named „Börésisz” reflects our theological ideas about the Genesis of world. The well known Chapters are illustrated by the biblical song’s poetically inspirited parts.

¹⁴⁷יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם

„The Almighty shall enlarge Jefet and let him dwell in the tents of Shem”.

This lyric composition is understandable since the basic values and principles of culture and morals derive from the descendants of Jefet and Shem, from the sons of Noah. Shem’s progeny are the Jews. The man of the ancient ages found the descendants of Jefet in the land of Hellas. They fostered different ideas concerning the view of life and philosophy. Hellas educated joyful people, always in a creative mood, always prone to face different whims of life as well. In the field of culture Hellenic people produced unsurpassable values.

¹⁴⁵ Elhangzott New Yorkban, a Park East Synagogue-ban, 1979-ben.

¹⁴⁶ M. I. 37,16.

¹⁴⁷ M. I. 9,20.

Edifices of classic shape, beautifully carved sculptures came out of the hands of the masters. Their works of literature are known by use and appreciated even at present. The example of the ancient ages had its influence on the arts and on general taste. The development of the body was part and parcel of the Hellenistic culture. They organized sport-games, horse-riding competitions, Olympic Games. Men participated in the games, animals fought in the arenas. For the people of Athens and Sparta this meant joy. But in the background suppression of the poor lingered, making the slaves working themselves to death and the law seldom spoke in their skin off". Light, serenity, splendour in the outside, but in the background under the cover of dark grief and discontent prevailed.

People of Hellas examined the problem: why is it, that man is no good? The Jews sought ways how to make man better. People of Hellas dealt with the question: why was world like it was? Jewish people examined how it could be changed. Hellas attributed human qualities to their Gods, the Jews wanted to come close to the ideal of God.

We have said before that the two cultures exerted decisive influence on the world of the ancient ages. In our weekly Chapter the character of Abraham, the founder, the creator of the Jewish faith is described.

¹⁴⁸ ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה

We may read: „I will make of you a great nation and I will bless you and make your name great so that you will be a blessing.” What was that made the life, work, the mission of our first forefather a blessing?

Tradition holds the legendary story of his birth as follows: the chief commander of the army of Nimrod was Terach. One night the courtiers, chancellors and astrologers of the King dined and wine in the house of the Commander. At the same night Terach's wife gave birth to a child, named afterwards Abraham. When the guest, returning home, looked up to the star-studded sky, saw a huge comet, radiating glowing light, speeding from East at the edge of the horizon. And then they said: Terach's newborn son will be a great man, who will create and spread magnificent thoughts.

And God said:

אמר הקדוש ברוך הוא יהי אברהם ויהי אור
„Let there be Abraham and there was light.”

¹⁴⁸ M. I. 12,20.

The words of the Midrash became true. Abraham's spirit shone like a torch in the spiritual darkness. By his character, moral magnitude and strong faith he serves as an example to the later generations.

And God said to the world:

„My world, my world, who created, who shaped you?“

The planetary system called world has become in its entity and details in its macro-and microcosm the object of our research.

Everything that may be found here, that seems to be unknown, the existence of which is still a secret, thus everything wants to be discovered.

Everything wishes to be invented in order to get known. It is only the intellect that is called to conquer, to the fullest cognizance of the different branches of science in order to become public property, able to be approached and reached by everyone.

The slogan of the age of enlightenment was the following: „Dare to use your intellect, to think, to plan, to create. And man availed himself thereof.

But the successors, our ancestors and our fathers were persecuted, discriminated against and were sorely tried. Taking into consideration this fact the question arises again:

„My world, who created, who shaped you?“

The morality and faith of the Jewish people left deep traces on general history and on the history of culture. And now for three and half decades Jewish scientists, artists and workers have equal rights with their fellows all around the world. In spite of the multitude of impulses, the magic of wonderful technical achievements, we are strongly in the belief that the spirit of Abraham, of our Jewish Torah is not outdated.

Our moral theses are not antiquated, the worldly education, practical interest and religious faith can be harmonized. Man shall be able to size up and to harmonize all treasures of the ancient ages and the achievement of flying to the moon may give us.

Jewry – a special concept: starter of great world-religions, inspirator of congenial scholars, shaper of the face of ages, inventor of ideas of generations. We think to discover the sources of its reason in its universal character, in its humanism.

We are proud of the Jewish morality, of the fact, that we are the ones who has watched over the idea of unity of God (monotheism). It has always been our belief: to support the poor, to create the atmosphere of hope and confidence

for the sick and if there is a need to bring solace to ease the bereavement of those who are mourning, to teach while learning and to be worthy to Him, the Maker of the World.

There are enormous musical instruments, huge organs, one manual of which bears the glittering inscription: „*vox humana*”, human voice, because when touching this manual a sound similar to the human voice may be heard when it goes up to the air.

Human brain created the instrument which is able to imitate human voice. Our thousand year's old teaching has always drawn attention to humanity, humanism, that the feelings conceived in the soul of a Jewish man shall be characterized by the emotions of the heart, its actions by the *vox humana*, human voice.

This manifestation should be conscientious, sincere and true, not imitation like in the case of the organ.

One of the most complex and important questions of the last decades of our century is how to go on, how to proceed further?

One of the „grand seigniors” and noblest individuals of the Middle Ages was Federico da Montefeltro, the Duke of Urbino who had two quite similar edifices built next to each other. One edifice, a church was named House of God, the other House of Labour and Culture.

In this medieval form the possibility of a very serious task is hidden: to search for harmony between faith, labour and culture. That what was connected in the two separated places centuries ago, today it is closed into an inseparable, solid and undividable unity by development.

This idea has been conceived in the tractate of the Megilah, by our traditional literature long-long centuries ago in a similar way.

¹⁴⁹ יפיותו של יפת יהא באהלי שם

„May the beauty of the Hellenistic arts dwell in the bond of Jewish morality,” to seek and find synchrony between the culture and profession belonging to our modern life and the fundamental teaching of our ancient religion.

In our weekly Chapter we have read about Abraham. In this „Drasha” we have examined the question, how and through what the life of Abraham, the first representative of monotheism could become a blessing and become blessed.

¹⁴⁹ Talmud: Megilá 9b.

כי זאת הברית אשר אכרת את בית ישראל אחרי הימים ההם נאם יהוה נתתי את תורת בקרבם ועל לבם אכתבנה והייתי להם לאלהים והמה יהיו לי לעם¹⁵⁰
„I transplant my Torah, the total of my teachings and I engrave my sacred Torah in their hearts.”

We feel and we are aware of, what we are obliged by the idea represented by Abraham, the way that is called faith, morality with one word: Jewry! Abraham was a great ideal to follow, brightly shining, an outstanding personality, to whose memory the successors, the bearers of the vocation, Jewish brothers and sisters tribute their respect all over the world.

I have talked to you as a delegate of a far continent, far country and far community. I have tried to interpret our faith, our feelings and our hope in the future. In our communities in Hungary, both in the Capital and in the country synagogues we preach the same thoughts.

May I be permitted to greet you, asking for God's blessing, that calmness and the spirit of Abraham rest on you everywhere in the World that people may live together in peace and love, united and reconciled.

God bless the community of this Synagogue, God's creative love shall rest on the chief rabbi of this community, on its leadership and on its men and women and on every Jewish brother and sister of ours, all around the World and on the whole mankind.

May the words of my Drasha and the sincere wishes of my heart be heard.

Let it be so.

¹⁵⁰ Jirmejá 31,32.

New York – New York¹⁵¹

Brooklyn

Láttam egy érdekes statisztikai könyvet, amelynek kimutatása szerint New York Cityben több mint két millió zsidó vallású ember él. Jelentős részük Brooklyn különböző negyedeiben. Főleg azok, akik a legvallásosabb irányzatokhoz tartoznak. *Chászid* és ortodox árnyalatok különböző változataihoz tartoznak, attól függően, hogy Európa melyik országából, vagy városából származnak az alapítók.

Szombat kimenetele után Williamsbourban, a Szatmári *rebbe* hívei között jártam. *Stráml*i és fekete kabát, fehér harisnya és lakkcipő az ünnepi viseletük. Benépesítették az utcát, ahogy a templomokból kijöve csoportosan beszélgetve és gesztikulálva hazafelé tartottak a szakállas, mélyen vallásos zsidók.

Köreiben vasárnap is nyitva tartanak az üzletek, amelyeken angol és jiddis nyelvű feliratok tájékoztatnak. A hömpölygő utcán együtt sétáltak a család nőtagjai és a gyermekek. Rendkívül érdekes a nyelv, amelyet beszélnek, hiszen az angol, a jiddis és a magyar szavakat keverik. Szinte minden házban több imaterem is található. Ezek a helyiségek egyben tanházul is szolgálnak. *Bialik* nagyhatású verse „*A talmudista*” jutott eszembe, amikor ez az archaikus, de mégis a jövő felé mutató kép villant felém. Leszegzett fővel, régi *Talmud* kiadásba merültek az idősebbek és a fiatalok. Tanulják, tanítják és magyarázzák a Tant, átadván évezredek hagyományát és szellemi örökségét. Ha elfáradnak, vagy kis szünetet tartanak, kezük mellett ott a kóser Coca-cola, mely őket a technika világával a XX. század utolsó évtizedeivel összekapcsolja.

Park East Synagogue

Manhattan gránit szigetének központjában, igen közel a Central Parkhoz, 90 esztendővel ezelőtt alapították ezt a templomot. E zsinagóga New York város legrégebbi ilyen jellegű építménye. *Főrabbi*ja: dr. Arthur Schneier. Évtizedek óta vezetni hivatástudattal, tehetséggel és nagy hozzáértéssel közösséget. Zsinagógája a zsidóságnak ahhoz a szárnyához tartozik, amelyet ők

¹⁵¹ Elhangzott a Budai (Újlaki) zsinagóga dísztermében, 1979. október 14-én, szimchát Torá vacsoráján, a „Városok és zsinagógák” című valláskulturális előadás-sorozatban.

konzervatívnek neveznek. Ez a mi kongresszusi (ismertebb nevén: neológ) árnyalatunknak felel meg.¹⁵²

A zsinagógába belépve az előtérben egy a XIV. századból, Észak-Afrikából származó, üvegorrással védett *Tóra*-tekerics található. A gyülekezet egyik tagjának az adománya. A templom bizánci stílusban épült. Orgonát, mikrofont, hangerősítő berendezéseket csak hétköznap használnak. Szombat délelőtt különböző korú hívőkkel telik meg a templom. Fegyelmezettség, tisztaság, meghittség, és áhítat légköre uralkodik. A *főrabbi* irányítja az istentisztelet menetét. Mindig közli - a főbb imarészeknél -, hol tart az előimádkozó, s ugyanúgy tájékoztatja híveit a *Tóra* olvasmányoknál is. Az *Öt könyv* kivétele előtt és a *háftóra* olvasását megelőzően angol nyelven a szószékről összefoglalja a hetiszakas és a prófétai olvasmány tartalmát, mondanivalóját.

Nagy hangsúlyt helyeznek a közös éneklésre. Ilyenkor évszázados chászid melódiák szárnyalnak a magasságok felé. Közösen éneklük a *Kaddis dirabbonánt*, az *Én kélajhénut*, az *Olénut*. Hatásosan megvilágított a frigszekrény, amelyben körülbelül tizenöt egyforma köntösbe öltöztetett *Tórá*t láthatunk, amelyeket szebbnél-szebb ezüst kegszerek ékesítenek. Érdekes színfoltja az istentiszteleti rendnek, amikor a szombat délelőtti ima végén az *Ánim zómirajs* elmondása előtt egy tíz év körüli fiúcska áll az előimádkozói pulpitus elé. Vékony, tiszta hangján Isten dicsőségét hirdeti. Megható jelenet, örökre az emlékezetembe vésődött.

ENSZ palota

Folyó partján áll az Egyesült Nemzetek Szervezetének székháza. Előtte végeláthatatlan sor kígyózik. Külföldi és belföldi turisták, akik szeretnék megtekinteni a híres épületet.

A sokemeletes üvegpalota folyosóit megannyi képzőművészeti tárgy díszíti. Magyarország ajándékát vitrinbe zárva láthatjuk. Kecses herendi porcelánváza, melynek egyik oldalán az ENSZ épületet, a másikon a magyar Országházat festette rá a művész. Nem messze Hamurabbi törvényködexének másolata tűnik elő, gobelinek, grafikák, festmények és ikonok váltogatják egymást és ékes bizonyítékai az egyes országok múltjának, jelenének, művészeti hagyományainak.

¹⁵² Manapság e zsinagóga inkább a modern ortodoxia irányzatához tartozik.

Kétségkívül a legismertebb alkotás az épületen kívül, az ENSZ palota kertjében, a rózsakert mögött található. Mintegy 2 méter magas kontraposztóban ábrázolt erőteljes férfialak. Izmos jobb kezében, amelyet lendítő mozdulattal a feje fölé emel, hatalmas kalapács. Baljában földre feszített szélespengéjű kard, melynek lapja a föld síkjával párhuzamos. Amikor e monumentális, nagy kifejező erővel rendelkező szobrot megpillantottam, a próféta ismert és örök mondanivalóval rendelkező mondata jutott eszembe, amelyet azután a térplasztika talapzatán is megtaláltam:

ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמות
לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה

„Kardjaikból kapákat kovácsolnak, lándzsáikból metszőkéseket. Nemzet nem emel többé fegyvert nemzet ellen.”¹⁵³

Mi lett e kétezer hétszáz éves álommal?

¹⁵³ Jesája 2,4.

A velencei gettó¹⁵⁴

A lagúnák városában - a különleges helyi közlekedésnek megfelelően - menetrendszerinti vízbuszson közlekedünk a St. Marcuolo megállóhoz. Innen már csak néhány száz méter távolságra található a velencei gettó. Gondolatban, egykori tanulmányaimban, olvasmányaimban lapozgatok. Felsejlik a középkori itáliai zsidóság megkülönböztetett jó helyzete, hiszen a városállamok saját, s egyben polgáraik érdekeit is nézték. A helybeli zsidók is nagyon fontosnak tartották - a héber mellett - a honi nyelv oktatását, s a Biblia tanításánál a Szentírás arám fordításával: a *Tárgummal* tették egyenlővé azt. A társadalmi egység bizonyítéka volt, hogy legtöbbször az itáliai család- és hónap neveket is használták.

Lorenzo Tiepoló doge már a 13. században velencei polgárjogot adott Dávid Negroponténak. A zsidók nem ritkán katonai szolgálatot is teljesítettek és a reneszánsz humanista világszemlélete minden területen formálólágot hatott rájuk. Az orvostudomány, a fordítás művészete, irodalmi tevékenység és a kereskedelem volt fő munkaterületük. Velencében zsidó festő is működött: Mose Castelazzo.¹⁵⁵

Felszabadulásuk és életkedvük eklatáns bizonyítékai: a *purimi* vígasságok. A *purim* egészen a római karneválra emlékeztet. A gyerekek csatarendben, egymást diókkal dobálva, a férfiak meg lovon, kezükben lombokkal végig lovagoltak az utcán, s trombitaszó mellett körülválták a Hámán-figurát, melyet aztán elégettek. Az utcákon fazekat törtek össze a próféta versét idézve.

ושברה כשבר נבל יוצרים כרות לא יחמול

„És összetöri, amint összetörnek egy fazekas korsót darabokra zúzva...”¹⁵⁶

IV. Pál pápa gettóba kényszerítette a zsidókat, melynek eredeti neve: Septus Hebraicus volt. A gettó szó vasöntődét jelent, utalva arra, hogy e kerület mellett ágyúöntőde üzemelt. A Ghetto Nuovot 1516-ban alapították. Mai formája csak érintőlegesen emlékeztet arra, hogyan nézhetett ki a zsidónegyed, melyben több mint 400 évvel ezelőtt 10.000 zsidó élt.

¹⁵⁴ Elhangzott 1980. július 27-én, a Budai (Újlaki) zsinagóga dísztermében, lát báomer napján, a „Városok és zsinagógák” című valláskulturális előadás-sorozatban.

¹⁵⁵ Lásd például: Arnold Wesker: Shylock című színművét.

¹⁵⁶ Jesájá 30,14.

A város zsidó múzeumának anyaga rendkívül szegényes. Nem enged betekintést az egykori helyi ötvösség, kalligráfia, egyházi művészet, könyvkiadás és hitélet világába. Monumentális viszont a holocaust éveinek emlékműve. Relief figyelmeztet a második világháború zsidó üldöztetéseire, a gettólakók tengernyi szenvedésére, s az áldozatokra. A valóságos közegbe helyezett szögesdrót koronázta műalkotás az emlékezés és az emlékeztetés szükségességét, hirdeti.

A gettó mai életére a némaság jellemző. A csend, amelyet csak a gördeszkán robogó, egyensúlyozó gyerekek zsvijaja szakít meg, elborítja az ódon falakat. A szomszéd utcában pajeszos, középkorú zsidó halad. Fején *kipá*, inge alól kifehérlik a szemlélőrojt. A templomot nyitja, ma este van *tisá beáv*.

A gettó kétségkívül legattraktívabb látványossága a három zsinagóga, mely közül kettő működik. A *szefárd* és *áskenáz* imaházak lenyűgözik az odalátogatót. Más-más házban, de mindegyik az első emeleten van, hiszen a helyszűke miatt az első szintet síkátorszerű lakásokban a hívek népesítették be. Domináns szín a bordó és a vörös, utalva arra, hogy már a 13. században megkülönböztető jelként vörös tabarró viselését rendelték el a zsidó lakosság számára.

A jólét évtizedeiben épült templomok - biztonságukat és gazdagságukat szimbolizálva - a késő reneszánsz, a korai és az érett barokk stílusjegyeit hordozzák. Helyi érdekessége: a *bimá*, a tóraolvasó asztal nem középén, hanem a nyugati falon helyezkedik el. Csigavonalú oszlopok kísérik a *Tórához* felvonuló férfit, mintegy kihangsúlyozva ennek az útnak a fontosságát, a hívő ember életében.

Távolról jött idegenként keresem fel Velence *rabbiját*. Harminc körüli szemüveges férfi, arcát modern szakáll borítja. Tanulmányait Rómában és Jeruzsálemben végezte. Elbeszéléséből megtudom, hogy ma a gettóban összesen nyolc zsidó család lakik. Velencében mintegy hétszáz hittestvérünk él, a fiatalok állás és lakás hiányában a nagyobb ipari városokba - Milánóba, Bolognába, Rómába - költöztek. Büszkén mutatja könyvtárát és a kis létszámú *jesivát*. Vegyes érzelmekkel távozom a kihalt városrészből. Mögöttem a történelem, a maga napsütésével és árnyoldalaival. Urbanisztikai szakemberek aggódnak Velence jövőjéért. Süllyed a város. Félő, hogy az Adria hullámai egyszer a gettó köveit és történelmi emlékeit is elnyelik.

Vox Humana¹⁵⁷

„Nagyünnepeink” után és a sátoros ünnepek előtt ismételten felvillannak előttünk azok az örök érvényű tanítások, melyek hitünk alapjait képezik.

הגיד לך אדם מה טוב ומה יהיה דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע
לכת עם אלהיך¹⁵⁸

„És most Izrael mit kíván tőled az Örökkévaló? Azt, hogy féljed Őt, járj az útjain, szeresd egész szíveddel és tiszta lélekkel.”

Zsidóságunk iránti elvárás fogalmazódik meg e szentírási mondatban, amelyet néhány héttel ezelőtt olvastunk fel zsinagógáinkban. Ez az elvárás hozzánk szól, a húsból-vérből való istenalkotta emberekhez.

אמרו עליו על רבי יהודה ברבי אילעאי שהיו ששה תלמידים מתכסים בטלית אחת
ועוסקין בתורה¹⁵⁹

„Amikor télvíz idején *rabbi Jehuda bár Ilói* tanítását hallgatták, hat tanítvány húzódtott össze és szorított helyet magának a meleget árasztó köpeny alatt, hogy a mester szavára figyeljen.”

Az ember alkotta technika előtt ismeretlen az a fogalom: lehetetlen. Szűknek érezvén a földet, kilép annak vonzasköréből, s az itthon maradott tudós-gárda állandó kép- és hangkapcsolatot tart fenn küldöttével. Az ember kevésnek találja a megművelhető területek nagyságát. Termőföldd é alakítja át a tengertől elragadott homokot. Ha kell, mesterségesen öntözi, megműveli, s oázissá alakítja át a terméketlen lankát. Néhány évvel ezelőtt japán tudósok - Jules Verne álmát megvalósítva - tenger alatti várost építettek.

פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשוה

„Szaporodjatok és sokasodjatok, népesítsétek be a földet.”¹⁶⁰

Hangzik a Szentírás szava. Talán már számarányában beteljesedett, amit legszentebb könyvünk hirdetett? Olyan sokan vagyunk, hogy nem férünk meg egymás mellett? Több milliárdos nagyságrendet ért el földünk népessége. De ha helyet engedünk a másiknak, társunk, az ember, bizton elfér mellettünk. Ha keressük, akkor mindig megtaláljuk a megértés légkörét, mint akkor *Jehuda bár Ilói* idején. Nem a tér kevés. Az ember tör magasabbra,

¹⁵⁷ Elhangzott 1981. október 10-én, a Budai (Újlaki) zsinagógában, Háázinu hetiszakasz szombatján.

¹⁵⁸ Mihá 6,8.

¹⁵⁹ Talmud: Szánhedrin 20a.

¹⁶⁰ M. I. 1,28.

többre, messzebbre. Azért teremtett, hogy megismerje a meghódíthatót, s tisztelje az Alkotót. Szeresse Őt tiszta szívvel, egész lélekkel.

A megértés légkörének komponensei *szukkausz* ünnepének szimbólumrendszerében is kijegecesednek. Hitünk tanítása ráirányítani a figyelmet a Tan emberségére, humánumára. Hogy a zsidó ember lelkében megfogant érzelmeket, a szív indulatait, a tetteket az emberi hang jellemezze. Legyen e megnyilatkozás tudatos, őszinte és igazi, s ne imitáció.

Századunk utolsó évtizedeinek egyik legnagyobb és legösszetettebb kérdése: miképp, hogyan tovább? A középkor egyik legnagyobb ura és legnemesebb egyénisége: Federigo da Montefeltro, Urbino hercege¹⁶¹ két egyforma épületet készíttetett egymás mellé. Az egyiket, a templomot Istennek ajánlotta, a másikat a munka és kultúra házának nevezte. E középkori formulában komoly feladat lehetősége rejtezik. Összhangot keresni a hit, a munka s a kultúra között. Ami évszázadokkal ezelőtt két elkülönült helyhez kötődött, azt ma elválaszthatatlan szilárd és szétbontthatatlan egységbe zárhatja a fejlődés?

Valljuk: Istent és rajta keresztül az embereket szereti az, kinek szívében megfogant a segítőkészség csírája. Kinek érzékenyen reagál a lelke napjaink kavargó forgatagában is. Aki affinitív, és vele születetten vagy neveltetéséből adódóan együtt izzik korával, s az örök értékű eszmeiséggel. Aki felemeli az aláhullottat, aki a vigasztalás szavát viszi el a gyászházba, s aki önzetlenül segít mindazokon, akik rászorulnak.

A két ünnep közötti meditáció hangulatában segítsen minket őseink hite, bizalom a jelenben s hitünk a jövőben. A Teremtő áldása aranyozza be földünket, hogy egységben, szeretetben és békességben élhessünk. Valósuljon meg hetiszakaszunk lírai gondolatsora:

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי
יערף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי כשעירם עלי דשא וכרביבים עלי עשב
כי שם יהוה אקרא אבו גדל לאלהינו¹⁶²
„Figyeljetek egek, hadd emeljek szót,
És hallja a föld szám beszédét,
Csepegjen tanításom, mint az eső,
Hulljon, mint a harmat szózatom,
Mint a permetező eső gyenge fűre,

¹⁶¹ Federigo da Montefeltro (1422-1482)

¹⁶² M. V. 32,1-4.

Mint záporosó a pázsitra,
Mert az Örökkévaló nevét akarom hirdetni.
Ismerjétek el Istenünk nagyságát.”

Harminc éves vagyok¹⁶³

Különleges fényben csillognak a kivilágított zsinagógák szerte e honban. Bennük ünnepi díszbe öltözött asszonyok és férfiak, idősebbek és fiatalok. Valamennyien őszinte szívvel fordulunk a Világ Alkotójához *tisri* hónapjának ünnepi ciklusában.

Befejezzük szent könyvünk, a *Tóra* olvasását és ugyanakkor meg is kezdjük azt. Újból átéljük azt a csodálatos fogalmat, melyet úgy nevezünk: folytatólagosság. Tervek, vágyak, álmok születtek bennünk az elmúlt hetekben. Célkitűzések, melyeket mindig a realitás és a mértéktartás határozott meg. Ebből táplálkozott hitünk az ünnepi kavalkádban, s a dolgos hétköznapok szorgalmas munkájában egyaránt.

A modern orvostudomány meghatározása szerint két típusa van az álomnak. A mély álom, amelyre senki nem emlékezik és a felületi álom, amely felébredéskor rögzítődik az emlékezetben. A modern pszichoanalitika megteremtőjének, Freudnak értelmezése szerint az álom nem más, mint a vágyak és a tervek alvás alatti realizációja. Amivel az ember napközben foglalatostkodik, ami a gondolatait az ébrenlét alatt meghatározza, mindaz a közeg, amelyben él, s amelyből ihletét meríti a teljes fizikai nyugalom idején, az alvás alatt álmunkban kiszínesedik. Az álom a lét bizonyítéka.

Nem véletlenül adta huszadik századi líránk egyik méltatlanul elfelejtett reprezentánsa: Kóbor Tamás 1943-ban megjelent poétikus emlékiratának az „*Álmodom, tehát vagyok*” címet.

Az elmúlt esztendő színházi életének egyik sikerdarabja ezt a címet viselte: *Harmincéves vagyok*. Fialat szerzők¹⁶⁴ a második világháború után született és felnőtt generáció érzelmeit, problémáit, vágyait sajátos eszközökkel fogalmazták meg. Korunkról szóltak. Korunkról beszéltek. A magyarországi zsidóság hívő fiataljai, kiknek életkora a harmincas számmal kezdődik, vallási-etikai kérdéseire hol, s miképp kaphatnak feleletet?

Felnőtt egy új generáció. Egy új nemzedék, melyre nagy feladat vár. Az átörökítés. Lépteink néha botladoznak, hiszen vallási előírásaink, hagyományaink szerteágazó, de oly emelkedett jellegű rendszerét nem ismerjük. A közösségi igény, az álmok, a célok, a tervek meghallgattatásra

¹⁶³ Elhangzott 1981. október 21-én, az Újpesti zsinagógában, szimchát Torá estéjén.

¹⁶⁴ Presser Gábor-Adamis Anna volt a szerzői páros.

találnak. Csak ne szégyelljünk kérdezni, a tanítást elfogadni, a szent nyelv betűit megismerni. Akár idősebb korban is. Ha megszületik benned az igény vallásunk formái, s tartalmi egysége megismerése iránt, gyere közénk!

Zsinagógáink, tanházaink ajtaja mindig nyitva áll!

Nagy ünnepeink mély áhítatának napjaiban, s a *Tóra* örömnünnepének vígassággal teli óráiban is álmainkat, vágyainkat azonban a mértéktartás s a teljes realitás jellemezze! Hiszen erre nevel bennünket hagyományos irodalmunk és korunk modern szellemisége is.

Régi történet szól az ókor híres uralkodójáról. Amikor idősebb kor felé közeledett, s már elérte őt a földi lét ősze, az öregedés, magához hívatta külföldön tanuló két gyermekét, hogy döntsön sorsuk felett. Így szól hozzájuk:

Fiaim, közeledni érzem az elmúlást, s az utódomat szeretném megtalálni. Menjetek birodalmamba, de holnap estére álljatok itt előttem, s amilyen nagy utat megtesztek e két nap alatt, az lesz leendő osztályrészetek. De 48 órán belül vissza kell érnetek, különben elvesz jutalmatokat!

Elindult az idősebbik gyermek, kinek jellemvonásai között ott volt a nagyravágyás, s a birtoklás vágya. Gyönyörű hegyeket látott, a felhőkig emelkedő bércek megragadták képzeletét. Előtte felsejlett a dústermésű föld, melynek árnyékában hús erdő húzódtott, egzotikus állatvilággal, csörgedező patakokkal. Elbűvölte a természet csodája, szeretett volna mindent a magáénak tudni. Újabb és újabb terület felé közeledett, hogy bejárja azokat, de időre, a második nap estéjére már nem érhetett haza.

A második gyermek, aki halk szavú volt és csendes, szintén megkezdte útját. Ő is látta a vonzó természeti csodákat és boldog volt, hogy egyszer talán saját tulajdonaként is bejárhatja azokat. De az első nap estéjén már visszafordult, hogy a második nap, midőn lebukik a nap, már ott állhasson apja előtt. Így is történt. Ő lett a méltó örökös, mert ésszerűen gondolkodott, s nagyzó tervek nem kerítették hatalmukba.

A régi tanítás szimbólummal ötvözött szavai hozzánk is szólnak. Közelednek a dolgos hétköznapiak. Elkövetkezendő időszakunkban legyenek álmaink, vágyaink, terveink reálisan mértékletesek. Családunkért, közösségünkért dolgozni. Álmodni és építeni.

Harmincévesen.

Az erkölcs szináj-hegyi magaslata¹⁶⁵

Még néhány nap, s virágdíszbe öltöztetjük zsinagógáinkat, otthonainkat. A természet pompás virágaival köszöntjük *sovuausz*t, a kinyilatkoztatás ünnepét. Szentírási olvasmányunkból tudjuk, hogy *peszach* a fizikai megszabadulásra emlékeztet, *sovuausz* viszont a független szellemiség ünnepe. A szabadság szavának e kettős összefüggése a mi életünknek, napjainknak is az alapja. Őseink évtizedekig vándoroltak a sivatagban, s Mózes tanítómesterünk hittel és bizakodással kezdett Izrael gyermekeinek neveléséhez, hogy tengernyi megpróbáltatáson, szembeszegülésen, lázadáson és ínségen keresztül magasztos cél felé vezesse az akkor még alaktalan tömeget. A *Szináj*-hegyhez érkezve tanítómesterünk átvette a bizonyság két kőtábláját, amelyen a parancsolatok Isten szeretetére és embertársaink tiszteletére tanítottak.

A *Talmud* tanítása így hangzik:

מי שאין לו דרך ארץ בידוע שלא עמדו אבתיו על הר סיני

„Akinék ősei nem álltak ott a kinyilatkoztatás idején a *Szináj*-hegy lábánál, abból hiányzik a tiszteletadás képessége.”¹⁶⁶

Napjaink hite, erkölce és életszemlélete is benne foglaltatik az előbbi mondatban: Tiszteletet adni mindenkinek! Ez az alapja a kapcsolatteremtésnek, a párbeszédnek, s ez is a fundamentuma jelenünknek és jövőnknek. Igaz, az egymásra találásnak az útja nem könnyű, de a fáradozás nem hiábavaló.

Régi tanítás szavait idézzük, amely a múlt messzeségéből szól hozzánk:

Mózes, a tanítómester lelkileg felkészült, hogy a Szinájra menjen, s ott átvegye Isten ajándékát, a tízparancsolatot. A hegyre vezető ösvények perlekedni kezdtek. Így szólt az egyik:

- *A legszélesebb út én vagyok. Biztos, rajtam halad keresztül Mózes, mikor a hegy tetejére tart.*

- *A legsimább útfelület az enyém -szólt a második. Mózes csak engem részesíthet előnyben.*

- *A legrövidebb úton érdemes feljutni a csúcsra -így a harmadik.*

¹⁶⁵ Elhangzott a Budai (Újlaki) zsinagógában, 1982. május 14-én, Behár-Bechukotáj hetiszakaszok szombatján.

¹⁶⁶ Idézi: רבי משה די ליאון ד"ל ספר שקל הקדש

Az előnyös természeti tulajdonságokkal rendelkező ösvények között volt egy szűk, göröngyös, buktatókkal és kövekkel teli hegyi út. Neki is hasonló kívánsága volt: Mózes rajta haladjon végig. De hangját nem merte hallatni, mert a legelhanyagoltabb, a legnehezebben járható részen volt. És Mózes gondolkodott, tépelődött, mérlegelt, hogy merre menjen, melyik út a legelőnyösebb. S Mózes a kövekkel és akadályokkal borítottat választotta. Midőn felért a hegyrompra, a lábain lévő sebek bizonyították a vállalt út megpróbáltatásait. Fájdalmai ellenére öröm költözött a szívébe. Tudta és érezte, hogy a szent célért áldozatot kell vállalni. Az ösvényen, az ilyen körülmények között megtett méterek még nemesebbé és értékesebbé tették a felbecsülhetetlen kincset: a két kőtáblát, a tízparancsolatot.

A ma emberének is a vágya, hogy az istenhit, a szellemiség, az emberszeretet, és az erkölcs színáji magaslataira feljusson. Ez az út is nehezen közelíthető meg, de a jutalom: a lélek békéje, egymás megismerése és a kölcsönös megbecsülésen alapuló tisztelő.

Sovuausz ünnepéhez közeledve, újhold napján is valljuk a több évezredes bibliai igazságot:

Uram, ki lakhatik a Te sátorodban?
Ki maradhat meg a Te szent hegyeden?
Aki hívságos vágyra soha sem lobbán,
S csak igazságra törekszik szüntelen!
Aki szívből tesz s mond igazságot egyre,
Aki felebarátja iránt soha sem gonosz,
S akinek soha sem rágalmaz a nyelve,
És felebarátjára szégyent sohse' hoz.
Aki az istentelent megveti, utálja,
De az istenfélőt tiszteli, szereti,
Esküjét a maga kárával is megállja,
Mert amit szentül fogad, szent neki.
Aki pénzt sohasem adja uzsorára –
S pénzt nem fogad el, ha jámbornak a kára,
Sem ajándékot, sem nyereséget ...
Aki ekképp él, óh, bizvást Nálad élhet.¹⁶⁷

¹⁶⁷ 15. zsoltár. (Telekes Béla fordítása).

Zsidó közösségünk minden tagja továbbra is a hit útját járja. Az igazságot cselekszi, hűség és tisztelet él szívében. Alázat és szeretettel átitatott felelősség az Alkotó iránt.

... az egykori zsinagóga tetején álló Dávid-csillagot ásta elő...¹⁶⁸

(Asszociációk chanukkára)

„Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, világ Királya, aki megszenteltél
bennünket parancsolataiddal és elrendelted a *chanukka* gyertyák
meggyújtását.”

Még néhány nap, s otthonainkban újból felhangzik az ősi dallamon az előbbi
áldásnak mondata, amellyel köszöntjük a Szentély, a Templom
újjáavatásának ünnepét, a *chanukkát*. A tanítás ilyenkor is szívtől-szívhez szól.
Néhány hónappal ezelőtt az egykori Büdsszentmihályon jártam. S ott kivételes
eseménynek lehettem tanúja. Ott, az alföldi kisvárosban hallottam szavalni e
költeményt:

*Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
Hogy melegednének az emberek.*

*Ráhányini mindent, ami antik, ócska,
Csorbát, töröttet s ami új, meg ép,
Gyermekjátékot, - ó, boldog fogócska!
S rászórni szórva mindent, ami szép.*

*Dalolna forró láng az égig róla
S kezén fogná mindenki földiét.*

*Valami nagy-nagy tüzet kéne rakni,
Hisz zúzmarás a város, a berek...
Fagyos kamrák kilincset főlszaggatni
És rakni, adjon sok-sok meleget.*

*Azt a tüzet, ó jaj, meg kéne rakni,
Hogy fölengednének az emberek!¹⁶⁹*

¹⁶⁸ Elhangzott az Újpesti zsinagógában, 1985. november 30-án, Vájiszlách hetiszakaszs szombatján.

¹⁶⁹ József Attila: Tél (1922. november 12)

Több mint hat évtizede, 1922-ben vetette papírra e mély értelmű gondolatot, századunk magyar lírájának egyik legnagyobb reprezentánsa, József Attila.

A vers elhangzása után egy olyan emléktáblát avattunk, amelyet a háborúban elpusztult zsinagóga helyén épült kultúrház falán helyeztek el. Így állítva emléket annak az ötszázhatvanegy zsidó férfinak, asszonynak és gyermeknek, akik mártíriumot szenvedtek.

A felavatást megelőző napokban, a kultúrház előtti térség útrendezése közben a markológép az egykori zsinagóga tetején álló *Dávid*-csillagot ásta elő. Ezt most restauráljuk és elhelyezzük *Talmud Tóránk* falán. A továbbélés, a folytatólagosság, a mózesi eszmék szellemében. Az egykoron nagyon sokat szenvedett, de vallásához kötődő magyar zsidóság történetének parányi szimbólumaként.

Az elmúlt évtizedek a tudomány és a technika világában forradalmi változást idéztek elő. Egy év alatt több újdonságot, az emberek életét változtatossá tevő gépet alkotnak, mint régebben egy emberöltő alatt. Az ember kutatja és megismeri a világmindenséget, és a földrészeket hidak ölelik át. De vajon az emberi szellem, a lélek mikor emelkedik a technika elérte magassatokra? Közismert a *Talmud* tanítása a gyertyagyújtás sorrendjéről, amely *Hillel* állásfoglalásán alapszik.

מעלין בקודש ואין מורידין

„Gyarapodnunk kell a szent tanítások, a szellemiség megismerésében.”¹⁷⁰

Évezredek óta vallja a zsidóság hite a szellemiség fontosságát. Ez volt alapvető feltétele, fundamentuma, s egyben összefoglalása fennmaradásunknak, célkitűzéseinknek.

A közeljövőben ünnepeendő *chanukka* a fény ünnepe lett. A fényé, amely világít a sötétben, s mely áldott melegével feloldani képes a megfagyott légkört. A felavatás ünnepe közelebb hoz bennünket egymáshoz és Istenhez. Beragyogja azt az utat, melyen járnunk kell.

A legenda szerint a főpap pecsétgyűrűjébe volt zárva a makkabeusok korában az a szentelt olaj, amelyhez nem tudott hozzáférni az erőszakosan terjesztett hellenizmus pusztító vak dühe.

A hagyomány feloldja és allegorizálja a régi tanítást, s így vélekedik. A főpap maga az Örökkévaló, csak ő a tudója mindannak a mély titoknak, melyet

¹⁷⁰ Talmud: Sábát 20b.

magába rejt a szent Tan, hiszen az olaj olyan, mint a *Tóra*: Világosságot ad az életnek, az otthonnak, a családnak, az emberiségnek.

A *Talmud* bölcsei tanították, hogy a Teremtés könyvében utalások találhatók - természetesen átvitt értelemben - az ókor hódító népeire.

„A föld puszta és kietlen volt.” E két jelző Babilóniát és Médiát jelentette.

„És sötétség lebegett a vizek felett.” Ez az utalás Görögországra és Edomra vonatkozott.

„Szólt az Isten: Legyen világosság.” Ez a fény lett a *hasmoneusok* szimbóluma.

Összefüggéseiben is érthető a *midrás* hagyományos irodalmat magyarázó gondolatvilága. Arra utal, hogy az erószak mindig a sötétséget jelentette. Az őseink által képviselt szellemiség és az a hit, amely a „fény fiaira” volt jellemző, a hitet, a kultúrát, a tudományt, a kulturáltságot és az összefogást helyezte az emberek céljainak középpontjába.

Chanukkai feladatunk a Tan szellemében élni, s cselekedni, mert mi is valljuk, hogy milyen jó lenne elősegíteni azt a folyamatot, amikor a költő szavával élve: „... fölengednének az emberek.”

Stobi, az ókori zsinagóga¹⁷¹

(Úton Hellász felé)

A világ különböző részein élő ókori zsidóság közösségi életének is a zsinagóga volt a középpontja. A művészettörténeti szakirodalomból jól ismerjük azokat az épületeket, amelyek korabeli stílusjegyeket viselnek magukon. A sorból hadd emeljük ki a Szíria területéről, Dura-Europos térségéből előkerült templomot, falain szentírási személyek (Mózes, Áron, stb.) és többek között a hétágú *menóra* bizonyítja egykori rendeltetését. Az izraeli *Bét Alfa* mozaikpadlón figuráció, zodiákus jelképek és azok héber nyelvű elnevezése olvasható.

De vajon a vén földrészen, Európában voltak-e zsinagógák az ókorban?

Lássunk egy példát Magyarország területéről. Rómer Flóris a mai Dunaújváros területén, az egykori postaházon, befalazottan egy táblát fedezett fel. A rajtalévő szöveget Theodor Mommsen olvasta el helyesen: „A 222-235. között uralkodó Alexander Severus császár idején az intercisai (Dunaújváros korabeli elnevezése) vámállomás főnöke, Cosmius állította az anyacsászárnő, Julia Mamaea tiszteletére. Cosmius volt a zsinagóga elnöke. Krausz Sámuel kétségbe vonja, hogy e térségben zsinagóga állhatott. Így ír: „Cosmius méltán rávéshette még e szűkszavú köre is a maga zsinagógai rangját. Csakhogy úgy kell a dolgot elképzelni, hogy ő e rangot valahol otthon, Romában vagy más községben viselte, nem lehet ugyanis föltenni, hogy a római Pannóniában is oly helyzetben lettek volna a zsidók, hogy községekké tömörülhettek volna.”¹⁷²

Az 50-es években azonban egy olyan szót tártak fel, amely perdöntővé vált: „iudeor”. Így a szöveg egyértelművé vált, és bebizonyosodott, hogy Cosmius, a zsidók zsinagógájának volt az elnöke. Tehát volt ókori zsinagóga Pannónia területén is, csak romjai nem maradtak fent.¹⁷³

Stobi, város a Vardar és a Crna folyók találkozásánál. 1924 és 1928 között nagy ásatások számos olyan kultúrtörténeti maradványt tártak fel, amelyek a város ókori jelentőségét bizonyították. Az épületegyüttes, amely előkerült, nagyjából a 3. és 4. században készülhetett. A Diocletianus öregkori visszavonulása utáni politikai zűrzavarból egy új, nagy koncepciójú egyéniség

¹⁷¹ Elhangzott 1986. május 27-én, a Miskolci zsinagóga dísztermében, lát báomer napján.

¹⁷² IMIT Évkönyv – 1902. Szerk.: Bánóczy József.

¹⁷³ Lásd: Scheiber Sándor: Magyarországi zsidó feliratok. MIOK, Budapest, 1960. p. 31.

alakja körvonalazódik ki, Constantinusé. A Római Birodalom egyeduralmáért harcolt. Birodalma óriási méretű volt. Határai Egyiptom, Palesztina, Szíria, Kis-Ázsia, Pontus, Dacia, Pannónia, Noricum területét átfogva Gallia, Britannia és Ibéria földjére is kiterjedtek. A trieri, 305-ben épített bazilika, mint típus, elindítója az ilyen jellegű épületsorozatnak. Maga a bazilika elnevezés sok jelentésű. Általánosságban a „basileos” szó az uralkodó személyére utal. Azt jelenti: királyi. E néven ismert számos misztériumvallás kultuszhelyének épülete is. Építenek bazilikát Rómában törvényhozás, katonai gyakorlat vagy piac céljára. Az előkelő paloták fogadóterme magánbazilika néven vált ismertté, de a bazilika szóval jelöltek zsinagógát is, pl. az Alexandriában, 116-ban lerombolt kéthajós, galériával megosztott épületet.

A trieri bazilika háromhajós, nyugati végén apszissal bővített előcsarnokkal. Ennek az épületnek pár évtizeddel későbbi formája a Stobi épületegyüttes zsinagógája is. 14,2 x 19,2 méter alapterületű. A 7,4 méter távolságra lévő oszlopsor háromhajós térséggé osztotta. A keleti fal közepén előkerültek az egykori apszis maradványai, ahol a frigyszekrény állott. Három ajtón keresztül lehetett megközelíteni a nyugati rész előcsarnokát. Stobi egykori jelentőségét bizonyítja, hogy az ásatások során palota, templom, fürdő, börtön, kaszinó és más épületek romjai is előbukkantak a zsinagóga mellett. A zsinagóga Macedónia egykori fővárosában, Stobiban állt, melynek görög nyelvű oszlopfeliratán olvasható szöveg tanúskodik az épület zsidó jellegéről és rendeltetéséről, hiszen megnevezik a „zsinagóga atyját”. Ez az egyetlen ókori, Európa területén található zsidó templom, melynek maradványai előkerültek.

Új templomunkkal a jövőt építjük¹⁷⁴

מה ידידות משכנותיך ה' צבאות

„Mily szépek a Te sátraid Örökkévaló, Seregek Ura!”¹⁷⁵

A zsolnárköltő szívből jött érzelmei fogalmazódtak meg e poétikus gondolatban. Ezt idézzük most a magyar zsidóság életének - talán nem túlzás az állítás - történelmi óráján, amikor Isten kegyelméből, 41 esztendővel a *soá* után zsinagógát avatunk. Először...

Múlt és jelen találkozásának vagyunk a tanúi.

Nem messze innen még magasodik a lobontásra váró, romos zsinagóga, ahol évtizedeken keresztül a hívek imával ajkukon a magasságok felé küldték szívből jövő imádságukat, ahol nagy képzettségű *rabbik* hirdették Isten ígését, s tanították a monoteizmus Isten és ember szeretetét.

ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך

„Örvendj ünnepeden te és fiad és leányod.”¹⁷⁶

S most, kis távolságra az imák megszentelt helyétől, meghatottan, a pillanat ihlette alázattal, léptünk az új siófoki zsinagógába. A frigszekrényben *Tóra* pihen, az *arájn hákajdes* felett újból ég a *nér tómid*, az örökmécses. Befejeződött a munka, körülöttünk Isten új háza, ez a különleges varázsú, belső építészeti tér, nemes arányaival, meghitt hangulatával, építészeti egységével. Hirdetve az építettek jóakarátát, jövőbe vetett hitét és az építők tehetségét.

Mindannyian, a maga valóságában láthatjuk, látjuk a folytatátlagosságot.

Testvéreim!

Siófok város zsidóságának története még feldolgozásra vár.¹⁷⁷ Hadd idézzünk a múltból néhány fontos eseményt. Írásos anyagból ismerjük, hogy 1860-ban két zsidó család lakott itt. A hívek nagyobb arányú letelepedése miatt, 1862-ben már megszervezték a hitközséget. Első *rabbijuk* neve is ismert: Dessauer Mór. Az anyanyelv iránti szeretet és felelősség szép példája, hogy ugyanabban az évben magyar nyelvű népiskolát alapítottak. Két évre rá megszervezték a zsidó vallás egyik legfontosabb intézményét, a *Chevre Kaddisát*. Élénk kreatív

¹⁷⁴ Elhangzott a Siófoki zsinagóga avatásán, 1986. június 12-én.

¹⁷⁵ Zsolnárok 84,2.

¹⁷⁶ M.V. 16,14.

¹⁷⁷ http://www.zsinagogak.com/index.php?option=com_content&view=article&id=96:sii-zsinaghitkg&catid=52:somogy-megye&Itemid=28

munka, s áldásos közösségi élet volt e neológ hitközség célkitűzése, amelynek a lélekszámban gyarapodó, s egyre fejlődő gyülekezet maradéktalanul eleget tett. A második világháború kitörésének évében mintegy 400 lelket számlált a hitközség. Sorsuk, a sok százezer magyar zsidóhoz hasonlóan, megpecsételődött. Összegyűjtötték az ártatlan, kiszolgáltatott, védtelen embereket, a vallásosság és humánus emlékjén nevelődött híveket. Asszonyokat, férfiakat, időseket, fiatalokat, a város teljes zsidó lakosságát. Mindannyiukat a nagykanizsai internáló táborba, illetve a veszprémi gettóba vitték. Innen Auschwitzba deportálták őket. Alig harmincan tértek vissza. A többiek mártírok lettek, emléküket őrzi a kegyelet, az emlékmű, s őrzi ez az újonnan épített zsinagógánk is. Évtizedekkel az egykori tragikus és szavakkal nehezen érzékeltethető események után fájó szívvel és egyre erősödő kegyelettel gondolunk reájuk.

אהלי שדד וכל מיתרי נתקו בני יצאני ואינם אין נטה עוד אהלי ומקים יריעותי
„Sátram elpusztított, mind a köteleim elszakadtak, gyermekeim elmentek
tőlem és nincsenek meg, nincs többé, ki felüsse sátramát, felvonná
kárpitjaimat.”¹⁷⁸

E sorokat írta Jeremiás, több mint két és fél ezer évvel ezelőtt, s úgy tűnt, beigazolódnak vészjósló szavai. Jeremiást idéztük, aki átélte az ókori zsidóság legnagyobb tragédiáját, pusztulását. A legenda szerint, amikor ugyanő a Szentély falát ledőlni látta, összeszoruló szívvel négy téglát emelt ki az omladékból, s azokra a tetragrammatont, Isten négybetűs nevét írta, s tűzbe vetette azokat. Így kiáltott:

„Ma minden elpusztult, ki fogja megőrizni az isteni eszméket? S ekkor csoda történt: a lángokból visszazállt a négy kő, de azokon már más négy betű világított. *Chet* ח, *jod* י, *jod* י, *mem* מ - *Chájim* חיים, azaz élet.”

Igen, akkor majdnem minden megsemmisült. Ember s lakóhelye, család és kultúra, isteneszme és tradíció, bizalom és hit. Átmenetileg a reménytelenség lett úrrá az érző és fájó lelkeken, a sebkettől barázdált szíveken. De mellette kisarjadt: *CHÁJIM*, az ÉLET.

העם ההלכים בחשך ראו אור גדול

„A nép, amely sötétségben járt, nagy világosságot látott.”¹⁷⁹

A holocaust után újra éledtek a megmaradt, picire zsugorodott közösségek. A hitelet, a megújuló valláskultúra, vallástudomány és kapcsolatteremtés,

¹⁷⁸ Jeremiás 10,20.

¹⁷⁹ Jesájá 9,1.

intézményeink sora, mind-mind a jövő egy-egy lehetősége. Törekszünk, hogy a mózesi szellem, forrásra találjon, hogy tanítással olthassuk a tudásra vágyók szomját. Hirdessük vallásunk emberségét, erkölcsiségét, szilárd istenhitét. Zsinagógánk felavatásánál hadd idézzük a *Tóra* szavát:

ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם

„Készítsenek nekem szent hajlékot, hogy lakozzam közöttük.”¹⁸⁰

A *midrás* e szentírási vershez magyarázatot fűz:

„Így szólt az Isten Izrael gyermekeihez: *Ti vagytok az én nyájam és én a pásztorotok. Készítetek a pásztoroknak lakhelyet, hogy jöjjön, és titeket megőrizzen. Ti vagytok az én szőlőm, és én vagyok őrzője. Állítsatok házat az őrnék, hogy vigyázzon reátok. Ti vagytok az én gyermekeim, s én vagyok atyátok. A gyermekek dicsősége atyjuknál lenni, s az atyának gyermekei között élni. Így tehát készítetek templomot nekem -így szólt az Örökkévaló, mint ahogy írva vagyon.*

„Készítetek nekem szent hajlékot, hogy lakozzam közöttük.”

Hiszem, hogy Isten felavatott új háza otthona lesz mindazoknak, akik imádsággal, lélekben Őt megkeresik. E közösség megmaradt tagjai, s a hazalátogató külföldiek egyaránt.¹⁸¹

Hiszem, hogy Isten vigyáz ránk és oltalmaz bennünket!

Hiszem, hogy őrzője közösségének, a híveknek, akik vállalják tanításait, s törvényeink szellemében élnek, nevelnek, tanítanak, dolgoznak!

Isten áldása legyen a siófoki zsinagógán, Siófok városán, mindazokon, akik itt élnek. Valószínűleg meg rajtunk néhány órával *sovvausz* ünnepe, *Tóra* adásának ünnepe előtt, a *Tóra* szellemét tükröző ősi áldást kérő szava.

¹⁸⁰ M. II. 25,8.

¹⁸¹ Siófok városának zsinagógájában azóta is tartanak istentiszteleteket nyaranta, az üdülési szezonban.

„Mikor van hozzád közel az Isten?”¹⁸²

(Újévi köszöntő)

Gyerekkori élmények tolnak elénk, amikor közelednek a „fenséges napok”. A szülői ház meghitt légkört teremtő világa, édesanyánk mosolygós tekintete, édesapánk kérges, de mégis simogató, áldó keze. Az ünnepekről érzelmeinkben kialakított képet mestereink tanítása egészítette ki. Világos logikával, az összefüggések bemutatásával magyarázták e különleges napok jelentőségét. Bemutatva azt a lelki-etikai emelkedést, amely az egyén magányos imáitól az egyetemesség ünnepeig terjed. Mindezek része, osztályosa, örököse és örökhagyója a hívó lélek. Különleges fényben csillognak kivilágított zsinagógáink. Ünnepi díszbe öltözött asszonyok, férfiak, gyerekek, idősek és fiatalok őszinte szívvel fordulnak a Világ Alkotójához. Alázatos áhitattal, magunkba szállással imádkozunk Hozzá, aki életben tartott bennünket, s megengedte, hogy megérjük a zsinagógai újesztendő napját.

אימתי קרוב אליך

„Mikor van hozzád közel az Isten?”¹⁸³

Hangzik fel e fontos kérdés a *Talmud*ban.

בזמן שבפיך ובלבבך לעשותו

„Akkor, abban az időben, ha szívedben, szavaidban és cselekedeteidben megnyilvánul az Ő igazsága”¹⁸⁴

Így szól a válasz.

Ezeknek, az elvárásoknak közösségi megnyilatkozása az a zsinagógai istentisztelet, amelyen együttesen fohászunk.

De ott leszünk valamennyien? Egy régi legenda szavait idézem:

„Volt egyszer egy város, mely megtagadta uralkodójától a kivetett adó megfizetését. A király nagy sereggel indult ellene, hogy az ellenszegülőket megfenyítse. Még távol volt a várostól, amikor a nép vezetői eléje jöttek, és kérték a tartozás elengedését, s ő az egyharmad összegtől eltekintett. Midőn közeledett, a hivatalnokok fordultak hozzá, részletezve a lakosság szomorú állapotát. Az uralkodó a második harmadot sem követelte már. Ekkor a város egész lakossága, apraja-nagyja kérte a

¹⁸² Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1986. október 4-én, ros hájáná délelőttjén.

¹⁸³ Talmud: Éruvin 54a.

¹⁸⁴ Uo.

harmadik harmad kifizetésének törleszt. Megindulva kérésüktől, megszánya őket, beleegyezett."

A legenda tartalmát maga a *midrás* oldja fel. A király maga az Örökkévaló; a város nem más, mint a zsidó közösség, amelynek nagy a „tartozása”, hiszen az isteni törvényeket, az ősi parancsolatokat, a hagyomány megszentelte ígéket nem mindig tartotta meg.

Raus hásonó előtt, amikor még távol van az a nap, midőn számot kell adni a tovatűnő év cselekedeteiről, a legjámborabbak *szölichauszkor*¹⁸⁵, a hajnali pirkadás óráján a zsinagógába sietnek, és az isteni irgalomért fohászkodnak, és a Mindenható elenged egy „harmadot”.

Az új esztendő áhítatot keltő óráiban már többen állunk oda az imával megszentelt falak közé, s az ősi, a szent nyelv varázslatos szavaival, a különleges melódiák áhítatában fohászkodunk Hozzá, és a Mindenható elenged egy „harmadot”.

Majd elérkezik az „engesztelés napja”. A hit azon órája, mikor az önvizsgálatot tartó, és bűnbocsánatot kérő embert felemeli az Isten. Új erőt, megújulni képes lelket önt belé, hogy törekedjék jobbá, igazabbá válni. „A megbocsátás, az isteni kegyelem nem semmisíti meg a bűnt, csak az erőt kölcsönzi az embernek.” Ekkor valamennyien fohászkodunk, és a Mindenható elengedi a harmadik „harmadot”.

Várjuk már a „tíz bűnbánó nap”, a „fenséges napok” közeledtét, amikor szívvel, érzellemmel és tettekkel valljuk, vállaljuk a zoltárköltő szavait:

אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי, ושבתִי בבית ה' לאורך ימים
„Bizony jószág és szeretet lesz egész életünkben.”¹⁸⁶

Ovinu Málkénu! - Atyánk Királyunk!

Hallgasd meg fohászunkat, mely Feléd szárnyal!

Áldd meg a magyar zsidóság egyetemét, zsinagógáit, tanházait, intézményeit!

Áldásod legyen a világ zsidóságán és az egész emberiségen!

Legyen valamennyiünknek boldog és egészséget hozó év az 5747. zsinagógai újesztendő, hogy biztonságot nyújtó nyugalom, egymás gondolatait és érzelmeit kölcsönösen tiszteletben tartó megértés, az élet megpróbáltatásain is átszűrő türelem lengje át az Isten teremtette Földet.

¹⁸⁵ Ros hásanát megelőző vasárnapról kezdjük el mondani.

¹⁸⁶ Zoltárok 23,6.

Jahrzeit táblát készíteni...¹⁸⁷

Különös véletleneket rendez az élet.

Egy délelőtt, két esemény... Látszólag függetlenek egymástól, s valahol összeköti egy szál, melyet nem materiából fontak. Fialat szülők - gyerekük a *Talmud Tóra* hallgatója - jöttek a *rabbi*-hivatalba. „Nagyünnepi” imakönyvet kértek, olyat, amely magyar nyelvű fordítással ellátott, hiszen nemcsak az imák zeneiségére vágyik a hívő lélek, hanem tudni óhajtja, mit foglal magába a több száz éves szent nyelvű, tradicionális fohász. Távozásuk után tizenéves diákleány jelent meg az ajtóban. Görcsösen kapaszkodott két *raus hasónói machzorba*, az imakönyvekbe, melyeket szorongással teli mozdulattal tett az asztalra. „Az anyu küldte. Meghalt a nagy, nem kellene a régiségek!” - mondta, s mint a forgószelel, úgy viharzott el a fagyos légkörű szobából. Habent sua fata libelli.

Megszokott mozdulattal, rutinos megszokásból nyúlok a „régiségek” után, s az első lapon, az üres oldalon - micsoda váratlan pillanata a véletlennek - kirajzolódik a „historia domus”. Néhány mondat utal a család eseményeire. Benne egy világ, három generáció találkozása, családi történelem. Egy életpálya eseményei, szavakban. De hát elment a nagy, nincs szükség a fölösleges dolgokra. Idézet az első oldalról:

„*Héber nevem: Szóre Bász Dóvid*

Esketésem: 1927. január 5

Eszter születése: 1935. március 17. (Anyám neve után: Jentele)

Szabadulásom Auschwitzból: 1945. február

Anita unokám születése (Blümele): 1966. június 4

Elment a papa (Jahrzeit táblát készíteni!): 1975. február

Halálkozásom napja: 19... ”

A három pont az előbbi két számjegy után különösen drámai erővel hat. Közeledünk a zsinagógai év végéhez, két esztendő találkozásához. A számbavétel ideje ez. Rendkívül árnyalt a héber nyelv, amely párhuzamba hozza az imát a találkozással. Hiszen ez transzcendens együttlét Istennel.

A „nagyünnepi” imakönyv, akár relikviaként, nem kellett az utódoknak. Megszűnt az érintkezés, meghíusult a találkozás? Szerencsére *van* kinek

¹⁸⁷ Elhangzott a Hősök zsinagógájában, 1986. október 26-án, Nicávim-Vájélech hetiszakaszok szombatján.

odaadni, aki vágyik a szent nyelv betűinek szépségére, aki mély egyéni tartalommal töltheti meg a sárguló lapokat, aki nem rokon, csak „testvér”, aki folytatja azt, ami abbamaradt. Nem szakad meg a hagyomány láncolata. Lapozom az imakönyvet, s a kutató szem megáll egy mondatnál:

לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר כבגלוי ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו
„Mindig légy ember! Emberségedben légy hívő, még lelki magányodban is.
Mindig az igazat mondd, s hűségben cselekedj ennek megfelelően.”¹⁸⁸

¹⁸⁸ Táná devé Élijáhu 21.

A 110 éves Rabbiképző köszöntése¹⁸⁹

שובו לבצרון אסירי התקוה¹⁹⁰

„A remény gondolatának örök foglyai, az optimizmus következetes hirdetői, az egyistenhit, az egy egyetemes emberiség eszméinek hirdetői.”

Ha mondanivalómat az ősi hagyomány szellemében interpretálok, a hagyomány egyik tanításához, fordulok segítségért. Idézek az Énekek Énekekből és a hozzá kötődő ősi kommentárból:

לריח שמניך טובים שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך

„Illatozó olajad milyen édes,

Jó csobogású.

Harmatcsepp a neved, lám

Így kedvelnek a lányok.”¹⁹¹

מדרשו של רבי אליעזר היה עשוי כמין ריס ואבן אחת הייתה שם והיתה מיוחדת ליישיבה. פעם אחת נכנס רבי יהושע התחיל ונושק אותה האבן ואמר האבן הזאת דומה להר סיני וזה שישב עליה דומה לארון הברית.¹⁹²

Rabbi Eliezer tanháza kör alaprajzú volt és erre emelkedtek a vastag falak. Egy központi pulpitus is volt ott, ahol együtt foglaltak helyet mesterek és tanítványok. Váratlan vendég érkezett egyszer rabbi Jóhosua személyében. Miután üdvözölte a jelenlévőket, előre nem látott dolog történt. Ráborult a köre, csókot lehelt rá és így szólt: Ez a kő, ez az épület hasonlatos a Szináj-hegyéhez, akik helyet foglaltak rajta, mesterek és tanítványok, ők a Tóra követői.

Eddig az Énekek Éneke költői gondolatához kapcsolódó *midrás* idézet és benne két fontos, alapvető gondolat:

Szináj-hegy. Alacsony kis magaslat a hatalmas vonulatok között. Mégis, valamiben kimagaslik. Ott adatott Isten által a zsidóság, de az egész egyetemes emberiség számára a tízparancsolat. A *Szináj* azóta az egyetemesség, s természetesen a zsidóság szimbóluma is. Ez a „kő”, ez az iskola *Szináj* eszméjének volt és maradt a követője.

Korunk zeneirodalmának magyar óriása két különlegesen szép szóval fogalmazta meg egyik elgondolását. Így hangzik ez: Tiszta forrás. A mi

¹⁸⁹ Elhangzott 1987. január 10-én, az Országos Rabbiképző Intézet alapításának 110. évfordulóján.

¹⁹⁰ Zehárijá 9,12.

¹⁹¹ Énekek Éneke - Sir Hásirim 1,3. Benedek István Gábor fordítása. Magyar Téka Erkel Sándor Könyvesház, Békéscsaba, 2010. pp. 4-9.

¹⁹² Sir Hásirim rábá kommentárja 1,3-hoz.

szeretett alma materünk, a 110 éve alapított iskolánk, főiskolánk, „tisztá forrás”, amelyhez mindig visszatérhetünk megfrissülve, megújulva, megerősödve. Igaza van *Sír Hasirim rabónak*:

האבן הזאת דומה להר סיני

„Ez a kő, ez az épület hasonlatos a Szináj-heggyéhez...”¹⁹³

A második tétel így hangzik:

שישב עליה דומה לארון הברית

A mesterek és tanítványok alapvető feladata és hivatása az legyen, hogy a *Tóra* szellemében éljenek. Tanuljunk, tanítsunk, s ennek szellemében cselekedjünk. A *rabbi* bárhová kerül is szükségszerűen a frigysszekerény¹⁹⁴ eszméjének hordozója volt, és hordozója maradt. Ez a mi hitvallásunk, gondolkodásunk, eszményünk foglalata. Ezt hirdették és hirdetik *rabbijaink* itthon, és szerte a világon. Ezt hirdetik Moszkvától New Yorkig, Kijevtől Prágáig. Akik régebben is idejártak, gyakran hallhattak itt diákokat beszélni oroszul, németül, szerbül, csehül, bulgárul. De összekötötte őket valami. A szent nyelv, amelyen valamennyien imádkoztak. Az a szent nyelv, amelyre tanítanak, s amely által elvitték a mi rajongásig szeretett Intézetünk jó hírért szerte a világon.

Talán két-két és fél évtizeddel ezelőtt - kollégáim közül lesznek olyanok, akik emlékeznek reá - a tengerentúlról egy *rabbi* érkezett Magyarországra vándorútja során: *Slomo Carlebach*.¹⁹⁵ Hosszú kabátja volt, és a kabátja alól kilátszott a *cicesz*. Zsinór lógott a nyakában s a kezében korunk egyik szimbóluma, a gitár volt. A régi szövegeket modern dallammal dolgozta fel, s e régi szövegek mindig aktuális mondanivalót hirdettek felénk. Ma is emlékszem egyik dalára, gyakran visszacseng fülemben. Egyik énekére, amely a *Jajcérokból* vététt. Így hangzott:

בגלל אבות תושיע בנים ותביא גאולה לבני בניהם ברוך אתה ה' גאל ישראל¹⁹⁶

„Az elődök miatt részesüljenek áldásban az utódok.”

Újból van erős Rabbiképző Intézetünk, olyan tanári karral, amely a kor kihívásait nemcsak érzi, hanem érti is. A hagyomány szellemében tanít.

¹⁹³ שיר השירים רבה: א" א, ג', א" ¹⁹³

ארון הברית ¹⁹⁴

¹⁹⁵ Slomo Carlebach (1925-1994), a „táncoló rabbi”, zeneszerző, énekes, aXX. századi zsidó liturgia egyik legjelentősebb formálója. Szerte a világon, főleg a fiatalok körében és elsősorban a „Carlebach minján-okban” a mai zsinagógai zenekultúrára is hatással van.

¹⁹⁶ הברכה,, גאל ישראל” נזכרת בגמרא (פסחים קי"ז:): וחותמים כך כדי לסמוך גאולה לתפילה (ברכות ט)

בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך

„Mindenhol, ahol megemlítik Isten nevét, odajön az Isten, a Világ Alkotója és áldásban részesíti azokat, akik az áldást várják.”¹⁹⁷

Számomra a mai nap különleges élmény. Három nap híján ezen a napon avattak *rabbivá*. Itt kaptam - életemben először - a *rabbini*kus áldást, áldott emlékű mestereimtől. Rendhagyó módon engedtessek meg a *rabbinak*, hogy visszaadja az áldást. Az áldást a templomra és áldást a hívekre. Áldást Izrael összességére!

¹⁹⁷ M. II. 20,20.

„A Világ Alkotója szívet kíván”¹⁹⁸

Áldottak legyenek azok, akik templomunkba, Isten házába a mai napon, *Kol nidré* estéjén eljönnek. A szeretet szavával köszöntöm testvéreimet a zsinagógai esztendő legszentebb napján.

A zsinagógai atmoszféra is jelzi, „íme, a mai nap az ítélet napja”. Amikor hívekkel telik meg Isten háza, amikor ismerős dallamok, gyermekkori élmények nosztalgálja, de mindenek előtt Isten iránti szeretet, múltunk iránt érzett felelősség, és a sorsközösség gyűjti össze a rég nem látott zsidó embereket. Imádkozunk, elmélyülünk, reménykedünk. A zsinagógai esztendő legszentebb, legfelségesebb napján a tanítás szívtől, szívhez szól.

ואהבת את ה' אלהיך... שיהא שם שמים מתאהב על ידך שיהא קורא ושונה ומשמח
תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות

„Ki szereti Istent? (...) Az, aki által megkedvelik Isten nevét, aki tudományal foglalkozik, aki segíti az alkotó tudóst, aki jellemesen viselkedik az emberi kapcsolatokban.”¹⁹⁹

Ha a 20. század utolsó évtizedeiben, e történelmi szakaszban megkérdéznék társainkat, barátainkat, melyik az a szó, amelyet ma mindenki használ, de talán korábban alig-alig ismertek; az a szó és az a fogalom, amelyik beköltözött ma már az otthonokba: a komputer. A komputer, amely a munkát segíti. Az ember helyett ugyan nem gondolkodik, de elősegíti az emberi ráció fejlődését. A komputer, amely szórakoztat, hogy a fárasztó munka után családi légkörben, a családi fészek melegében, szülők és nagyszülők legnagyobb meglepetésére gyermekeik és az unokák bravúros módon és módszerrel játszanak a század csodájával. A komputer az, amely segíti, hogy kilométerek ezreit tegye meg a repülőgép, akkor is, amikor sötét van, amikor vihar tombol a magasságokban. Biztosan megadva az útirányt a repülőgépnek; a komputer segíti, hogy közelebb kerüljünk egymáshoz. Nyelveket tanít, és metakommunikációs rendszereket hoz létre. A komputer szinkronban hozza házádba a glóbusz történéseit. Millió embertársaddal egyszerre látod a világ eseményeit, élvezheted a kiemelkedő zenei eseményeket, a világ sportolóinak kiemelkedő találkozásait. És láthatod a véres terrort... Nincsen többé titok, eltűnnek a tabuk. A komputer társunkká

¹⁹⁸ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1987. október 2-án, *Kol nidré* estéjén.

¹⁹⁹ Talmud: Jomá 86a.

válík, a komputer, amelyet századunk egyik kiemelkedő zsidó gondolkodója modern Gólemnek nevez.

Az ember a komputer nélkül életképtelen? A komputer mindenre képes. Egy fogalom kivételével: érzelem, szeretet! A komputer behálózza az egész világot, miközben talán ezzel egy időben kivész földünkről, vagy egyre redukálódik a szeretet. Az az érzelem, amiért - többek között - az ember a földre rendeltetett. Hogy érezzen, hogy legyen szíve, lelke legyen!

רהמנא לבא בעי

„A Világ Alkotója szívét kíván.”²⁰⁰

Mindenekelőtt és mindenekfelett. A héber nyelv egyik legszebb kifejezése, az *áhává*, a szeretet. Modern korunk produktumait elfogadjuk, de a zsidó élet alapja továbbra is a ránk mindig jellemző, a zsidóságot döntő módon meghatározó fogalom, a szívünk mélyéről jövő, a szívekhez eljutó és megértő szeretet legyen!

שאלו תלמידיו את רבי זירא ואמרי לה לרב אדא בר אהבה במה הארכת ימים, אמר להם, מימי לא הקפדתי בתוך ביתי ולא צעדתי בפני מי שגדול ממני. ולא הרהרתי במבואות התמטונפות. ולא ששתי בתקלת חברי

„Tanítványok kérdezték mesterüket: Mi a hosszú élet feltétele? Mire így válaszolt: Sohasem tartottam rettegésben házam népét, tisztelve tiszteltem a tudóst, tisztátalan helyen tudománnyal nem foglalkoztam, nem örvendtem felebarátom szerencsétlenségén.”²⁰¹

A második gondolat, amelyről szólok az emberi élet célkitűzésével kapcsolatos. Magasra emelni a mércét, magasra emelni a mértéket. Ha megkérdéznének titeket, hogy vajon a mi erkölcsi rendünkben, melyik az a mozgatórugó, amely átsegített bennünket a történelem viharain, amely Isten áldásaként az embert igazabbá teheti, a mai napig azt válaszolhatjuk:

Életünknek is alapja, kezdete és vége, az a szó, amelynek kettős jelentése van a héber nyelvben: *ávoda*²⁰². Jelenti a *munkát*, és jelenti az *isteni szolgálatot*. Aki önzetlenül, hivatástudattal dolgozik, e munkája által Istent is szolgálja. A munkája által, amelyből embertársainak öröme lesz, Istennek is örömet szerez. A héber nyelv különleges gondolati rendszerének e kettősség adja meg az áhítatát. Hadd érzékeltsem e kettős fogalomnak, az *ávodának* a hagyományos irodalomban betöltött szerepét és helyét.

²⁰⁰ Talmud: Szánhedrin 106b.

²⁰¹ Talmud: Táánit 20b.

²⁰² עבודה

Munka és isteni szolgálat. A régi legenda a következőképpen fogalmaz:

„Alexandrosz Hamukdón (Makedóniai Alexandrosz, avagy Nagy Sándor) világhódításai útján távoli helyre érkezett. Útjába került egy idős földműves, aki fiatal csemeték ültetésével foglalkozott. Hallod-e öreg? - szólt hozzá kellő üdvözlés után Alexandrosz - Nem okos dolgot mívelsz, amikor fákat ültetsz, hiszen öreg vagy már, gyümölcséből aligha juthat neked!

Uram! - felelte az öreg -Ha nem jut nekem, majd jut az unokáimnak. Ha nem jut nekik, majd jut a követő generációnak.

Évek múltak el, hódításairól már rég hazatért az uralkodó és akkor megjelent nála egy hajlott hátú, igen-igen öregember, kezében egy ládika volt, s a ládikában gyümölcsök. Amikor megkapta az engedélyt, hogy az uralkodó elé lépjen, kérdéssel fordult hozzá:

Uram, megismeresz engem? Nem -hangzott a válasz. Én vagyok az az ember, akivel, hosszú-hosszú évekkel ezelőtt találkoztál távoli messzeségben, aki a fákat ültette. S most annak a fának az ágából e ládát készítettem és a fának a gyümölcsét beletettem e ládikába, és odaadom neked. Neked, akit a legjobban megillet.

És szólt az uralkodó - így regél a hagyomány - hogy vonják be arany és ezüst pánttal a ládát, adják vissza az öregnek. Így jutalmazva őt, és bizonyítva, hogy a komoly munkának mindig van értéke.

Az öreg hazavitte a ládát, ahol a szomszédja meghallotta a történetet. Annak a felesége az ötletet elsajátította. Csináltatott egy fából készült kis ládát, vásárolt gyümölcsöt tett bele, s elvitte - társához hasonló módon - a királyhoz, várva az ajándékot.

És szólt az uralkodó: Mondd, ember, te ültetted a fát? Az általam ültetett fának a gyümölcsét teted az ajándékdobozba? Mert csak az elvégzett munkának van gyümölcse, csak a megszenvedett munkának van jutalma.”

Eddig a régi legenda, amely egy kicsit a mi életünknek is összefoglalása, egyben kifejező szimbóluma. Az ávodának, a munkának és egyben Isten-szolgálatának a lényegét fogalmazhatjuk meg. A Mindenhatótól a jutalmat akkor kapjuk meg, ha mi is „elültetjük” a saját fáinkat. Ha Istent és embert szolgáljuk, tiszteljük.

Kételyekkel, de reményekkel is teli korunkban hozzád szólok: Töröld le szemedről a könnyeket, tudom, sokat szenvedtél. Tudom, te is átélted a történelem legnagyobb viharát, megpróbáltatásokat, lemondásokat, szenvedéseket, te is átszenvedted családod szétzúzását, a magyar zsidóság kétharmadának elpusztítását. Ennek ellenére, mindezek dacára mi „ültettünk

és ültetünk”. Modern világ, érzélem, Isten-szolgálaton alapuló munka a mai magyar zsidóság nagy kihívása. Tudunk-e élni az új lehetőségekkel? A jelenben a jövőért is élhetünk. Az emlékek, az emlékezés, s az ítélet napján a földi létből a magasságok felé szól a halandó ember imája, majd áldáskérése.

Imádkozzunk azért, hogy Isten hallgassa meg fohászunkat!

„És soha ne félj az életben, én veled leszek”²⁰³

למען תלך בדרך טובים, וארחות צדיקים
„Indulj el tehát az igaz embereknek ösvényén.”²⁰⁴

Kisfiam, Gabikám!

Lehet-e nagyobb adománya *rabbinak*, ha megéri gyermekének örömét, mikor is tizenhárom éves korában a zsidó közösség egyenlő jogú és kötelezettségű tagjává válik.²⁰⁵ Hálát adok a Világ Alkotójának, aki a kiválasztottság osztályrészével jutalmazott meg bennünket és nekünk adta *Tóráját*, amely vezérlő elve volt és maradt számunkra egészen a mai napig. Nehezen találok a szavakat, s talán ez érthető.

מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך
„Mert drága vagy az én szememben, becses vagy és én szeretlek...”²⁰⁶

אל תירא כי אתך אני
„És soha ne félj az életben, én veled leszek”²⁰⁷

Van miből erőt, szeretetet s ragaszkodást merítened. Anyu vigyázott rád, nevelt téged, irányította minden léptedet úgy, amint azt a régiek mondták, ahogy egy *jidische mamenak*, a zsidó édesanyának tennie kell.

Nagyszüleid őszinte ragaszkodását, szeretetét, féltését nem is tudom szavakba önteni. Boldog vagyok, hogy Zsuzsival így szeretitek egymást.

Ez valóban az öröm napja valamennyiünk számára, de számomra az emlékezésé is. Néhány nappal *rabbivá* avatásom előtt végleg itt hagyott édesanyám, s néhány héttel a Te születésed előtt az édesapám.

Drága Kisfiam!

Úgy illik, hogy a *rabbi* útravalót adjon. Hangozzék el tehát a tanítás, ahogy én hallottam mestereimtől. A *Talmud*nak a *Berácht* traktátusából választottam ki egy gyönyörű gondolatot, amelybe érzelmeimet szeretném belefoglalni. A három gondolat, három egység így hangzik, figyelj jól, soha ne felejtsd el!

²⁰³ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1988. október 28-án, Berésit hetiszakas zombatján, Schöner Gábor bár micváján.

²⁰⁴ Mislé 2,20.

²⁰⁵ בן שלוש עשרה למצוות

²⁰⁶ Jesája 43,4.

²⁰⁷ Jesája 43,5.

לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך משיב חמה, ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם, ואפילו עם נכרי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה, ויהא מקובל על הבריות

„Mindig legyen benned istenfélelem!

És legyen benned elkötelezettség zsidóságunk iránt, és legyen benned elkötelezettség minden ember iránt, akiben van tisztesség és szeretet.

Akkor szeretett leszel Isten előtt és megbecsült az embertársaid által.”²⁰⁸

Az első gondolat, melyet figyelmedbe ajánlok:

לעולם יהא אדם ערום ביראה

Legyél továbbra is istenfélő. Az első mondat, amelyre megtanítottalak, a „Söma Jiszroél...” volt, mely Izraelhez, illetve Istenhez való kötődésünket egyaránt kifejezi. Hányszor és hányszor segített ez már át Téged is, például amikor „vészhelyzet” volt az iskolában, s csendben, magadban elmormoltad a szavakat, mert úgy érezted, hogy ez a mondat megsegít. Mindig veled lesz egészen életed utolsó órájáig.

ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו

A második gondolat zsidóságunkhoz való elkötelezettségre szólít fel. Különleges adomány számunkra zsidónak lenni. Néha azt mondták: a zsidóság bélyeg. Ám mi öntudatosan valljuk, hogy zsidónak lenni hivatás. A maga összességében, formalitásában és tartalmában egyaránt. Hogy csak néhány kiragadott példával illusztráljam e tartalmi és formai egységet. Ha összeveted a „nagyünnepet” a maga univerzalitásának eszméjével és a *sófárral*, mint formalitással, vagy a *peszáchot* a maga szabadság eszméjével és a *széderrel*, illetve a *sábeszt* a maga pihenés ideológiájával és a *Tórával*, megérted gondolatomat. Amikor a *mezuzára* emeled tekintetedet, érzed hogy óv, hogy véd bennünket, és Te mindig megcsókolod, amikor belépsz a házba, vagy kimégy onnan. Megboldogult édesapámtól hallottam egy történetet:

Egy kis városba elmegy egy mágid, egy vándor prédikátor. Azért ment oda, hogy gyűjtsön egy szegény beteg gyermek részére. Felhívják a figyelmét, hogy nem messze a város központjától lakik egy nagyon gazdag, ám nagyon fukar zsidó.

Menj oda, és kérj tőle is! -mondták neki. A mágid el is ment, és kért a beteg kisedet részére. A fukar ember azt felelte: Neked adom a legértékesebb gyémántomat, ha te tudsz nekem valami értékesebbet visszaadni.

²⁰⁸ Talmud: Beráchet 17b.

A prédikátor válaszolt: *Add ide, és holnap visszahozom azt, ami ennél is értékesebb.*

Az egész közösség kíváncsian várta, mit tud adni a mágid ennek a farkas embernek, ami még az aranynál, a gyémántnál is értékesebb. Másnap megjött, benyúlt a zsebébe, kivett egy mezuzát, s így szólt: *Látod, ez értékesebb. Amit te adtál, azt tőled mindenki el akarja venni, arra mindig vigyázni kell. Amit azonban én adok neked, az meg te rád fog vigyázni.*”

A mezuzá, s ami benne van - formalitásában és tartalmában - vigyázzon Rád, vigyázzon a zsidóságra, vigyázzon a mi népünkre.

ועם כל אדם, ואפילו עם נכרי בשוק

„Legyen benned elkötelezettség minden ember iránt, akiben van tisztesség és szeretet.”

Minden ember iránt... Aki igaz ember tud lenni, annak a könyve a mi Szentírásunk, amelyből Te gyönyörűen felolvastál, és amit mi mindannyian áhítattal hallgattunk.

כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה, ויהא מקובל על הבריות

„Akkor szeretett leszel Isten előtt és megbecsült az embertársaid által.”

Drága Kisfiam! Gabikám!

A mai naptól kezdve a közösség egyenlő jogú és egyenlő kötelezettségű tagjaként *bár-micvá*vá avatva, ebbe a közösségbe tartozol, hozzánk tartozol. Azt kívánom neked, legyen az életed buktatóktól, megpróbáltatásoktól mentes! Azt kívánom, hogy légy továbbra is olyan, mint amilyen eddig voltál! Amilyennek ismerünk, s ezt büszkén mondom itt a frigyszekrény előtt, Isten színe előtt. Nemcsak én tudom, milyen vagy, hanem mindazok, akik körülvesznek.

Hangozzék el az apai, egyben a *rabbini*kus áldás a gyermek, a tanítvány felett. Amíg élek, én mindig Veled leszek...

Zevulon Hammer, Izrael vallásügyi miniszterének köszöntése²⁰⁹

הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד

„Milyen jó és milyen kellemes, milyen szép, hogy testvérek egymás mellett
ülhetnek.”²¹⁰

Nagy örömömre szolgál, hogy a magyar zsidóság nevében, illetve a magyar *rabbikar* nevében e helyen köszönhetem önt, tisztelt vallásügyi miniszter úr. Ezen a helyen, a magyar zsidóság házában, abban a teremben, amely a legnagyobb magyar zsidó zeneszerzőről, Goldmark Károlyról kapta nevét. Külön emeli az esemény fényét, hogy abból az alkalomból gyűltünk össze, hogy először üdvözölhetjük Magyarországon Izrael Állam vallásügyi miniszterét.

Isten hozta!

Tisztelt Miniszter Úr!

Magyarország területén majd kétezer esztendeje éltek és élnek zsidók. A magyarországi zsidóság történetét a fény és az árnyék jellemezte. Elődeink részt vettek az ország gazdasági, kulturális életének fejlesztésében és jelentős szerepet játszottak Közép-Európa szellemi életében is. A 20. századi európai történelem szegényfoltja a II. világháború, amelynek során Európában több mint hatmillió zsidót, Magyarországról 600.000 testvérünket öltek meg a különböző koncentrációs táborokban, a munkaszolgálatban és egyéb helyeken. A II. világháború befejezése után, a jelentős mértékben, számarányában lecsökkent magyar zsidóság kereste helyét és próbálta megtalálni azt az utat, amely visszavezeti Istenhez. Ebben a szellemi forrongásban közösségünk feladatául tűzte ki, hogy zsidó vallási életet felújítsa, működtesse zsinagógáit és tanházait, ugyanakkor alapvetően fontos feladatának tűzte ki a zsidó pedagógia alkalmazását.

Tudtuk, éreztük, hogy vallási hovatartozásunk, a zsidósághoz való kötődésünk elképzelhetetlen tudás, s mindenekelőtt a vallási törvények tiszteletben tartása nélkül. Ezek voltak azok az elvek, amelyek vezérelték apáinkat, s amelyek meghatározták számunkra azt az utat, amely lehetővé tette, hogy részeseivé váljunk a világ zsidóságának.

²⁰⁹ Elhangzott a Goldmark teremben, 1989. február 14-én.

²¹⁰ Zsoltárok 133,1.

Én 1948-ban születtem. Ugyanabban az évben, amikor kikiáltották ősünk földjén a független Izrael Államot. Elődeink elmondása alapján megismerhettem milyen nagy örömet okozott ez a korabeli magyarországi zsidóságnak is. Hittestvéreink egy része Izraelt választotta hazájának. Egy másik része itt maradt Magyarországon, s ebben az országban kereste és találta meg boldogulását. A magyarországi zsidóság mindig nagy szeretettel, s igen gyakran aggodalommal tekintett Izrael Államának sorskérdései elé. Mi is örömmel nyugtáztuk, hogy egy fejlődő, modern állam alakult ki, amely kereste és megtalálta helyét.

A magyar zsidóság nagy fájdmára, 1967-ben a két ország megszakította diplomáciai kapcsolatát. Ennek ellenére a magyarországi zsidóság érzelmileg, rokonok révén, az ősi elkötelezettség alapján mindig féltő szeretettel és ragaszkodással kísérte nyomon az Izrael Államában történeteket. Az elmúlt esztendő új elgondolása lehetővé tette a két ország közötti diplomáciai közeledést. Az utóbbi esztendőkből lehetőség teremtődött arra, hogy számos magyarországi zsidó delegáció utazzék Izrael Államába, és ott nemzetközi tanácskozásokon, konferenciákon vehetett részt, megismerhette a mai Izrael Államának szellemi és gazdasági arculatát, s betekintést nyerhetett vallási életébe. Ugyanakkor Magyarország számos magas rangú politikusa tett látogatást Izrael Államában.

Örömmel láttuk vendégül az elmúlt években azokat az izraeli delegációkat, amelyek érdeklődést mutattak a mai Magyarország, a magyarországi zsidóság helyzete, céljai és elképzelései iránt. Reméljük, hogy a közeli időben még magasabb szintre emelkedik Izrael Állam és Magyarország közötti politikai kapcsolat, hiszen ez elősegítheti a két ország érdekeit, lehetővé teszi, hogy a két ország népe betekintést nyerjen a másik életébe. Ennek a folyamatnak az elősegítése érdekében létesítettük pár héttel ezelőtt, itt Budapesten, a Magyar-Izraeli Baráti Társaságot. Hiszem, hogy ez a tudósokból, művészekből, *rabbikból*, papokból, a szellemi élet más területén élő emberekből valamint sok száz átlag magyar állampolgárból álló Társaság elősegítheti e folyamat felgyorsulását.

Tisztelt Vallásügyi Miniszter Úr!

Az Ön látogatása kiemelkedő eseménye a magyar zsidóság vallási életének is. Az elmúlt esztendőben felkereste közösségünket *Samír* miniszterelnök úr, *Peresz* miniszterelnök-helyettes úr és *Sharon* miniszter úr is. Az Ön, illetve az előbb említett vezető izraeli politikusok magyarországi tárgyalásai új

színfoltot jelentettek a két ország politikai kapcsolatteremtésében. Az Izrael Állam iránti érdeklődésnek számos más pontjára is felhívom az Ön szíves figyelmét. Viszonozva a magyarországi művészek látogatását, számos híres izraeli művész - többek között különböző együttesek - érkeztek Magyarországra és mutatták be tehetségüket. A modern héber nyelv iránti érdeklődésnek számos jele van. Ezek között hadd említsem meg, hogy hitközségünkben beindítottuk modern héber nyelvtanfolyamunkat, amelyen több mint 300 nő és férfi tanulhatja meg a Biblia nyelvét, illetve a modern, mai héber nyelvet. Tudom, hogy a magyarországi zsidóság, amely eddig is a híd szerepét töltötte be, az elkövetkezendő esztendőinkben is fontos szerepet játszik, illetve játszhat a kapcsolatok fejlesztésében.

Kívánok önnek, az izraeli delegáció minden tagjának eredményekben gazdag megbeszéléseket, koronázza siker itteni tárgyalásaikat!

Engedtessék meg, hogy a *rabbi* Istenhez imádkozzék, hogy adjon békességet, nyugalmat és megértést mind a két ország népének, és adja meg továbbra is a békés fejlődés lehetőségét.

Kívánom ezt őszinte szívvel Önnek és valamennyiünknek!

Az öröm és a vígság napja²¹¹

(Jom háácmaút)

עייני ה' אלוהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה²¹²

Ünnepi istentiszteletre gyűltünk össze, hogy közösen, imával ajkunkon szóljon fohászunk a Mennyek Urához, azon alkalomból, hogy Istennek kegyelméből Izrael Államának 41. függetlenségi évfordulóját ünnepelhetjük. Ezen ünnepi napon és ünnepi órán, előttünk lebeg e terminus egymásba kapcsolódó, állandóan visszatérő hármass motívuma: a *jom hásoá*, a *jom házikáron* és a *jom háácmaút*. A *jom hásoá*, amikor hat milliárd európai, s ezen belül hatszáz ezer magyar zsidó mártír emlékére meggyújtottuk a hat gyertyalángot. A *jom házikáron*, az emlékezés napja, amikor áldó kegyelettel gondolunk azokra a hősökre, akik a legdrágábbat, életüket adták Izrael függetlenségéért. És *jom háácmaút*, maga a függetlenségi nap, amely Izraelben és a *gálutban* egyaránt nem más, mint *moádim leszimchá*, az öröm és a vígság napja.

Két *ággádai* tanítást ajánlok figyelmetekbe, amelyek az évezredek messzeségéből is hozzánk szólnak.

אורא דארץ ישראל מחכים

„Izrael levegője bölcsésé tesz.”²¹³

Sok-sok évvel ezelőtt fogalmazódott meg ezen ősi igazság. Annak tudatában és jegyében, hogy őseink, akik egykoron a Szentföldön éltek, s az egész egyetemes emberiségnek adták a *Tórá*t, magát az erkölcs fogalmát, mély bölcsességgel rendelkeztek. Ez a bölcsesség hatotta át a későbbiekben, a száműzetésben élők sorsát, elméleti felkészültségét, és magát a gyakorlati kivitelezést.

Alapítatok tanházakat - szól a régi tanítás - tanházakat, amelyekben taníthattok.

A szétszóratásban - szerte a Földön - egyik helyen napfény, a másik helyen árnyék az osztályrésze. De mindenütt vallja az ősi igazságot, mindenütt tanházat alapít, mindenütt zsinagógát épít, azzal a céllal és reménnyel, hogy

²¹¹ Elhangzott a Dohány utcai zsinagógában, 1989. május 10-én, jom háácmaút napján.

²¹² M. V. 11,12.

²¹³ Talmud: Bává bátrá 158b.

továbbadhatja mindazt, amit egykoron *böerec hakedosá*, a Szentföldön örökségül kapott. És imádkozta naponta:

תתחנה עינינו בשוכך לציין ברחמים

A tanítás és az imádság, a mi őseinket fenntartotta és megtartotta a megpróbáltatások évezredeiben. Magam előtt látom a *jesivák*ban éjt nappallá tévő *bóchereket*, akik odahajolnak a megkopott *Talmud*-fóliás fölé és tanulnak, hogy taníthassanak, hogy átadhassák azt a szellemiséget, amelyet örökségül kaptak. Ez nem volt más, mint *zerá kodes*, szent mag. Sok-sok tízezer talmudista szerte a világon tanította az egyetemességet, amely a zsidóságból fakad. Ezt a szent magot, tengernyi megpróbáltatás, lemondás, majd diszkrimináció érte szerte a világon. *Talmud* tudósok, liturgiaköltők, *pájtánok*, foglalkoztak egyéniségükkel, céljaikkal és vágyaikkal és próbálták aposztrofálni a *zerá kodes*, e szent mag értékét. A modern zsidó költészet egyik legnagyobb alakja: *Hájjim Náhmán Bialik* hasonló milióból nőtt ki. Láta a különböző helyeken szétszórva elhelyezkedő *jesivákat*, ahol hajnaltól késő estig tanultak.

Hadd idézzek néhány sort *Bialik* költeményéből:

„... S elgondolom, mily hatalmas a mag,
Mely rejtve él az átkozott talajban,
Érne a napnak egy sugara csak,
S belőle mennyi áldásunk fakadna!
Mennyi dús kéve hullana alá,
Ha egy új szellő, mire lelkem vágyik,
Egyengetné és kisimítaná
Az élet ösvényét a *jesiváig*...”

Zerá kodes, e szent mag kikelt. A polgári időszámítás szerint 1948-ban *jom háácmáut* napján függetlenné lett a modern zsidó állam. Szerte a világon nagyhatalmak és kis országok biztosították szimpátiájukról a zsidó államot. Az elmúlt 41 esztendőben rügy fakadt a mag helyén. Úgy is mondhatnám: megmaradt a mag és rügy is lett a fán.

A Szentföldön, Izrael Államában, a zsidó világ központjában és szívében, együtt van az ókori szellemiség és a modern kor minden egyes csodája. Ha azt mondom, komputertechnika. Ha azt mondom, világszínvonalú mezőgazdaság. Ha azt mondom, hogy csúcstechnológia, mind-mind azonos Izraellel. Ha azt mondom, hogy könyvtárak - nemcsak nyilvánosak, hanem magánkönyvtárak - ez mind-mind Izrael. Sok izraeli házban jártam. Láttam

gazdagabbat és szegényebbet. Elegánsan berendezett, és olyat, amelyre a sivárság volt a jellemző. De minden házban ott volt a könyv.

Mert ez a nép nem más, mint a „remény foglya”. Ez a virágok, a védett természet országa. Az egyik kozmonauta azt mondta, hogy amikor fenn járt a világűrben és letekintett, a Földközi tenger környékén látott egy csodálatos oázist. Nem értette első pillanatban, hogy mi az. Ez volt Izrael.

A visszatértek, a hazatértek, az egykori üldözöttek gyermekei, a *soá* túlélői, a megpróbáltatások számkivetettjei keresték és megtalálták az ó- illetve új hazát. Igaza van az ősi tanításnak:

אוריא דארץ ישראל מהכים

„Izrael bölcsésé tesz, racionálisan gondolkodóvá, jövőt tervezővé.”²¹⁴

Annak idején, amikor a jeruzsálemi Templom állt - így mondja az *aggáda* - a Templom fundamentumát *even hástijának*,²¹⁵ alapkőnek nevezték el. Egyes kommentátorok ezt a szót, hogy *stijá* úgy interpretálják, hogy ez nem más, mint egy forrás. Ebből a forrásból meríthetett az egész világ. Annak idején egy tiszta forrás volt ott, amely, - s ezt büszkén vállaljuk - megtermékenyítette az egész világot. Inspirálólag hatott évezredek irodalmára és művészetére. Döntő módon befolyásolta az etikai világgépet. De általában úgy fogalmazhatunk: Odaállt minden progresszió mellé ez a tiszta forrás, mely alapként is szolgált, s ebből meríthetett az egész világ vizet, hitet és dicsőséget.

Hogyan fogalmazták ezt meg a „Függetlenségi Nyilatkozat” alkotói. Hadd idézzem tanúink:

„Izrael prófétáinak szellemében a szabadság, jog és béke ideáljait tekinti léte alapjának. És egyenlő társadalmi és politikai jogokat biztosít minden polgárának vallásra, fajra és nemre való tekintet nélkül. Gondoskodik a vallási, lelkiismereti, nyelvi, és művelődési szabadság fenntartásáról. Védelemben részesíti valamennyi vallás szent helyeit és betartja az Egyesült Nemzetek alapokmányában lefektetett elveket.”

Ezen elveket és azokat, akik szent célként maguk elé helyezték azokat, az elmúlt 41 esztendő alatt többször akarták a tengerbe szorítani. De e nép, mint annyi más alkalommal a történelemben, a megpróbáltatások viharából győztesen került ki. Vallotta és vallja: Izrael népe él és élni fog.

²¹⁴ Talmud: Bává bátrá 158b.

²¹⁵ אבן השתיה

Drága Testvéreim!

Mielőtt elmondanám a mártírokért, a hősi halottakért a *Kél málé rácháimim*... -ot - befejezőképpen - szólok arról, hogy közösségünknek, valamennyiünknek nagy öröme szolgál, hogy fejlődnek a Magyarország és Izrael Állam közötti kapcsolatok. Valamennyien úgy érezzük, hogy az elhibázott lépést, a diplomáciai kapcsolatok 1967-es megszakítását fel kell váltania a teljes körű diplomáciai kapcsolatoknak! A mi álmunk, vágyunk és kérésünk egyben, hogy valóban szeretet, megértés és tárgyilagosság alakuljon ki mindkét nép körében egymás iránt.

Even hástijá, a forrás szétszóródott, szétaradt a világban.²¹⁶ Eljutott hozzánk is, a maga békeességével és egyben emlékével. Emlékezzünk tehát a hősi halottakra.

שנלחמו בכל מערכות ישראל במהתרת ובצבה ההגנה לישראל ונפלו במלחמתם
ומסרו נפשם על קדושת השם

Hogy jó szóval, illő szóval fejezzük be a közös elmélkedést, köszönetemet és szeretetemet tolmácsolom - az ünnephez illő tisztelettel - valamennyiőtöknek, hogy eljöttetek, hogy együtt ünnepelhettünk. Adja Isten, hogy legyen osztályrészünk:

מועדים לשמחה לגאולה שלמה

²¹⁶ „אבן השתייה נובע מכך ש'ממנה הושתת העולם',”

A szegedi zsinagóga újraavatása²¹⁷

אך זה היום שקוינהו מצאנו ראינו

„Ez az a nap, amelyet reméltünk, amelyre, annyira vágytunk, amelyet megértünk.”²¹⁸

A szeretet és egyben a megrendültség szavaival köszöntelek Titeket itt, az Isten házában, a világ egyik legszebb zsinagógájában, Szeged városában, a Tisza partján. Megrendülés és áhítat hatja át a *rabbi* szavát, aki pont húsz esztendővel ezelőtt mondotta el első prédikációját innét, e helyről. Gondolataimat a szombati hetiszakas egyik értékes mondata köré foglalom: ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך יהוה אלהיך ולביתך אתה והלוי והגר אשר בקרבך „És örülj mindannak a jónak, amelyet az Örökkévaló, a te Istened neked ad és a te háznak, neked, a levitának, az idegennek, mindenkinek.”²¹⁹

A bibliai üzenet talán soha nem volt olyan aktuális, mint e fenséges órán. Az évezredek messzeségéből is hozzánk szól olyan tartalommal, amelyet külön-külön és együttesen is érdemes interpretálni.

Zsinagógáról szólunk, s ezzel kapcsolatban két személyről kell megemlékeznünk. Két olyan kiválóságról, akinek munkája és munkássága elválaszthatatlan a gyönyörű épület létrehozásától. Mind a kettőnek a neve Löw. Apa és fia.²²⁰

²¹⁷ Elhangzott 1989. szeptember 13-án, a Szegedi zsinagógában.

²¹⁸ Siralmak 2,16.

²¹⁹ M. V. 26,11.

²²⁰ Varga Papi László: Zsidó magyarok Szegeden. Löw Lipót és Löw Immánuel (Bába Kiadó, Szeged, 2003); Hidvégi Máté, az OR-ZSE c. egyetemi tanára írta a legtöbbet e két zseniről: Löw Immánuelről: Nézd, a tenyeremre rajzoltalak. Emlékezés Löw Immánuelre. Liget 1986(1), pp. 26-39. (Bezúzva); újra megjelent: Liget 1988(1), pp. 36-48; Tenyeremre rajzoltalak. Liget Könyvek, Budapest, 1998, pp. 9-42; Löw Immánuel és Móra Ferenc búcsúzása Haár Alfrédttől. Természet Világa 117(6)-1986, pp. 285-286; Löw Immánuel Csók-ja és könnyei. Csongrád Megyei Hírlap 1987. febr. 14. p. 6; Virágok, csillagok, Móra. Magyar Családi Kalendárium 1989. pp. 164-166; Löw Immánuelről. Liget 1990(4), p. 97; Löw Immánuel [címszó]. Új Magyar Irodalmi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994; A Löw-per. Múlt és Jövő 1996(3), pp. 85-96. Löw Lipótról: Löw Lipót [címszó]. Új Magyar Irodalmi Lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994; Löw Lipót 1849-es börtönnaplója. Múlt és Jövő 1998(1), pp. 116-124; Löw Lipót beszédei. Múlt és Jövő Könyvek, Budapest, 1999.

Szerencsés helyzetben volt a múlt század 40-es éveiben Nagykanizsa, amikor Morvaországból egy fiatal, tehetséges *rabbit* hívott meg szószékére. Leopold Löwöt, vagy ahogy később nevezik: Löw Lipótot.²²¹

Ő volt a zsinagógai szószék megmagyarítója, aki először vitte be a magyar nyelvet Isten házába, a zsinagógába. 1845-ben így ír:

„Szólj a magyarhoz az ő nyelvén. Ha gyengén is, megért és szavad visszhangzik rokonszenves kebelében...”²²²

Nagykanizsa után Pápa következik, ahol rövid ideig különböző helyeken beszél és tanít, többek között, megvalósítva a korabeli ökumenét, a pápai Református Kollégiumban. Majd Kossuth első szavára csatlakozik az 1848-as szabadságharchoz, tiszta szívvel és tiszta lélekkel, melynek következményeit különösképpen érzi Haynau börtönében. 1850-ben Szeged meghívja *rabbijának* és élete végéig e közösség vezetője volt. Elindítója az első Magyarországon publikált német nyelvű folyóiratnak, a *Ben Chananjanak*, amely hírt és elismerést szerzett neki, és Szeged városának szerte a világon.²²³

Isten gazdag gyermekáldásban részesítette. 14 csemetéje közül a nyolcadiknak különleges nevet adott. Egy bibliai fordulatot használva, gyermekebe igyekezett átörökíteni saját hitét, hitvallását, *rabbínikus* alázatát és szeretetét. Úgy érezte, hogy egykori megpróbáltatásai, és szenvedései ellenére „vele van az Isten”²²⁴.

Ezt a nevet adta gyermekének: velünk az Isten, héberül: *Immánuél*. Minden idők magyar zsidó történetének talán legnagyobb neológ *rabbija* Löw Immánuel²²⁵, e város szülöttje, Horthy börtönét megjárva a magyar zsidóság, és egyben e város mártírja.

Ő áldotta meg e templomot, részleteiben és egészében. A jeles személyiség és egy tehetséges építésszel, Baumhorn Lipóttal²²⁶ való találkozásából született e remekmű. A zsinagóga.

Szinte hihetetlen, mindössze három esztendő telt el az alapkő letételétől a felavatásig, 1900-tól 1903-ig épült fel e varázslatos szépségű templom. Azóta

²²¹ Černa Hora, 1811 - Szeged 1875.

²²² Löw Lipótról írt tanulmányában idézi Venetianer Lajos (Venetianer Lajos: Löw Lipót. Bánóczy József [szerk.]: Zsidó Plutarchos I. Budapest, é. n. p. 16. Népszerű Zsidó Könyvtár. 10. kötet).

²²³ 1858-67 között szerkesztette.

²²⁴ Immánuel név jelentése: Velünk az Isten.

²²⁵ Szeged, 1854 - Budapest, 1944.

²²⁶ Kisbér, 1860 - Kisbér 1932.

itt hirdetik Isten ígését, s követik azt a zsinagógai prédikációs formát, amely a szegedi zsinagóga sajátja.

Pontosan 200 esztendővel ezelőtt 1789-ben fordul a közösség akkori vezetése a kancelláriához, hogy zsinagógát építsenek. 1803-ban felépül az első-, 1843-ban a második-, az ún. ózsinagóga, és 1903-ban a harmadik, a „Löw zsinagóga”. S most újból - ugyan még nem a régi pompájában - de felújítva ékeskedik az 1903-ban felavatott szegedi zsinagóga.

Löw Immanuel, a zseniális gondolkodó szimbólumokkal ékesítette Istennek imával megszentelt házát. A zsinagóga frigyszekrényének ajtaja sittimfából készült, mint egykoron a Szentélyben. Az ókori jeruzsálemi Szentély bejáratánál két oszlop állt. Az egyik neve volt: *Jáchin*, a másik neve: *Boáz*. Löw a frigyszekrény két oszlopára felíratta: *Jáchin* és *Boáz*, utalva a bibliai prefigurációra.

Idézzük a *Misna*, *Ávot* traktátusának klasszikus mondatát, melynek három lényeges gondolata szintén megjelenik e gyönyörű zsinagógában:

על שלושה דברים העולם עומד- על התורה, ועל העבודה, ועל גמילות ההסדים²²⁷
„Három dolgon alapszik a világ: a *Tórán*, a munkán alapuló istenszolgálaton,
és a szeretet gyakorlásán.”

Három szó, pontosítok: három fogalom négy szóval. Ezt a négy szót íratta rá Löw Immanuel a négy oszlopra, hogy, aki ide belépsz, tudd, hogy mi a zsidóság, érezd, mi a zsidó nép üzenete minden korok embere számára. Az etikai világrendszer hármás, megingathatatlan fundamentuma: az ősi hagyomány, a zsidó szellemiség iránti elkötelezettség, a szorgalmas munka. Isten előtt csak az találhat kegyelmet, aki megtalálja az utat embertársai felé is. Megtalálni a kegyet és a szeretetet Isten és az ember szemében. A szeretet gyakorlását tanítja *Ávot* traktátusának szavaival Löw. Igenis legyen benned a megpróbáltatások és az egykori lemondások és a szenvedések után is szeretet. Hatalmas elvárás, amelyhez kell mély hit és emberi alázat. Mert ez a város is elveszítette zsidó lakossága zömét a II. világháborúban. Szinte beigazolódott *Ámosz* próféta szava: „A városba, ahonnan elhurcolnak ezer embert, nem fog visszajönni csak száz...”²²⁸ Szeged zsidóságának, amely sok ezer lelket számlált, talán egy tizede, ha visszajött. Meggyengülve, megrendülve, megalázva,

²²⁷ Misna, *Ávot* I,2.

²²⁸ *Ámosz* 5,3.

megszégyenítve. Vissza Szegedre, a városba, amely nem védte meg; a városba, amelyet annyira szeretett, s amelyhez ma is hűséggel ragaszkodik.

Még egy mondatot íratott fel Lőw a bejáratra, a bejárat fölé héberül és magyarul, hogy mindenki értse:

„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!”²²⁹

E szavakhoz nem kell kommentár.

Bevezető mondatomban a heti szakaszt idéztem, hadd citáljam újból:

וּשְׂמַחַת בְּכֹל הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן לָךְ

„Emlékezz és örülj mindannak a jónak, amelyet az Örökkévaló ad neked!”²³⁰

Az utolsó idézet, amelyet választottam, a frígyszekrényen olvasható:

זָכְרוּ תּוֹרַת מֹשֶׁה עַבְדִּי

„Emlékezzetek az én szolgáltnak, Mózesnek *Tórájára!*”²³¹

Nem véletlenül *Tórával* karunkon jöttünk be a templomba, jelképesen megvalósítva az emlékezést és az emlékeztetést. Megadva a tiszteletet hitünk forrásának, legszentebb könyvünknek, az emberi kultúra legnagyobb, és legmaradandóbb alkotásának, a *Tórának*, a *Szentírásnak*. Fenntartott bennünket és fenntart ezután is. Ragaszkodjunk az ősi Tanhoz olyan szeretettel és emberi alázattal, ahogy tettük eddig is! A zsidóság vigyázott a *Tórára*, hiszem és tudom, a *Tóra* vigyáz az elkövetkezendő időben a zsidóságra. és vigyáz megújult, új köntösbe öltözött gyönyörű zsinagógánkra.

²²⁹ M. III. 19,18.

²³⁰ M. V. 26.11.

²³¹ Máleáchi 3,22.

A „megtérés szombatja”: sábat suvó²³²

(Hogy szabad lélekkel léphessen be immár zsinagógáinkba ...)

E szombati napnak különleges a neve és jelentősége, jelzete van a hagyományos zsidó irodalomban, kitüntető, elismerő elnevezést kapott: *sábat suvó* vagy *sábat tösvó*. Mind a két kifejezés igaz, hiszen mindkét szónak a közepén a megtérés gondolata áll. Maga héberül az a szó *tsuvá*²³³ annyit jelent: megtérés, és az a *háftára*, amelyet az előbb felolvastam, ezt a kezdeti szót viseli:

„Suvó Jiszroel! - Térj meg Izrael!”

Ilyenkor, ezen az ünnepi órán, régi hagyomány, hogy egy *gemárai* tételt magyaráz a *rabbi*.

A *talmudi* kornak egyik kiemelkedő mestere volt *rabbi Nehunjá ben Hákáná*. A témakör, amellyel a *talmudi* tétel foglalkozik, a következőképpen kezdődik:

רבי נחוניא בן הקנה היה פתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה .
אמרו לו, מה המקום לתפלה זו, אמר להם, בכניסתי אני מתפלל שלא יארע תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי²³⁴

Amikor rabbi Nehunjá ben Hákáná elindult a zsinagógába, mindig egy rövid imát mondott. Hasonlóképpen, amikor elhagyta Isten házát akkor is imádkozott.

Így szóltak hozzá a környezetében lévők: Mi az oka, hogy a zsinagógába jövet és a zsinagógát elhagyva is imádkozol?

Amikor belépek a templomba - szólt a rabbi - azért imádkozom, hogy ne legyen semmi akadály, az én életemben. Kezem munkája sikeres legyen. Amikor pedig elhagyom a templomot, hálát adok Istennek az osztályrészemért.

A *misnai* részt, a „prelúdiumot” kiegészíti és magyarázza a *Gemára*, a *talmudi* textus.

Mit ért az előbb elmondott alaptézis alapján, miért fontos ezt analizálni?

תנו רבנן, בכניסתו מהו אומר, יהי רצון מלפניך ה' אלהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשל וחברי בדבר הלכה ואשמח בהם...²³⁵

Mestereink tanították: Amikor a tanítómester belépett a zsinagógába így szólt: Legyen meg a Te akaratod Mindenható Istenem, hogy ne legyen semmi akadály az

²³² Elhangzott sábat suvá napján, 1989. október 7-én, a Dohány utcai zsinagógában.

²³³ תשובה

²³⁴ Talmud: Bráhot 28b.

²³⁵ Uo.

én munkámban, és nehogy botlás legyen az utamon, amikor a vallási törvénynek érvényt szerzek. Tudjak úgy élni, hogy a barátaimnak, a környezetemnek, az engem körülvevőknek legyen örömük bennem. Nehogy azt mondjam a tisztátalanra, hogy tiszta...

És azért is imádkozom minden nap, hogy nehogy a környezetemben lévők megbotoljanak és tudják, hogy mi a helyes útirány, és abból majd nekem legyen örömöm...

És amikor elhagyta a templomot, akkor is imádkozott?

Igen, akkor is mondott egy imát és így szólt: Hálát adok Neked Örökkévaló Istenem, hogy engem is hívónek teremtettél, és hogy megvan a lehetőségem, hogy eljöjjek ide, Isten házába és hallgassam a közös imát, hallgassam a közös fohászt és hallgassam meg a tanítás szavát.

A talmudi tétel egyik gondolata: úgy élni, hogy a környezetnek legyen öröme bennünk. Tudjuk nagyon jól, nem egyszerű feladat, nem könnyű dolog. Olyan etikai normát, olyan erkölcsi piedesztált elérni, hogy a környezet is elfogadja. Úgy élni, hogy ne csak a környezetnek legyen öröme bennünk, hanem kicsit fordítva is, nekünk is a környezetben.

A környezet szónál meg kell állni. Ha a minket körülvevő környezetre gondolunk, akkor öröme nincs sok okunk! Végigmegyünk az utcán a város szívében, nem érzünk mást, mint kipufogógázt. Ha felnézünk a magasba, nem látunk mást, mint szennyet szóró gyárkéményeket. Ha valaki megnézné - egy megfelelő gépen keresztül -, hogy milyen az emberek a tüdeje, kétségbeejtő látvány fogadhatná. Sokan kritizálják, és joggal a dohányzást. A *Talmud* 1500 évvel ezelőtt arra hívta fel a figyelmet, hogy úgy kellene élni, hogy az embernek öröme legyen a környezetében, akkor a ma emberéhez is szólt. Érezzük a *talmudi* bölcsesség rendkívüli jelentőségét másfél ezer esztendővel később is.

Úgy élni, hogy az ember ne mondja a tisztátalanra, hogy tiszta, és fordítva. Az elméletet lefordítani a mindennapok nyelvére, annyit jelent: az igen, legyen **igen**; és a nem, legyen **nem**.

A kaméleon magatartás, a két- vagy sokszínűség vajon mikor tűnik el az emberiség életéből? Mikor fogjuk azt mondani, amit gondolunk? Hogy ez felelősséggel jár? Természetesen! Hogy az ember ne gondolkodjék „másképpen”, és ne nyilvánítson „mást” szavakkal? Óriási elvárás, óriási feladat, zsidó feladat, emberi feladat.

Az ember hálát ad azért, hogy itt lehet Isten házában.

Ros hájáná estéjén annyi embert láttam itt a zsinagógában, amelyhez hasonló hosszú-hosszú évek óta nem volt. Valami van a levegőben, amit a zsidó ember is megérez, amire ráérez. Hogy történelmi eseménynek is lehetünk tanúi a mindennapokban ...

A vallási életen túlmenően ki gondolhatta volna, hogy itt, Isten házában Izrael Államának első emberét: *Shamir* miniszterelnök urat köszönhetjük!

Ki gondolná azt, hogy nyitottak a mi testvéreink a zsidóságra, hogy vágnak a tanítás szavára? Hogy 40 évvel a *soá* után, negyven esztendővel azután, hogy a modernkori *Hámán* ki akarta irtani a zsidóságot, és a magyar zsidóság 83,7 %-át megölték Auschwitzban és a különböző koncentrációs táborokban, és másutt, nyitottak a mi fiataljaink a zsidóság iránt, hogy a második, vagy, ha úgy tetszik immár a harmadik generáció tagjaiban, megszületik az istenhít?

A mi kötelességünk, hogy ezeknek a társadalmi, vallási rétegelvárásoknak eleget téve, teremtsük meg a felületet, hogy öröme legyen az embernek Isten házában. Hogy szabad lélekkel léphessen be immár zsinagógáinkba. Közös felelősség élni és ne visszaélni vele. Minden korban. Nőnek és férfinak, idősnek és fiatalnak egyaránt!

Emlékfa avatás²³⁶

עד הגל הזה ועדה המצבה

„Tanúságtétel e sírkő, legyen örök tanúságtétel e gyönyörű emlékhely.”²³⁷

Különleges atmoszférában, egy különleges történelmi milióban gyűltünk össze, hogy áldó kegyelettel emlékezzünk azokra a testvéreinkre, azokra a zsidó áldozatokra, akik mártíriumot szenvedtek a II. világháború gyűlöletet keltő poklában.

Az avatás pillanataiban úgy illik, hogy a *rabbi* rövid tanítást adjon. Engedtesse meg nekem, hogy érzelmeimet és gondolataimat megosszam Önökkel. Hogyan és miképpen látja a *rabbi* az emlékmű jelentőségét, hogyan és miképpen tovább? -tehetjük fel a szónoki kérdést.

A II. világháború előtt egy rendkívül értékes és érdekes könyv jelent meg a „*Javne*” című sorozatban. Szerzője *Áchád Háám* a 20. századi zsidó irodalom egyik kiemelkedő személyisége volt. Dolgozatgyűjteményének címe: *Ál párását döráchim*, azaz Válaszúton.

Úgy érzem ez a hely és ez az óra most *párását döráchim* - válaszút.

Valaminek a kezdete. Különleges történelmi hangulata van ennek a környezetnek. Úgy érzem, egy olyan úton állunk, amely gondolatokat, érzelmeket és vágyakat sugall a 20. század vége felé közeledő embernek. Az első út, amelyet - természetesen szimbolikus értelemben - testvéreim figyelmébe ajánlok, a mögöttünk magasodó hatalmas templomunk, a Dohány utcai zsinagóga, amelynek jajszava, fájdalmat kifejező szava messzire elszáll, és segítségért fohászkodik. E zsinagóga évtizedeken keresztül mindig szimbóluma volt és szimbóluma maradt a hitnek. Az első út, az első forrás, amiből meríthetünk, legyen *jirász hásém* - Izrael hite, a zsidóság hite.

Nem messze tőle magasodik egy épület, amelynek helyén 130 esztendővel ezelőtt egy nagyon-nagyon kicsi ház állott. Abban a házban született *Binjámin Zeév* Herzl, a modern kor zsidóságának „prófétája”, a jövő zsidó államának megálmodója. A progresszivitás eszmeiségének megfogalmazója. A másik út legyen a progresszivitásé, a szellemi progresszióé, amely nélkül az ember élete vajmi keveset ér.

²³⁶ Elhangzott 1990. július 4-én, a Varga Imre által tervezett mártír-emlékmű avatásán.

²³⁷ M. I. 31,52.

S a történelmi atmoszférát sugalló környezet harmadik forrása alig pár méterre található innen, a gettó emléketemetője. Ahol az anyaföldben ezrek és ezrek pihennek. Csendesen alusszák álmukat. A harmadik út, amelyből hitünk, eszmeiségünk táplálkozhat, az emlékezés.

Ha testvéreim erre a monumentális emlékműre néznek, látják a föld felé hajló, zokogó ágakat, s ezeket, a kis leveleket, amelyek egy-egy könnycseppet jelentenek. A közepén az *ászeresz hadibrajszt*, a két kőtáblát ábrázolta a közöttünk is jelenlévő művész, de a kompozíció közepe kimaradt. Üres... Nincsenek benne **ma** már betűk. Nincsenek ma szavak, olyan üzenet, amely évezredek óta fenntartotta, nemcsak a zsidóságot, hanem a monoteista vallásokat és az egész egyetemes emberiséget. Ennek az új korszaknak feladata, hogy tartalommal, újbóli tartalommal töltsen meg a tízparancsolat örökké megszentelt ígétit. E három út adja meg a helyes útírányt:

A zsinagóga szimbolizálta hit.

A Herzl megálmodta újjászületés, *Cion* eszménye.

A temető allegorizálta emlékezés.

Én hiszem, hogy ez az emlékmű nemcsak emlékező hely lesz, hanem az újrakezés szimbóluma is. Az emlékezés és az újrakezés. Hadd idézzem Jeremiás könyvét befejező gondolatként: „*Mini Kajléch mibechi röájin midimo...*”

כה אמר יהוה מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעלתך נאם-יהוה
„Töröljétek le szemetekről a könnyet, lelketekről a sírást, mert lesz jutalma
tetteiteknek.”²³⁸

A zárógondolatom három héber szó.

A Szentföldön 1936-ban, Jerikóban, egy ókorból megmaradt zsinagógát tártak fel, ott olvasható e három szó: *Salom al Jiszráél* – Legyen béke Izraelnek.²³⁹

²³⁸ Jeremiás 31,15.

²³⁹ A 7. században épített zsinagóga mozaikjának arameus szövege:

דכירן לטב יהוי זכרונגון לטב כל קהלה קדישה רביה וזעוריה דסייע ותהון מלכיה דעלמה ואתחזוקן
ועבדון פסיפסה דידע שמהתון ודבניהון ודאנשי בתיהון יכתוב יתהון בספר חיים (עם) צדיקיה. חברין לכל
ישראל שלום

Dr. Zeév Vilnai az 1968-ban megjelent „Jehudá veSomron” című kötetében először tette közzé az arameus szöveg pontos héber fordítását:

יהיו זכורים לטוב וזכרונם לטוב כל הקהילה הקדושה, זקניה וצעיריה שעזר להם מלך העולם והתחזקו
ועשו הפסיפס. (הוא) היודע שמותיהם ושל בניהם ואנשי ביתם. יכתוב אותם בספר החיים עם הצדיקים.
(הם) חברים לכל ישראל. שלום

Hadd egészítsem ki. Szívem mélyéből kívánom minden magyar zsidó testvéremmel együtt: legyen békessége ennek az országnak! Legyen békéje Európának, s az egész világnak, hogy végre megértésben, egyenlő emberként élhessünk!

Szukkot²⁴⁰

(Gondolatok a „sátrak ünnepéről”)

Az ünnep nevének ismert kiejtései: *szukot, szukajsz, szükesz, szikesz ...*

A Tóra-i forrás:

וידבר יהוה אל משה לאמר
דבר אל בני ישראל לאמר בחמשה עשר יום לחדש השביעי הזה חג הסכות שבעת
ימים ליהוה
ביום הראשון מקרא קדש כל מלאכת עבדה לא תעשו
שבעת ימים תקריבו אשה ליהוה ביום השמיני מקרא קדש יהיה לכם והקרבתם אשה
ליהוה עצרת הוא כל מלאכת עבדה לא תעשו
אלה מועדי יהוה אשר תקראו אתם מקראי קדש להקריב אשה ליהוה עלה ומנחה זבח
ונסכים דבר יום ביומו
מלבד שבתת יהוה ומלבד מתנותיכם ומלבד כל נדריכם ומלבד כל נדבותיכם אשר
תתנו ליהוה
אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג יהוה
שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון
ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל
ושמחתם לפני יהוה אלהיכם שבעת ימים
והגתם אתו חג ליהוה שבעת ימים בשנה חקת עולם לדרתיכם בחדש השביעי תחגו
אתו
בסכת תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסכת
למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים
אני יהוה אלהיכם
וידבר משה את מעדי יהוה אל בני ישראל²⁴¹

A „sátrak ünnepe” – Szukkot

„33. És szólt az Örökkévaló Mózeshez, mondván: 34. Szólj Izrael fiaihoz, mondván: Tizenötödik napján a hetedik hónapnak sátrak ünnepe legyen hét napig az Örökkévalónak. 35. Az első napon szent gyülekezés, semmi szolgálai munkát ne végezzetek. 36. Hét napig áldozatok tűzáldozatot az Örökkévalónak, a nyolcadik. napon szent gyülekezés legyen nálatok és áldozatok tűzáldozatot az Örökkévalónak; záró ünnep az, semmi szolgálai munkát ne végezzetek. 37. Ezek az Örökkévaló ünnepei, amelyeken

²⁴⁰ Elhangzott a Hitáhdut Olé Hungáriá kulturális rendezvényén, „A zsidó ünnepek” című sorozatban, Jeruzsálemben, 1991-ben.

²⁴¹ M. III. 23,33-44.

hirdessetek szent gyülekezéseket, áldozván tűzáldozatot, vágóáldozatot és italáldozatot; minden napét a maga napján. **38.** Az Örökkévaló szombatjain kívül és adományaitokon kívül, meg minden fogadalmaitokon kívül és minden önkéntes adományaitokon kívül, melyeket adtok az Örökkévalónak. **39.** Bizony, tizenötödik napján a hetedik hónapnak, midőn betakarítjátok az országnak termését, ünnepeljétek az Örökkévaló ünnepét hét napig; az első napon nyugalom és a nyolcadik napon nyugalom. **40.** Vegyétek magatoknak az első napon díszes fa gyümölcsét, pálmaágakat, sűrű lombú fának ágát és patak menti fűzfaágakat, és örvendeztetek az Örökkévaló, a ti Istenetek színe előtt hét napig. **41.** Ünnepeljétek azt ünnepül az Örökkévalónak hét napig az évben; örök törvény az nemzedékeiteken át, a hetedik hónapban ünnepeljétek azt. **42.** Sátorokban lakjatok hét napig, minden bennszülött Izraelben lakjék sátorokban. **43.** Hogy megtudják nemzedékeitek, hogy sátorokban lakattam Izrael fiait, midőn kivezettem őket Egyiptom országából; én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek. **44.** És elmondta Mózes az Örökkévaló ünnepeit Izrael fiainak.²⁴²

Az ünnepi sorozat kilenc napig tart. Az elnevezés a történelmi múltat idézi, amikor őseink az Egyiptomból való kivonulás után, a 40 éves pusztai vándorlás alatt sátorban (héberül: *szukká*) laktak, s erkölcsi világukat a természetes környezet határozta meg. Itt szereztek meg a nomád élet maradandó élményét. Az ünnep mezőgazdasági hátterére utal a *Tóra*-i név: *hág heászif*, azaz a „betakarítás ünnepe”. Mózes V. könyve a *zmán szimcháténu* kifejezést használja, mely magyar fordításban: „örömünk ünnepe”. A hagyományos zsidó irodalomban, amikor a héber *hág* (ünnep) szó szerepel, az mindig *szukotra* vonatkozik. Az első két nap főünnep, a főzésen kívül más munkát nem végzünk. A 3-7. nap félünnep, amikor szabad dolgozni. (A 7. nap: *hosáná rábbá*) A 8. nap: *smini áceret*, azaz „záróünnep”. Főzésen kívül más munkát nem végzünk. A 9. nap: *szimhát Torá*, a „*Tóra* öröme”. Főzésen kívül más munkát nem végzünk. Izraelben minden zarándokünnep egy nappal kevesebb, mint a szétszóratásban.

A ünnep első hét napján a sátor szinte második otthonunk, ott imádkozunk, s ha lehet, ott is étkezünk. Mindenesetre, az ünnepet köszöntő *kiddust* (boráldást) és a *chálá* (*barchesz*) megszelését ott végezzük el! A sátor

²⁴² Bernstein Béla fordítása.

hangulata - nem véletlenül - magával ragadja a gyerekeket. Hajdan, nem is olyan régen, Budapest egy részén szinte minden ház udvarán és az erkélyeken látni lehetett ősszel sátrat. A zsidók „versenyre” keltek egymással, ki épített közülük szebb ünnepi hajlékot. Ma itt, Izraelben a hagyományörző családok mindegyike saját *szukkát* épít, vagy építtet. Az épületek erkélyének kiképzését, gyakran befolyásolja a *szukká* építése.

Amint a *sófárnak* és az imakönyvnek, úgy a sátornak is szépnek kell lenni. E gondolat ölt testet, amikor a szépség iránti vágyat hangsúlyozzuk itt, az ideiglenes lakóhelyen. Gyertyatartókban ég az ünnepi láng, a falakat áhítatot ébresztő képek, gyermekrajzok, zsinagógai takarók díszítik. Jó, ha a legkisebbeket kérjük fel a sátor „berendezésére”. A sásból vagy nádból készült tetőre szőlőt, szilvát, diót szokás akasztani.

Az ünnepi csokor

Mózes III. könyvében ezt olvassuk:

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל
ושמחתם לפני יהוה אלהיכם שבעת ימים

„És vegyétek az első napon a díszfának gyümölcsét, pálmaágakat,
sűrűlombú fának és fűzfának a gallyát, és örüljetek az Örökkévaló, a ti
Istenetek előtt hét napon át.”²⁴³

Az ünnepi csokor négyféle növényből áll²⁴⁴:

A díszfa gyümölcse: a citrusalma²⁴⁵.

Pálmaág²⁴⁶.

Sűrűlombú fa gallya: mirtusz²⁴⁷.

S a negyedik: fűzfa²⁴⁸.

A Szentföld jellegzetes növényzetének négy fajtáját képviseli az ünnepi csokor: a fákat, a gyümölcsöket, a díszcserjéket és a vadon termő növényeket. Ezeket használjuk a sátorban, a *Hállél* imákban és az istentiszteletek végén a körmenetnél. Előírás az ünnepi csokor jellegzetes mozgatása: keletre, délre, nyugatra, északra, fölfelé, lefelé. Hadd idézzünk egy szép, régi zsidó tanítást erről a jelképünkről:

²⁴³ M. III. 23,40.

²⁴⁴ ארבעה מינים

²⁴⁵ אתרוג

²⁴⁶ לולב

²⁴⁷ הדס

²⁴⁸ ערבה

Az ünnepi csokor négy különféle növényből áll: valamennyi darabja Izrael fiaihoz hasonlítható. Az *etrog* ízletes és illatos, hasznos és kellemes egyszerre, akárcsak az a zsidó, aki ismeri a *Tórát*, és számos jócselekedetet gyakorol. A pálmaág, szintén hittestvéreinkre emlékeztet: azokra a jámborokra, akik nem ismerik ugyan a *Tórát*, de hasznos tagjai közösségünknek. A datolya, a pálma termése ugyanis ízletes, de illata nincs. A mirtusz illatához viszont nem társul semmiféle íz, így azoknak a zsidóknak sincs semmi hasznuk, akik tudásukat csak díszként mutogatják. S végül, mint a fűzfa ága, vannak hittestvéreink, akik sem tudásukkal, sem jócselekedeteikkel nem válnak ki. „Valamennyien, egymást kiegészítve alkossanak teljes, ünnepi csokrot. S ha így tesztek, az Örökkévaló lesz általa felmagasztalva.

Hosáná rábá

Ez a nap tulajdonképpen a *szukot* hetedik, s egyben utolsó napja. A régi hagyomány arra tanít, hogy ekkor végeleges lezárást nyer a „nagyünnepinken” hozott isteni ítélet.

Virrasztással töltjük ezt az éjszakát, Mózes V. könyvét és zsoltárokat; valamint *talmudi* részleteket olvastak. Ilyenkor fehér függöny borítja a frigyszekrényt, és fehér a színe a tóraolvasóasztal terítőjének is. „Nagyünnepi” dallamok csendülnek fel újra a zsinagógában. Az ünnepi *muszáf* ima elmondása után az összes *Tórát* kivesszük a frigyszekrényből, és az ünnepi csokorral hét körmenetet teszünk. A nap különleges szokása (*sájnesz*), amikor a fűzfaágakból kötött csokrot megrázzuk, leveleit lehullajtjuk. E jelképes szertartás azt tükrözi, hogy bűneinktől kívánunk megválni. Az istentisztelet végén utoljára mondjuk el a 27. zsoltárt, amelyet *elul* hónap elejétől reggel és este közösen imádkozunk el templomainkban.

Smini áceret

Bibliai eredetre utal ez a név, amely *szukot* nyolcadik napja. Voltaképpen mégis önálló ünnep. Esőt és gazdag termésű évet kérünk. A három zarándokünnep *Tóra*-i olvasmánya a szegények megsegítésére és az ünnepek méltó megtartására hívja fel a figyelmet. Az istentisztelet befejező részében kitölt ölt a kántor, és esőért fohászokdunk. *Erecben* ilyenkor kezdődik az esős évszak, amely az egész esztendőt meghatározza.

Szimchát Torá

Az ünnepet a 9. századtól kezdték megtartani Babilóniában. Azóta a zsidóság egyik legkedvesebb és legszeretettebb napja. Ilyenkor a zsinagóga vidám zsi bongással telik meg, és a gyerekek színes, apró zászlókat lengetnek.

A férfiak az összes *Tórával* hétszer körbejárják a templomot, s a gyerekek zászlókkal követik őket. Az asszonyok cukrot dobnak nekik. Mindenki örül, táncol és énekel. Elvégre a *Tóra* örömnépe ez. Reggel az istentisztelet rendje ugyanaz, mint más ünnepnapokon. A *Hállél* (hálaadó zsoltárok) elmondása után megismételjük az esti körmeneteket. A tóraolvasás Mózes búcsú-áldását tartalmazza.

A folytatólagosság érzékeltetése miatt nemcsak befejezzük, hanem azonnal újra is kezdjük a szent tekercsek olvasását. Akit - többnyire a *rabbit* - a *Tóra* befejezéséhez hívnak fel, az a *Tóra* völegénye (*hátán Torá*), míg a kezdés völegényének (*hátán Berésit*) nevezik azt, aki Mózes I. könyvének első fejezetét kapja. Végül a prófétai rész völegénye (*hátán máftir*) olvassa fel *Jósua* könyvének első fejezetét. Ez a különleges elnevezés úgy jöhetett létre, hogy a zsidó hagyomány a *Tórát* „menyasszonyként” ünnepelte. A közösség úgy érezte, „eljegyezte” magát Mózes tanításaival. Ilyenkor tehát „völegényt” választottak. Régi szokás szerint a három „völegény” - többnyire halvacsorán - vendégül látja a gyülekezet tagjait. A *Tóra* olvasásakor minden jelenlévő férfit felhívnak a *Tórához*. Azok a kisfiúk, akik még nem töltötték be 13. életévüket, szintén a *Tórához* járulnak: fejük fölé imaköpenyt, *tálitot* feszítenek, s közösen mondják el az áldást.

Itt, *Erecben*, a *smini áceret*et és a *szimchát Torát* egy napon tartjuk.

***Szimchát bét hásoévá*²⁴⁹ – A vízmerítés ünnepe**

A sátrak ünnepének felejthetetlen eseménye volt a vízmerítés öröme. *Szukot* minden napján vizet öntöttek az oltárra. Esőért fohászokdtek valóságos karneváli hangulat, öröm és vigadalom mindenütt. Azonban a Jeruzsálemi Szentély elpusztult, az egykori szokás emlékét elfelejtette a történelem? Pontosabban fogalmazva: a szokást megörökítette a *Talmud*, így adva át generációknak a hagyomány láncolatát. A régi irodalom hú tükre egy letűnt, de csodált kornak. Ime *Szuká* traktátusának textusa²⁵⁰ és a magyar fordítás:

מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו במוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים ומתקנין שם תיקון גדול מנורות של זהב היו שם וארבעה ספלים של זהב בראשיהם וארבעה סולמות לכל אחד ואחד וארבעה ילדים מפירחי כהונה ובידיהם כדים של מאה ועשרים לוג שהן מטילין לכל ספל וספל מבלאי מכנסי כהנים ומהמייניהן מהן היו מפקיעין ובהן היו מדליקין ולא היה חצר בירושלים שאינה מאירה מאור בית השואבה

²⁴⁹ שמחת בית השואבה

²⁵⁰ Misna, Szuká V,1-3.

„Aki a vízmerítés ünnepének a vigalmát nem látta, sohasem látott igazi vigalmat. Az ünnep első napjának vége felé ugyanis lementek az asszonyok előudvarába, ahol a nagy előkészület történt. Itt nagy aranygyertyatartók álltak, amelyeknek mindegyikén négy aranycsésze volt, és mindegyik aranycsészéhez négy lajtorja vezetett, és négy ifjú pap hágott fel rajtuk, kezükben olajkorsók voltak, százhusz log olajjal, melyet a csészékbe öntöttek. A papok elviselt öveiből és ruháiból téptek kanókokat és meggyújtották. Nem volt udvar Jeruzsálemben, ahol nem lett volna világosság e vigalom fényétől.”

לפניהם דברי שירות ותושבחות והלויים בכנורות ובנבלים ובמצלותים ובחצוצרות ובכלי שיר בלא מספר על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים כנגד חמש עשרה [שיר המעלות] שבתהלים שעליהן ליום עומדין בכלי שיר ואומרים שירה ועמדו שני כהנים בשער העליון שיורד מעזרת ישראל לעזרת נשים ושני

חצוצרות בידיהן קרא הגבר תקעו והריעו ותקעו

„Jámborok és előkelő emberek táncoltak a nép előtt, égő fátylakkal kezükben, dalokat és dicsőítő énekeket zengtek, és a leviták hárfán, lanton, cimbalmon, trombitán és számtalan más hangszerezen kísérték, a tizenöt lépcsőn állva, amely az izraeliták előudvarából az asszonyokéba vezetett, - célzással a tizenöt lépcsőénekekre a zsoldárookban - és a leviták hangszereikkel a lépcsőkön álltak és énekeltek. Két pap állt a felső kapunál, melyen az izraeliták udvarából az asszonyokéba lehetett jutni, és két trombita volt a kezükben. Mihelyt a kakas kukorékölt, belefújtak, majd elnyújtottan kürtöltek, s végül ismét belefújtak.”

הגיעו למעלה עשירית תקעו והריעו ותקעו הגיעו לעזרה תקעו והריעו ותקעו הגיעו לקרקע תקעו והריעו ותקעו היו תוקעין והולכין עד שמגיעין לשער היוצא ממזרח הגיעו לשער היוצא ממזרח הפכו פניהן ממזרח למערב ואמרו אבותינו שהיו במקום הזה אחוריהם אל ההיכל ופניהם קדמה ומשתחוים קדמה לשמש ואנו ליה עינינו ר' יהודה אומר היו שונין ואומרין אנו ליה וליה עינינו

„Mihelyt a tizedik lépcsőfokot elérték, ugyanígy harsonáztak, és mikor az asszonyok előudvarába érkeztek, ugyancsak így harsonáztak, és mindaddig harsonáztak, amíg a keleti kapuhoz nem érkeztek, megfordultak nyugat felé a Templom irányába és szóltak: Őseink, akik ezen a helyen voltak, hátat fordítottak Isten templomának és arcukat kelet felé fordították, mert a napot imádták keleten, mi azonban Isten felé irányítjuk tekintetünket.

Rabbi Jehuda mondja: Ismételve kiáltották: Istenéi vagyunk és tekintetünk Isten felé irányul.”²⁵¹

²⁵¹ A talmudi szöveg fordítását lásd: Dr. Molnár Ernő szerk.: A Talmud könyvei. Bp. 1921-23. pp. 161-162. (reprint: Ikva, Bp. 1989).

Berésit ággádák²⁵²

(Gondolatok a Teremtés könyvéből)

Az elmúlt időszakban olvastuk fel zsinagógáinkban *Berésit* (Mózes első) könyvének fejezeteit. Most, hogy néhány nappal ezelőtt befejeztük, majd elkezdtük a *Tóra* olvasását, hadd idézzünk a hagyomány világát, kiegészítve a modernkor gondolati exegézisével.

Szólt Isten:

נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדְמוּתֵנוּ

„Alkossunk embert képmásunkra, hasonlóságunkra.”²⁵³

Az Örökkévaló önmagához hasonlónak teremtette az embert. Azért, hogy halandó léte ellenére, vagy talán pont halandósága miatt, a jelenben élve, koráért és a jövőért munkálkodjék. Teremtsen újat, hozzon létre korábban nem ismert szellemi és fizikai alkotásokat. Kreativitásából adódóan tudjon különbséget tenni szent és profán, jó és rossz között. A választás iránti vágy, a választóképeség, e lehetőség birtoklása csak az ember sajátja. Korunk számos olyan fogalmat hozott létre és számos olyan fogalmat keltett életre, melyek elhangzása a gondolkodó és érző lélekben kétséget idéz elő.

Atom

Ez a szó feszültséget ébreszt, félelmet és rettegést foglal magában. Figyelmeztet, szívünket izzásban tartja, emlékeztetésre készítet. Megelevenedik Hiroshima, Nagaszaki és Csernobil. Emberek tízezeinek, védteleneknek, asszonyoknak és gyermekeknek, a polgári lakosságnak, a kiszolgáltatottnak halála. Az iszonyat, a fizikai fájdalom, s a bizonytalanság figyelmeztető jel a túlélőknek. Megdöbbenést keltett a tömegkommunikációs eszközökkel a világ különböző pontjaira szétröpített könyörtelenül hideg és objektív hír: Ma annyi nukleáris töltet, vegyi fegyver, erőmű, s interballisztikus rakéta van, amellyel több százszor megsemmisíthető a teremtett föld egésze. Az emberiség megsemmisítheti önmagát. Ugyanakkor az atom korlátlan energia forrása, technikai fejlődésünk egyik meghatározója, a jövő minden képzeletet felülmúló ipari termelésének esetleges záloga. Csonttá keményedett jéghegyek félelmetes erejű szorítását játszi könnyedséggel tépi fel az atomhajtású tengeralattjáró. Hőerőműveket,

²⁵² Elhangzott 1992-ben Náháriában, a Magyarul Beszélők Klubjában.

²⁵³ M. I. 1,26.

táplálhat; hatalmas városok elektromos igényét véglegesen megoldhatja az anyagba zárt, és részecskéire tovább bontható, elementaritást magába foglaló, kítőrni készülő erő.

Az ember választani képes.

Így teremtettet.

Biztos, hogy az élet és a fejlődés lesz küzdelmének tárgya és végcélja? S a matériába központosult mag energiáját „az életre és nem a halálra”²⁵⁴ használja fel?

Magány

היא לוז שלא שלט בה מלאך המות מעולם. הזקנים שבה מה עושים להם? כיון שהם זקנים הרבה מוציאים אותם חוץ לחומה והם מתים
„Luz városába nem juthatott be a halál angyala. Amikor az emberek megöregedtek, kivitték őket a várfalak mögé, és ott hajtották örök álomra fejüket.”²⁵⁵

Napjaink egyik nagy kérdése az idősök magányossága. Intézkedések sora védi érdeküket, s közösségünk hivatása is arra irányul, hogy elviselhetővé tegye a földi lét őszét. Napjaink szellemisége és biblikus feladataink összecsengnek.

Valami más az, ami hiányzik.

A napokban telefonon hívott fel egy hittestvérünk. Otthonában kerestem meg. Elmondta, férjét elnyelte a koncentrációs tábor pokla. Egyedül nevelte fel gyermekét, sőt unokáit. Munkahelyén megbecsülték, s ma is tartják vele a kapcsolatot. De azoknak a rendszeres látogatását hiába várja, akiknek ő adott életet, vagy akiket nagyszülői szeretettel vett körül. Mindene megvan, mégis magányos. Emberi szóra vágyik, s mindenek előtt: szeretetre.

Tudom, nem tipikus esetről szólok. Mégis! ...

Beszélgésünk után Csontváry emlékezetes festménye: „A magányos cédrus” jutott az eszembe. Az egykoron gyönyörű, dús lombkoronát hozó, üdítő árnyékot teremtő fa, amely most egyedül áll a kietlen tájban, s a törzsén, a fa „szíve” körül, mintha egy kard lenne átszúrva. Az ősök szellemét, s tanításait idézve valljuk, hogy a nyugodt gyermeki lelkiismeret alapvető követelménye: védeni, gondozni, féltetni azt, akinek életünket, neveletésünket, emberré válásunkat köszönhetjük. Aki mellettünk volt betegségünk óráján, aki aggódó tekintettel örködött életünk sorsfordulóin, aki támaszunk volt kétségeink idején, aki osztozott örömeinkben-

²⁵⁴ לחיים ולא למוות

²⁵⁵ Berésit rábá: 69,8.

bánatunkban. Aki félelmeinket a biztatás szavával oszlatta szét, akit olyan mélyen sújtott a 20. századi történelem. Vallási tanításaink parancs formájában teszik kötelezővé a szülői tiszteletet, s a hosszú élet jutalmát ígérik cserébe.

Kötelesség?

Talán nem is jó szó ide. Inkább a természetes, a jobbik énkben megszületett hála az igazi kifejezés, amely a szeretet tengernyi megnyilvánulásával veszi körül azt, aki legjobban megérdemli. Feloldani a társtalanságot, otthonossá, beszélgetéssel tartalmassá tenni, az egyébként talán üresnek, s reménytelennek tűnő házat, megosztani az egyedüllét okozta magányérzetet.

Önmagunk vállalása

Egy alkalommal Ézsau az erdőben járt, élelmet akart szerezni. Hirtelen kecses mozgású szarvas futott el előtte. Utána eredt. Az üldözés közben talált rá Nimród és nekiszegte a fenyegető kérdést:

- Miért vadászol az én erdőmben? Jöjj, és küzdj meg velem.

Időt hagyott neki, s Ézsau gondolataiba mélyedt. Vajon mit tegyen.

Tanácsalanságában Jákobot kereste meg, aki így szólt hozzá:

- Mindaddig, amíg Nimród az első ember ruháját hordja magán, addig nem bírsz vele. Mondd meg neki, hogy távolítsa el azt magáról, és te kerülsz ki győztesen a csatából.²⁵⁶

S így is lett.

Az *aggáda* szimbólum rendszere feloldható. Minden zsidó ember neveltetéséből, s tanulmányaiból adódóan rendelkezik az „első ember” ruhájával, azaz az ősi tanítási rendszer erejével, s előnyeivel. Szüleink és mestereink az egyistenhit mélységével, erkölcsi rendszerünk értékeivel, hagyományos formák erejével vértettek fel bennünket. Mindaddig, amíg e kötődési rendszer, szellemi tulajdonunk, elidegeníthetetlen sajátunk, addig vallási rendszerünk bázisa megingathatatlan.

E kérdéskörbe tartozik a szintézis problémája. Ki kell tekintenünk a világra, meg kell ismerni a kultúrák, alapvető összefüggéseit és törekvéseit. De elvünk és gyakorlatunk az, hogy ősi hagyomány és modern életszemlélet nem egymással szemben álló tételek, hanem részei s kiegészítői egymásnak.

²⁵⁶ לפי תרגום יונתן לבראשית כ"ה, עשיו הרג את נמרוד

A *Tóra*, a Tan megismerése, gyermekkortól kezdve, kötelező feladat. Örök találkozás ez azzal az isteni adománnyal, amelyet Szentírásnak nevezünk. S mindazzal a szellemi összességgel, amely legszentebb iratainkra épül, s amely a különböző korok vallási, történeti, gazdasági, kulturális hatásait tükrözik önmagukon. Megtanít bennünket nézni és látni egyaránt. Kijelöli helyünket, meghatározza utunkat, viszonyulásunkat, a kapcsolatteremtés lehetőségét, terveket, vágyakat, sőt talán az álmokat is.

Ráirányítja a figyelmet a választóképeség és a választási szükségszerűség fontosságára. Szinte állandó vezérelvként újra fogalmazódik a hagyomány szava, mely szinte minden előimádkozói pulpituson is olvasható:

דע לפני מי אתה עומד

„Tudd, ki előtt állsz!”

Tudd, kinek tartozol felelősséggel, hálával és örök szeretettel! Imák áhítatában, napjaink forgatagában, ünnepeink gondolatokat teremtő csendjében, egyszóval a mindennapokon, a vallásos ember érzi isten közelségét, igazságosságát. És azt, hogy választásra készítet bennünket. Hűségre, alkotó munkára, gyermekeink nevelésére. Önmagunk vállalására.

Tűz

"מזבח אבנים לא תניף עליהם ברזל"²⁵⁷

וכי מה ראה ברזל ליפסל יותר מכל מיני מתכות? מפני שהברזל ראוי לעשות
הימנו חרב²⁵⁸

„A vasból, mindaddig, amíg a tűz izzásával alakítható, készíthetsz bármilyen eszközt, amely lelkedhez áll közel.”

Ósi megfigyelés találtatik e több évszázados mondatban. Izzik a kohó, s a tűzben a szilárd, alakíthatatlannak tűnő, de gyakorlatilag mégis formálható anyag. Vajon mi lesz belőle az izzó tűz által? Kard? Ekevas? Vagy csupán megmarad a tűz?

A polgári időszámítás szerint 70-ben Vespasianus császár fiával, Titusszal megsemmisíteti a Szentélyt. A hadvezér egyik centuriója által a Templomra vetett tűzcsóva és ennek kiteljesedése a „*churbán bét hamikdás*” keserű és fájdalmas szimbólummá vált. Megtestesítette a zsidóságot ért pusztulásokat. Allegóriájává lett egyetemes emberi értékek pótolhatatlan elvesztésének. Kiszolgáltatottak és megaláztatottak, elnyomottak igaztalan halálának. E tűz a

²⁵⁷ M. V. 27,5.

²⁵⁸ ילקוט שמעוני: שמות, פרק כ"א: סימן שי"ח

pusztításé, a kardé, amely perzsel, majd éget és végül nyomtalanul kiírt. E tűz lángba borított mindent mi érték, mindent mi esztétikai élmény nyújthat.

E pusztító tűz vörös lángnyelveivel megsemmisítette a könyv-autodafék tárgyát képező *Talmud*-fóliánsokat, Bibliákat, imakönyveket ugyanúgy, mint Thomas Mann, Kaffka vagy Feuchtwanger műveit. E tűz már a múlt? S ugyanakkor...

אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה

„Az oltáron égő tűz lángja soha nem alhat ki.”²⁵⁹

Zsidóságunk évszázados, legendisztikus irodalma a gondolatot is kiszínezi, és benne mély mondanivalót feltételez. Hiszen az oltáron égő tűz is, ma lírai képzet csupán. Szimbóluma a pozitív értelemben vett lángolásnak és lelkesedésnek. A hit és az egész emberiség iránt érzett felelősségnek lángja ez. Fundamentális alapjaként rögzíti a téren és időn felül létező Alkotó fogalmát. Ő az, aki teremtette a mindenséget. Aki meghatározta számunkra kötelezettségeink körét. A Tőle származó, az oltártűz izzásához és hevítő erejéhez hasonló parancsolatok meghatározzák zsidóságunk iránt érzett felelősségünket.

Segítsük a bajbajutottat, hogy fáradó karral is emeljük fel azt, ki a porba hullt!

Lessük mások gondolatát, hogy érezzük és megértsük mások problémáit!

S távolítsuk el magunktól a közönyt, hogy segítsük mindazt, mi a társadalmi haladást szolgálja, s tegyünk azért is, mi köreinken túlnő. Az ember választani képes. Így teremtett.

Hiszen ez az Isten képmására teremtett ember hivatása itt a földön.

²⁵⁹ M. III. 6,5.

Peszách, szefirá, sávuot²⁶⁰

(Gondolatok az ünnepekről)

I.

Peszách

Peszách a csodás egyiptomi kivonulás és megszabadulás emlékünnepe, amelyet Izraelben hét, a diaszpórában nyolc napon át tartunk. Első és utolsó két napja főünnep, a közbülső négy nap félünnep.

Az ünnep nevei egyben jelentőségét is fémjelzik:

1. *Peszách*, az „elkerülés ünnepe”, mert a *Tóra* szerint a csapás „elkerülte” a zsidó házakat.

2. *Hág hámacot*, a kovásztalan kenyér ünnepe. Emlékezve a történelmi eseményre, amikor őseink sietve hagyták el Egyiptomot, s nem volt elég idő a tészta megkelesztésére. Maga a *mácá* (népiesen: *macesz*) szó kovásztalan kenyeret jelent. Ennek tésztájába sütés előtt a vízen kívül mást nem lehet tenni. Nyolc napig - az egész ünnep alatt - csak kovásztalant eszünk.

3. *Hág hááviv*, a tavasz ünnepe.

4. *Zmán héruténu*, a szabadság ünnepe. Évszázadokon keresztül rabszolgasorban szenvedtek őseink Egyiptomban. Ám Isten meghallgatta Izrael gyermekeinek jajkiáltását. Mózes személyében olyan vezető támadt, aki a tömeg élére állva kivezette az embereket a szolgaságból. Ez az esemény mélyen belevésődött a közösségi emlékezetbe, a családi és a templomi életbe egyaránt.

Szertartások és szokások

Az ünnepről így ír Mózes II. könyve, a 12. fejezetben:

„Hét napon át kovásztalan kenyeret egyetek: de már az első napra takarítsatok ki minden kovászt házaítokból. Az első napon szent gyülekezés, a hetedik napon szent gyülekezés legyen nektek, semmi munkát ne végezzetek, kivéve, ami evésre szolgál, azt elvégezhetitek. Őrizzétek meg a kovásztalan kenyér ünnepét, mert ezen a napon vezettem ki seregeiteket Egyiptom országából. Őrizzétek hát meg ezt a napot nemzedékeiteken át örök törvényül. Az első hónap tizennegyedik napján egyetek kovásztalan kenyeret,

²⁶⁰ Elhangzott 1993-ban Herzlián, a Lów Immánuel Szabadkőműves Páholy „Zsidó ünnepek” című előadás-sorozatában.

a hónap huszonegyedik napjának estéjéig. Hét napon át kovász ne kerüljön házaikba. Semmi kovászosat ne egyetek, minden lakhelyeteken kovásztalan kenyeret egyetek.”

Amint *elul* hónapja a „nagyünnepekre” való felkészülés jegyében telik el, úgy az első hónap, a *niszán*, a *peszáchot* készíti elő. Az ünnep mezőgazdasági jelentősége a kalászerés volt. A hagyomány szerint ebben a hónapban készítették a frigsátrát, s felavatásának tiszteletére *peszáchig* tartó ünnepséget rendeztek. Mindezeknél jelentősebb a kivonulás ténye, amely az egész ünnep meghatározó alap gondolata.

Hosszú évszázadok hagyománya szerint már *peszách* előtt megtisztítjuk házaikat a *háméctól*, a kovászosától. *Niszán* tizenharmadikán este a család fő viaszgyertyával végigjárja a házat, s megkeresi az „előre elkészített” kenyérdarabokat. Egy ünnepre sem készül olyan nagy gonddal és fáradsággal a vallásos zsidó család, mint *peszáchra*. Már *purim* után elkezdik tisztogatni a lakást, a szekrényeket, takarítani az éléskamrát. Gondosan elkülönítik a lisztet, a gabona- és kovásztartalmú ételeket, ecetet stb. *Peszách* előtti napon az éléskamrába vagy más, jól lezárható helyiségbe gyűjtik ezeket. Pontos listát készítenek róluk, hogy „eladják” azt - szabályos szerződéssel - nem zsidó szomszédjaiknak vagy ismerőseiknek. Így elmondhatjuk, hogy az ünnep napjain nincs birtokunkban semmiféle kovászos étel. Ünnep után természetesen „visszavásárolják” ezt.

Egy hónappal az ünnep előtt elkezdjük tanulni a *peszáchi* törvényeket a *jesivákban* (a *talmudi* főiskolákon) és a zsidó templomokban. Az ünnep előtti szombaton, *sábbát hágádol*kor a *rabbi* megmagyarázza a híveknek a vallási előírásokat. A **Széder** estét megelőző reggelen, ünnepélyesen befejezték a *talmudi* kötet tanulását. Ezt a „befejezést” (*szijum*) mindmáig gyakoroljuk a zsinagógában. Ennek az az oka, hogy az elsőszülött férfiaknak aznap böjtölniük kellene (emlékezésül a tizedik csapástól való megmenekülésre), ám a *Talmud* tanulás befejezése felmenti őket e kötelezettségük alól.

Széder

„És beszéld el gyermekeidnek azon a napon mindazt, ami veled történt, és szólj: Ezért tette az Örökkévaló, amit értem tett, mikor kijöttem Egyiptomból.”

Az ünnepet közzöntő este legfontosabb célja ugyanis az, hogy a család fő elmesélje gyermekeinek az ősi megszabadulás történetét, hogy továbbadja a hagyományt. Mindenki érezze úgy magát, mintha ő maga szabadult volna ki

Egyiptomból. A családban, vagy a közösségben megrendezett **Széder** est könyve a *Hággádá*, magyarul: elbeszélés, az egyiptomi kivonulás története. A *széder* szó jelentése: rend. Az est házigazdája ugyanis meghatározott rendben vezeti le az estét. A *széder* szerkezete sorrendben a következő:

KÁDÉS: Ünnepet köszöntő ima.

URHÁC: A házigazda kézmosása (ennek főképpen tisztasági oka van).

KÁRPÁSZ: A zöldséget (salátát, piros retket) sós vízbe mártva fogyasztjuk el. A sós víz azokra a könnyekre emlékeztet, amelyeket őseink hullajtottak az egyiptomi szolgaság idején.

JÁHÁC: A középso *mácá* (*macesz*) kettétörése. A házigazda ezt kendőbe csomagolja és „eldugja”. Amikor a vacsora előtt a családfő vagy a *széder* levezetője ismét kezet most, a gyerekek „elcsenik”, s csak ajándék fejében adják azt vissza. A *széder* estet ugyanis addig nem lehet befejezni, amíg abból nem esznek, amíg ez a *macesz*darab elő nem kerül. Ezt nevezik görög eredetű héber szóval *áfikománnak*.

MÁGID: A gyerek négy kérdést tesz föl édesapjának: *Má nistáná ...* - Miben különbözik ez az éjszaka a többitől? A szülő válaszában elmeséli - hagyományos magyarázatokkal fűszerezve - az egyiptomi csodás megszabadulás történetét: *Ávádim hájjnu ...* - Szolgák voltunk...

RÁHCÁ: Étkezés előtti kézmosás. A családfő ilyenkor rövid időre kénytelen kimenni, s a gyerekek ezt használják föl az *áfikomán* megszerzésére.

MOCI-MÁCÁ: Áldásokat mondanak a *maceszra*. Ilyenkor esznek belőle először.

MÁROR: Keserűfű, általában torma, amelyet azért eszünk, hogy a rabszolgasors keserűségét felidézzük.

KORÉH: Két *macesz* közé tormát teszünk, s úgy esszük. Emlékezésül a hajdan volt jeruzsálemi Szentélyre.

SULHÁN ORÉH: Terített asztal. A vacsorát keményre főtt tojással kezdjük.

CÁFUN: A „megtalált” *áfikománt* megkóstoljuk.

BÉRÁH: Étkezés utáni ima.

HÁLÉL: Hálaadó zsoltárokat mondunk.

NIRCÁ: Kedves, játékos ünnepi dalok következnek befejezésül.

Ha az egymás alatt olvasható héber szavakat párokba szedjük, kis vers kerekedik belőlük, amelynek célja, hogy el ne felejtjük a sorrendet. Az emlékeztető versikét énekelni is szokták.

A *Haggádá* állandóan visszatérő motívuma a négyes szám: *árbá koszot*, azaz négy pohár borból iszunk; a *szédertálon* négy alkalmi étel van: *ZROÁ* - sült hús; *BÉCÁ* - sült, héjas tojás; *MÁCÁ* - kovásztalan kenyér; *HÁROSZET* - almából, fahéjból, dióból, borból álló anyag, mely a vályogból gyúrt téglákra emlékeztet, amelyekkel őseink rabszolgaként dolgoztak.

A *szédert* levezető házigazda hangosan olvassa a *Haggádát*, s a többiek vele éneklik a melódiákat. Egyébként az egész szertartás célja az, hogy érdeklődést keltsen a gyermekekben, s figyeljenek a *Haggáda* szövegére, az apa magyarázataira, s hogy a szokatlan szertartások láttán kérdezzenek, illetve a házigazda feleljen nekik. A gyerek éberségét és érdeklődését fokozza az *áfikomán* is. A tíz csapás említésekor ujjunkat a borba mártjuk és kicsepegtetünk egy kevés bort. Úgy véljük, ne legyen tele a mi poharunk, amikor emberi szenvedésről olvasunk, még akkor sem, ha elleneink jogos megbüntetéséről hallunk.

A peszáchi istentiszteletek rendje

A kántor első nap délelőtt *kitlit* ölt és bőséges harmatért imádkozik. A *mááriv* imánál kezdődik az *ómerszámlálás*. Az *ómer* segítségével számolták az ősi Izraelben a Szentély idején a napokat és a heteket, negyvenkilenc napon keresztül. Az ötvenedik nap *sávuot* ünnepe. *Peszách* hetedik napján Mózes diadalénekét olvassuk fel a *Tórából*, ezen a napon keltek át őseink a Nádas-tengeren, az egyiptomi üldöző sereg pedig vízbe fűlt. A nyolcadik napon *Mázkirt* (emlékeztető szertartást) tartunk, elhunyt hozzátartozóinkra gondolunk.

II.

Szemelvények az illusztrált *peszáchi Haggádák* művészetéből

Hadd mutassak be most - érintőlegesen- két különleges *Haggádát*. Az egyik a legnagyobb értékre biztosított a világon, a másik az első nyomtatott *Haggáda* a világon. Íme:

Szarajevói Haggáda

„A középkori illusztrált kéziratok *Haggádák* között kétségkívül az egyik legszebb és legfontosabb, s mindenképpen a legismertebb a „Szarajevói *Haggáda*” -írja Cecil Roth, az 1972-ben megjelent facsimile kiadás előszavában. A múlt század végén, 1894-ben Szarajevóban, a helyi *szefárd* közösségnél egy fiatalember jelent meg. Édesapja nemrég hunyt el, a család

anyagi helyzete szükségessé tette, hogy eladják azt a - hosszú generációk óta a tulajdonukban levő könyvet, amelyet *széder* esténként használtak. Így került a „Szarajevói *Haggáda*” a helyi hitközség, majd később a Boszniai Nemzeti Gyűjtemény tulajdonába.

Káin és Ábel

והבל הביא גם הוא מבכרת צאנו ומחלבה²⁶¹

„Ábel szintén hozott juhái elsőszülöttei közül, a kövérjéből.”

Az elmúlt évtizedek alatt művészettörténészek elemezték e vallási és kultúrtörténeti kincs minden részletet, s határozták meg helyét a középkori illusztrált kéziratosság fejlődéstörténetében.

²⁶¹ M. I. 4,4.

Ábrahám és Izsák

ויקה אברהם את עצי העלה וישם על יצחק בנו ויקח בידו את האש המאכלת וילכו
שניהם יחד²⁶²

„És *Ábrahám* vette az égőáldozathoz való fát, rátette Izsákra, fiára, és a maga kezébe vette a tüzet meg a kést, és mentek ketten együtt.”

ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים ויבן שם אברהם את המזבח ויערך את העצים
ויעקד את יצחק בנו וישם אתו על המזבח ממעל לעצים²⁶³

„És elértek arra a helyre, amelyet neki Isten mondott, *Ábrahám* felépítette az oltárt, elrendezte a fát, megkötötte fiát, Izsákot, és fölterte az oltárra a fa fölé.”

A Szarajevói *Haggádát* a 14. század második felében írták és illusztrálták Barcelonában. A könyv 165 oldalt tartalmaz, az egyes lapok nagysága 22x16 cm, s a *Haggádá* korabeli ismert szövegén kívül *pijjutok*at, azaz ünnepi liturgiai költeményeket is magában foglal. A szavak az ún. spanyol quadrát betűkkel íródtak. Stílusjegyei az 1343-ban íródott II. Chaime aragóniai király Krónikájának, és az 1320-ban, szintén Barcelonában készült, Arany *Haggádának* a hatásait mutatja. A kéziratos könyv a zsidók 1492-es spanyolországi kiűzetése után Itáliába került. A bejegyzésekből

²⁶² M. I. 22,6.

²⁶³ M. I. 22,9.

megetudhatjuk, hogy 1510-ben, majd 1609-ben eladták, s nyomon követhető benne az egykori cenzor: Giovanni Domenico kézjegye is. Művészettörténeti szempontból rendkívül jelentős a figurális ábrázolások sokszínűsége, gazdagsága, epikus jellege. A képi megjelenítésben a *Tóra* kronológiáját követve a világ teremtésétől egészen Mózes haláláig kísérhetjük az eseményeket. Majd a *bét hámiklás* és az egykori barcelonai *bét hákneszet* enteriőrje után a *pészachi* előkészületeket rajzolta, illusztrálta a művész. A színek kavalkádja gótikus pompát, és az ún. „aranykor” hangulatot sugall.

A Prágai Haggádá

A nyomtatás feltalálása után, de még a Spanyolországból való kiűzetés előtt már megjelent nyomtatott *Haggádá*,²⁶⁴ azonban a kolofon hiányossága miatt a készítés időpontja pontosan nem határozható meg. A Soncinóban (Itália) 1486-ban kiadott *Haggádá* szöveg illusztráció nélkül jelent meg. Elsősorban a nem zsidó teológusok részére készült az első képi díszítéssel gazdagított, de nem héber, hanem latin szöveggel ellátott *Haggádá* németországi Frankfurt am Mainban, 1512-ben.

²⁶⁴ Yoseph Hayim Yerushalmi: *Haggada and History*. Philadelphia, 1975. p. 88.

Dávid és Góliát. Salamon ítélete

A héber nyelvű könyvnyomtatás történelmi eseménye volt, amikor 1526-ban, Prágában *rabbi Gerson hakohen* kiadásában megjelent az első fametszetes, művészi ízléssel komponált, s gazdag képzelőerőre valló, illusztrált *Haggádá*. A könyv azóta számos kiadásban jelent meg, ezek közül hadd említsük a Jeruzsálemben, 1972-ben napvilágot látott facsimile kiadást.

Má nistáná... - Miben különbözik...

A német és olasz stílus történeti jegyeit tükröző Prágai Haggádá a folkloristák kiváló forrásművének tekinthető. Az illusztrációból messzemenő következtetéseket lehet levonni a 16. század elejének szokásaira, divatjára, világszemléletre, vallási gyakorlatra. A könyv betűtípusai a közép-európai askenázi kalligráfia jegyeit hordozzák. Érthető módon a később keletkezett „Echád mi jodéá” és a „Chád gádja” énekek könyvünkben nem szerepelnek. A Prágai Haggádá stílussteremtő kompozíciói közül két oldalt emelünk ki. Az egyik a „Kechá láchmá ánjá” szövegét körülölelő keretben Dávid és Góliát története, illetve Salamon ítélete látható. A másikon a „Sfoch hámatchá” mondatait kompozíció sor keretezi. Jobb oldalon a Bírák 16,9-ből jól ismert Sámson jelenet; a bal oldalon Éva plasztikus alakja alatt a Holoferneszt megölő Juditot ábrázolta a művész. A kép közepén a Messiás eljövetelére utaló (Zechárjá 9,9) részlet a megváltás reményének teológiai képzetet jeleníti meg. Külön figyelmet érdemel a Haggádá legismertebb részének a

„*Má nistáná...*”-nak a megformálása. Hiszen a marginálison kívüli ábrák mellett a héber **מב** szó makrográfiával, azaz az átlagosnál nagyobb és kiemeltebb formában került az olvasók elé.

III.

A *szefira* napok és *sávuot* népszokásaiból

Ha *peszáchtól sávuotig* terjedő időszak népszokásaiból akarunk szemelgetni, két aspektust veszünk figyelembe: gazdaságát és a történetit. A hagyomány úgy tartja, hogy *Rabbi Akibának* 24.000 tanítványa halt meg pestisben, ebben az időszakban. Törvénykódexünk szerint a gyász jeléül nem megengedett az esketés, tilos a bevágás, a borotválkozás. *Lág baómerkor* a gyászra való emlékezés megszakad, mert ekkor ért véget a járvány. A történelem nyelvére lefordítva: A *peszáchtot* követő 33. napon fejeződött be a járvány, mely *Rabbi Akibának*, az utolsó ókori szabadságharc eszmei vezetőjének, tanítványait sújtotta.

Lág baómeri szokás a gyerekeknek főtt tojást adni, amely a gyász jele. *Lág baómerkor* vágják le a 3 éves gyermekek hosszúra nőtt, érintetlen haját. *Lág baómer* napján halt meg *Simon bár Jocháj*. A *tanna* sírbarlangját ekkor keresik fel itt, *Erecben*, és égő gyertyákat ragasztanak rá. Magyarországon is élő hagyomány a gyertya ragasztása a sírkövekre. Ilyet láttam, friss gyertyanyomokat, az olaszliszakai *cádik* sírkövén, de így tesznek Nagyállón is.

„Virágkigyók kúsznak a falakra fel,
Minden oszlopot virág ölel.”

A költő így emlékezik a zsengek ünnepére, *sávuotra*. *Sávuot* ünnepének mezőgazdasági jellege a II. Szentély pusztulásáig (i.sz. 70) volt jelentős. A Templom működésének megszűnte után e szempont háttérbe szorult. Köreinkben mégis érzékelhető hatása, templomainkat, otthonainkat virággal ékesítjük. Köszöntjük az új köntösbe öltözött természetet, az új termést érlelő földeket. Vidéken, vallásosabb környezetben előtérbe helyezték a kellemes illatú, s esztétikailag is szép diófa levelét. Az *aggáda* szerint más a feldíszítés oka: a *Szináj*-hegyi kinyilatkoztatásnál a természet virágba borult. Étkezésbeli eltérések is, néha különlegességek észlelhetők egyes ünnepeinken: pl. a kalács gömbölyű formája és méz használata az őszi „nagyünnepeinken”, tejes ételek a kilenc gyásznapon. *Sávuot*nak is van jellegzetes étele: a túrós derelye. Tágabb értelemben a tejes étkezés. Az *aggáda* szerint a „*Tóra* is hasonló a

tejhez.” Más magyarázatot is találunk. Az előbb említett 9 gyásznapi az úgynevezett. „nájntég”, a *tisá beávo*t megelőző három gyásznap utolsó időszaka. Ismert, hogy az önmegtartóztatás egyik megnyilvánulási formája az ételek korlátozásában rejlik. Csak a tejes a megengedett ebben az időszakban is. *Sávuot* ünnepét is gyásznapok előzik meg - erre utal a *szefirá* időszakban a „*Lechá dodi...*” szomorú dallama - melyeknek utolsó szakasza az úgynevezett „elkülönülés három napja.”

A hagyomány szerint *sávuot* ünnepén halt meg *Dávid* király, *Rut* és *Boáz* leszámazottja. Egyes tudósok ezzel is indokolják *Rut* könyvének a *sávuoti* liturgiába helyezését. *Szefárd* közösségek némelyike emlékműveszt gyűjt ezen a napon. Vannak olyan helyek, ahol a zsoldárok számának megfelelően 150 gyertyát gyújtanak *Dávid* király emlékére, majd az ősrégi melódiákon elmondják a zsoldárokat, utána *kiddust* és *szeudát* rendeznek. A nagy uralkodó sírja ismeretlen. A néphagyomány nem elégedett meg azzal, hogy *Dávid* király és házának sírjai eltűntek. Több helyre zarándokolnak el, ahol *Dávid* király sírját gondolják.

Esriel Carlebach, aki 1932-ig bejárta az akkor még egzotikusnak vélt tájakat, így ír könyvében a szaharai zsidókról, akik teátrális mozzanatokkal jelenítik meg a három zarándokünnepet.

„Szukotkor „sátrakat” építenek: agyagból vájt odúkat, jázminággal díszítve... Az Egyiptomból való kivonulást, és ugyanakkor az ígért földjére való bevonulást savuot másnapján dramatizálva játsszák el, asszonyostól, gyermekestől kivonultak a pusztába, és aztán diadalkiáltással, lövöldözve visszavágtattak tanyájukra.”²⁶⁵

Végül egy élő szokás, mely vallásos köreinkben dívik: a virrasztás. Ébren várják - *Tóra* olvasással, zsoldárolvasással - a reggelt, *sávuot* napját, a *Tóra* adásának ünnepét.

Máig élő hagyományok ezek.

²⁶⁵ E(sriel) Carlebach: Exotikus zsidók. Javne Könyvek 6. Bp., é.n.

Ünnepi gondolatok²⁶⁶

Rohanó világunkban mulandóságunkra emlékeztet a mindig megújulni képes természet. Önmagunkon is mérhető sebességgel rohan az idő. Bizony igaz a van a Szentírásnak:

קול אמר קרא ואמר מה אקרא כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה.

יבש חציר נבל ציץ כי רוח יהיה נשבה בו אכן חציר העם

„Egy hang szólal: Hirdesd! és legott közli, mit hirdessek: Minden test hervadó fű, és minden kelleme olyan, mint a rét virága! Elszárad a fű, elhervad a virág, mert az Örökkévaló lehelete ráfuvall...”²⁶⁷

Gyermekkori élmények tolnak elénk, amikor közelednek „nagyünnepeink”. A szülői ház felejthetetlen légköre szokásainkban és emlékeinkben megelevenedik. Az ünnepekről kialakított képet mestereink tanítása egészíti ki. Világos logikával, az összefüggések érzékeltetésével magyarázták a „fenséges napok” jelentőségét, bemutatva azt a lelki és erkölcsi emelkedést, amely az egyén magányos imáitól az egyetemesség ünnepéig terjed. Mindezek része, osztályosa, örököse és örökhagyója a hívó lélek.

A zsinagógákban őszinte szívvel, emberi alázattal köszöntjük az új esztendőt, de mindennek előtt a Mindenhatónak életünkért, mindennapjaink valós, vagy vélt nyugalmaért is köszönetet mondunk. Elvárásainkat, s a lelkiismeret felelősségét világítsa meg egy régi legenda tanítása:

„Nagy reményekkel, díszes külsőség közepette hajó indul a tengerre. Eleinte - miközben tengeri mérföldek százait tette már meg - a kitűzött cél felé halad, majd észrevették, hogy a hajó téves irányba tart. Ellenőrizték a műszereket, átnézték a gépezetet, ekkor észrevették, hogy az iránytű alá egy mágnes tapad. Eltávolították a mágneset, s az iránytű a megfelelő helyre állt vissza. A hajó mehetett tovább a kitűzött cél felé.”

A mi életünkben - melyet a legenda a tengerhez hasonlított - a *ros hasáná* jelenti a fordulópontot. Minden évben elindulunk kitűzött céljaink felé. Ha a „számadás napjain” tiszta szívvel, megbocsájtó lélekkel, igaz lelkiismerettel hajlunk meg a Világ Alkotója előtt, akkor távolítsuk el a szívünk iránytűjét megzavaró „mágnes”, a tévútra vezető, ábrándokat kergető gondolatokat, hogy továbbra is lássuk a helyes útírányt. Hogy kirajzolódjanak előttünk azok

²⁶⁶ Elhangzott 1993-ban, az Izraeli Rádióban (Kol Jiszráél).

²⁶⁷ Jesaja, 40,6-7.

a feladatok, melyeket teljesíteni szeretnénk, s amely értékessé teheti az alkotó ember életét.

Ha kinézek szobám ablakán, házunkkal szemben húzódik *Ramát Gan* ma már legismertebb utcája, amely az *Aba Hillel* nevet viseli. Az Öböl-háború idején, ide zuhant, az Irak diktátora által küldött, s a zsidó országot megsemmisíteni akaró „Scud” rakéták fele. Miért kell ilyenkor mesére, legendára hivatkozni? Amikor vallási feszültségek feszítik szét a világ zsidóságát, amikor latens, majd nyílt rágalmas lép az egyetemes zsidó értékek helyére, amikor széthúzás, marakodás őrli fel a többre hivatott emberek erejét, amikor újra és nyíltan száll a magasba az antiszemiták, halló fülekre találó vádja.

A világ vakságára van-e gyógyszer egyáltalán?

Amikor szerte a világon temetőinket újra és újra meggyalázzak, amikor a rasszizmus ideológiája ismét nem ismer határokat, miért kell ilyenkor mesére, legendára hivatkozni?

S mégis, mindezek ellenére, mindenek dacára...

A legenda, hozzánk szól, bennünket tanít, s küldetésünk lényegére hívja fel a figyelmet. Talán elkoptatottnak hangzik, de utal az emberszeretetre, a másik Ember - igen nagybetűvel írva: Ember - megértésére, a toleranciára, a türelemre. Mert nem igaz, hogy csak a mesében vannak csodák, nem igaz, hogy csak a mesében él tovább a segítőkészség fogalma. Hiszem és remélem, hogy az ősi tradíció megélésével, szellemének és betűjének harmóniájával, továbbra is a becsület és a szorgalmas munka lesz hittestvéreink jellemének formálója. Akik ismerik és gyakorolják a szeretetet, akik nem állnak tétlen, ha elér hozzájuk a segélyt kérő szó. Akik átadják az elődeink képviselte zsidó hagyományt. Akik kiállnak az igaz emberi értékek mellett. Akik mégis hisznek a jóságban, a családban, népünkben.

A Világ Alkotója hozzon békét, híveinknek egészséget, boldogságot a családban és a magánéletben!

Hanuka 1994²⁶⁸

Nemrégiben vallás-irodalmi gyűjtemény látott napvilágot *Bné Brák*ban, mely a „*Zot chánuká*” címet viseli. E munka felöleli *chánuká* ünnepének törvényeit és rendjét. Kitér az ünnep parancsolataira, a *Tóra*-i olvasmányokra. Összefoglalja az időszerű imákat és azt a legendakincset, melynek középpontjában a „fény ünnepe” áll. E nagyszerű összefoglaló tanulmányból emelek ki gondolatébresztő tanításokat.

Zot chánuká

Gyűjtemény a fény ünnepéről

1. „*Mestereink összesen harminchat gyertya gyújtását rendelték el chánuká ünnepére. E határozat utalás arra az eseményre és a szám azonosságára, mely szerint az első ember, Ádám harminchat óráig gyönyörködhetett kezdetben a fényben, a mindent beborító sötétség után.*”

Összefüggéseiben is érdekes a *midrás*, a hagyományos irodalmat kiszínező szimbóluma. E formában a Makkabeusok győzelmének értékét, e történeti és vallástörténeti esemény kiemelkedő jellegét, vallási életünkben betöltött helyét igyekszik meghatározni. A világ teremtésénél Isten akaratából lett a fény. Az ember számára a sötétség nyomán világosság fakadt. Az i.e. 2. században a hellenizmus terjeszkedő és erőszakkal terjesztett eszmeiségét megfékezte a Hasmoneusok céltudatossága, a fényt terjesztő, a Tan szellemét átérző hősök dicsősége. Későbbi időkben, az ideológiai, vagy politikai fenyegetettség és üldözések korában, ha gyakran tudat alatt is, azt a következtetést vonták le, hogy a mélység sötétjét mindig megvilágítja a *Tóra* fénye. A *Tóra* fénye, mely áldó melegével körülölel, hangulatot áraszt, aurát teremt, mint egykoron a teremtés idején.

2. A *Talmud* bölcsői tanították, hogy a Teremtés könyvében utalások találhatók - természetesen átvitt értelemben - az ókor hódító népeire.

„*A föld puszta és kietlen volt*”. E két jelző Babilóniát és Médiát jelentette.

„*És sötétség lebegett a vizek felett.*” Ez az utalás Görögországra és Edomra vonatkozik.

„*Szólt az Isten: Legyen világosság.*” Ez a fény a hasmoneusok szimbóluma lett.

Összefüggéseiben is érthető a *midrás* hagyományos irodalmat magyarázó gondolatvilága. E formában generációk bölcsessége, élettapasztalatok

²⁶⁸ Elhangzott 1994. december 1-én, Kefar Szabán, a Magyarul Beszélők Klubjában.

összessége összpontosul. Azt magyarázza, hogy az erőszak mindig a sötétséget jelentette. Az őseink által képviselt szellemiség és az a hit, a „fény fiaira” jellemző. Arra a népre, amely a hitet, a kultúrát, a munkaszeretetet, a tudományt, a kulturáltságot és a széles látókörűséget helyezte az ember céljainak középpontjába. A *chánuká* ünnepének a történeti tényen kívül lényeges szellemi tanítása ez. Így kitárul az értő és az érző, gondolkodó ember előtt egy összetett világkép, melynek középpontjában soha nem az erőszak, hanem mindig Isten és teremtménye áll. A vertikális és a horizontális megismerés lehetősége végtelen és az erre való törekvés az ember örök, de mindig időszerű feladata.

„Szólt az Isten: Legyen világosság.” Ez a fény a hasmoneusok szimbóluma lett.”

Hellenizmus és zsidóság. Két fogalom, két karakter, mely különbözik egymástól, mely formálólólag hatott az emberiség kultúrájára. A hellén gondolkörben élők mindig alkotókedvű, az élet különböző szeszélyeit kipróbáló embert neveltek. Klasszikus vonalú épületek, szép formájú szobrok kerültek ki mestereik kezéből. A szír-görög kultúrának szerves része volt a testfejlesztés. Törekedtek az ideális testi szépség kialakítására. Sportjátékokat, lovasversenyeket, olimpiákat rendeztek. Versenyzett az ember, az arénában viaskodott az állat. A görög művészet két istenségnek hódolt. Dionysosnak és Apollónak. Dionysos a bor, a kicsapongás, az extázis, a dal, a zene, a tragédia istensége. Apolló a békéé, a pihenésé, az esztétikai érzésé, a logikai rendé, a festészeté és a szobrászaté. Az e kultúrkörben élő emberhez Dionysos állt közelebb. Kívül fény, derű, pompa, de belül a sötét síkatorok leple alatt elégedetlenség és fájdalom honolt. Érdekeikről ritkán szólt a törvény.

„A könyv népe” -így hívták az ókorban a zsidóságot. Nem véletlen ez a meghatározás, sőt nagyon is tudatos. Életüket nem azok a tényezők határozták meg, melyek a szír-görögökét. A Szentélyen kívül nem voltak megcsodált épületeik, sehol sem emelkedtek nagyjait megőrző szobrok. Nem voltak hívei a testkultúrájának. A zsolttáros így énekel: *„Nem a lovak erejére vágyakozik, nem a testi erőben leli örömet.”* A szellemre vágyakoztak. A bibliai gondolkodás majd a *talmudi* eszmevilág lényeges a számukra. Vallják az emberiség egységét, a felebaráti szeretetet, mások és saját jogaik védelmét. Hirdetik a hit fontosságát, eszményét. Kötelezővé teszik a szenvedések enyhítését. Követelik a munkát, az alkotás és a teremtés szükségére hívják fel a figyelmet. Tanítják az igazság szeretetét, a szerénységet. Példaképpül állítják az erkölcsi tisztaságot, embertársuk javának előmozdítását. Mindenek előtt, s

mindenek felett vallják Isten egységét. A Láthatatlanét, ki emberi érzékszervekkel nem észlelhető, ki téren és időn felül helyezkedik el. A hellenizmust, a görög gondolkodást erőszakkal terjesztették a Földközi-tenger medencéjében. A nép mely behódolt, a vallás, mely a hódító hitbe beleolvadt, fennmaradhatott. Judea népe azonban nem fogadta el az idegen uralmat. Az egyistenhit meggyőződésével, az igazság biztos tudatával szívükben keltek fel a makkabeusok, hogy kiűzzék a betolakodókat.

3.”Van olyan szellemi forrás, mely megerősíti a hősokeket, van, amely erőt ad a gyengülőnek. Van, amely nagyra teszi a szerényt, s van, amely szilárdítja a gyengét.”²⁶⁹

A zsidóság olyan szellemi forrásból merített, mely erőt adott neki, mely erőssé tette és megszilárdította. A hit forrásából táplálkozott *Mátitjáhu* hősiessége, ez segítette a győzelem, s a vallásszabadság kivívásában. A *Talmud* röviden meséli el a zsidóság fennmaradásáért vívott harcát. Folytatólagosan találhatjuk *Hillél* és *Sámmáj* vitáját, a gyertyagyújtás rendjét illetően. Érvek és ellenérvek csatájában győz a köreinkben máig is elfogadott gyakorlat. A fokozatosság elvét alkalmazzuk. Az itt található *hilléli* mondásnak alkotókészsége, alakító hatása van:

מעלין בקודש ואין מורידין

„Gyarapodjunk a szentnek vélt tárgykörök megismerésében.”²⁷⁰

Amikor a *chánuká* gyertyákat fokozatos sorrendben gyújtjuk, vallási kötelezettségünk mellett hitet teszünk e gondolat mellett is. Hisszük az alkotás szépségét, a fokozatosan megszerezhető ismeretek fontosságát. A *chánuká* mécsesei vessenek fényt, világosságot az útra, melyen járni kívánunk! Hűek akarunk lenni önmagunkhoz, hogy eleget tegyünk a makkabeusi elvárásnak. Emlékeink élednek fel, amikor hálátelt szívvel fordulunk az Alkotó felé és énekeljük a *Máoz cur*... ismert dallamát.

מַעֲזוּ צַדִּיק יִשׁוּעַתִּי לֵךְ בָּאֵהָ לְשִׁבְחָהּ
תִּכּוֹן בַּיִת תִּפְלְתִי וְנִשְׂם תּוֹדָה לְזִבְחָהּ
לְעַת תִּכְיִן מִשִּׁבְחָהּ מִצָּר הַמְּנַבְּחָהּ
אֲזֵ אֶגְמֹר בְּשִׁיר מִזְמוֹר הַתְּנַכְתִּי הַמְּזִבְּחָהּ

„Üdvösségem szirtje, vára, Feléd szárnyal minden hála.”²⁷¹

²⁶⁹ Jálkut Simoni, Joel 4.

²⁷⁰ Talmud: Sábbát 21b.

²⁷¹ A 13. századból származó pijjut, Mordecháj szerzeménye.

אמור, הנהיה האדם טוב יותר...?²⁷² יש אנשים עם לב של אבן, ויש אבנים עם לב אדם

רעיון נעלה זה הושמע בפי הרב קוק, בדברו על אבני ירושלים. כאן בבקעת הקהילות היהודיות המושמדות, בירושלים, בירת הנצח של ישראל, אנו חשים בכל ליבנו את עומקו של משפט זה.

בתום העשור החמישי להדברת החיה הנאצית, אנחנו מעלים שפופי ראש את זכרון שנות השואה, אבודותינו באנשים, בנפשות, ברגשות.

את ששת המיליונים, את שש מאות האלף.
לא מספרים אנחנו זוכרים, אלא נפשות הברואות בצלם אלקים.

בשעת הזכרונות הבה נצטט מה שלימד אותנו התלמוד:

שלושה דברים מכחישים את כוחו של אדם, ואלו הם: **פחד, דרך ועוון.**

²⁷³

פחד.

הפחד הוא הרגשה מזעזעת. מסוגל להדביר את האדם. בעוצמתו הבלתי נראית מחלחל לתוך מערכת העצבים והורס אותה. סימנו הנצחי, שלא ניתן לסלקו, טבוע בתוך החלום. ייתכן, שיהדות הגולה נשאה אותו כבר בגנים שלה.

הפחד מפני בני אדם השפיע על עולם הערכים, עיצב את מצב הרגשות. פסוק אחד של תורתנו- המבשר על קורבן בכוחות דרמטיים ובניסוח ספרותי-אומר:

„ורדף אתם קול עלה נדף“²⁷⁴

רדיפות היהודים במלחמת העולם השניה עלו על בשורת הפחד שבתורה. לא רק מקול "עלה נידף" פחדנו, אלא אפילו מהרחש של עלה העץ המלבלב. פחדנו מהיום שודד האור, מהלילה הקודר. מלחש הקול, ממבט חשוד. מדלת חורקת, משער פלדת העשת.

מהצבע הירוק.

מהסרט השנוא על הזרוע, שסימל את השלטון. פחדנו מכל דבר ומכל אחד. מתי לוקחים אותנו, האם החיים הם עדיין מנת חלקנו? פחדנו מהשיבה. האם יחכו לנו אהובינו, שהם דם מדמנו? האם זרועות מחבקות יקבלו את פנינו או דירה מהדהדת מריקנות?

הריני שואל אתכם, אחיי: הלמדה האנושות לקח? אמור, הנהיה האדם טוב יותר? שלושה דברים מכחישים את כוחו של אדם, ואלו הם: **פחד, דרך ועוון.**

דרך.

²⁷² יד ושם, ירושלים: 27 באפריל 1995

²⁷³ תלמוד: מסכת גיטין דף ע/א

²⁷⁴ ויקרא: פרק כ"ו, ל"ו

מערכת הסמלים של היהדות מגובשת אך ייתכנו גם סמלים אישיים לכל אחד. בשבילי סמל כזה היא הדרך. הלא אם נתייצב באמצעה, על מקום משם תביט העין עד הנקודה האחרונה, היא תראה, ששני שולי הדרך נפגשים שם. ברם אין זה חל גם על היהדות שלנו? ללא הרף טיפחנו בנו את התקווה, שיבוא קץ לסבלותינו. האם לא היה כל זה אלא דמיון תעתועים? חלום עובר ונגוז? שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם. אני מעלה רק ראשי פרקים:

- גיבורינו שהקרינו חייהם היקרים במלחמות ישראל למען עמנו.
- אוטובוס מס' 5 בדיונגוף.
- התחנה המרכזית בעפולה.
- הצומת ההומה בבית ליד.
- או בואנוס איירס.

„כאשר מבול על עמקנו ירד וכבר לא היה הר שיצביע בפיסגה מצילה צור יחיד עוד שרד

מעוז צורנו, האל.”²⁷⁵

שואל אני אתכם, אחיי: האם הלמדה האנושות לקח? אמור, הנהיה האדם טוב יותר? שלושה דברים מכחישים את כוחו של אדם, ואלו הם: **פחד, דרך ועוון.**

עוון.

אפשר לחוש בבירור מוחלט, מה היה הפשע הגדול ביותר של המאה העשרים. למעלה מכל ספק, זה היה רצח מיליוני יהודים שהוסגרו, זקנים בעלי ניסיון חיים רב, חכמים באים בימים, נשים שרק עתה הגיעו ללבלוב חייהן וגברים עושים בכבוד מלאכתם היום-יומית.

והתום עצמו, הילד חסר המגן.

אולי אין בעולם כאב גדול יותר מזה, שאדם אינו יכול לעלות לקברי אהוביו, שאריו שאינם עוד בחיים. מפני שאין להם קברים, את אפרם פיזרה הרוח.

בתוך מעגל לוחות הזיכרון תר מבטנו אחרי יהודי ערי הונגריה וכפריה, אחרי יהודים דוברי הונגרית, שהושמדו. זה לא אחר מאשר- תוך שאילת שם ספרו של הסופר הצ'כי המפורסם-, „כאב עצור באבן”. השמות שעל הלוחות. שמות, שמות בכל מקום.

זר לא יבין זאת. בשבילו אין אלה אלא אותיות ערטילאיות, אך בשבילנו הם העבר הדופק-הולם, החי, הכאב נצחי שלא ישכך לעולם.

חמישה עשורים אחרי תום מלחמת העולם השנייה ואחרי שחרור מחנות המוות, ביום אבלנו הלאומי, שהוא גם יום הגבורה היהודית, הבה נשמיע ציטטה מהמסמך שחובר אז, ב-1945, ונושא את השם „קול קורא אל דעת הקהל הבינלאומית”.

²⁷⁵ April Jajos: חבל של העשן

„הרינו פונים אל דעת הקהל הבינלאומית. בקשתנו היא שיוטל אור על גורל מיליוני יהודים ואנשים בני עמים שונים שהושמדו. אנו מבקשים בשם האנושות, שייעשה כל מה שאפשר, כדי שאכזריות הנאצים ופשעיהם לא יוכלו להישנות“.

וממרחקי יובל שנים אני שואל: האם הלמדה האנושות לקח? אמור, הנהיה האדם טוב יותר?

והרי המלים הפותחות את ספר שמות:

ואלה שמות בני ישראל

רש"י, גדול פרשני המקרא בכל הזמנים, מוסיף למלים אלה את הפירוש הבא:

אף על פי שמנאן בחייהם בשמותם, חזר ומנאן במיתתן, להודיע חיבתן שנמשלו לכוכבים.

קול דמי אחינו המושמדים זועקים השמימה ומאשימים. אהבתנו את אחינו הנרצחים

לא פחתה אפילו ממרחק של יובל שלם. היא אפילו הולכת וגוברת, כי

והמשכילים יזהרו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד²⁷⁶

דניאל: פרק י"ב, ג'²⁷⁶

„A megváltás és a csodák kezdete”²⁷⁷

אתה הצבת כל גבולות ארץ קיץ וחרף אתה יצרתם²⁷⁸

Melankolikus téli öltözetét feledve, s a tavasz mámorító illatát érzékelve, újbóli pompájában tetszeleg a mindig megújuló természet. Még a fülünkbe cseng *purim* ünnepének farsangi kavalkádja, az esti-reggeli megilla olvasás sokszorta átélt csodája, a történelmi igazság diadala. Mégis, már itt a kapuban *niszán* hava, az első a hónapok között. A szabadság hónapja. A kezdet. Az évszázadok viharáradatát nem mindig játszi könnyedséggel túlélő zsidó hagyomány örök ihletettségszerű törvénykönyve a következőképpen fogalmaz:

התחלת הגאולה והנסים²⁷⁹

„A megváltás és a csodák kezdete.”

Ekkor, *niszán* havában van *peszách*, a szabadság nyolc napja, az Egyiptomból való csodás megmeneküléséé, mely esemény beivódott a zsidóság történelmi emlékezetébe. Ha kiejtjük a „szabadság” szavát, az áhítat dallamára dobban a szív. Emlékeztet az Örökkévaló, a Világ Alkotója végtelen kegyelmére, akinek szeretete átfogja a földet, s kinek kegyelme szebbé teszi a világot. Ki nem feledte *Micrájim*ban sínylődő népét, ki Mózes szájára szabta a szót. A szót, mely diadalmasan dörgött az ókori önkényuralom reprezentánsa és megtestesítője, a fáraó felé:

שלה את עמי ויעבדני²⁸⁰

„Engedd el az én népem, hogy szolgáljanak engem.”

S a megmenekült, a sivatag megannyi traumáját végigszenvető nép emlékezett. S emlékezik ma is a szabadulásra, a szabadságra, a legszebb fogalmak egyikére. Teszi ezt *széder* este, *peszách* ünnepének megannyi drámát érzékeltető éjjelén, ahol találkozik „*peszách Micrájim*”, azaz a múlt gondolata, és „*peszách leátid*”, a jövő eszménye. De fókuszában ott vergődik a jelen, olykor a mindennapok varázsa, a manhattani ikertornyok magasba törő és dédelgetett álma, de olykor a legújabb kor okozta történelem is, amelyet beárnyékol, és füstfelhőjével betakar az álom összeomlása. A ma embere dadogva megfogalmazott félelmekkel kérdi: Lesz-e lehetősége a hivatását

²⁷⁷ Elhangzott 1997-ben, *peszách* ünnepén.

²⁷⁸ Zsoltárok 17,74.

²⁷⁹ דיני חודש ניסן - קצושי'ע: סימן ק"ז, סעיף ג'

²⁸⁰ M. II. 15,7.

teljesítő emberiségnek úrrá lenni a fizikai, a szellemi, a lelki terror nyomasztó félelmén, feszültségén? Ebben az új világban, a számítógép, a géntérképek, a mobiltelefonok, a komputerközpontok korában, a számarányában megcsappant magyarországi zsidóság hite újból éledni látszik, s lassan ismét megtalálja azt az évszázadok megszentelte hagyományban. Régi szövegkörnyezetben, de időnként már *szfárádi* kiejtéssel ejti ki az imádság szavát. Régi környezetben, de mindig megújulni kész áhítattal tekint az éteri magasságok felé. S a lélek mélyéből tör fel, az ismert és írásban rögzített kérdés:

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות²⁸¹

„Miben különbözik ez az éjjel a többi éjjeltől...”

Az időnként már lankadni látszó erőt megújítja az élet igenlése, a *széder* esti könyv, a *Hággádá*, immár új külsőt ölt, s a megújulás formai álmát ringatja. Az ősi betűk, az örök értékű textus, a téren és időn felül álló üzenet újra fogalmazódik. Felértékelődik, s az őt megillető piedesztálra kerül az internet korában. Ismét énekeljük az ősi dallamokat, ismét megérint bennünket a *peszáchi* varázs, a soha nem felejthető szülői mosoly, a múltékony élet, a tovatűnő idő. *Széder* este az örök értékeket ünnepeljük, a szabadság és a hagyomány reményét. Múltékony világunkban a felülmúlhatatlant, talmi értékek között a szellem igazgyöngyeit.

ליל שמרים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה לה' שמורים לכל בני

ישראל לדרתם²⁸²

„Az Örökös éjszakája ez az Örökkévaló előtt, amelyet meg kell őrizni Izráel összes gyermekének nemzedékeiken át.”

Őrizzétek és mondjátok el gyermekeiteknek, az utódoknak, hogy a hagyomány láncolata ne szakadjon meg, de legyen erős, mint az ember reménye, az emberi remény a hívó lélek legmélyén.

²⁸¹ משנה: מסכת פסחים פרק י"י, משנה ד'

²⁸² M. II. 12,42.

A szegedi Panteon árnyékában²⁸³

(Dr. Birnfeld Sámuel rabbi emléke)

1. Amikor e sorokat írom, *rabbi* pályám első őrhelyére, Szegedre kell gondolnom. Bocssássák meg a *rabbinak*, ha egyes szám első személyben beszél. Pont 25 évvel ezelőtt iktatott be Dr. Scheiber Sándor, a 20. század egyik legnagyobb magyar zsidó tudósa az alföldi város világhírű zsinagógájának *rabbi* székébe. Az akkori tömött zsinagóga emléke belevésődött emlékezetembe. Három évtized nagy idő...

Persze, az igazi apropó egészen más. Reményeim szerint nemsokára lát napvilágot több évtizedes gyűjtőmunka eredményeképpen az a kötet, amelyben a mártírhalált halt *rabbi*, Dr. Birnfeld Sámuel életének szándékoztam emléket állítani. Birnfeld 1906-ban Szegeden született, a Rabbiképzőben végzett. 1944. december közepén, rabszolgává alázottan, a koncentrációs táborban éhen halt.

Gyönyörű hangú, nagy műveltségű, hat nyelven beszélő, zseniális gondolkodású fiatalember volt, költő, műfordító, művészi, zeneszerzői vénával megáldva. Rövidre szabott *rabbimikus* pályáján állandó *rabbi* állást végsem kapott. Ezzel szemben sokat írt, fordított. Az elmúlt évtizedekben e kéziratokat összegyűjtöttem és most napvilágot láthat a Birnfeld-emlékkötet. Benne a „János vitéz” fordítása, pontosabban fogalmazva kézírással Petőfi költeménye az egyik oldalon, a másikon az archaikus héberséggel megfogalmazott gyönyörű héber fordítás. Birnfeld *rabbi* a „János vitéz” fordítását 1944-ben fejezte be. Pontosabban a héber szöveg tisztázatából még néhány fejezet elmaradt, letisztázni, és a magyar szöveget mellé írni már nem volt ideje. Birnfeldet deportálták. Félixdorfban éhen halt. Hátizsákjában a héber nyelvű Szentírást, Szerb Antal „Magyar irodalomtörténet”-ét, és Petőfi verseinek héber fordításait vitte magával. Túléló bajtársai Petőfi költeményeit, s a fordításokat visszajuttatták hitvesének, Margitkának.

Birnfeldné leveleit kincsként őrzöm. Az ő figyelmessége irányította, inspirálta ilyen jellegű kutatásaimat, gyűjtéseimet. Így találtam meg Petőfi költeményeinek számos fordítását, valamint illusztrációit, gondolattörédekeit, kottáit, grafikáit. És a kézirat, íme, most közkinccsé lesz.

²⁸³ Elhangzott Szegeden, 1999. május 4-én, lát báomer napján, a Hitközség dísztermében.

Így született meg „Az elveszített álmok” című kötet, melyet Dr. Birnfeld Sámuel *rabbi*, a polihisztor, a meg nem értett *ember* emlékének ajánlok.

2. A Dóm tér szobor panteonja előtt sétáltam. A géniuszok szobrai, szoborportréi asszociációra készítetnek. Petőfi Sándor embermagasságú szobra fehér színben díszileg, a háttere kissé komor. A 26 éves korában, csatában elhunyt költőóriás egyik kezében kard, a másik kezében irattekercs. Talán az „Egy gondolat” című döbbenetes költeménye ragadta meg a szobrászt?

Dr. Birnfeld Sámuel: 1906-1944

EGY GONDOLAT רעיון אחד

Egy gondolat bánt engemet:	רעיון אחד מעציב אותי
Ágyban, párnák közt halni meg!	על מיטה בין כרים יהיה מותי
Lassan hervadni el, mint a virág,	לנבול כפרח לאט לאט
Amelyben titkos féreg foga rág.	ששין התולע לעסו בלאט

Nem messze a szegedi matematikai iskola világhírességeinek képe villan elém. Azoké a nagyságoké, akik méltán szereztek hírnevet az alföldi városnak. Steindl Imre, a korszak egyik legnagyobb építéssze volt. Az ő tervei alapján építették az Országházat. Költők, írók, történelmi személyiségek sorát, éppen a Dóm bejáratával szembeni oldalon egy érdekes triumvirátus ellenpontozza. A baloldalon Lotz Károly, a kiváló festő tekintete a művészi áhítat és a képzelet gazdagította történelem arányos szimbióza. Jobb oldalon József Attila profilja. Arcán a zsenialitás és a meg nem értettség jelei egyaránt felfedezhetők. Mosolya mintha új üzenetet hordozna. Lehet, hogy felülről tekinti már a valóságot? A földi életet? S kettőjük között ott domborít a lelkek és a virágok világhírű tudósa, Szeged legnagyobb *rabbija*: Löw Immanuel. Szobor egy *rabbiról*? Ellentmondás? A tízparancsolatbeli ige negligálása? Avagy, tisztelgés egy lángeszű gondolkodó, korszakának egyik szellemi formálója, a magyar zsidó történelem egyik kimagasló géniusza előtt?

Továbbcsételek. Radnóti Miklós néz rám. Eszembe villan a Bori notesz, amely már elég régen jelent meg, s benne könyörtelen írással az az életézés, ami '44-ben osztályrészül jutott. Facsimile kiadásban jelent meg a Radnóti Miklós zsenialitását tükröző költeménysorozat is. Radnóti Miklós Szegeden tanult, Birnfeld is. Talán ismerték egymást? A *rabbi*, aki egész életében az Ő hűségében élt, ismerhette a költőt, aki a deportálások előtt jó néhány évvel hűtlen lett zsidó vallásához? Szobra alatt néhány drámai sora olvasható:

„Ember! Vigyázz, figyeld meg jól világod!
 Ez volt a múlt, emez a vad jelen.
 Hordozd szívedben, éld e rossz világot.
 És mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
 Hogy más legyen!”²⁸⁴

Magyar királyok, iskolaalapítók, filozófusok, zeneszerzők. Kodály Zoltán mintha kacshintana rám. Izraelben úgy köszöntötték őt, mint a „világ

²⁸⁴ Radnóti Miklós: Nem bírta hát... (1944. február 29)

jámborát”. A zseniális elme, a korszakalkotó művész, a népdalgyűjtő, akinek a módszerét szinte minden iskolában tanítják.

Nem messze tőle, a pont száz éve született Bálint Sándor, a „legszőgedibb szögedi”. A 20 századi folklórtörténet egyik legnagyobb személyisége. Mélyen vallásos katolikus, aki mély tisztelettel és szeretettel viseltetett a zsidóság iránt. Löwnek, majd később Scheibernek jó barátja volt. Életének utolsó hónapjaiban is minden szava a szeretetről, a megbékélésről, a hitről és az alázatról szólt.

Balázs Béla mintha integetne, majd megálllok Csontváry Kosztká Tivadar bust-ja előtt, és lelki szemeim előtt megjelenik a művész álomvilága a Siratófalról, a cédrusról, a bibliai tájakról.

Panteoni sétám végén közeledek a zsinagóga felé, ahol éveken keresztül tanítottam a *Tórá*t. Egy főhajtás Birnfeld Sámuel márványtáblája előtt. Befejezésül hadd idézzek a birnfeldi életműből egy néhány sort, a „Farkasok dal”-ából.

Fázunk és éhezünk,	נתקרר ונתרע
S átlöve oldalunk,	וירכותינו ירויות
Részünk minden nyomor	חלקנו בכל רעה
De szabadok vagyunk.	ובני חורים בכל זאת

3. Szinte magam előtt látom Birnfeld Sámuel kutató tekintetét. A *rabbi*-tanító-műfordító-költő-zeneszerző gyönyörű kézírása, artisztikumot sugall. Alkotókészsége megmaradt írásaiban úgy tűnik, mint egy kettétört élet torzója. Megrendítő és egyben félelmetes látni ismét és ismét a *rabbi* utolsó szavait, amelyet a *talmudi* traktátusok szövegeinek végéről idézett. A legmélyebb hit suttogása ez. Az élet igenlése a halál árnyékában:

²⁸⁵תם ונשלם שבה לבורא עולם
„Itt fejeződik be. Dicsőség a Világ Alkotójának. 1944. V. 14.”

²⁸⁵ Ez a mondat-fordulat szerepel az egyes talmudi traktátusok végén.

Szemicha – rabbi avatás²⁸⁶

SZEMICHA. BEJADA MÁMÁS SZOMCHIN LÉ.

„A kéznek jelképes, valamit átruházó felemelése.”²⁸⁷

SZEMICHA. LIMENOSZÓ LERAB.

„Elhívás tanítványi sorból mesteri grádusba.”²⁸⁸

SZEMICHA. SZOMCHIN LÉ BISEMA.

„Tudást jutalmazó, kitüntető címnek név elé helyezése.”

SZEMICHA. „Ez ennek az avatásnak közel kétezzer éves, hagyományos neve. Hatalmat ad a lelkek irányítására. Címmel tüntet ki, melynél előkelőbbet népünk nem ismer: **rabbi, uram, bíró**, aki Isten nevében áld. *Rabbi*, mert mesetere az írásnak, de örök tanítvány, mert könyvszomja olthatatlan.”²⁸⁹ -így írt századunk egyik legkiválóbb *rabbi*-ja, amikor több mint öt évtizeddel ezelőtt útjára bocsátotta hallgatóit.

Kedves Tanítványaim!

Globalizációval, informatikai robbanással, korábban ismeretlen betegségekkel, szenvedély-betegségekkel telített világunkban a már említettekén túl, keressük a történelmi katalizmak és traumák eredményeként megfogalmazódó létkérdésekre a naprakész választ, az örök értékű, de időszerű üzenetet.

מאי בנאין אמר רבי יוחנן אלו תלמידי חכמים שעוסקין בבנינו של עולם כל ימיהן

„A tóratudósok építőnek neveztetnek, mert a világ erkölcsi építményének

felemelkedésén fáradoznak.”²⁹⁰

1. I. בנאין - A *rabbi* építője a zsinagógának, a zsinagógai életnek

Az elmúlt évtizedben - szinte egyedülálló módon - külső architektúrájában és belső enteriőrjében a legtöbb magyarországi zsinagóga megújult.

כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה²⁹¹

Hívó szóval invitál a templom, és hitre szomjazó szóra vár a hívó lélek.

Halljátok a kő és a lélek harmonikus szavát? *Ráv* Kook mondta egyszer:

²⁸⁶ Elhangzott Radnóti Zoltán és Verő Tamás rabbivá avatásán, 1999. június 15-én, a Dohány utcai zsinagógában.

²⁸⁷ Talmud: Szánhedrin 13b.

²⁸⁸ Uo.

²⁸⁹ Dr. Kálmán Ödön: Építsétek fel a romokat. Budapest, 1947. p.12.

²⁹⁰ Talmud: Sábát 114a.

²⁹¹ Habakuk 2,11.

יש אבנים קשות ורגישות כמו לב

„Vannak kövek, amelyek úgy rezonálnak, mint az érző szív.”

Az ember szabadidejéért folyó verseny kíméletlen korában a köznapi istentisztelet újrászervezése, az ünnepi *tfilák* artisztikumának emelése vallási életünk nagy kihívása. A rendszeres, igényes, aktuális homília a modern ember érdeklődését is kivívja. Legyetek részesei annak az ideálnak, amely a zsinagógát helyezi a spirituális élet központjába.

A zsidóság demográfiai átrendeződése és hitéleti járatlansága folytán az „építő *rabbi*”, a szertartás sokirányú feladatot betöltő, nélkülözhetetlen személyisége. Olyan szellemi vezető, tanító, gondozó egyszerre, akit hite vezérel, kinek lépteit az Örökkévaló vigyázza, kinek jutalma a hívek szeretete, bizalma.

2. מאי בנאין - A *rabbi* építője a jelennek és a jövőnek.

הקהל את העם... למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה'

„Gyűjtsd össze a népet ... hogy hallják, és hogy megtanulják, és féljék az Örökkévalót.”²⁹²

A fiatal *rabb*inmzedéknek is eminens feladata, hogy a szeretet szavával övezze, a gondoskodás koronájával ékesítse, az empátia készségét érzékeltesse a *soá* túlélőivel, s azokkal, akiket családjuktól fosztott meg, s zsidó öntudatukban alázott meg a század viharos történelme. Isteni adomány néktek, megszépíteni a földi lét őszét, az öregedést.

Építő munkátok részévé váljék a megújuló magyarországi zsidó pedagógiában való tevékeny részvétel, a kreativitás. A legmodernebb módszertani, technológiai eredményeket az ősi hagyomány oktatásának, terjesztésének szolgálatába állítani. Nevelni a jövő nemzedékét, amely nyitott a világra, melynek szívében már nemcsak rejtve, de tudatosan felvállalva ott lüktet a szeretet Izrael hite, eszménye, népe, állama iránt.

A családszeretetet, a hivatástudatot, a közösség iránti felelősségérzetet motiválja a „*jirat sámájim*”, a feltétlen alázat a Világ Alkotója iránt. A vallási törvények betartását, a Szentírás betűjének és szellemiségének eszményét, a tanító felelősségét hasssa át a szerénység és a hitelesség.

Szerénység és példamutatás!

„*Rabbi Joszi, a híres tanító*mester mondta: Egyszer, késő este koromsötétben mentem az utcán. Vak embert láttam magam előtt, ki fáklyát tartott kezében.

²⁹² M. V. 31,12.

Kérdeztem tőle, hogy miért tartja kezében a világítót. Döbbenetes erővel hangzott válasza:

כל זמן שאבוקה בידי בני אדם רואים אותי

„Mindaddig, amíg a fáklya a kezemben van, az emberek látnak engem, s utat találnak a sötétben.”²⁹³

Legyetek Ti is a magyar zsidóság fáklyavivői, akik magasra emelik a fényt. A Tóra fényét, mely soha nem éget, de mindig világít. Áldott meleget sugároz.

Járjatok a hit évszázadok kitaposta ösvényén! Életformátok kialakítását, a mindennapok megnyilvánulását hasssa át a tradíció tisztelete, s az elkötelezettség!

Legyetek Izráel eszmeiségének hirdetői és példaadó, hiteles követői!

²⁹³ Talmud: Megilla 24b.

Tisa beáv előtti gondolattöredék²⁹⁴

Még néhány óra és szerte a világon, a zsidó közösségekben, az egyik nemzeti gyásznapi nap érkezik a zsidó naptár szerint. Izraelben *tisa beávnak*, a *galutban tiso beovnak* vagy *tise bóvnak* mondják. A két fogalom között a zsidó hagyomány szerint apró különbség van.

A Rabbiképző egyik világhírű tudósa, Blau Lajos egyszer előadást tartott a *Talmud*ról. Egy fiatal *bocher* nagy figyelemmel hallgatta Blau professzort, aki azt mondta, hogy *tise bov* közeledtével a vallásos ember magába száll, és böjtöl. Ez a *bocher* odament a professzorhoz és azt mondta: Egy modern ember nem „használja” azt a kifejezést, hogy *tise bov*, hanem azt mondja, hogy *tisa beáv*. Blau professzor így felelt:

„Két típusú zsidó van. A különbség közöttük annyi, hogy aki azt mondja: *tise bov*, az böjtöl; aki azt mondja: *tisa beáv*, az ugyan tudja, miről van szó, de nem valószínű, hogy koplal.”

E napon a zsidó férfiak leülnek a földre a zsinagógában, és elmondják a Siralmak énekeit:

איכה ישבה בדד העיר רבתי עם היתה כאלמנה

„Milyen gazdag és sokszínű volt az a város, és ma olyanná vált, mint egy özvegyasszony.”²⁹⁵

Teljesen üres. Ezt természetesen az egykori Jeruzsálemre értették. Sok évezreddel ezelőtt történt ez. Az első Jeruzsálemi Templomot i.e. 586-ban, a másodikat i.sz. 70-ben pusztították el. Gyakorlatilag a zsidó nép függetlensége 2000 évre megszűnt és majdnem kizárólag a galutban éltek. Elsődleges feladatuk a *bniat hagalut*, a szétszóratás építése volt. 2000 éven keresztül, ahová a zsidók kerültek, mindenütt építették a galutot. De bizony egyedül maradtak ezek a közösségek, mert nagyobb részüket a fasizmus éveitől elpusztították.

Ennek alátámasztására hoztam el a Magyar Zsidó Szemle egyik 1903. évi számát. E folyóirat a 19-20. század fordulójára kerül, és azt követően is az egyik legfontosabb zsidó tudományos folyóirat volt. Egyik főrovatának címe: Országvilág. Ezekből a statisztikai listákból idézek, melyek három adatot

²⁹⁴ Elhangzott 1999. júniusában, Petách Tikván, a Hisztádrut dísztermében, a Magyarul Beszélők Klubjának évi ünnepi ülésén.

²⁹⁵ Siralmak 1,1.

közölnek: a város összlakosságát, a város zsidó lakosainak számát és ennek százalékarányát.

ORSZÁGVILÁG.

A ZSIDÓK SZÁMA A FŐBB ORSZÁGOKBAN ÉS VÁROSOKBAN.

Az itt közölt két statisztikai listát az irodalmi rovatban ismertetett »Jüdische Statistik« cz. műből vesszük ki. Téves a Jeruzsálemre vonatkozó adat. A szent városban a zsidók 50,000 körül vannak és a lakosságnak kétharmadát tehetik. New-Yorkban megbízható becslések szerint 600,000 zsidó lakik. Bécsben azonban nincs több 150,000 zsidónál és a kérdőjel megokolatlan. Végre itt is megjegyezzük, hogy az összzsidóság száma kerek összegben 11—12 millióra tehető. Csekély szám oly népnél, a mely már az ó-korban az egész világon el volt terjedve, mindenütt községeket alkotott és nagy területeket (Palesztina-, Babylonia- és Egyiptomban) kizárólag lakott. Az első keresztény községek zsidó községekből alakultak, sok zsidó vér csergedez tehát keresztény emberekben.

A zsidók száma a világ jelentékenyebb városaiban, az arányszámok szerint rendezve:

	Zsidók száma	Össz. népesség	Zsidók arányzáma
Botuschany	25.000	35.000	71.43
Jassy	45.000	78.067	57.69
Odessa	120.000	209.085	57.14
Saloniki	(?) 60.000	(?) 105.000	(?) 57.14
Lomza	14.000	26.075	53.84
Krakko	45.000	91.323	49.28
Jeruzsálem	(?) 23.000	(?) 50.000	(?) 46.00
Mogador	8.676	19.000	45.66
Minsk	40.000	91.494	43.71
Tanger	12.000	30.000	40.00
Kowno	28.000	75.543	37.06
Varsó	255.000	712.000	35.82
Vilna	50.000	154.532	29.03
Lemberg	40.000	159.875	25.00
Bagdad	35.000	145.000	24.14
Budapest	168.000	732.322	23.08
Galatz	12.000	62.678	19.17

Egy Boutshany²⁹⁶ nevű városban 1903-ban az össznépesség: 35.000 fő. A zsidó lakosság száma: 25.000. A zsidó lakosság aránya: 71,43%.

A második, arányában legnagyobb város Jasi²⁹⁷ volt 1903-ban, össznépesség: 78.067 fő, zsidó lakosság: 45.000, a zsidók százalékaránya: 57,69%.

A harmadik helyen Odessza állt, össznépessége: 209.085 fő, zsidó lakosság: 120.000, a zsidók százalékaránya: 57,14%.

A hetedik helyen állt Jeruzsálem 1903-ban. 50.000 lélek, 23.000 zsidó, azaz csupán 46%.

A tizenkettedik helyen Varsó állt. 712.000 lélek, 255.000 zsidó, százalékarányuk: 35,82%.

Utána Vilna következik. 154.582 lélek, 50.000 zsidó, százalékarányuk: 29,08%.

Lemberg: 159.875 lélek, 40.000 zsidó, 25%.

Bagdad a következő város (nem is gondolná az ember): 145.000 lélek, 35.000 zsidó, 24,14%; majd Budapest következik: 732.322 lélek, 168.000 zsidó, 23,8%.

Országok szerint 1903-ban:

Palesztinában a legnagyobb a zsidók számaránya: 33,33%.

A második helyen Magyarország áll. 19.207.000 lakosból a zsidó lakosság 851.000 lélek, 4,43%; Ausztria 4,25%; Oroszország 4, 13. A 10. helyen az Amerikai Egyesült Államok áll 1,38%-kal; míg a 20. Franciaország 0,2%-kal.

Mi lett ebből a hatalmas galutból, amit akkor szellemileg a zsidó világ közepének neveztek?

A második világháború pusztítása után az egész világ zsidó statisztikája átalakul és vallási, vagy történelmi szükségszerűség, hogy három évvel később, 1948-ban kikiáltják a modern zsidó államot. Átrendeződik a világ zsidó térképe, az egykori 16 millió zsidóból hat millió odamaradt a *soá*ban.

Ki tudná megmondani, mennyi a tényleges különbség a 40-es évek és a 2000-es évek között? Még mindig nem érzük el, azonban a 14 milliót. Statisztikusok szerint kb. 50 év kell ahhoz, hogy ugyanannyi legyen a zsidó lakosság száma, mint ami egykor volt, a 20. század első felében. Ha az ember akkor még abba is belegondol, hogy kik lehettek volna, akik meg nem születtek? Hányan találhatták volna fel a betegségek ellenszereit, a fegyverekét és minden mást?

²⁹⁶ Ma: Botoșani – Románia.

²⁹⁷ Ma: Iași – Románia.

A következő gondolat nem a pusztulás, hanem az építés. Mindenütt építünk. Építünk Izraelben és Izraelen kívül. Hódmezővásárhelyre hívtak pár héttel ezelőtt. Hódmezővásárhely 20-25 km-re lehet Szegedtől. 1975-ig Szegeden voltam *rabbi*. Hódmezővásárhely oda tartozik. A kulturális előadás előtt a temetőbe mentünk, ahol követ tettünk az áldozatok emlékhelyére. Odajött hozzám valaki, aki egy különleges sírhelyet mutatott meg nekem. Héberül az volt ráírva, hogy itt vannak eltemetve a szent *Tóráink*, amelyeket meggyaláztak.

Az 1940-es évek elején, nemcsak embereket, épületeket, zsidó értékeket vettek el és tettek tönkre, hanem a *Tóra*-tekerceket is. Zsidó szokás, hogy a meggyalázott *Tóra*-tekerceket eltemetjük úgy, mint a halottakat.

Budán, 10 évig voltam *rabbi* és emlékszem, hogy jobb oldalon a temetőben, Münz Mózes sírja mellett egy emlékmű őrzi az e temetőben eltemetett, meggyalázott *Tórák* emlékét.

Pápán voltam pár hónappal ezelőtt. Egy nem zsidó ember odajött hozzám és megmutatta az eltemetett *Tóra*-tekerceket. Ő látta, hová temették el a meggyalázott *Tóra*-tekerceket. Az oda zarándokló zsidók mindig tesznek oda követ, mintha egy hozzátartozójukról lenne szó. Egyik síron sincs annyi kő, mint a *Tóra*-tekercesknél. Azt mondják, hogy az a sír mindannyiunké. Számunkra ezek a könyvek nagyon fontosak. Emlékszem, hogy csintalan gyerekkoromban, amikor elejtettem véletlenül a *Humást*²⁹⁸, a *rabbi* azt mondta, hogy bocsánatot kell kérni a könyvtől, meg kell csókolni.

A 80-as évek közepéig voltam Buda *rabbija*. Az óbudai klasszicista stílusú gyönyörű zsinagógát 1823-ban építették. A zsinagóga külső falán volt (vajon ki tüntette el) egy márványtábla: 1843-ban kiöntött a Duna, és '47-ben újból. A táblán egy kéz volt ábrázolva, amely mutatta, hogy addig ért a víz. Fialat *rabbiként* hallottam az idősektől, hogy a Duna egészen ellepte a zsinagógát. De magát a frigyszekrényt nem érte el. Az akkori *rabbi* - így regél a régi, a helyi hagyomány - bevezett csónakban a zsinagógába, odavezett a frigyszekrényhez, kivette a *Tórákat* és kivitte a zsinagógából. Megrendítő. Először megmentették az embereket, és utána a *Tórákat*.

Nem oly régen megismerkedtem egy Marokkóból származó *rabbival*. A karja fura volt, tele égési foltokkal. Kérdeztük tőle, hogy hol égett meg. Azt a zsinagógát, ahol ő *rabbiként* funkcionált, felgyújtották. Az emberek

²⁹⁸ Mózes öt könyve.

kimenekültek, a *rabbi* segített nekik, de mielőtt összedőlt volna az épület, odarohant a frigyszekrényhez és kimenekítette a *Tórákat* is. S ekkor égett meg az egyik karja.

A *Chevra Kadisának* Budapesten volt egy gyönyörű épülete, mozaik ablakokkal, és azon két kéz összefonódott. Alatta héberül: „Testvérünk vagy te”. Azóta e mondat beleivódott minden zsidó gondolatába, érzelmébe. Ő is az én testvérem, a szó nem fizikai, hanem lelki értemében. Éljen Jeruzsálemben, vagy New Yorkban, Budapesten vagy Moszkvában. Amikor a *Tórá*t kaptuk, akkor ott voltunk mindannyian. Nemcsak a mi elődeink voltak ott, hanem a mi generációnk is.

Tisa beáv a gyász napja, a pusztulás napja. 24 óra csend a lelkekben és az izraeli városokban. Utána vidám hangulattal gondolunk a holnapra. Sajnos mindannyian gondokkal küzdünk. De úgy kell élnünk, hogy tudjuk, hogy mindig van holnap. Érdemes holnap is felébredni, hogy szóljunk a másikhöz. Embernek lenni, egy a minket körülvevő - néha - embertelen világban.

Herzl Tivadar emléke és a soá²⁹⁹

(A nagykőrösi zsidóság emlékére)

חַקַּת עוֹלָם לְדֹרֹתֵיכֶם

„És legyen néktek örök törvényül...”³⁰⁰

Így szól az Örökkévaló. A zsidóság egyik nagy küldetése volt, hogy a törvényt, az igaz törvényt adta önmagának, majd az egész emberiségnek. Azokat az ígéket, amelyeket a nagy történelmi egyházak teológiájában tízparancsolatnak neveznek. 10 ige, amely az erkölcsi világ fundamentumát képezte, és képezi a mai napig. Benne olyan törvények, amelyek „bén ádám lemákom”, azaz az ember és az I.-ten” közötti parancsolatok, és olyanok, amelyek „bén ádám lechávero”, azaz az ember és ember közötti relációt szabályozzák. Az utóbbiaknak - az ember és ember közötti parancsolatok tiltó ígéinek - egyike így hangzik héberül: *Lo tircách!* Magyarul: Ne ölj!” Majdnem minden zsinagógában fellelhető a tízparancsolatot jelképező két kőtábla imitáció. Az ígéket Mózes hozta a *Szináj* magaslatáról, és adta övéinek, és az egész emberiségnek. Azaz, az életet I.-tentől kapjuk és kizárólagos joga elvenni is csak I.-tennek van. Az embernek tilos. Vajon ha megtartották volna a tízparancsolat ígét, milyen lehetett volna az emberiség történelme?

Így mondják, s ez igaz, a történelemtudomány nem ismeri azt a fogalmat: „ha” és „volna”. A történelemben csak tények vannak, amelyek a múltról beszélnek, és amelyekből próbálunk következtetéseket levonni az elkövetkezendő időszakokra. Talán nem lett volna rasszizmus, talán más lett volna a világ arca. Talán nem lett volna antiszemitizmus, talán nem lett volna ember ember által való megkülönböztetése.

Azt azonban tudjuk, hogy mi volt. S annak ellenére, hogy volt néhány olyan ember, aki szinte megérezte, hogy mi fog történni, és aki felhívta a figyelmet: vigyázzatok, mert bekövetkezik! Ezekre a lángeszű gondolkodókra nem hallgattak, hangjukra nem figyeltek, gyakran kinevették őket. Látnokoknak, hírnököknek tartották, vagy egyéb más „kifejezéssel” illeték őket. Ezen nagy gondolkodók egyike pontosan 100 esztendővel ezelőtt halt meg, s a korszak egy ismert, akkor nagyon vitatott személyisége volt. Ma már kevésbé az!

²⁹⁹ Elhangzott a Nagykőrösi zsinagógában, 2000. júniusában.

³⁰⁰ M. III. 23,14.

1903-ban interjút adott egy korabeli magyar, közismert folyóiratnak, az Egyenlőségnek. Az 1884-ben alapított Egyenlőség akkori főszerkesztője, a korszak egyik kiemelkedő nagysága, Szabolcsi Miksa volt. Szabolcsi az emancipáció és a teljes mértékű asszimiláció totális híve, minden ellen felemelte a szavát, amely visszás volt, vagy ami éppen neki nem tetszett. Ez a *másik* ember, akiről beszéltem, ez a látnok, szerte a világon hirdette az ígét, hogy a zsidóság veszélyben van. Párizsban mondta, ahol tudósítóként dolgozott a Dreyfus-per idején: „Félek, hogy átterjed az egész világra, s akkor sok-sok Dreyfus-per lesz szerte a világon.”

És ez az ember hirdette a modernkori megváltás egyik lehetőségét, visszatérni a Szentföldre. Találkozott hatalmaságokkal: II. Vilmosmal, Németország császárával; X. Leóval, a pápával; az Ottomán Birodalom szultánjával. És először fogalmazta meg azt, amit később, sokkal később a következő bibliai mondattal aposztrofáltak:

שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיַּעֲבֹדוּ

„Engedjétek el a népem, hogy tudjatok engem, mármint az Örökkévalót, szolgálni”.³⁰¹

Ezt az embert két oldalról támadták. Támadták az ortodoxok, mert a megváltás csak akkor jön, ha a Messiás ideje elérkezik. „Ne figyeljetelek szavára!” - mondták. És támadták a másik oldalon a neológok. „Mit akar ez az ember, hiszen mi ennek az országnak vagyunk a polgárai? Franciaországban franciák, Németországban németek, Magyarországon magyarok. Miért mennénk el? Maradunk!” Szinte kitagadták őt. Ezzel a személyiséggel készített egy interjút Szabolcsi Miksa 1903-ban, és a pontosság kedvéért ebből az interjúból idézek néhány mondatot. Így tette fel a kérdést Szabolcsi Miksa e látnoknak:

„Miért beszél annyit a zsidók Szentföldre történő vándorlásáról?”

A válasz: „Magyarországon nemsokára olyan antiszemitizmust kapnak, hogy a miénk mellette meg se kottyán.”

Kinevették, kigúnyolták őt. Ezt az embert, aki Pesten született 1860-ban, ezt az embert, aki Pesten járt reálgimnáziumba, ezt az embert, aki a pesti evangélikus gimnáziumban érettségizett, de már Bécsben doktorált, úgy hívták, hogy HERZL TIVADAR. Ő adta ezt az interjút Szabolcsi Miksának, amely újra megjelent a Múlt és Jövő folyóirat 10 évvel ezelőtti

³⁰¹ M. II. 7,16.

különszámában, Patai Rafaelnek a publikálásában: Cionizmus, előfutárok, alapítók, ellenfelek címmel.³⁰²

Herzl 40 esztendővel a *soá* előtt elmondta, hogy bekövetkezik a pusztulás. Látnok volt? Nem tudom. Izraellel kapcsolatban így fogalmazott: „*Wenn ihr wollt, ist es kein Märchen!*” - „Ha akarjátok, nem mese!”³⁰³

És néhány évtizeddel később megalakult *Medinát Jiszráél* - Izrael Állam. Ebben a hónapban, *támuz* hónapban, 100 esztendővel ezelőtt hunyt el *Binjámin Zeév* Herzl, a modern Izrael megálmodója! *Zichrono livráchá!*

Szabadjon visszatérnem az első mondatra.

„Legyen nektek örök törvényül.”

A törvényt nem tartották be, és nem hallgattak azoknak a szavára, akiket már megérintett Tiszaeszlár vérvádjának a szele. Igaz, hogy a mi testvéreink, Pesten és a nagyvárosokban, és a kicsikben építettek, építettek és építettek. Önmagukat, közösségeket és városokat, múzeumokat, ipart, tudományt, szellemiséget. Részt vettek az első igazi nagy szabadságharcban '48-ban, majd az első világháborúban és büszkén viselték a megérdemelt kitüntetést, hiszen ők háborús veteránok voltak. És ugyanarra a helyre néhány évtizeddel később egészen más került. Sárga csillag. „Jutalomként” letépték róluk a kitüntetést, mely bizonyította, hogy védték a hazát, és „cserébe” sárga csillagot kaptak. A megkülönböztetés és a megszégyenítés jelét.

Azokban a városokban, ahol ezrével éltek zsidók, talán néhány száz, ha még van. Azokon a településeken, ahol éltek százak, legfeljebb 10-15 zsidó lélek él. S ahol 15-20 lélek élt, ott egyetlen emlékhely van: a temető. A márvány sírköveket ellopták, csak az anyagukban kevésbé értékesek maradtak meg. Néha, a mai napig, ráírnak valami megszégyenítő mondatot, pl. „többen jöttetek vissza, mint ahányan elmentetek”, vagy ráfestik a horogkeresztet, hogy azért „ne felejtünk”.

Alig élnek már az akkori generációból, de hála I.-tennek *vannak* még. Vigyázzunk rájuk, óvjuk őket, szeretetünkkel és sok-sok odaadással vegyük őket körül, és próbáljuk megadni nekik azt, hogy békeességben halhassanak meg! Ne legyen bennük szorongás, ne riogassák őket, ne tegyenek célzást! Ne legyenek félreérthető mondatok, mert ez a generáció nagyon érzékeny.

³⁰² Múlt és Jövő. IV. 1993/4. szám.

³⁰³ Herzl Tivadar 1897-ben, a bázeli cionista kongresszus résztvevői előtt. Forrása magyar nyelven: Dr. Herzl Tivadar: Ősujorszag. Fordította: Márkus Aladár. Magyar Zsidó Irodalmi Könyvkiadóvállalat - Bp., 1929.

Ennek a generációnak minden fája. Ez a generáció mindentől fél. A hangos szótól, a gyilkos „összekacsintástól”, az antiszemita célzásoktól, a cigányozástól. S amikor elhangzik több ezer torokból a stadionban, hogy „indul a vonat Auschwitzba” attól fél hogy nemcsak kiabálni fogják...

Ez a generáció fél. Joga van félni! Azonban a mi generációnk már semmitől se retteg! A követő generációk meg már azt sem fogják tudni, hogy mi a félelem. Mert I.-tennek hála, más világba születtek, olyan világban élnek, és hitem szerint, már soha nem fogják tudni, hogy mi a félelem. De fontos feladat emlékezni a 600.000 magyar zsidóra. 6.000.000 európaira, és ha úgy tetszik, arra a 402 „kőrösire”, és arra a sok-sok mártírra is, akiket a környékről vittek el, és akiknek talán a nevét sem tudjuk.³⁰⁴

Befejezésképpen még egy gondolatot ajánlanék figyelmetekbe. Hozzávetőlegesen 600.000 mártírja van a magyarországi zsidóságnak, vagy ahogy ma mondják, s igazuk van: a magyar történelemnek. Hiszen a *soá* nem zsidó ügy kizárólagosan, hanem a magyar történelemé. Így igaz. Azt mondani, hogy a németek tették: igaz. De nem egyedül, mert ott álltak mellettük azok, akik segítették őket, akik nem voltak igaz magyarok. Mert az igaz magyar védte, védi azt, aki annak a hazának a polgára. Vallásra, világnézetre való tekintet nélkül. Védi a bajban állampolgárait.

Akkor bennünket senki nem védett. Nem védett a törvény, hanem ellenkezőleg, diszkriminált. Numerus clausus-sal, numerus nullus-sal, első, második és harmadik zsidó törvénnyel... Tönkrementek, megszűntek a közösségek, tönkrementek, lerombolták az épületeinket, meggyilkolták szeretteinket, apákat, anyákat, gyermekeket, védteleneket, kiszolgáltatottakat. Fiúkat, leányokat, csecsemőket, olyanokat, akik még beszélni sem tudtak, akik még kérdezni se tudtak. Akik semmit nem éreztek a világból, csak talán édesanyjuk illatát, mégis elvitték őket. Másfél millió gyermeket öltek meg Auschwitzban.

Az egész ország gyászolta azt a szerencsétlen magyar katonát, aki pár nappal ezelőtt hősi halált halt idegen földön. Joggal. Természetesen mindannyian gyászoltuk. De vajon minket akkor ki siratott?

Mennyei Atyánk, Világ Alkotója nézz le reánk és áldd meg a te közösségedet! Add meg nekünk a belenyugvás képességét, hogy elfogadjuk az elfogadhatatlant, hogy hozzunk megbékélést az embereknek, belátást,

³⁰⁴ Lásd: Novák László Ferenc: A zsidóság Nagykovácsán. Nagykovács, 2002.

önmagunkba szállást, hogy a holnap szebb legyen, mint a tegnap volt, hogy a holnapután még szebb legyen, mint a holnap! Add meg a túlélőknek a csendes imádkozás lehetőségét, szóljon értük szívünk mélyéről szóló imádság a Világ Alkotójához, az Irgalom Atyjához:

Él málé ráchámim ...

...könnyünket ajánljuk fel...³⁰⁵

(A pápai zsidó temetőben)

הציבי לך ציונים, שימי לך תמרורים, שיתי לבך למסילה דרך הלכת
„Állíts magadnak útjelzőket, helyezz el magadnak oszlopokat, fordítsd
szívedet az országútra, az útra, amelyen mentél.”³⁰⁶

Ezt a jeremiási mondatot emeltem ki vezérelvként. Történelmi emlékekről szólok, kutatásaim érintőleges eredményeit-élményeit szeretném összefoglalni ezen az emlékező istentiszteleten. Némi történelmi áttekintést adni e közösség múltjáról, arról a történelmi útról, amely a XVII. század végétől egészen a holocaustig, 1944-ig vezetett.

Az első olyan írásos emlék, amely jelzi a pápai zsidók létét, 1698-ból való. Néhány évtizeddel később, a 18. század első éveiben, 1736-ban 73 zsidó lélek élt e városban. Alig 100 évvel később, 1840-ben 2.648 zsidó lakott már itt. Minden zsidó közösség életében az első meghatározó elem a *Chevra Kadisa*, a Temetkezési Egylet alapítása. A Pápai Zsidó Hitközség Temetkezési Egyletét - az országban az egyik legelső - 1739-ben szervezték meg.

A magyarországi zsidóság felvirágoztatásának egyik záloga a nevelés, az oktatás. Tudták ezt Pápán a helyi zsidók is, s így 1818-ban már iskolát építettek. E közösség életében kiemelkedő személyiségek reprezentálták a zsidó szellemiséget, akik közül is kitűnt a korabeli Magyarország zsidó történetének tündöklő csillaga, kimagasló személyisége: Lőw Lipót.

Lőw az 1840-es években kerül Nagykanizsáról Pápara. 1846-ban avatja fel az új zsinagógát, mely a mai napig áll, amelyet ma meg is látogattam, hogy találkozzak a múlttal. Azzal az épülettel, amelyben évtizedeken keresztül hívők szóltak imáikkal az Alkotóhoz, a Mennyeik Urához. A romos zsinagóga drámai, tragikus képe a *Megilát échá*, azaz Jeremiás siralmainak első mondatát idézi: Mi lett a hatalmas városból, a hatalmas közösségből? Hová tűnt?

Az üresen kongó falak között csak galambok szeltek a levegőt. Repkedtek fent, ahol egykor az imádság szállott. Most talán ezek a galambok „továbbítják” fohászainkat a Világ Alkotója felé. Ebben a némaságra ítéltetett, híveitől és egykori belső díszeitől egyaránt megfosztott grandiózus épületben, amelynek rendeltetésszerű használatba vételét a „haza bölcse”, Deák Ferenc

³⁰⁵ Elhangzott a pápai zsidó temető mártír emlékművénél, 2001. június 10-én.

³⁰⁶ Jeremiás 31,20.

történelmi eseménynek aposztrofált, „forradalmi” változtatásokat akartak végrehajtani a korabeli zsidó vezetők. Lőw magyarul prédikált a templomban. A frigszekrény elé helyeztette a tóraolvasó asztalt. Sőt, ami talán legjobban megdöbbenetette a korabeli zsidóság jelentős részét, ugyan orgonát nem helyezett el a zsinagógában, de hátul, a nyugati falnál egy majdani orgona számára kialakították a teret. Ebben a zsinagógában hangzott el 1847-ben Lőwnek egy olyan beszéde, amelyből röviden idézek:

בנו בתים ושבו, ונטעו גנות ואכלו את פריו

„Építsetek házakat és lakjatok bennük, ültessetek kerteket és egyétek gyümölcsét.”³⁰⁷

ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה' כי בשלומה יהיה לכם שלום

„És keressétek azon város békéjét, ahová számkivettelek benneteket, és imádkozzatok érte az Örökkévalóhoz, mert az ő békéjében lesz számotokra is béke.”³⁰⁸

E gondolat szellemében 1850-ben - majdnem elsőként az országban - kórházat alapítottak. 1851-ben népiskolát. Jelentős mértékben hozzájárulva a polgárosodáshoz textil gyárat létesítettek, Városlődön pedig ipartelepét. A XIX. század közepén, 1876-tól több mint másfél évtizedig ennek a közösségnek a tudós *rabbija* Klein Mór, aki a világon harmadikként lefordítja magyarra Maimonidész (*RAMBAM*): *Tévelygők útmutatója* című művét. A korabeli zsidó és református hívek jó kapcsolatát bizonyítja, hogy a Református Főtanoda betűivel nyomtatták ki a könyvet. Könyvtörténeti kuriozitás, hogy négy évvel ezelőtt a *Historia Judaica* sorozatban, Babits Antal sorozatszerkesztésében facsimile kiadásban újból megjelent e munka.³⁰⁹ A második kiadás utószavában írja Heller Ágnes, korunk kiemelkedő filozófusa: „Milyen magaslatokon állhatott akkor a magyar tudományosság, ha egy vidéki *rabbi* minden rekompenzáció nélkül, csak úgy nagyságától vezetette, ilyen vállalkozásra szánta el magát.”

Pápa zsidóságának kiemelkedő értéke volt a XIX. század végén alapított *jesiva*. Ebben az időszakban már nem a neológ, hanem az ortodox közösség dominált. Iskolákat alapítottak, tanítottak, tanultak. Becsületesen, hívő emberhez méltón éltek. Ez a szellem csábított ide messiás földről mestereket

³⁰⁷ Jeremiás 29,5.

³⁰⁸ Jeremiás 29,7.

³⁰⁹ Logos Kiadó, Budapest, 1997.

és tanítványokat. Így Pápa nemcsak e környék, de egész Magyarország egyik legismertebb és legelismertebb *jesivájának*, vallásos főiskolájának adott helyet. A város zsidó közössége reprezentánsa, példaértékű típusa lett az egykoron virágzó magyarországi ortodoxiának. A mélyen elkötelezett hagyománytisztelet maradandó emlékét őrzi az utókor.³¹⁰

1900-ban 3.500 zsidó lélek él itt, a város lakosságának 24,2%-a. Majd következnek a szörnyűség évei és 1944. július 4-én - a *Jád Vásém* irattára szerinti adatok alapján - 2.565 helyi és 300 környékbeli zsidót deportáltak, s ennek a több mint 3.000 léleknek alig 9%-a tért csak vissza. Amikor ehhez a mondathoz érek, eszembe jut a 27 évszázaddal ezelőtt élt próféta, *Ámosz*, kinek könyvében ezt olvashatjuk:

העיר היצאת אלף תשאיר מאה והיוצאת מאה תשאיר עשרה לבית ישראל

„A városba, ahonnan elhurcolnak ezer embert, nem jön vissza csak száz, s a városba, ahonnan elhurcolnak száz embert, nem jön vissza csak tíz...”³¹¹

A majd 3.000 évvel ezelőtti prófeciát az elmúlt század történetében a 40-es években sikerült “túllicitálni”. Mert a városba, ahonnan elhurcoltak ezer lelket, nem jött vissza száz. És a városba, ahonnan elhurcoltak százat, nem jött vissza egy sem.

בכל-רחבות מספד ובכל-חוצות יאמרו הו הו

„Minden utcán gyász volt, mindenütt hallatszott a jajgatás...”³¹²

Pápai testvéreink is kiutasítottak ebből az országból, nem volt, aki oltalmazza őket, mert - a magyar történelem egyik legszomorúbb időszakában - a szülőföld, a haza, nem védte meg polgárait. 1944-ben gettósítják az itteni zsidókat is, majd Auschwitzba viszik őket.

Szívünkben gyász van, fájdalom és emlékezés. Ahogy körülnézek, látom, hogy a jelenlévők túlnyomó része már nem *soá* túlélő, hanem olyanok, akik - Isten kegyelméből - 1945 után születtek. A háború után új élet kezdődött itt rövid ideig, majd fokozatosan egyre kevesebb zsidó maradt Pápán, ma talán - optimista vélemények szerint - 20 lélek élhet a városban. Város szinte zsidók nélkül. Vajon ebben a helyzetben mi a teendő?

Idézzünk a *Talmudból*, *Táánit* traktátusából:

³¹⁰ Sages of Hungary and her Torah Literature, by Yitzchok Yosef Cohen. Machon Yerushalayim, 5755

³¹¹ Ámosz 5.3.

³¹² Ámosz 5,16.

תנו רבנן, משחרב הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות
ההיכל בידן, ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו, רבונו של עולם, יהיו מפתחות מסורות
לך, וזרקום כלפי מעלה, ויצתה כעין פיסת יד וקבלתן מהם
*„Mestereink tanították, amikor elpusztult a Szentély, összegyűltek a fiatal
rabbijelöltek. Kezükben ott volt az elpusztított Jeruzsálemi Templom kulcsa, majd
felmentek a lerombolt Templom tetejére és így szóltak: Világ Alkotója!
Mindenható Istenünk! Átadjuk Neked Urunk ezt a kulcsot. Megfogták a kulcsot,
és feldobták a magasba. És csoda történt, fentről, a magasságból egy kéz nyúlt alá,
elfogadta a kulcsot, magához vette azt...”*³¹³

A kulcs most Istennél van. A megfogatkozott, megmaradt piciny közösség
csak formálisan létezik. Néhány évvel ezelőtt korunk egyik tekintélyes
személyisége emlékkötetet szentelt Löw Lipótnak.³¹⁴ Zárszavából idézek egy
gondolatot:

*„Túl azon a korszakon, amikor a magyar tájakról elhurcolták a zsidókat, ma már
hült helye van az egykor hatalmas zsinagógáknak. Népes közösségek egykori
lakóhelyén tücsök ciripel és fű nő. De áll még a nagykanizsai zsinagóga, ahol
először Löw prédikált magyarul, s áll még a pápai is, amelyet ő, Löw Lipót
avatott.”*

Ki vigyázott rájuk? Ki őrizte őket? Az itt maradott töredék kis közösség
osztályrésze, és más felekezetű honfitársak kötelessége, feladata, hogy
vigyázzon ezekre az épületekre, emlékekre, múltjára. Őrizze, óvja őket,
mentse meg az utókornak.

A keleti vallások némelyike mosolyát kínálja a Világ Teremtőjének. Mi,
zsidók, nem a mosolyunkat, hanem könnyünket ajánljuk fel. Könnyünket a
szívünkben és a lelkünkben, amikor érettük, megölt zsidó testvéreinkért
imádkozunk.

³¹³ Talmud: Táánit 29b.

³¹⁴ Löw Lipót beszédei. Múlt és Jövő Könyvek, Budapest, 1999. Összegyűjtötte és az utószót írta:
Hidvégi Máté.

„És száll tovább a könyörgés...”³¹⁵

(A 80 éves Dr. Menachem Meron főrabbi köszöntése)

„És száll tovább a könyörgés Testvéreim, újból és újból az égi esőért. Mert más szárazság is veszélyezteti népünk életét. Zsidó emberek tömegeiben kihalt az ősi hit, a zsidó érzés, elszáradt, elfásult lelkük a zsidóság iránt. Mázkirra járnak, de nem él bennük az ősök gondolkodása, utódokért aggódnak, de nem látják meg a jövőnek útját. Nem látják, és nem tudják, hogy az itt élő zsidóság sorsa is Erec Jisráélben dől el. A mindennapi élet sodrában, a jelennek fárasztó életében nem értik meg, hogy a zsidó népnek, mint zsidóságnak való fennmaradását csak a cioni eszme biztosítja...”

E fennkölt szavakat fogalmazta meg 54 évvel ezelőtt az akkori újpesti *rabbi*: dr. Murányi Miklós, aki az egykori Országos Rabbiképző Intézetben egy cionista világszemléletű, hagyományörző, a zsidó és az egyetemes emberi kultúrát is kiválóan ismerő *rabbi ars poeticáját* foglalta össze.

A család

A szombathelyi születésű *főrabbi alijázása* után *Menáchem Meronra* hebraizálta nevét. A szigorúan ortodox családi neveltetés vallási elkötelezettségének elindítója és meghatározója volt. A *jesivákban* eltöltött évek új életformát mutattak számára, melyet az újpesti Könyves Kálmán Gimnáziumban eltöltött esztendőik színesítettek és tettek még árnyaltabbá. Az Országos Rabbiképző Intézetben igazán nagy mestereknél - példaképpen megemlítjük Róth Ernő, Kálmán Ödön, Scheiber Sándor nevét - tanult. Tőlük tudást kapott, s megértést. Elsajátította a pedagógia eszköztárát, a felelősségtudat, s az alkotás igénye lett legjellemzőbb emberi tulajdonsága. Mély istenhite átsegítette élete legnehezebb megpróbáltatásain. Egyetemünk kiadásában megjelent kötetének előszavából idézünk:

„Dr. Meron peszáchról szóló elmélkedésében leírja, hogy az 1945-ös széder este Bergen-Belsenben érte, ahol akkor őszinte hittel várták a peszách csodát, a felszabadulást. Járt tehát a halál árnyékában, így annál inkább megbecsüli az életet.”

Kongeniális hitvese, művelt, karizmatikus egyéniségű felesége, mai napig igazi társa. Gyermekai, unokái szeretetétől övezve alkot, ír, dolgozik ma is *Herzlián*.

³¹⁵ Elhangzott az OR-ZSE oktagonális termében, 2001-ben.

Nyolcvanadik születésnapjára rajongásig szeretett családja, az ünnepelt nevét viselő, önálló weblappal lepte meg.

A rabbi

Budapest IV. kerületében 1946-1950 között töltötte be a *rabbi* tisztségét. A mártírhálalt szenvedett Dr. Friedmann Dénes szószékét örökölte. A nemrégiben még 18.000 lelket számláló közösség nagyobb része mártírrá lett, csak egy kis töredék érte meg a felszabadulást. A mintegy 1.500-2.000 lelket számláló közösségben Meron újjászervezi a hitéletet, vigasztalja a gyászolókat, gyógyítja a sebeket. „Szabad Újpesti Zsidó Élet” címen felekezeti újságot indít. Még építi a *galutot*, de életszemlélete, világlátása *alijázásra* inspirálja. Cionista tevékenységéért az ÁVO a letartóztatására készül, ő azonban megszökik, s kalandos körülmények közepette érkezik meg álmai földjére: Izraelbe. Harminckét évvel később, látogatóban, visszatér Magyarországra. A Konzervatív Világszövetség *sáliáchjaként* a Rabbiképzőben - két évig - vendégprofesszorként tanított. A hallgatók csüngtek ajkán, amikor *Talmudot*, Szentírást magyarázott, vagy amikor a retorika rejtelmeibe vezette be diákjait. Órákat adott a Gödöllői Egyetemen, rovata volt a Magyar Rádióban, ahol „Szórakoztató Biblia” címmel 20 részes előadásorozatot tartott. Egyszer a Bolyai Katonai Akadémián 300 tiszt hallgatta az Izraelben élő, magyar ajkú *rabbi* tanítását. Nyolc évvel ezelőtt nagyünnepi szónoklatát élvezték a Dohány utcai zsinagógában, s két alkalommal is - 1996-ban és 2000-ben - a Debreceni Hitközségben.

Az izraeli pedagógus

1950-ben érkezett Izraelbe. Először egy *tel-avivi* gimnáziumban oktatott *Talmudot*, Szentírást és irodalmat. Két évvel később került *Bát Jámba*, megalapítva ott a - később országos hírűvé lett - helyi gimnáziumot, melynek harminckét évig állt az élén. Tanítványai mindenütt megtalálhatók az országban, több mint kétezer diák érettségizett igazgatása idején. Kiváló szellemi vezetőnek, koncepciózus intézményirányítónak tartották. *Bát Jám* városa díszpolgári címmel jutalmazta életművét. Hosszú volt az út szülővárosától, Szombathelytől *Bát Jámig*...

Munkásságának szerves része az informális oktatás. Korábban *Bát Jám*ban, majd elköltözése után *Herzlián* is Biblia-kört szervezett. Irányítója, szervezője, oktatója e kurzusoknak, melyekre az izraeli tudományos élet jeles tudósait és képviselőit is meghívta előadónak. Ma is tanít, érthető, hiszen ez a küldetése. Szinte nincs olyan jelentős város Izraelben, ahol ne terjesztette volna a Tant. A

gyermeki, ifjúi álom a modern Izraelben ölt testet. A Szentírás és a Misna ihlette modern héber nyelven beszél a több mint 100 országból hazatért népnek. A hagyomány szavának modernkori interpretációjával oltja a tudásra vágyók szomját.

A tudós

Doktori disszertációja: *„A zsidó vallás átélése gyermek és ifjú korban”*. Egyetemista kora óta folyamatosan publikál. Négy héber nyelvű kötete látott napvilágot. Lebilincselő módon értekezik a hetiszakaszokról. *„Befichá, ubilevávchá láászot...”* címmel biblikus tárgyú értékes gondolatait osztja meg az olvasóval. A nagy sikert aratott, *Talmudról* írott és a *„A világ népei és Izrael kapcsolata a Biblia tükrében”* című munkáit tankönyvként használják.

Évek óta a *Kol Jisráél* rádió magyar adásának tóra-kommentátora. Veretes magyarsággal elmondott, a klasszikus hagyományokat feltételező, de a modern kutatásokat is ötvöző magyarázatai heti rendszerességgel az Új Kelet hasábjain is napvilágot látnak. Megtiszteltetés e sorok írójának, hogy Meron professzor első magyar nyelvű könyvének, az ünnepek világát és a *párását hásávuákat* analizáló *„Az élő Biblia”*-nak szerkesztője lehetett. Kommentárjai igazi bestsellerré váltak. Egyetemünk honlapján - így a világhálón - állandóan olvashatók tömör, de annál gazdagabb gondolati tartalmat sugárzó írásai. Most gondozzuk legújabb, magyar nyelvű kötetét.

Scheiber Sándor a *„hálás tanítványok leghálásabbikának, a hűséges tanítványok leghűségesebbikének”* nevezte. 1948. október 31-én ő iktatta be az Újpesti zsinagógába. Mikor szeretettel és nagyrebecsüléssel köszöntjük Dr. Meron Menachemet 80. születésnapja alkalmából, hadd idézzük közös Mesterünk - immáron nyomtatásban is megjelent - egykori beiktató beszédéből:

„A Te buzdító munkád segítségével épült meg az Újpesti Hitközség új korszakának minden példamutató alkotása. Pasztorális tevékenységed kiterjed minden hívedre, a szószékről és az iskolában sűrűn hangzik vallásnevelő szavad. Haladj tovább az úton, világítsa be pályádat a kiválasztottaknak járó isteni ősfény, hogy sugarai távolabbi körökbe is behatolhassanak.”

Szolidaritás Izrael Államával³¹⁶

„Elmondjam-e sok átkunk, szenvedésünk?
Hisz ismeri az egész világ!
Ki tudja számát elmúlt sok csapásnak?
S a sok bajnak, mely nyomukba hág?”

Hájim Náchmán Bialik, a modernkori zsidó költészet kiemelkedő személyisége ihlette e gyönyörű szavakat, melyeket Patai József fordításában idéztem. Négy sor, egy-egy gondolat. A vers címe: A madárhoz.³¹⁷ Döbbenetes igazságot, kételkedést, félelmetes mélységet, napjaink igazságát is megfogalmazza a *bialiki* poézis.

Tegnap világszerte említettek egy fogalmat. Említettek és emlékeztek. *Jom hásoá vehágevurá*, a holocaust és a hősiesség napja. Izraelben egy percre megállt az élet, sziréna hasított a beszédes némaságba. Az autókból is kiszálltak az emberek, s csendben, összezárt szempillákkal emlékeztek. Néhány pillanatban összesűrűsödött az átél, vagy a megtanult történelem, amikor leszegzett fejjel, de egyenes gerinccel emlékeztek hatmillió európai, és hatszázezer magyar zsidóra, akiket megöltek a II. világháború poklában. A mártíriumra és a hősiességre való tegnapi emlékezés még élénken él a szívünkben a mai napon, az Izrael Állam melletti szolidaritás óráján. Riasztó párhuzamra asszociál a ma élő zsidó ember. Védtelen hozzátartozóinkat ölték akkor, és ártatlan polgári lakosok, testvéreink életét oltják ki ma.

חֹזֵק וְנִתְחַזַּק בְּעַד עַמּוֹנוֹ וּבְעַד עַרְי אֱלֹהֵינוּ³¹⁸

Hadd emlékeztessek néhány városnévre, ahol az utóbbi másfél év borzalmi kitérülhetetlen fájdalomt égettek szívünkbe. Néhány városról szeretnék szólni, s megosztani a jelenlévőkkel az asszociáció inspirálta gondolatokat.

Netánjá

אֵין עִם, אֹמֶה אוֹ עֵדָה בְּעוֹלָם, אֲשֶׁר נִלְחַם וְשָׁפַךְ אֶת דַּמּוֹ בְּמִשְׁךְ אֲלֵפִים שָׁנָה בְּעַד
הַחֲרוּת כְּמוֹ עַם יִשְׂרָאֵל³¹⁹

³¹⁶ Elhangzott 2002. április 10-én, a Herzl téren, Budapesten.

³¹⁷ אל הציפור

³¹⁸ Sámuel II. 10,12.

³¹⁹ דוד שמואל לוינגר: מעבודות להרות, 1993

„Nincs olyan nép, vagy nemzet a világon, amely az elmúlt kétezer esztendő alatt annyit harcolt volna, és ontotta volna véréát a szabadságért, mint Izrael népe.”

Nem is olyan régen volt a zsidó vallás egyik legfontosabb ünnepe: *peszách*. *Peszách* mindig gyönyörű, családi ünnep. Közösségi ünnep, amikor egyik vagyunk, együtt vagyunk valamennyien. Léleekben, érzelemben és gondolatban egyaránt. Izrael szívében, egyik dinamikusan fejlődő városában *Netánján*, is *széderre* készülődött, ugyanúgy, mint mindenütt Izraelben és szerte a világon, minden család. Megünnepelni az egyiptomi kivonulás napját, a *peszáchot*, a szabadság ünnepét. Minden esztendőben, ilyenkor a *széder* estén, közösen olvassuk a *Hággádát*. Ebből a könyvből idézek egy örök időszerűséggel bíró mondatot:

אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו...

„Minden nemzedékben felkeltek, támadtak ellenünk, hogy elpusztítsanak bennünket...”³²⁰

Sok-sok évszázaddal ezelőtt, fogalmazódott meg ez a keserű ténymegállapítást érzékeltető gondolat, de minden évben érezzük, hogy van napi aktualitása. Az a néhány család, aki *Netánja* egyik kedvelt szállodájába ment, hogy együtt ünnepelje a szabadságot, már nem mondhatta el ezt a mondatot. Mielőtt elkezdtek volna a *széder* estét, az értelmetlen gyilkos terror kioltotta az életüket. Többek között azokét is, akiknek magyar volt az anyanyelvük. E pillanatban meggyilkolt barátaimra is gondolok. Egyikük nemrégén Arany János versét idézte nekem:

Kél és száll a szél viharja,
Mint a tenger vésze,
Fájdalom a boldogságnak,
Egyik alkatrésze.
Az örömmek levegőjét,
Megtisztítja bánat,
A kizajlott búfelhőkön,
Szép szivárvány támad.³²¹

³²⁰ Idézet a *Hággádából*.

³²¹ Arany János: *Enyhülés*.

Netanjá, az egyik legszebb izraeli város neve. Annyit jelent: Isten adománya. Isten adományának ezt a helyét kísérelték meg megsemmisíteni a fundamentalista eszmeiség szellemében, a gyilkos terrorral.

Tel-Aviv

ראבוא אל-הגולה תל אביב...³²²

Tel-Aviv neve azért is kuriozitás a magyar zsidók számára, mert az az ember volt névadója, aki itt született és élt, a mai Zsidó Múzeum helyén egykoron állt házban, *Binjámin Zeév* Herzl, azaz Herzl Tivadar. *Tel-Aviv* az 1991-es iraki támadás alatt a „a megszakítás nélküli város”³²³ nevet kapta. A dinamizmus városa. Az egyetemké, a kultúráé, a kitarító szorgalmas dolgos munkáé. Olyan találkozási pont, ahol a különböző kultúrákból odaérkezett zsidók - és a város integráns részében a bibliai *Jaffoban* - arabok dolgoznak, építik a gazdaságot, színesítik a földközi-tengeri mozaikot. Ez az a város melynek kosárlabda csapata a legjobb lett tavaly Európában, melynek futballistái a kontinens legjobbjaival rivalizáltak.

Tel-Aviv a modernkori Izrael egyik szimbóluma. S a tenger által ölelt *Tel-Aviv* ismételten - immáron sokadszor - a gyilkos, örületes terror áldozata lett. Nem olyan régen felhőtlenül szórakozó fiatalok között robbant a bomba. Az öngyilkos fanatizmus terrorja ártatlan fiatalok életét követelte. S ismét bekövetkezett a fájdalmas temetés, amikor édesapa mondotta gyermekéért a *Káddist*. Megelégedettség és rémületet keltő izzás a megbízást adó palesztin terrorista vezér szemében. Azt sugallja: Dzsihád!

S a világ már nem „hallgat”, a világ ismét Izraelt vádolja. Ismert eszköz a történelem kezében. A bűnös az ártatlanság álcáiban tetszeleg, az áldozat pedig vádlottá lépzen. A gúnyos mosoly felerősödik, és torz vonássá változik szeptember 11-e manhattani arcán. Mintha azt mondaná: az ember igencsak feledékeny... Szelektív az emlékezete?

Haifa

בחיפה טובלנות זו לו רק סיממה. בחיפה הטובלנות היא דרך חיים³²⁴

Vajon ki ne ismerné, aki járta a Szentföldet. *Haifa* ott díszeleg a *Karmel* szívében. Ahol *Élijáhu* (Illés) legyőzte az „importált” idegen istenek hamis prófétáit, és helyreállította az igazi egy Isten hitét. *Haifán* békében éltek, hosszú, hosszú generációkon keresztül, keresztények, muzulmánok, drúzok,

³²² Jehezkiel 3,5.

³²³ עיר ללא הפסקה

³²⁴ עמרים מצנע, ראש העיר חיפה

cserkeszek és zsidók. Alig száz évvel ezelőtt egy szerényen meghúzódó halászfalu mindössze. Majd megépült kikötőjének karja itt ölelte magához a soá túlélőit. Ma már nemzetközileg jegyzett ipari, tudományos, szellemi centrum. Kecses lankái tetejét két csodálatos épületegyüttes koronázza. Az egyik a *Technion*, a másik a *Hajfa* Egyetem. Utóbbiban jómagam sok éven át tanítottam. Nem kérdezték ott soha, ki zsidó, ki muzulmán, ki keresztény, ki drúz. Csak tanítványok voltak, akiket szerettünk tanítani. Artisztikumra, tudományra, egyetemes és lokális kultúrára.

Néhány nappal ezelőtt ott a Földközi tenger partján, ismét tombolt a kámikáze terror. E csodálatos harmóniát árasztó városban, ahol ölelkezik a zöld tenger és a kék ég, legutóbb egy arab étteremben robbantottak a terroristák. Megszámlálhatatlan áldozat. Megint a gyilkos terror. Terror és terror mindenütt. Mintha nem kísértene már az elmúlt polgári esztendő szeptember havának 11-i átka. A new yorki szörnyű merénylet. Az ikertornyok és az álmok lerombolása. Mintha nem lenne összefüggés az események között. Ám a terror nem ismer határokat, a terror nem ismer országot.

Jeruzsálem

אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני. תדבק לשוני לחכי אם-לא אזכרכי אם-לא אעלה את-ירושלים על ראש שמחת³²⁵

Jeruzsálem a béke városa. Modern világvallások elindítója. Mindannyiunk számára szent helyekkel és emlékekkel. Ha *Tel-Aviv* Izrael szíve, akkor Jeruzsálem Izrael lelke. Jeruzsálem, a főváros, „a teljesség városa”³²⁶. A béke városa immáron már nemcsak álmainkban, reménységünkben.

1991 januárjában - pontosan emlékszem - ott voltam Jeruzsálem szívében, amikor több ezer kilométer távolságról Irakból lőtték a „Scud” rakétákat. Kiszolgáltatottan, halálfélelemmel ültünk egy kicsi szobában, s vártuk, mi lesz a sorsunk. A kiszolgáltatottság a legszörnyűbb érzések egyike. Izraelt akkor passzivitásra készítették. Akkor ehhez a magatartáshoz kellett a hősiesség és embert próbáló önuralom. A kiszolgáltatottság egyike a legszörnyűbb érzéseknek. Az egykori Szentélytől légvonalban nem messze, Jeruzsálemben is izzik a szörnyű Izrael-ellenes gyűlölet. Az emberek lassan nem mernek kimenni az utcára. Nem mernek beülni egy étterembe. Hogyan tovább? Mi lesz tovább? Lesz-e holnap?

³²⁵ Zsoltárok 137, 5-6.

³²⁶ עיר שלם

Jeruzsálem a béke városa volt, és reményeink szerint Jeruzsálem a béke városa lesz. A *Ben Jehuda* utcáról, a kávéházzról, a pizzériáról beszélek, azokról a helyekről, ahol már százával haltak meg zsidó testvéreink, ártatlan izraeli áldozatok, idősebbek és fiatalabbak, gyermekek és kisdedek, férfiak és nők. És persze a *Méá seárim* elleni merényletekről. Az *efráti*, a *gilo*i félelemkeltésről, a 21. század vallási fanatizmusába öltöztetett öngyilkos merénylőiről. E robbantások szétszakították az Isten képmására teremtett embert, s ez az újabb attak már-már nevétségessé váló naivításunkat is megrendítette. A remény csírája is elveszett? Már csak a *Hátikvá*, a remény himnusza maradt? A terror nem ismer népet, nemzetet, vallást, a terror nem ismer semmit. Csak gyűlöletet. Nekünk nem kell gyűlölet! Nekünk nem kell terror! Nekünk egy szó kell, amivel köszöntjük egymást: שלום - Béke!

Öt évig voltam ennek a mögöttünk magasodó zsinagógának, a Dohány templomnak a *rabbija*. Öt évig hirdettem itt vallásunk értékeit, a tolerancia zsidó aspektusait, az ima erejét, a megbékélést és a zsidó nép szolidaritását. Nagyon jól emlékezem 1989-ben, ebben a zsinagógában *jom háácmaút* napján, első alkalommal volt lehetőségünk elhelyezni az izraeli zászlót a magyar zászló mellett. Néhány nappal ezelőtt azt láttam, hogy az izraeli zászlót egy Izrael ellenes tüntetésen újból elégették. Félelmet kelt, amikor zászlókat égetnek. Félelmet kelt, amikor égetnek. Könyvet, *Tórá*t, kultúrát és - nagyon jól tudjuk mi valamennyien, magyarországi zsidók - embereket. Félelmet kelt, amikor történelmet meghamisítanak.

„Izrael elpusztult, írmaga sincs többé.” E sokak számára ma is fenyegető mondatot nem napjaink politikusa, nem a hősiesség álcájával kevélykedő terrorista mondta, hanem Merneptah fáraó több mint háromezer évvel ezelőtti győzelmi énekéből idéztem. S mégis, mindennek ellenére:

עם ישראל חי!
„Izrael él és élni fog!”

E szolidaritási demonstráció célja: kifejezni együttérzésünket Izrael népével. Mély aggodalommal és együttérzéssel, a jövőbe vetett hit óvatos reményével követjük a közel-keleti eseményeket. Legyen békessége mindenkinek! Izrael gyásza a mi gyászunk, fájdalma a mi fájdalmunk és reménysége a mi reménységünk is.

Támogatjuk Izrael heroikus küzdelmét, amelyet az egész művelt világ civilizációs és kulturális értékeinek megőrzéséért folytat a fundamentalizmus és a terroristák ellen.

Veszélyben érzi az országot, az egyetemes békét és a kultúrát. A fájdalom tengerét okozó alattomos terror a sok évszázados, évezredes zsidó, keresztény és muzulmán értékrend alappilléreit, a civilizált együttélés alapjait rendíti, rendítheti meg. Ez az erő a demagógiából építkezik, s az ártatlan életeket, életetek százait oltja ki.

אבינו שבשמים צור ישראל וגואלו!

„Mennybéli Atyánk, Izrael szirtje és Megváltója!

Áldd meg Izrael Államát, megváltásunk virágba borulásának elsejét, óvd-védd

meg az országot, s terjeszd ki rá a béke sátrát!”³²⁷

כי אם שישו וגילו עדי עד אשר אני בורא כי הנני בורא את ירושלם גילה ועמה

משוש

וגלתי בירושלם וששתי בעמי ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול זעקה ...

ובנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פרים

לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל כי כימי העץ ימי עמי ומעשה ידיהם יבלו

בחירי

„Hanem örvendeztetek és vigadjatok mindörökké azzal, amit teremtek (szól az Örökkévaló). Mert íme, én teremtem Jeruzsálemet vígsággá és népét örömmé.

És vigadok Jeruzsálemen, és örvendek népemen.

És nem hallik többé benne sírás hangja és jajkiáltás hangja (...)

Építenek házakat, és laknak bennük, ültetnek szőlőket, és eszik gyümölcsüket.

Nem azért ültetnek, hogy más egye munkájuk gyümölcsét.

Mert mint a fának napjai, olyanok az én népem napjai, és kezük munkáját elfogyasztják az én választottjaim.”³²⁸

³²⁷ Ima Izrael békéjéért. Részlet az imakönyvből.

³²⁸ Jesájá 65,18-19 és 21-22.

...Nyitottságot, befogadó készséget találtunk tanítványaink szívében...³²⁹

עיניך יביטו למטה לארץ ולבך למעלה
„Helyezd szemedet a földi valóságba,

lelkedet pedig emeld az Örökkévaló, a magasságok felé.”³³⁰

A 13. század közepén fogalmazta meg a korszak egyik legnagyobb tudósa, *rabbi Mose ben Nachmán*, azaz Nachmanidesz, vagy rövidítve: *RAMBAN*, az előbbi gondolatot. *RAMBAN* a középkor egyik legnagyobb szövegmagyarázója, aki például a *Tórához* és *Jób* könyvéhez is különböző értelmezéseket írt. Egyedi módon, leginkább az a kis írás ivódott bele a mindennapi tudatunkba, amely a *szidurban*, a mindennap használatos imakönyvekben található: „*RAMBAN* levele”. Az előbb citált mondatot *RAMBAN* írta távolba szakadt fiának, örök értékű tanításként.

Kedves Végzős Hallgatók!

Ezt a mondatot ajánlom szíves figyelmükbe. Erre tanítottuk önöket az elmúlt években, s minden törekvésünk arra irányult, hogy a transzcendentalitás láthatárát megismertessük, megszeretessük. *Tóra*-központú gondolkodás, s a modern tudományosság diszciplinái formálták azt az új világot, melybe - legjobb tudomásunk szerint - igyekeztünk bevezetni önöket. A köszönet szava minden egyes munkatársamnak, munkatársunknak, akik ha kellett az éjt is nappallá téve dolgoztak azért, hogy ez a folyamatában 125 éve működő, élő intézmény kiteljesedjék, hitében és tudásában elmélyüljön. Ha ennek a 125 esztendőnek, öt negyedévszázadnak a lényegét szeretném kifejezni, a *RAMBAN*-i két fogalom rajzolódik ki előttem:

עיניך יביטו למטה לארץ ולבך למעלה...

„...Helyezd szemedet a földi valóságba,

lelkedet pedig emeld az Örökkévaló, a magasságok felé.”

E helyütt is köszönöm az elmúlt négy évet, a közös munkát. Érzem, nagy lehetőség és adomány, hogy ennek az intézménynek a rektora lehettem. Hiszen ma egy teljességében akkreditált, hat szakkal, tanszékkal, nemzetközi akkreditációs vizsgálaton átesett doktori iskolával, modern könyvtárral,

³²⁹ Elhangzott az OR-ZSE ünnepélyes tanévzáró Egyetemi Tanácsi ülésén, 2002. júniusában.

³³⁰ איגרת הרמב"ן

módszertani kabinettel, nyelvi lektorátussal, naprakész honlappal, önálló publikációs tevékenységgel rendelkező intézmény segíti a magyarországi zsidóság, életét.

Vallástudományi egyetemünk hitünk tanításait, a zsidó vallástudomány ezer mozaikját tanítja az arra szomjazóknak. Hatása a magyar zsidó közösségi életben egyre jobban kitapintható. Oktatói- és tudományos munkánkban választ keresünk korunk szellemi kihívásaira. A történelmi kataklizmák és sorsfordulók okozta demográfiai robbanás közepette az istenhitet, az Örökkévaló szavát hirdettük. A zsidó hagyományt, Izrael népe és közössége iránti szeretetet és szolidaritást kínáltuk és kínáljuk feleletként. A régió e zsidó vallási központjában a 21. század technikai és szellemi elvárásainak tett eleget az a 99 hallgató, akik az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemen az elmúlt négy évben diplomát kaptak. *Rabbik*, judaisztika tanárok, szociális munkások, liturgiátörténet előadók és művelődéstörténészek. Óriási munkával és energiával próbáltunk adni, és nagyon nagy örömeinkre szolgált, hogy nyitottságot, befogadó készséget találtunk tanítványaink szívében. Hallgatóink és tanáraink érezték a „spiritus localis”-t, a hely szellemét, amely familiáris volt, s a zsidó közösség iránt elkötelezett, örököse a magyarországi neológ zsidóság klasszikus hagyományának.

Mi az, amit ilyenkor befejezésképpen kívánni lehet önöknek, nektek? Holnap délelőtt a hetiszakaszbán, *párását Pinhászbán* olvassuk e mondatot:

הנני נתן לו את בריתי שלום

„Íme neki adom szövetségemet, a békét.”³³¹

Belső és külső béke, nincs amit a zsidó ember jobban kíván magának, a zsidóságnak, Izrael összességének, Izrael Államának, s az egész világnak. Bevezető gondolatom Nachmanidészről szól. Nachmanidésszel szeretném zárni is.

מעשה אבות סימן לבנים

„Az atyák, az elődök cselekedete példa lesz az utódok számára.”

Mi, az elődök tettét, cselekedetét, szorgalmát tiszteljük, megbecsüljük, és példának tartjuk. Ennek szellemében tanítottuk a gondjainkra bízottakat és ennek szellemében szeretnénk nevelni az elkövetkezendő időkben is. Ez a jel, ez a jelkép aranyozza be azoknak a pályáját, akik most indulnak el hivatásuk teljesítésére. A liturgiátörténet előadókét és a művelődéstörténet szakosokét,

³³¹ M. IV. 25,12.

akik ebben az évben első alkalommal, immár az akkreditált egyetemen kapják diplomájukat, és a szociális munkásokét, illetve a judaisztika tanárokét, akiknek a diploma átadási hagyománya, immár több mint tíz évre vezethető vissza.

Kívánom szívem mélyéről, hogy legyen sok-sok öröm és boldogság pályájukon, amit többen már el is kezdtek, többek között Budapesten, Szegeden, Miskolcon, Debrecenben, Székesfehérváron, Vácon, Szolnokon, Kaposvárott, s határon kívül is. A továbbiakban is sok-sok öröm és boldogság övezzék munkájukat.

שאו ידכם קדש וברכו את ה', יברכה ה' מציון עשה שמים וארץ
„Emeljétek kezeteket a Szentély felé és áldjátok az Örökkévalót! Áldjon meg
benneteket Cionból az Örökkévaló, alkotója az égnek, s földnek!”³³²

³³² Zsoltárok 134,2

„Ne dobj el, ha megöregszem...”³³³

A zsidó irodalom egyik legfontosabb, s ma egyre aktuálisabb munkája az úgynevezett: „*Misná brurá*”. A zsidó kodifikációs irodalomhoz, a *Sulchán áruchnak* az *Orách chájim* című részének a legmodernebb kompendiumos változata. A *mázkir* tanításának megadása előtt ebből idéznék egy mondatot. A fejezetcím:

הדלקת הנרות ביום הכיפורים

Illik, hogy az ünnep beköszöntése előtt gyertyát gyűjtsünk az ünnep tiszteletére és még valamiért ...

Az imént említett kötetben olvassuk, hogy *Rabbi Mose Iszerlesz*³³⁴, akit úgy ismer a zsidó hagyomány, hogy *REMÁ*, a *Mehábérhez*³³⁵ fűzött kommentárjában írja:

ונוהגים שכל איש גדול או קטן – עושין לו נר לסימן טוב. ועכשיו אין עושין נר רק לנשוי, ולאיש ולא לאשה

וגם עושין נר נשמה לאביו ולאמו שמתו, או לאחד מהם שמת, וכן נכון, וכן כתבו מקצת רבוותא. וזהו תקון להנשמה, דנשמה מקרי „נר” כדכתיב „נר ה' נשמת אדם”.

וגם המתים צריכים כפרה, כדאיתא בספרי

„Elfogadott szokás, hogy minden ember előkészít magának egy megfelelő gyertyát, azoknak az emlékére, akik elhunytak. Az édesapa, az édesanya, hozzátesszük a hitves, testvér, rokon - s ne adja az Ég! - a gyermek emlékére, aki az öröklétbe távozott.”³³⁶

Mázkir óráján azokra gondolunk, akik nem lehetnek velünk. Erre kötelez bennünket a zsidó hagyomány, a jóézés, az emberség, a belső hevület és az elhunytak iránti kegyelet.

A „nagyünnepi” liturgiának varázslatos mondata bekerült a modernkori zsidóság köztudatába, melynek forrása a Zsoltárok könyvében található:

אל תשליכני לעת זקנה ככלות כחי אל תעזבני

³³³ Elhangzott 2002-ben, jom kipur mázkirján a Debreceni zsinagógában.

A címben lévő idézet: Zsoltárok 71,9.

³³⁴ Rabbi Mose Iszerlesz (1520-1572) kodifikátor, iskolafof, filozófus. Lengyelországban született, már 13 éves korában rabbidiplomát szerzett.

³³⁵ Rabbi Jozsef Káro (1488-1575), a zsidóság egyik legnagyobb tudósa, szerkesztője (Mechábér) a *Sulchán áruchnak*.

³³⁶ שו”ע, או”ח: סימן תר”י, סעיף ד”

„Ne dobj el engem, ha megöregszem, és ha gyengül az erőm, állj ott
mellettem!”³³⁷

Ne dobj el engem, ha megöregszem ... Drámai mondat.

Hogy kerül zsidó liturgiába ez a mély indíttatású, örök időszerűséget tartalmazó mondat?

Hálát kell adnunk az Örökkévalónak, hogy a mi köreinkben nagy jelentősége van a szülő iránti tiszteletnek és kegyeletnek. A mi közösségeinkben az anya és apa iránti szeretet között nincs különbség. E korszak egyik legnagyobb kérdése: apák és fiúk problematikája. Generációs kérdés. Másképpen élnek a gyerekeink, mint mi. Másképpen látják a világot, másképpen gondolkodnak a világról, s mi szülők, nagyszülők megmondjuk nekik, hogy mi a „helyes”. Ők kedves mosollyal kérdezik vissza: Nektek nem ugyanezt mondták szüeleitek?

A generációs probléma mindig is megvolt, szinte folytatólagosan. A mi közép-kelet-európai millióinkben azonban közbeszólt a történelem, a *soá*, a holocaust, amikor is hatmillió zsidót, ezen belül hatszáz ezer magyarországi zsidót megöltek. A családokon belül megszűnt a generációk „harca”, hiszen egész nemzedékek váltak a gázkamrák martalékaivá.

A holocaust tagadói nem hiszik. Úgy tartják, nem igaz. Mi azonban tudjuk, hogy szerte az országban és itt e városban is nevekkel teli emlékművek tanúskodnak a történelem szégyenéről. A külvilágnak talán történelem, nekünk fájó valóság. Mindegyik név – egy ember. Akit meggyilkoltak, s aki után nem maradt senki.

Ebben az évben egyetemünk - az OR-ZSE - kegyeleti utat szervezett hallgatóinak Auschwitzba. Történelmi tanulmányaikból és a családi elbeszélésekből tudták, hova is mennek, de amikor ott álltak a krematóriumoknál és hozzáértek falához, az egyik diákom azt mondta:

„Rektor úr! Életemben először láttam sírni a falat. Ez a fal könnyeket hullajtott. Akkor éreztem meg, hogy itt pusztultak el az én felmenőim. És láttam a kemencéket, amelyeket úgy mutattak be, mint múzeumi tárgyakat. Nekünk nem azok.”

Az elmúlt évtizedekben kialakult egy nagyon szép szokás. Középkorok kora, a világ különböző tájain élő zsidó gyerekeket kegyeleti útra visznek el Auschwitzba, ahonnan gyalog átmennek Birkenaubá. Ugyanazon az úton, amelyet mártírjaink is végigjártak. Lengyelországból azonban nem

³³⁷ Zsoltárok 71,9.

hazamennek, hanem Jeruzsálembe. A „March of the Living” túra során a múltból a jelenbe, a „jövőbe” mennek. Az egyik oldalon a többmillió zsidó pusztulás nyomai, a másikon több millió zsidó újjászületésének bizonyítékai. *Jom kipur* napján, amikor elmondjuk az *Ál táslihénu* imát, azokra gondolunk, akiket csak lelkünkben őrizhetünk. A kommentárirodalom azt kérdezi, mit tegyen az az ember, akinek már nincsenek szülei, nincsenek hozzátartozói?

טוב לנשק ידי אמו בליל שבת

„Érdemes megcsókolni az édesanya kezét sábát este.”³³⁸

Fizikailag vagy lélekben? Kinek mi adatik meg. Mert eltávolodhatnak ők tőlünk, de a szívünkben, a lelkünkben ott élnek tovább. Ők, akiktől az életet kaptuk. Ők, akik társaink voltak, s ők, akiket elrabolt a XX. század traumája, a holocaust. Most fohászunk azokért szől, akik már nem lehetnek velünk.

Jizkor...

³³⁸ Lásd: <http://www.couscous.co.il/tarbot/default.asp?id=24&mnu=24>

Régi célok – új kihívások³³⁹

(125 éves az Országos Rabbiképző Intézet)

הִדְיוּ אֶת הָאֲבָנִים מֵעֵרְמוֹת הָעֶפֶר
„Vajon életre lehet e keltetni a köveket a föld porából”³⁴⁰

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Barátaim!

Egy polgári éve, hogy a 125 éves Rabbiszeminárium ünneplését megkezdtük.³⁴¹ Különböző formában nyert kifejezést ez a „szellemi folyamat”. Részint publikációkban, könyvek, tanulmányok formájában, részint egy korábbi, a Debreceni Zsidó Hitközséggel közösen tartott tavaszi konferencián³⁴², vidéki és budapesti eseményeken, a hazai, az izraeli és a külföldi médiában. Minden eseményen igyekeztünk bemutatni Intézményünk öt negyed századának történetét. Ennek az emlékező esztendőnek utolsó állomása ez a mai és holnapi nap, amikor is tudományos ülésszakkal adózunk az elődök nagyságának, emlékének, és azoknak, akik még Isten kegyelméből velünk vannak és közösen, együttesen építeni óhajtják Egyetemünk jelenét, illetve jövőjét.

³³⁹ Elhangzott a „Zsidó oktatás, nevelés – 125 éves az Országos Rabbiképző Intézet” című „A Magyar Tudomány Napja 2002” konferencián, az OR-ZSE-n.

³⁴⁰ Nehemia 3,34.

³⁴¹ Intézményünk történetéről lásd:

Bánóczy József: Az Országos Rabbiképző Intézet első évtizedének története. Budapest, 1887.

Schill Salamon: A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet története. Budapest, 1896.

Blau Lajos: Adalékok a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet történetéhez. Budapest, 1917.

Dr. Blau Lajos és Dr. Klein Miksa: Emlékkönyv a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet 50 éves jubileumára I. kötet. Budapest, 1927.

Wertheimer Adolf, Guttmann Mihály, Löwinger Sámuel és Guttmann Henrik: A Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet hatvanéves jubileuma. Budapest, 1937.

Dr. Löwinger Sámuel: Rabbiképzőnk hetvenedik évfordulója. In: Az ORE Értesítője, Dr. Kálmán Ödön és Dr. Löwinger Sámuel közreműködésével szerkesztetik: Dr. Hahn István és Dr. Scheiber Sándor, Budapest.

The Rabbinical Seminary of Budapest 1877-1977. A Centennial Volume, Edited by Moshe Carmilly-Weinberger.

„Tanítás az élet kapuja „Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából. Budapest, 1999. Főszerkesztő: Schweitzer József. Szerkesztik: Gábor György, Hajnal Piroska, Schweitzer Gábor.

³⁴² Testvéreinket keressük. Zsidó Hitközségek IV. Nemzetközi Tanácskozása. Debrecen, 2002. Szerkeszti: Halmos Sándor. pp. 33-39.

Több napja gondolkodom azon, hogy milyen mottót lehetne választani a zsidó hagyományból, amely üzenet értékű ezen a 125 éves évfordulón? Az idézet, amelyet a Szentírásban, a kimeríthetetlen mélységű tengerben találtam, *Nehemia* könyvének egy mondata:

הִיָּחִיו אֶת הָאֲבֵנִים מֵעֲרֻמוֹת הָעֵפֶר וְהֵמָּה שְׂרֻפּוֹת

„Vajon életre lehet-e kelteni a köveket a föld porából?”³⁴³

Ez az a kérdés, amelyet több évtizeddel ezelőtt a *soá* megpróbáltatásai után közvetlenül, a mi nagynevű, áldott emlékű elődeink feltettek. Lehetséges-e a *soá* után Magyarországon Rabbiképzőt, vagy zsidó egyetemet építeni?

Több előadáson hallották már ma itt e teremben: ez a ház gyűjtőhely volt, 1944. március 19-e után néhány nappal, itt gyűjtötték össze a budapesti zsidók egy jelentős részét, így több százan-ezren erről a helyről mentek a haláltáborok felé.³⁴⁴

A Rabbiképző 1946-os évkönyvében a korszak egy kiváló személyisége, Dr. Róth Ernő aposztrofálja e nagyszerű embereket, a „mártírokká lett papoknak” emlékét.³⁴⁵

„Nyolcvankilenc az áldozatok száma, pontosan annyi, mint a ragadozó madár nevének számértéke. Ragadozó madár van a német címerben is, és sajnos a szimbólumot igazolták a tények. Ahol megjelent a ragadozó madarat ábrázoló zászló, a szimbólum megelevenedett és lecsapott áldozatára.”³⁴⁶

Igen, ez egy történelmi hely. Ezért szeretnénk lent a pincében megfelelő emlékhelyet kialakítani azoknak az emlékére, akik a legdrágábbat: életüket adták a zsidóságért; és azoknak, akik e helyről tudományukkal, hitükkel, vallásosságukkal behálózták az egész úgynevezett neológ zsidó világot, fővárosi és vidéki hitközségeket, rabbiképzőket, és egyetemeket egyaránt. Munkásságuk domináns módon formálta a 20. század szellemi arculatát.

A MARADÉK

הֲלֵא זֶה אֹד מוֹצֵל מֵאֵשׁ

„Ez nem más, mint a tűzből megmentett maradék.”³⁴⁷

³⁴³ Nehemia 3,34.

³⁴⁴ Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon*. Budapest, 2002. p. 93.

³⁴⁵ Országos Rabbiképző Intézet 1946. évi évkönyve. p. 4.

³⁴⁶ Az Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1943/44 és az 1945/46 tanévről. Szerkesztette: Lőwinger Sámuel igazgató. Budapest, 1946. p.42.

³⁴⁷ Zecharja 3,2.

A tűzből megmentett maradék, s e nagy nemzedék utódai próbáltak és próbálnak folytatói lenni a zseniális emberekből álló generációknak. Helyzetük, helyzetünk nem könnyű, nem egyszerű. Mintegy három évtizeddel ezelőtt, amikor *rabbi* vizsgát tettem ebben az Intézményben, áldott emlékű mesterünk: Scheiber Sándor, azt mondta nekem, hogy Szegedre kell mennem *rabbinak*.³⁴⁸

Hatalmas megtiszteltetés és egyben hatalmas kihívás. Felállni arra a szószékre, amelyen egykoron Lów Immánuel prédikált.³⁴⁹ Beleülni abba a *rabbi* székbe, amelyben a háború utáni magyar *rabbikar* egyik - fiatalon meghalt - zseniális *főrabbi*ja, Schindler József ült.³⁵⁰ Hatalmas feladat. Meginogtam, szabad-e vállalni ezt? Végül is Scheiber szavában bízva, megkezdtem *rabbini*kus pályámat Szegeden.

Egy olyan közösség volt Szegeden, amely két monumentális zsinagógával rendelkezett. Az egyik az 1840-es években épített úgynevezett Öregtemplom; a másik a pont most centenáriumát ünneplő Új zsinagóga, a Lów által megálmodott templom, a világ talán építészetileg³⁵¹ egyik legszebb zsinagógája, melyet 1903-ban avattak fel.³⁵² A zsinagógát körülölelte az a botanikus kert, amelyet Lów ültetett, ahogy ezt ő megálmodta a Flora und Mineralien der Juden-ban.³⁵³ Szemben a zsinagógával ott magasodott a közösség kultúrháza, benne téli imaterem és egy kisebb imaház, ahol reggel és este *minjá*nnal imádkoztak. Reggel és este. Egy Makóról elszármazott, szorgalmas, kedves hangú kántora: Klein Márton; nagyfelkészültségű *samesza*; főállású orgonistája és 12 tagból álló kórusa volt a közösségnek. Minden péntek este és szombaton a kórus énekelt. Ugyanott a szegedi

³⁴⁸ Beszéd Schöner Alfréd beiktatásán Szegeden. In: Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek. Múlt és Jövő, Bp., 1994. p. 211.

³⁴⁹ Hidvégi Máté: Nézd, a tenyeremre rajzoltalak. Emlékezés Lów Immánuelre. In: Tenyeremre rajzoltalak. Bp., 1998.

A Lów Immánuelre vonatkozó összegyűjtött irodalomról, lásd: i. m. pp. 38-42.

³⁵⁰ Dr. Schindler József, Budapesten született 1938. VI. 8-án. Rabbi diplomáját 1943-ban szerezte, ugyanabban az évben Kecskemétre került. 1950-1962 között Szeged főrabbija. 1962-ben elhunyt. Halála után özvegye és fia alijázott, jelenleg Holonban élnek.

³⁵¹ Baumhorn Lipót tervei alapján épült.

³⁵² „Baumhorn Lipót zsinagógaépítő” címmel építészettörténeti kiállítás a Zsidó Múzeumban.

<http://www.zsidohitkozseg.hu/mazsihisz/hitkozsegek>

³⁵³ Móra Ferenc: Pálmák és pályák. In: Világ 16(99), 1925.

közösség fenntartott egy önálló szociális otthon, állandó orvossal és nővérrel.

A *rabbi* és a kántor akkor és ott, nagyon szép szolgálati lakást kapott. A fiatal *rabbi*, akinek e megiszteltetés jutott osztályrészül, elmondhatta magáról, hogy nemcsak Szegednek a *rabbija*, hanem az ún. Alföldi Izraelita Község Kerületnek is. Így hívták ezt a részt, amelyhez 12 város tartozott. Nem is akármilyenek, hogy csak néhányat említsek meg: Kecskemét, Kiskunhalas³⁵⁴, Kiskunfélegyháza, Békéscsaba, Szentes, Baja, Jánoshalma, Hódmezővásárhely, Makó és hadd ne mondjam tovább, csak ami hirtelen eszembe jut. Ebben a struktúrában kellett helytállnia, „szolgálnia”, az akkori *rabbinak*. Azóta sok minden megváltozott, mindenek előtt közbeszólt a történelem. Felnőtt egy, talán két generáció. Elmentek a nagyok, elmentek a legnagyobbak, és mi álltunk oda a helyükre, hogy megpróbáljuk folytatni, amit ők elkezdtek, de immár átalakult feltételek mellett. Az új kihívásokkal teli, megváltozott körülmények jelentős mértékben átalakítják stratégiánkat. Ennek ellenére igyekszünk az általuk kijelölt úton haladni.³⁵⁵

Mit vár el a mai kor zsidó közössége a *rabbijától*? Elvárja, hogy a hagyományos stúdiómban jártas, de ugyanakkor világi felkészültséggel is rendelkező, több nyelven - többek között angolul és héberül - beszélő ember legyen. Joggal várja, hogy ha szükségeltetik, legyen *sliách cibur*, a közösség előimádkozója. Budapesten is igaz ez, és még inkább vidéken. Manapság egyre kevesebb a kántor, egyre kevesebb az igazi *sliách cibur*, mert elsodorta őket a történelem, mert közbeszólt az elmúlt évtizedek történelme. Elvárja és joggal várja el, hogy a fiatal *rabbi* legyen kiváló tóraolvasó. Még a mi

³⁵⁴ Legyen világosság. Emlékkönyv a Kiskunhalasi Izraelita Hitközség 150. évfordulójára. Kiskunhalas, 2001. Szerkesztette: Szakál Aurél.

³⁵⁵ Dr. Blau Lajos: A rabbiság történeti jelentősége.

In: Magyar Zsidó Szemle, Budapest, 1924.

Dr. Löwinger Sámuel: A modern rabbiképzés új problémája.

In: ORE Értesítő, Bp. 1946.

Schweitzer József: Az Országos Rabbiképző Intézet teológiai és halachikus irányáról. In: „A tanítás az élet kapuja”. Tanulmányok az Országos Rabbiképző Intézet fennállásának 120. évfordulója alkalmából. Főszerkesztő: Schweitzer József. Szerkeszti: Gábor György, Hajnal Piroska, Schweitzer Gábor. OFH, 1999.

Schöner Alfréd: A papi szolgálat alapjai az Ószövetségben és a mai zsidóság gyakorlatában. In: Mérlegen a lelkész. Gyülekezetpedagógiai Füzetek (A kötet az Evangélikus Hittudományi Egyetemen megrendezett országos tudományos konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza) Budapest, 2000. pp.80-84.

időnkben, minden közösségnek saját *tóra*olvasója volt. De ma már *tóra*olvasóink is alig vannak. Elhunytak, vagy eltávoztak. Elvárja, hogy legyen jó szívű, értsen az emberek nyelvén, érezzen rá a problémákra, hogy legyen Ember. Érdekelje a modern tudomány, a modern vallástudomány, az összehasonlító vallástudomány, legyen jártas az „*oikumené*” gondolatában, és bírjon problémamegoldó képességgel.

Mi az, amivel az én generációm, és mi az, amivel a nálam egy generációval idősebb nemzedékhez tartozók rendelkeznek? Családi neveltetéssel. Mindannyian otthon a családi házban tanultuk meg a zsidó élet alapképét, alapfogalmát: *sábát, micvá, sábát suvá, szeudá slisit, birkát hámaزون* stb., mert ebben nőttünk fel. De ez a tudás nem adatott meg már a mi generációnk által nevelt fiatalok számára, mert közbe jött a történelem. Ők már nem jártak *chéderbe*, mert *chéder*ek már nincsenek, nem járhattak *jesivákba*, mert hosszú, hosszú évtizedeken keresztül nem volt *jesiva*. Valamikor a 60-as évek legelején mi még jártunk *jesivába*, 1961-ben még működött, 1962-ben már nem.³⁵⁶

A háború előtt a Rabbiképzőnek volt alsó- és felső tagozata. Tíz évet tanultak itt a hallgatók.³⁵⁷ Ma 18 éves korban jönnek hozzánk a hallgatók, nagyjából szerény előképzettséggel. Nem olyan régen a Magyar Akkreditációs Bizottság egy fontos és figyelemreméltó levélben tájékoztatott, hogy Intézményünk 7 évig, (6+1) tanítja a *rabbi* jelölteket, és a figyelmünkbe ajánlja az állami törvényeket, amely szerint ez a hét év nagyon sok. Tehát nekünk ezt is valami módon, csökkenteni kellene. A mai világban - előképzettség nélkül - 7 év alatt kell megtanítani azt, amit a háború előtt vallási, neveltetéssel, plusz *chéderrel*, plusz *jesivával*, tízévi szemináriumi tanulással sajátítottak el a hallgatók. S ők, a maiak is megtanulják. Küldetéstudatuk meghatározó, hivatástudatuk lenyűgöző.

ÉPÍTENI ÉS ÜLTETNI

לבנות ולנטוע
„Építeni, és ültetni”?

Hogyan próbáljuk az új helyzetben orvosolni e kettősséget. Szörnyű állapotban lévő könyvtárunkat az elmúlt években igen kemény munkával

³⁵⁶ A világitótoronyból Ninivébe látni. Kőbányai János interjúja Schöner Alfréd-dal.

In: Múlt és Jövő (12), Budapest, 2000-2. pp. 9-20.

³⁵⁷ The Rabbinical Seminary of Budapest 1877-1977. A Centennial Volume, edited by Moshe Carmilly Weinberger.

próbáltuk reaktivizálni, újjá éleszteni. Ez a folyamat megindult és a továbbiakban kiszélesedik. Audiovizuális gyűjteményt hoztunk létre - először az Intézmény történetében - és próbálunk mindent megörökíteni, ami audiovizuális szempontból megörökíthető. Próbáljuk a könyvtár és a tanszéki könyvtárak részére megvásárolni a hagyományos formákat, a Gutenberg-galaxist gazdagítani, valamint megszerezni azokat a CD lemezeket, amelyek hatalmas konglomerátumokat tartalmaznak. Példaképpen megemlítem: pár hónappal ezelőtt megszereztük az ún. Soncino *Talmud*-ot. Ez egyetlen CD lemez, amelyen rajta van a teljes *Tánách*, *RÁSI* kommentár, Babilóniai *Talmud*, Jeruzsálemi *Talmud*, Maimonidész (*RÁMBÁM*) teljes munkássága, a Babilóniai *Talmud* angol fordítása és mellette a *midrások*, valamint a *Toszefta*. Ez már egy olyan új kihívás, amellyel szembe kell nézni a technikai életben. Azaz a *rabbijelöltet*, a tanárjelöltet, a kántorjelöltet, a judaisztika szakos hallgatót, a szociális munkást, a művelődéstörténet hallgatót meg kell tanítani, meg kell ismertetni az ilyen új jellegű technikai kihívásokkal, illetve lehetőségekkel is. A technika forradalmát a hagyomány szolgálatába kell állítani, ez megkerülhetetlen feladat. Az ún. „konferencia-közvetítéssel” a világ bármelyik táján leadott előadás, ugyanazon időben az OR-ZSE-n is élvezhető. A technikai értelemben használt „távolság” fogalma megszűnt. A skolasztikus tudást az inter-, trans- és multidiszciplinalitás egészíti ki. Honlapunkat³⁵⁸ évente több tízezer látogató keresi fel öt földrészről, több tucat országban. Rovataink: Hitélet, Tudomány, Könyvajánló, *Dvár Torá*, Izrael és a Világ hírei. A Hírek-ből vallási, vallástudományos, kulturális kapcsolatainkról kaphat betekintést az olvasó. A közeljövőben megjelenő elektronikus Évkönyvünk az elmúlt évek minden kutatási eredményét, eseményét, publikációját tartalmazni fogja majd.

Feltétlenül megemlítendő - mivel nem volt eddig -, hogy létre kellett hoznunk a Szervezeti- és Működési Szabályzatot, a Tanulmányi- és Vizsgaszabályzatot, s az egyetemi akkreditációhoz elengedhetetlen összes dolgot. Alapítottunk szakokat, amelyek sok-sok nehézséggel, de működnek. Alapítottunk tanszékeket: Liturgia tanszéket, Zsidó művelődéstörténet tanszéket, Szentírás- és Talmudtudományi tanszéket, Neveléstudományi és szociális

³⁵⁸ www.rabbi.hu

munka tanszéket, Történelem és vallásbölcselet tanszéket, valamint Nyelvi lektorátust.

Elkészítettük több mint 100 tantárgy tantervét, akadémiai reformot hajtottunk végre, tantervi hálót készítettünk minden szakra. Hézagpótló munkákat publikáltunk, diákfolyóiratot, tudományos folyóiratot indítottunk stb.³⁵⁹

Mindez olyan elméleti alapvetés, amely meghatározta, és hosszú időre meghatározta Egyetemünk működését. Az OR-ZSE, azaz az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem elsődleges feladata olyan magasan kvalifikált vallási szakemberek: *rabbik*, kántorok, judaisztika tanárok, liturgiátörténet előadók, zsidó művelődéstörténet előadók, szociális munkások képzése, akik a 21. századi kihívásokra tudnak válaszolni, és a közösséget szolgálják.

Pár nappal ezelőtt hallgatóinknak a *Talmud: Sábbat* traktátusának 88b oldaláról tanítottam egy történetet, amely így kezdődik:

בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך רבונו של עולם מה לילוד אשה בינינו

„Amikor fölment Mózes a magasságokba, ahol a szolgálatban lévő angyalok panaszt tettek a Világ Alkotója előtt és azt mondták: Mit keres ez az ember itt közöttünk, hiszen húsból-vérből teremtett ember? Mit akarhat ott a *Szináj* magaslatán?”

A kérdés többek között így fogalmazódott meg:

תורה למה תהא לכם

„Mondjátok, minek nektek a *Tóra*?”

Ezt az idézetet választottam befejezésül. S felteszem a kérdést: „Miért kell a *Tóra*?” Önöknek, nektek? A választ egy szóban szeretném megfogalmazni, és e szót egy kiváló magyar származású, ma a *Bár Ilán* Egyetem Szentírás tanszékén tanító professzortól kölcsönzöm, aki nem olyan régen a következő címmel publikálta a szerkesztésében megjelent dolgozatokat:

המשך

Folytatólagosság.³⁶⁰

Folytatólagosság!

³⁵⁹ Lásd megjelent kiadványaink: <http://www.rabbi.hu/>

³⁶⁰ המשך - Folytatólagosság. A magyarországi fiatal zsidó vezetők kézikönyve. Kiadja: Pámaliya Intézet és a Cionista Világszövetség „Á Dor Hemséch” - „A követő nemzedék” szekció. Jeruzsálem, 1992.

Tanítom a gondjaimra bízottakat, amíg a jó Isten élni enged. Vagy ahogy Babits mondta: „Amíg a ninivei és földi hatalmak hagyják, hogy beszéljek és meg ne haljak”³⁶¹, amíg módom lesz rá, változatlanul ezt a gondolatot szeretném folytatni, átadni. A folytatólagosságot, a tradíció megőrzését.

125 éve ez az Intézet a *jirát sámájim*³⁶² szellemében végezte áldásos tevékenységét, hiszem, hogy az elkövetkezendő 125 esztendőben is ezt fogja tenni. Hívó emberként és *rabbiként* egy nagyon nagy munka terhe alatt, óriások árnyékában, szabadjon egy áldással befejeznem:

ברוך אתה ... שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה

„Legyen áldott az Örökkévaló, aki életben tartott, s engedte, hogy megérjük ezt a mai napot!

³⁶¹ Babits Mihály: Jónás imája. Babits Mihály összegyűjtött versei. 3. jav. kiadás. Bp, 1999. p. 458.

³⁶² יראת שמים

Ádám Emil karnagy emléke³⁶³

1967-et írtuk. A Rabbiképző zsúfolásig teli zsinagógájának *mizrách* ülésének első sorában a korszak egyik legnagyobb zsidó egyénisége: Scheiber Sándor ült. Szemüvegét homlokára-fejére húzva áhítattal merült az előtte lévő könyvre. A *szidurból* Isten felé szárnyalt fohásza, az előtte lévő naprakész zsidó irodalomból az istentiszteletet követő *kidusra* készült. Akkor már rekedtes hangján, ha megszólalt, áhítattal telítődött körülötte az ódon levegő.

Mellette az intézet igazgatóhelyettese, a XX. századi magyarországi polgári filozófiatörténet egyik legnagyobb alakja, az akkori idők meg nem értett tudósa, a legendás hírű tudományos értékeket magába foglaló IMIT Évkönyvek egyik legtekintélyesebb főszerkesztője, Szemere Samu ült. Derűs tekintete mindig a frigszekrény irányába szegeződött, és szinte alig látszott rajta, hogy a *soá* éveiben a legdrágábbat, egyetlen fiát is elveszítette.

Richtmann Mózes ült a harmadik helyen, a Dohány utcai zsinagóga egykori másod*rabbija*, a meg nem értett lángész, a mephistói mosolyba burkolódzó, szentéletű ember. A neológ zsidóság különböző színárnyalataiba hajló manírjait az Akácfa utca 22. szám alatti ortodox zsinagóga ódon falai között, a pislákoló félhomályban, az akkor már öregedő ortodox zsidók társaságában a lelke mélyéről mindig feltörő *kávóneval*, áhítattal oldotta fel.

Dr. Csillag, a híres szemész ült mellette, aki nem csak orvosként, hanem a magyar orvostudományban betöltött szerepével is kivívta helyét a legnagyobbak között. Fontosnak érezte, hogy kutatómunkájának egyik témája a Magyarországon egykoron élt zsidó szemészek életrajzának megírása legyen. Hadd ne mondjam tovább, kik ültek még mellettük, mögöttük.

Mégis megemlítenék valakit. Feleki Rezsőt! Szárnyaló bariton hangja, a klasszikus és a *cházánut* zeneművészetben való jártassága, szálfa termete, fiatalokat megszágyenyítő huncut mosolya, briliáns humora, s a hallgatókat jó szóval simogató kedvessége mindannyiunk Rezső bácsijává avatta őt.

A *mizrách* ülés másik oldalán a *rabbijelöltek* foglaltak helyet, akik, később a zsidó hitélet domináns egyéniségei lettek.

³⁶³ Elhangzott 2005. február 13-án, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem dísztermében, Ádám Emil születésének 100. évfordulója alkalmából.

Az első helyen S. T. ült. Ő Kassáról érkezett a Szemináriumba. Amikor 69-ben „a testvéri országok csapatai” megszállták Prágát, úgy érezte nincs többé ott helye. Illegális úton Angliába szökött, és ott folytatta tanulmányait. Londonban avatták *rabbivá*, később ügyvédi diplomát is szerzett. Most ismét Budapesten tanul ugyanabban az épületben, mint '69 előtt, az OR-ZSE Doktoriskoláján, hogy PhD-t szerezzen zsidó vallástudományból.

Mellette G. T. ült, akit mi egymás között csak *Mechelének* szólítottunk. Pozsonyi, vallásos szülők gyermeke. '69-ben neki is elege lett mindenből, ő is megszökött, és Izraelbe hazaérkezett. Nem sokkal később bevonult katonának, pár évvel ezelőtt ezredesként szerelt le. Jelenleg kordedvezményes nyugdíjas, másodállásban *Ramat Ganban* mérnök. Büszke rabbiszemináriumi éveire...

M. D. ült mellette. Ő Prágából érkezett hozzánk. Csendes, halk szavú, jó modorú, különlegesen érzékeny egyéniség. Itt tanult meg magyarul. Egyébként több nyelven is beszélt. Jelenleg *Erecben* középiskolásokat tanít, igaz „nem középiskolás fokon”, hanem annál sokkal magasabban.

A tragikus sorsú, Berlinből érkezett W. F. ült mellette. Kelet-Németország *rabbija* akart lenni. A sors, a történelem és talán a politika különleges fintora, hogy önkezével vetett véget életének. Ma is őrzöm drága emlékét.

Ba. I. ült mellette. Lipótvárosi fiú. Kitűnően érettségizett, az édesanyja mélyen vallásos személyiség, aki kezdetektől fogva *rabbi* pályára szánta. Kitűnt különös tehetségével, szónoki készségével, a zsidó tudomány iránti alázatával. A 70-es években *alijázott*, majd néhány hónapnyi izraeli tartózkodás után visszatért Budapestre, és itt fejezte be *rabbitanulmányait*, szerezte meg bölcsészdoktori címét, majd Kanadába vándorolt. Az egyik kisebb, majd később nagyobb konzervatív közösség vallási vezetője lett. Magasságokba szárnyaló tehetségének egy tragikus kór vetett véget. Két felnőtt fia gyászolja.

S. I. ült mellette. Hozzáfogható tehetséges ember kevés tanult a szemináriumban. Amíg a többieknek hatalmas áldozatot jelentett a tanulás, számára mindig szinte játszi könnyedséggel ment. *Tóra*, *Talmud*, filozófia, történelem, mind-mind szinte a kisujjában volt. Azóta sem hallottam senkit úgy *Tórát* olvasni, mint őt. Már nem avathatták *rabbivá*, alig volt harminc esztendő, amikor visszaadta lelkét Teremtőjének...

Mellette Z. I. ült, a szekszárdi fiú. Hatalmas szorgalom, mély hivatástudat, és szinte megmagyarázhatatlan megszállottság vezette. Éjt nappallá téve tanult. Szegeden ő volt az utódom. Amikor idősebb fiának *kvaterja* lehettem

beszédemben arról szóltam milyen nagy jövő áll előtte. Pár esztendővel később őt is eltiporta a gyilkos kór...

L. Gy. ült mellettük. Pesti fiú, szinte csecsemőként élte át a *soát*. Testvérével együtt árvaházi gyerekek voltak. Őt is Scheiber vette védőszárnyai alá. Közvetlen, konvenció mentes, mindig vidám természetével hívta fel magára a figyelmet. Nevéhez fűződik a Magyar Zsidó Levéltár megszervezése. Gyűjtő munkával, lelkesedéssel és érdeklődéssel alapozta meg a magyarországi zsidó kutatás egyik későbbi fellegvárát.

Be. I. Zseniális humorú, harsány, életvidám, mindig jókedvű fiatalember, aki gondolatait meggyőződését, világlátását soha nem rejtette véka alá. Izrael egyik védelmi háborújában a szószékről azt „merte mondani” hogy Izrael önvédelmi harcot folytat. Nem sokkal később letartóztatták, hosszú-hosszú hónapokat szenvedett érdemtelenül és méltatlanul a börtönben. A több évtizeddel később jött rehabilitáció legfeljebb némi gyógyír az egykori fájdalmakra. Jelenleg az OR-ZSE egyik legmegbecsültebb tanára.

S még egy szót valakiről. Ő B. I. Gy. Akit csak Csulóként ismertek. Nyelvzseni, pedagógus vénával megáldott kitűnő nyelvész. Szellemessége, műveltsége, bravúros szójátékai valóságos spirituális lebegés volt. Pécsi *rabbiként*, *főrabbinaként* is imádták hívei. Ő is elment már közülünk.

Eddig a *mizrách* ülés egykori diákjairól szóltam, de nem arról, aki az első sor első helyén ült. ÁDÁM EMIL. Ő volt mindannyiunk egyik közös példaképe. Emberi kvalitásai, pedagógiai érzéke, a zene irodalmában mutatott jártassága, világi műveltsége, kedvessége, a *cházánut* iránti mérhetetlen alázata, végtelen türelme, kórus szervező, teremtő és vezető személyisége tette méltóvá arra, hogy a legnagyobbak, a csillagok között foglaljon helyet.

Talán most is onnan a magasságokból néz le ránk.

Szinte nincs Magyarországon olyan ma tevékenykedő kántor, aki ne lett volna az ő tanítványa. Türelemmel, felelősségtudattal, odaadással okította őket. Formálta kántori képességüket és segítette emberi fejlődésüket. Az igazi nagy „szerelem” azonban mindig a kórus volt. A zsinagóga kórusa, vagy ha úgy tetszik a zsidó kórus. A háború előtti Debrecenben alapította meg tekintélyét, tette ismertté, elismertté nevét. Amikor a Rabbiképzőbe hívta Scheiber, közös elhatározás volt egy kórus megalapítása. A Goldmark Kórus, vagy ahogy mindenki ismeri „Ádám Kórus” azóta méltán lett európai hírű.

Talán negyvenen lehetünk a kórus alapításánál. Jómagam is ott fészkelődtem, gyengécske kis hallással, s elég szintelen hangommal. De

mégis biztatott. S azt mondta: Gyere fiam, énekelj velünk! A közös ének, a közös ima sokszor segít. Ilyenkor együtt vagyunk valamennyien szívben, lélekben, érzelemben, dallamban. Mert zenével azt is kifejezheted, amelyhez gyenge, amelyhez kevés az emberi szó.

Azóta harmincöt esztendő telt el!!!

Néhány évig kizárólag az ő neve, később leányának egyénisége fémjelezte a kórust. Megszámlálhatatlan hangverseny és megszámlálható lemezek, CD lemezek sora bizonyítja a kórus értékét és helyét a magyarországi zsidóság zenekultúrájában. Oda is elvitték-elviszik a zsidó kultúra jó hírét, ahol évtizedek óta már nem csendült fel héber szó. Oda is elvitték, elviszik a zsidó zene üzenetét, ahol a zsidóságról csak kakofemisztikus formában hallottak. Oda is elvitték, elviszik a magyar zsidó kultúra, s a magyar zenei kultúra jó hírét ahol a legkevesebbnek is örülni tudtak.

A kórus intézménnyé vált, fogalomná vált. A megújulni, a mindig megújulni kész, mindig megújulni képes magyarországi zsidóság egyik szimbóluma lett. A harmincötödik esztendőn, e különleges évfordulón köszöntjük a kórus egykori és jelenlegi tagjait annak a hitnek a reményében, hogy - az elkövetkezendő évtizedekben is - követői lesznek a magyarországi zsidó kultúrának. Folytatói a régi hagyománynak és megújítói a szívből jövő, a lélek mélyéről táplálkozó ősi forrásnak, az imádságnak.

Bár-micva avatás az Újlaki zsinagógában³⁶⁴

(Olti Sanyi - Mázál tov!)

41 esztendővel ezelőtt csillogó szemű kisfiú állt itt az Újlaki zsinagógában *bár-micvá* avatásának napján, fogadva a korszak tekintélyes tudósának, vallásfilozófusának, Buda akkori *főrabbijának*: dr. Benoschofsky Imrének *rabbini*kus áldását. Mintegy négy évtizeddel később, az egykori kisfiú immár ősz hajjal, két gyermek apjaként és nagypapaként, három évtizedes *rabbini*kus múlttal a háta mögött, most rád kéri a papi áldást.

Drága kisfiam! Ha a tovatűnő idő sodrásától érintetlen, hangosan újra fogalmazom azt a mondatot, azt a kérdést, amit Te tettél fel nekem éveken keresztül, *széder* esténként:

„*Má nistáno...*”³⁶⁵ - „Miben különbözik...” Igen, miben különbözik ez a mai szombat a többitől? A választ a *háláchá* adja meg, amely szerint a mai napon vallási értelemben felnőtt lettél a zsidó közösség egyenlő jogú és egyenlő kötelezettségű tagjává. Ez egy válaszut, ahol ölelkezik a múlt és a jelen.

Érző, aranyszívvel megáldott emberekről szólok először. Anyai nagyapád ezer szál kötötte Pápához, az egyik legrégebbi és legpatinásabb magyarországi zsidó közösséghez. Abból nőtt ki, „mint fatörzsből gyenge ága”. Jártál már Pápán? Láttad-e az ország talán legpatinásabb, 1840-ben épült zsinagógáját, amelyet minden idők egyik legnagyobb magyar *rabbija*: Löw Lipót avatott fel? A reformkor egyik legattraktívabb épülete volt. Ezek és ezek imádkoztak ott, mondták el, fogalmazták újra a történelem szentelte egyazon fohászt. A kegyetlen idő és a közösségeket, családokat, embereket, a gondolatokat megtépázó és tönkretévő történelem ezt az épületet is felemészttette. Köveiből érződik még az a fájdalmas lüktető szívdobbanás, melynek ritmikus jajkiáltása az egeket ostromolja.

E városnak volt *rabbija*: Klein Mór, aki eszme- és könyvtörténeti kuriozitásként *RÁMBÁM*: Tévelygők útmutató-ját e városban fordította le magyarra, harmadik nyelvként a világon. Híres *rabbik* és *jesivák*, szociális és pedagógiai intézmények, egyesületek, működtek itt, egyszerrel élő, vallásos közösség. Itt nevelkedett anyai nagyapád itt szívta magába az ortodox

³⁶⁴ Elhangzott 2002. november 30-án, az Újlaki vagy a Frankel Leó úti zsinagógában.

³⁶⁵ מה נשתנה

szellemiség szín kavalkádját, az ősi tradíció iránti feltétlen elkötelezettségét. Ott Pápán alapított családot, és a *churbán*, materiát és lelket egyaránt nem kímélő világa az ő életét is végig szántotta. Hitvesével, a te anyai nagymamáddal együtt nevelték Katát, édesanyádat.

Jól emlékeszem rá még egyetemista korából. Ahogy belépett egykor a Rabbiképző kissé kopott menzájára, úgy éreztük „égi tünemény” érkezett közénk. Rajongó szeretettel, odaadással és felelősséggel nevelt téged eddig is. Ott ült betegágyadnál és osztályosa minden örömödnek. A te rajongó szereteted, az ő életének nagy adománya.

A másik épület, amelyről szólni szeretnék, délcegen állott a Balaton partján, Füreden. 1840-ben építették. Hívek, ha kitekintettek onnan, nemcsak a Balaton vizét látták, de lelki szemeik előtt talán megjelent a *Kíneret*, vagy a Holt tenger is. Atyáink országa, a bibliai idők. Generációk során volt osztályosa és közösségi arculat formálója az Oblath család e városnak. Például 1927-ben a helyi hitközség elnöke: Oblath Sándor.

Sanyikám! Talán véletlen a név azonossága?

Ha behunyom szememet, magam előtt látom a 60-as évek elejének Balatonfüredét. Apai nagyapádat mindenki csak úgy ismerte: Oblath bácsi. Nagytekintélyű, köztiszteletnek örvendő, briliáns humorú, kemény ember volt, de lelkében kitörülhetetlen nyomokat hagyott a 20. századi történelem. Gyermekait szeretet érlelte szigorral következetesen nevelte az életre. Apai nagymamádat 56 éves korában veszítettük el. Sajnos te sem élvezhetted a kivételes adományt, a nagyszülők felhőtlen, és gyakran felelősség nélküli szeretetét. Kisebbségi fia, nagybátyád: Csiszta több évtizede *alijázott*, megvalósítva régi álmát a *cionutot*.

Most itt áll melletted édesapád, a magyarországi zsidóság egyik karizmatikus személyisége, a képzett mérnök ember, az egyetemi oktató, de mindenek előtt az édesapa. Amikor rád néz, rejtett könny húzódik meg a szeme sarkán. Amikor rá nézel a mindenkori gyermek reménye, szeretete, rajongása tükröződik. Formálta és formálja lépteidet, és ölelő karja nem más, mint apa és fia, az apa és fiú egyedi barátságának biztos záloga.

Itt „magasodik” mögötted a két „óriás”: Zoltán és Dávid bátyád, kikre te mindig oly büszke vagy, és akik egyenlő barátként tartanak téged számon. Éveken keresztül ők fújták itt ebben a zsinagógában *ros hásaná* napján a *sófárt*. Az ősi hangszert, amelynek hangja nemcsak az egekig, hanem még magasabbra is szállott.

Sanyikám! A helyi hagyománynak megfelelően tanítást szeretnék neked adni a mai napon, *Vájésev* hetiszakasz szombatján, a *hanuka* ünnepnek első napján. Ünnepi tanítást. Tegnap este gyűjtöttük meg otthonainkban és zsinagógáinkban a *hanuka* ünnepének első gyertyalángját, amely a szabadságra, a függetlenségre, a vallás szabad gyakorlására, a világosságra és a szeretetre emlékeztet.

Most azonban nem a *hanukiáról*, hanem egy *menóráról* kívánok szólni. A *Kneszet* kertjének *menórájáról*, mely büszkén áll szent városunk Jeruzsálem dombján, szemben az izraeli parlamenttel. A *menóra* reliefjein megelevenedik a zsidó történelem. Ezen az építészeti-szobrászati remekművön, mely szinte történelmi emlékhellyé is vált, három üzenetértékű bibliai textus található.

1. עשרת הדיברות

Az első a tízparancsolat. A klasszikus igék kezdő szavai, melyek nemcsak a zsidóság, de az egész emberiség szellemi arculatának formálói voltak. Olyan alaptörvények, amelyek nélkül nem maradhatott volna meg az emberiség. A *szinaji* törvények betűhűségét, és szellemiségének fontosságát hangoztatjuk. Ma is valljuk: a tízparancsolat nélkül nem lenne esélyünk a harmadik évezredben. A tízparancsolat betartásával van remény, van holnap. Légy te is e parancsolatok rendíthetetlen híve, és az igék szellemisége hassa át életedet, tegye azt lelkiekben még gazdagabbá, még értékesebbé.

2. A második idézet a *Kneszet* melletti *menórán*, hitünk egyik legszebb vallomása, melyet mindenki ismer.

שמע ישראל ה' אלוהנו ה' אחד³⁶⁶

„Halld Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlen egy.”³⁶⁷

Az első mondat, amelyet megtanítunk utódainknak, és az utolsó, amelyet elmondunk, mielőtt elhagynánk a földi létet, áthatja ünnep- és hétköznapjainkat. E mondat beékelődik lelkedbe, belőle hitet, bátorságot, elkötelezettséget, gyógyírt szerezhetsz. Vigyázz e mondatra és e mondat is őrzi majd utadat.

3 A harmadik idézet *Zechárjá* prófétától való, Te olvastad most fel néhány perccel ezelőtt a hagyományos dallamon, a *háftárádból*, idézem:

לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה' צבאות³⁶⁸...

„... nem erővel, nem fegyverrel, hanem szellemmel győzhet az én népem”.

³⁶⁶ Talmud: Bráchtot 13b.

³⁶⁷ M. V. 6,4.

³⁶⁸ Zechárjá 7,6.

Korunk aszimmetrikus hadviselésének korában, hangsúlyozottan emeljük ki a szellem, és a zsidó szellemiség erejét. Ez volt népünk fenntartója, megmentője. Szellemi bölcsője, és diadalának záloga. Mélyülj el továbbra is a zsidó hagyományban, a zsidó szellemiség megismerésében, amely eddig is áthatotta életed minden napját, óráját!

Hitem szerint, nemhiába való a zsidó szellemiség értékeire hivatkozni, egy olyan immár felnőtt embernél, mint te vagy. Aki számítógép orientált, aki bölcs gondolkodású, aki nem agresszív. Kinek életében oly sokat jelent, a barátság fogalma. Aki odaadó lelkesedéssel hallgatta tanítójának, Péternek szavait. Aki minden évben visszatérő lakója, és szinte törzstagja az immár fogalommal vált szarvasi Zsidó Nemzetközi Ifjúsági Táboknak. Egy olyan fiatalnak, mint te, akit érdekel a sport, aki élvezi, élvezheti az otthon biztonságot nyújtó melegét, és reményeim szerint szép és boldog élet előtt áll. Sanyikám! Pár évvel ezelőtt megadatott számomra az a nagy lehetőség, hogy én szereltem fel, én tettem fel a szobád bejáratára a *mezuzát*. Azonosságtudatunk egyik modernkori jelképét, oly módon, hogy eleget tettünk az ősi *micvának*, és *bráchával* az ajkunkon adtunk hálát a Világ Alkotójának. A *mezuzán* kívülről egy név olvasható. A Világ Alkotójának egyik neve: **יָדָאָה** - *Sádáj*.

E szó három betűből áll:

ש - *sin*

ד - *dalet*

י - *jod*

A hagyomány e három szót - akrosztikonnak tekintve - így oldja fel:

שומר דלתות ישראל

Somér dlátot Jiszráél - Izrael ajtainak őrzője.

Hiszem, hogy Ő, aki vigyázott eddig reád, a Mindenható Isten, Ő vigyáz reád az elkövetkezendő időben is. Családodnak, barátaidnak, e budai közösség minden egyes tagjának nyugalmat, sok örömet és még több boldogságot ad.

1985-ig voltam e templom *rabbija*. Most tizenhét évvel az utolsó itteni *bár-micvá* avatásom után, hálát adok a Mennyek Urának, hogy most rád kérhetem az ősi papi áldást annak reményében, hogy életedet szeretet és boldogság lengi majd körül.

100 éves a szegedi zsinagóga³⁶⁹

Megrendülten állok itt most előttetek, több mint negyed századdal azután, hogy szegedi *rabbiként* utolsó péntek esti prédikációmát mondtam el. Abban a közösségben, ahol Löw Lipót³⁷⁰, a magyarországi zsinagógák szószékének magyarítója; Bacher Vilmos³⁷¹, a magyarországi zsidó tudomány világitó csillaga vezette e közösséget és magyarázta Isten igéjét a 160 esztendővel ezelőtt felavatott öreg templomban, melynek oldalán ércnél maradandóbb nyomot hagyott az 1879-es árvíz.³⁷²

³⁶⁹ Elhangzott 2003. május 16-án, a Szegedi zsinagógában.

³⁷⁰ Löw Lipót: 1811-1875. Lásd: Haraszti György: A „Ben Chananja” szerkesztője (Ecsvetvonások a zsunaliszta Löw Lipót arcképehez) In: A szegedi zsidó polgárság emlékezete. Szerk.: Zombori István. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1990. pp. 61-78; Hidvégi Máté: Löw Lipót emlékezete. In: Löw Lipót beszédei. Összegyűjtötte és az utószót írta Hidvégi Máté. Múlt és Jövő. Bp., 1999.

³⁷¹ Bacher Vilmos: 1850-1913. Löw Lipót halála után, 1876-ban Szeged rabbijává választották, majd az 1877-ben megnyílt Országos Rabbiképző Intézet tanára és igazgatója lett. Hatvanadik születésnapjára tanítványai jubileumi évkönyvet jelentettek meg (Szerk.: Blau Lajos). Lásd, többek között: The Rabbinical Seminary of Budapest 1877-1977. Edited by Moshe Carmilly-Weinberger. New York, 1986. p. 252.

³⁷²

לזכר שטף מים רבים אשר
עלה על עירנו ועל כל אנפיה
בליל יז אדר התרל"ט
ויבואו המים עד תחתית
ארון הקודש
עד פה תבוא
ולא תוסיף

„A nagy árvíz emlékére, amely rázúdult városunkra, és az egész környékre

5639 Adar hó 17-én éjjel.

És feljött a víz a frigszekrény alsó pereméig.

Eddig ----- feljött

És nem feljebb.”

A felirat utolsó mondatának szentírási reminiscenciái vannak. Íme:

עד פה תבוא
ולא תוסיף
(Jób 38,11)

Megrendülten állok most előttetek abban a zsinagógában, amelyben a magyarországi neológia legnagyobb személyisége Löw Immánuel³⁷³, a kiváló tudós, zseniális szervező és a löwi életmű osztályosa és folytatója; a később Izraelbe vándorolt Frenkel Jenő³⁷⁴; majd a háború után az újjászervezés fájdalmas feladatával megbízott, a *soát* átélt nemzedék fájdalmát megértő szóval enyhítő, a cionizmus eszméje iránt elkötelezetten érvelő egykori kecskeméti *főrabbi* Schindler József állott.³⁷⁵

Amikor e szöszékről ismételten érzekelem e ház fenségét, itt látom magam előtt egy letűnt nagy generáció számos tagját, szinte még érzem a zsinagógát körülvevő egykori botanikus kert illatát, az emberek mosolyát, az egykori mártír istentiszteletek újból és újból átélt drámáját, felejtetni akaró, de felejtetni soha nem tudó zsidó testvéreimet, akik immár csak lélekben lehetnek jelen, mert elszólította őket az isteni akarat. Negyed századdal azután, mégis a hála szavával fordulok a Mennyek Urához, a 100. zsoltár hódoló igéivel:

„Hódoljatok az Örökkévalónak ti, az egész föld, szolgáljatok az

Örökkévalónak örömmel, és jertek ujjongással elibe”.

Az emlékezés köveivel építkezem, az emlékezés köveit rakom egymás mellé, és sorjáznak a gondolatok, felelevenednek a történelem lapjairól az egykoron tanultak. Az alapításának centenáriumát ünneplő egykori zsidóság Löw tollából emlékkönyvet szentel az akkor 100 éves közösségnek³⁷⁶, melyből kiderül, hogy 1785-től követhető nyomon az első zsidó család betelepődése.

³⁷³ A zseniális szegedi főrabbirol napvilágot látott rendkívül gazdag, szinte tengernyi irodalomból két publikációt emelek ki, talán a leglényegesebbet és a legutolsó megjelent tanulmányt:

-Scheiber Sándor: Löw Immánuel. In: *Semitic Studies in memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947.

-Marjanutz László: Löw Immánuel tragikus sorsa a háború végén. In: *ACTA HISTORICA Tomus CXIV. Acta Universitatis Szegediensis*, Szeged, 2003.

³⁷⁴ Dr. Frenkel Jenőt 1926-ban választották meg rabbivá Szegeden. Aktív cionista szemléletű tudós volt. 1927-ben „Ifjúsági Könyvtár” alapított. Öt évig (1934-1939) szerkesztette a *Zsidó Ifjúsági Könyvtár* című havilapot. 1949-ben Izraelbe alijázott. Publikációi közül megemlítjük: *A MISNA. A XXII. KÖZSÉGKERÜLETI ÜLÉSE ELŐTT - 1937*. VII. 23. Szeged, 1937.

KORUNK PRÓFÉTÁJA. Szeged, 1939.

ISTVÁN KIRÁLY. 1938. VIII. 20. Szeged, 1938.

5701 ADAR HETEDIKE. Szeged, 1941.

³⁷⁵ Dr. Schindler József: 1918-1964. Disszertációjának címe: *Az okkazonalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmoni alapján*. Budapest, 1941.

³⁷⁶ Löw Immánuel-Kulinyi Zsigmond: *SZEGEDI ZSIDÓK 1785-1885-ig*. Szeged, 1885; Dr. Löwinger Adolf: *A szegedi zsidó hitközség története*. MZSSZ; Löw Immánuel-Klein Salamon: *A SZEGEDI CHEVRA 1787-től-1887-ig*. Szeged, 1887.

1787-ben megalapították a *Chevra Kaddisát*, a Szent Egyletet, s 1803-ban már Istennek házat emeltek, az első templomot, a ma is álló Öreg Templom helyén.³⁷⁷ Négy évtizeddel később, 160 esztendővel ezelőtt, 1843-ban felavatták a klasszicista stílusú különleges áhítattal bíró zsinagógát, az Öreg Templomot. E közösség élni akarását bizonyítja az 1843. május 19-én felépített második templom, az 1851-ben létrehozott négy osztályos iskola, ahol öt évtizeddel később már 574 diák tanult. Az épület ma is áll, szomorúan, fájdalommal emlékeztet az egykoron virágzó múltra. Hol van már az iskola? Megkopott sárga színe, kiáltó magassága, magányossága arra utal, hogy ott néhány generációval azelőtt következetes munka folyt, oktattak, tanítottak és neveltek emberszeretetre, hazaszeretetre, hűségre. Apropó hűség: az Öreg Templomban ma is áll a márványtábla, amely emlékezik, emlékeztet arra a 116 hősi halottra, akik az első világháborúban életüket adták e hazáért. A hazáért, amely később hozzátartozóikat nem védte meg, a hazáért, amely a 40-es években kitaszította őket.

És 1903-ban már állott a nagy templom. A nagy templom a 20. század építészetének, Magyarország építészetének egyik legnagyobb csodája. A *Talmud* szavát idézem:

ומי שלא ראה בית המקדש בבנינו לא ראה בנין מפואר מעולם

„Aki nem látta a jeruzsálemi Templomot, az egykori Szentélyt, nem látott fényes épületet soha életében.”³⁷⁸

A *talmudi* mondatot nem profanizálva, de átültetve a mai korra, s világunkra, talán nem túlzás, ha azt mondom: aki nem látta a szegedi zsinagógát, nem látta a 20. század szépségét, a legszebb építészetet. A zsinagógát, amelyet Löw Immánuel álmodott meg, s melyet Baumhorn Lipót kivitelezett.³⁷⁹ A zsinagógát, amelyet mintegy négy évtizeden keresztül minden péntek este megtöltöttek a hívek. Ahol a már teljes mértékében emancipálódott szegedi zsidóság hagyományait őrizve és gondozva kinyitotta kapuit a világ felé. A zsinagógát, amelyben a Biblia nyelvén és magyarul, egyaránt a legfontosabb parancsolatok egyike fogadja a hívőt, az odaérkezőt, a mai napig ékesen csillog a *Tóra*-i mondat:

„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.”³⁸⁰

³⁷⁷ E zsinagóga jelenleg már nincs a közösség tulajdonában.

³⁷⁸ ילקוט שמעוני: דברים, פרק י"ז: סימן תקי"ג

³⁷⁹ Baumhorn Lipót (1860-1932), a legjelentősebb magyar zsinagóga építész.

³⁸⁰ M. III. 19,18.

Lőw hitéből és meggyőződéséből adódóan hirdette e gondolatot és a mögötte lévő eszmeiséget, még akkor is, amikor 1944-ben Budapestre deportálják az akkor 90 éves *főrabbit*, az egykori felsőházi tagot. E zsinagóga minden ízében a Szentföld hangulatát és a zsidó gondolatvilágot hivatott érzékeltetni. E kövek hordozzák magukon a biblikus áhítatot, a szent szöveg misztériumát. E kövek ölelik körül az emelkedett szimbolikával reprezentáló ablakokat, bemutatva ünnepeink világát, a zsidó gondolatok sokszínűségét, közösségünket, de az egész emberiséget is szolgáló szimbólumrendszerét.³⁸¹ E zsinagóga kegyeleti hangulatát árasztó aulájában más jellegű köveket is találunk. Két szimbolikus márványkoporsót, s vele szemben márványtáblákat, és rajtuk több ezer név, azon áldott emlékü testvéreink neve, akik a II. világháború poklában életüket adták zsidóságukért, akik mártíriumot szenvedtek, akiket nem védett meg senki. Amikor szégyenkezve visszavonult az oltalmat nyújtó kéz, amikor a Szeged város polgáriasságát jelentős mértékben elősegítő szegedi zsidók gyerekei nem találtak védelmet, és osztályrészük a kimondhatatlan szó: a gázkamra lett.³⁸²

És beszélnek a kövek itt bent a templomban is, emléket állítva Birnfeld Sámuelnek a mártírhálált szenvedett, Szegeden született, de *rabbi* állást soha nem kapott egykori rabbiképzős végzettre, aki költő, író, illusztrátor, fordító volt egyszerre, és aki a mattersdorfi haláltáborba két kötetet vitt csupán: Szentírást és Petőfi Sándor összes költeményeit.³⁸³ És emlékeztet a kő a fiatalon elhunyt drága barátunkra: Zucker Istvánra, akit harmincnégy évesen szólított el a gyilkos halál, Szeged egykori *rabbijára*.³⁸⁴

Lassan kirajzolódnak a rekonstrukció kövei, amelyek a megújulást sejtetik, hiszen ezen a helyen éltették és megvalósították Isten ígését, hallgatták Lamberg Mór, a csodahangú *cházán*, a bel canto tenor énekét, később nagy tehetségű lánya: Rózsa virtuóz orgona játékát.³⁸⁵ Ebben a Szentélyben immár 100 esztendeje, „nagyünnepen” és *sábbát*kor, emberi alázattal fordultak a hívek a Mennyei Urához. Olvasták a *Tóra* ezerszer magyarázott szavait. E

³⁸¹ Dr. Somorjai Ferenc: A szegedi zsinagógák. In: A szegedi zsinagóga felavatásának 100 éves, a szegedi régi zsinagóga felavatásának 160 éves jubileumi rendezvénysorozata, Szeged, 2003. május 16-20.

³⁸² Dr. Frenkel Jenő: Emlékmű avató. Emlékbeszéd a szegedi mártír emlékmű avatásán. ORE Értesítő, 1947. dec.

³⁸³ Schőner Alfréd: Művészi vallomás a Holocaust árnyékában. In: Új Művészet, 1994.12.

³⁸⁴ Zucker István (1949-1983).

³⁸⁵ Schőner Alfréd: Dallamok büvkörében. In: Új Élet, 30. évfolyam - 1975. március 15. 6. szám.

helyen sok százan kötöttek házasságot és *bár-micvá* ifjúként ékes hanggal szóltak a magasságok felé:

„Áldott legyen az Örökkévaló, aki kiválasztott bennünket az összes nép közül.”

És ez a ház adott otthont a holocaust idején a zsidó közösség megmaradottainak. Még most is emlékként, itt figyelmeztet bennünket a zseniális fotós Liebmann Béla fényképe a megszentelt templomról 1944-ből.

A templom áll és emlékeztet. A templom áll és figyelmeztet. A templom áll és fájdalommal telített emlékeket ébreszt. A Löw által megálmodott botanikus kertet, amely körülölelte a templomot, már elsodorta az idő. E közösség centrumát képező zsinagóga, amíg áll, muzeális érték. Amelyből talán nem lesz múzeum, mint a magyarországi vidéki zsinagógák egy jelentős részéből. Amelynek fiatal és tehetséges *rabbija* és kántora van újból, és világi vezetése is arra törekszik, hogy élet szülessen ismét e zsinagógánk imával megszentelt falai között.

Rendíthetetlen hittel vallom és hiszem, hogy lesz hívő a zsinagógában, mert: „Nem szunnyad, nem alszik Izraelnek őrzője.”³⁸⁶ Amikor szentségünk országában, a modernkori Izraelben még mindig tombol a terror, amikor - s ez napjaink híre - Londonban megszenteltetnek a temetőket, a szabadság napjainkig kivívott eszménye ellenére is viselhető az árpádsávos szalag, akkor is hirdetjük a szabadság eszményét, a jövőt.

Hitünket az Isten iránti szeretet megerősíti, s az emberekbe vetett bizalom *nem mindig* rendíti meg. Ebbeli meggyőződésünket hirdeti gyönyörű zsinagógánk sittimfából készült frigyszekrényének homlokzat ívén található ősi mondat:

זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב

„Emlékezzetek az én mesterem Mózes tanítására, s az általa kapott ígéretekre, amelyet Isten a *Szináj*-hegyen adott át az ő népének.”³⁸⁷

Huszonkilenc esztendővel ezelőtt, szinte napra pontosan, egy fekete hajú fiatalember fogadta minden idők egyik legnagyobb neológ *rabbijának*, Scheiber Sándornak áldását, aki beiktatta ide a szegedi *rabbi* székébe.³⁸⁸

³⁸⁶ Zsoltárok 121,4.

³⁸⁷ Máleáchi 3,22.

³⁸⁸ Beszéd Schöner Alfréd beiktatásán Szegeden. In: Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek. Múlt és Jövő, Budapest, 1994. p. 211.

Fiatalemberként, akkor fekete hajú, hivatás iránti alázattal, pályájára készülõben, a következõ szavakat mondtam:

„Amiben hiszünk, az legyen *derech háśalom*, a béke útja. Béke, azaz *sáalom*. A szó, amellyel Atyáink Földjén köszöntik egymást. A szó, mely közel hozza egymáshoz az eszméket és az eszmék hordozóit, az embereket.”

Huszonkilenc esztendővel késõbb, az egykori fiatal, most ismét itt áll elõttetek. Megõszülve, s megannyi tapasztalattal a háta mögött a történelem által kissé meggyötörten, de változatlan hittel és reménykedéssel. Most itt áll elõttetek, és ugyanazt mondja, mint egykoron. Az út, amelyen jártok, legyen áthatva a Világ Alkotója iránti feltétlen alázattal, a hagyomány tiszteletével, a *micvák* betartásával, Izrael szeretetével. Építsétek e közösséget, állítsátok helyre a megkopott köveket. Tanuljatok és tanítsatok, nyissátok ki a kapukat, de ha szükségeltetik, hangotok szálljon fel a magasságokba.

Jesája szavaival búcsúzom, amelyeket, most a szegedi zsidóságnak ajánlok:

הן על כפים הקתיד חומותיך נגדי תמיד

„Lám tenyeremre véstelek, falaid mindig elõttem vannak.”³⁸⁹

³⁸⁹ *Jesája* 49,16.

Jöjjön a perc, s öltse fel díszét!³⁹⁰

„Jöjjön a perc, s öltse fel díszét!” -int felém a megbízás *Ibn Gabirol* kilenc évszázados lappangásból feltámadt versével. „Öltsön dísz a perc”, mert ünnepel a 190 esztendő, patinás szegedi gyülekezet, amely ma is őrzi töretlenül régi hagyományait.³⁹¹

„Öltsön dísz a perc, mert ünnepli a világ legpompásabb zsinagógája, a Lőwök székébe ültetve új rabbiját. Személyük és tekintélyük Szegedet a zsidó tudomány egyik középpontjává tette. Újjonnan kiadott műveik nyomán alakjuk él és tündöklök tovább, világhírt szerezve a városnak, ahol pihennek. A romokon megújult hitközség szellemi vezére Schindler József lett a korszak legnagyobb rabbi egyénisége. Huszonhét éve jártam itt először, - írja a krónikás - amikor hazahoztuk ősz Mesteretek hamvait. Azóta öröm és bánat számos alkalma szólított ide, hogy a barátság és szeretet szálai egyre szorosabbra fűződjének közöttünk. Most eljöttem, mert tanítványomat adom Nektek lelkipásztorul.”

1974. május 19-én, áldott emlékü mesterem, mesterünk - fakadjon áldás az emlékéből - Scheiber Sándor ezeket a szavakat mondta el itt, a világ egyik legszebb zsidó templomában, a szegedi zsinagógában, amikor beiktatott huszonkilenc évvel ezelőtt a szegedi rabbiszékbe.³⁹²

Amikor átérzem ennek a percnak fontosságát, súlyát és értékét, engedtessek meg, hogy gondolataimat, érzelmeimet és tapasztalataimat megosszam Önökkel. A 70-es évek elején kb. öt-hat évig voltam Szeged rabbija, lévén, hogy beiktatásom előtt már két évvel végeztem Szegeden rabbini funkcióit.

³⁹⁰ Elhangzott a Szegedi Új zsinagóga felavatásának 100 éves évfordulóján rendezett jubileumi konferencián (2003. május 16-20), Szegeden.

³⁹¹ Néhány dolgozatomat megemlítek: Szentély és áldozat. In: Új Élet, 1974. április 15; Történelmi párhuzamok. In: Új Élet, 1974. július 15; Dr. Kecskeméti Ármin. In: Új Élet, 1974. aug. 15; „...a becsületes munka lett a mérték”. In: Új Élet, 1974. november 1; Százévesen az otthonban. In: Új Élet 1974. december 1; Dallamok bűvkörében. In: Új Élet, 1975. március 15; A szellemiség fejlődése hagyományunk tükrében. In: Új Élet, 1975. július 15; Chanukai gondolatok. In: Új Élet, 1975. december 1.

³⁹² Dr. Scheiber Sándor (1913-1985). A XX. század egyik legnagyobb zsidó tudósa, főrabbi, az Országos Rabbiképző Intézet rektora. Ő iktatta be Szegeden Schindler Józsefet 1950. június 23-án; Raj Tamást 1964. augusztus 30-án és 1977. április 24-én a fiatalon elhunyt Zucker István. A fenti mondatokat e sorok írójának beiktatásán mondta el. Lásd: Beszéd Schöner Alfréd beiktatásán Szegeden. In: Scheiber Sándor könyve. Válogatott beszédek. Múlt és Jövő, Budapest, 1994. p. 211.

Hadd szóljak először e közösség akkori vallási, vallás-kulturális életéről. Abban az időben napi rendszerességgel voltak istentiszteletek Szinte hihetetlennek tűnik a mai világban, de itt Európa keleti szegletén, egy vidéki közösségben, akkor Szegeden, még minden reggel, és minden este volt istentisztelet. Minden reggel, és minden este! Nagyonbbrészt az otthonban lévő idős férfiak adták ennek a szegedi *minjá*nak a gerincét. De számos olyan közelben lakó hittestvér is volt, aki velünk együtt fogalmazta meg háláját az Örökkévaló felé. A MIOK³⁹³ integráns része volt - a szó közigazgatási értelmében - az Alföldi Izraelita Községkerület, amely tizenkét várost foglalt magába, s amelybe Bajától Szentesig³⁹⁴, Kiskunhalastól³⁹⁵, Kiskunfélegyházáig minden nagyobb, a környéken lévő város beletartozott, és amelynek szellemi, vallási, vallás-kulturális centruma Szeged volt.

A *rabbin*nak az a hálás és megtisztelő feladat jutott osztályrészül, hogy nemcsak Szegeden funkcionált az istentiszteleteken, hanem alkalmanként a szórványban lévő közösségekben is csakúgy, mint a holocaust mártírjaira való megemlékezéseken.³⁹⁶Volt olyan vasárnap, amikor négy helyen kellett mártír istentiszteleti prédikációt tartanom. Reggel 9 órakor Baján, 11 órakor Orosházán, 14 órakor Békéscsabán és 17 órakor Hódmezővásárhelyen.

Fiatal *rabbi* voltam, s az akkori hitközségi elnök: Varró Ármin - Isten nyugtassa haló poraiban- azt mondta nekem: Hallgasson ide Schöner! Maga jó szónok hírében áll, magának négy különböző beszédet kell elkészíteni. Mi elkísérjük magát, - mondta biztatásképpen- magával megyünk, nem lesz egyedül. El lehet képzelni egy fiatal, akkor avatott *rabbit*, aki azt a feladatot kapja, hogy egy témáról - a *soár*ról, a holocaustról - négy helyen, négy különböző beszédet mondjon. Elkészítettem a négy beszédemet, pontosan megtanultam, nehogy ott improvizálnom kelljen valamit is. Akkoriban egy nagyon régi autóm volt, Zastava, mellyel Szegedről Bajára, az első megemlékezés helyszínére indultam. Természetesen a Hitközség teljes vezetése jött utánam, hogy jelen legyen debütálásomon. Odaértem Bajára reggel 9-re, felvettem a reverendát, felmentem a szószékre és elmondtam az első beszédet. Lejöttem a szószékről, le a reverendát, be a kocsiba és irány

³⁹³ Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete.

³⁹⁴ Harsányi László: A Szentesi Izraelita Hitközség története. Budapest, 1970.

³⁹⁵ Legyen világhírű. Emlékkönyv a Kiskunhalasi Izraelita Hitközség 150. évfordulójára. Kiskunhalas, 2001. Szerkesztette: Szakál Aurél.

³⁹⁶ Novák László Ferenc: A zsidóság Nagykőrösön. Nagykőrös, 2002. p. 322.

Békéscsaba, hogy ott legyek 11 órára. Reverendát ismét fel, fel a szószékre, ahol elmondtam második beszédemet. A meleg leírhatatlan volt, a szószéken tűzött rám a Nap. A beszéd végeztével lejttem a szószékről és be az autóba, hogy időben Orosházára érjek. 2 óraker, a temetőben újra felálltam a szószékre, és elmondtam harmadik beszédemet. Nagy nehezen megérkeztem Hódmezővásárhelyre, a zsinagógába. Pontosan öt óraker, a forróságtól elcsigázva újból reverendában álltam a szószéken. És akkor bekövetkezett az, amely minden szónoknak, *rabbinak*, közszereplőnek a legszörnyűbb rémálma. Ott álltam a szószéken a nagy közönség előtt, és mintha egy sötét függöny ereszkedett volna a szemem elé, semmire nem emlékeztem. Nem jutott eszembe a negyedik beszédem. De a Jóisten - mint annyiszor máskor az életemben - ott is velem volt és eszembe jutott az a beszéd, amit reggel Baján mondtam. Elmondtam a Baján már egyszer elmondott beszédemet és megemmisültem, már a szegedi *rabbi* állásról is lemondva, vánszorogtam le a szószékről. A Szegedi Hitközség akkori elnöke: Varró Ármin odaült mellém, és azt mondta: „Ide hallgasson Schőner! Maga elég jó szónok hírében állt. Nagyon jól beszélt reggel 9-kor. Kifejezetten jól beszélt Orosházán, még jobban beszélt Békéscsabán, de olyan jó beszédet, mint amit maga délután 5 óraker mondott Hódmezővásárhelyen én még nem hallottam, magától.”

Amikor a korabeli zsidóság kor szerinti, demográfiai összetételéről esik szó, hivatalos felmérés nem áll rendelkezésre, legföljebb az emlékeimet hozhatom elő, mintegy három évtized távlatából. Nagyobb részt idős, 65-70 év feletti emberek jártak a zsinagógába. Ugyanakkor közösségem soraiba tartozott az a 30-40-50 zsidó egyetemista, akik részint szegediek voltak, részint máshonnan érkeztek, hogy a Szegedi Egyetemen tanuljanak. Nem volt egyszerű visszacsalogatni őket a zsinagógába, mert kimondva, kimondatlanul féltek. A háttérben a Raj Tamás *főrabbi* elleni koncepció „akció” következménye: meghurcolás, botrány, megpróbáltatás volt.³⁹⁷

A 70-es évek elején kezdtek az egyetemisták újból zsinagógába járni, kialakult bennük a zsidó közösség iránti elkötelezettség. Soha nem felejttem el azokat a *széder* estéket, amelyeket a szegedi Gutenberg utcai épületben tartottunk, s ahol 30-40-50-60-70 olyan fiatal ült öntudatosan felvállalva azokban a nem könnyű időkben zsidóságát, akik közül egynéhányan most is itt vannak. Nem

³⁹⁷ Raj Tamás (1940-2010): rabbi, majd főrabbi, 1964-1970 között Szegeden szolgált. 1970-ben hosszas rendőri zaklatás után felfüggesztik állásából és távozni kényszerült Szegedről.

tudtam eléggé hálás lenni a sorsnak, és nem tudtam eléggé megköszönni az Örökkévalónak, hogy taníthattam, és ma barátaimnak tudhatom őket. Némelyiküket jómagam eskettem, azaz vezethettem a *chüpe* alá, ketten itt is vannak közöttünk: Jung doktort és feleségét³⁹⁸, valamint Feldmájer doktort egyaránt nekem volt alkalmam esketni.

Az akkori szegedi egyetemi zsidó ifjúság, igen komoly szellemi potenciált jelentett, olyan szellemi erőt, amelynek a magyarországi zsidóság és a világ zsidósága egyaránt hasznát látta, illetve a magyar társadalom összessége is. Hiszen itt olyan emberek tanultak és ismerhették meg a tudományosságot az egyetemen, illetve a zsidó vallás tanításait a mi közösségünkben, amelynek e két princípiuma későbbi életükben is igen sokat jelentett. Egyrészt kiemelkedő tudósok, mérnökök, közgazdászok, orvosok, fogorvosok és ügyvédek származnak ebből a körből; másrészt a magyarországi illetve a világ zsidósága életébe is valamiképpen beleszólt a 70-es évek Szegedének zsidó történelme. Tanítványom volt Dr. Feldmájer Péter ügyvéd a MAZSIHISZ alelnöke, vagy Dr. Fürst László ügyvéd, aki később New Yorkban, a Magyar Zsidók Világszövetségének lett az elnöke.

Azokban az években nagyon értékes ismeretségeket kötöttem. Abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy Bálint Sándor, a híres folklorista a barátjának nevezett, igen sok alkalommal voltam náluk. Hozzáfogható, nagyszerű, mélyen érző vallásos elkötelezettségű igaz katolikus embert keveset ismertem.³⁹⁹

Alkalmam volt találkozni a korszak kiemelkedő személyiségével: Lőw Eszterrel, Lőw Immánuel⁴⁰⁰ lányával. Minden szombat délután meglátogattuk és élveztük intellektusát, melyet különlegesen szép szegedi tájszólásával fűszerezett. Gyönyörűen tudott beszélni felidézve a múltat, személyeket, embereket, emlékeket.

Hangozzék el e korszak kiemelkedő művészeinek: Liebmann Bélának a neve, aki majdnem egy évszázadot fényképezett végig, mindent megörökítve, ami arra érdemes. Nem véletlenül olyan büszke Szeged arra, hogy Liebmann is az ő szülöttje.⁴⁰¹

³⁹⁸ „...EMELJÉTEK MAGASRA SZEMEITEKET...” Jung József és Kerényi Ágnes esküvője. Szegedi zsinagóga, 1975. VII. 20. In: Schöner Alfréd: Méreleg. 2000. pp. 21-24.

³⁹⁹ Bálint Sándor (1904-1980). Egyetemi tanár, néprajztudós, művészettörténész.

⁴⁰⁰ Lásd: Hidvégi Máté: Tenyeremre rajzoltalak. Liget Könyvek, Budapest, 1998, pp. 9-42.

⁴⁰¹ Emlékképek Liebmann Béla albumából. In: Index, Szeged, 1997. február 5.

Szabadjon megemlékezni Lamberg Rózsa operaénekesnőről, majd későbbi korrepetitorról, ki Lamberg Mórnak, az egykori világhírű kántornak, a szegedi zsinagóga különleges tehetségű orgonistájának a leánya volt. Ő volt az első olyan zsidó operaénekesnő a Szegedi Operában, aki Gilda szerepét énekelhette.

Mindenképpen szeretném megemlíteni Birnfeld Sámuelnét, a mártírhalált halt szegedi születésű, de nem Szegeden szolgáló *rabbi* özvegyét. Birnfeld Sámuel Felixsdorfban 1945-ben éhhalált szenvedett. Hitvese megőrizte műfordítói és grafikai hagyatékát.⁴⁰² Itt, a Somogyi Könyvtárban volt életmű kiállítása pár évvel ezelőtt.

Szerettem volna beszélni a korabeli publikációs lehetőségekről. Összegyűjtöttem, azokat a cikkeket, amiket annak idején Szegedről jómagam írtam és megjelentettem. Idő híján azonban ettől elállok.

Hogy ne csak fényről beszéljek, hanem az árnyékról is, nem volt például *mikve*. Nem voltak már ortodox hívők. Alig-alig születtek gyermekek. Hála Istennek volt néhány esküvő. Nagyfokú volt a kiszolgáltatottság a MIOK felé. Igen kemény kézzel irányítottak bennünket, és nem mondhatnám, hogy az akkori Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) „szegedi tagozata” nem tartotta rajtunk a szemét.

A ros háásánái, vagy *jom kippuri* imarendet például csak úgy sokszorosíthattuk, ha engedélyeztettük az ÁEH-val, különben nem tájékoztathattuk a híveket arról, hogy az ünnepi istentisztelet melyik nap és hány órákor lesznek.

Nem volt szabad kiejteni Izrael nevét. A cionizmus üldözendő volt, „imperialista eszme”. Elképzelhetetlen volt akkor, hogy két zászló: magyar és izraeli zászló egymás mellett legyen egy épületen belül.

1976-ban eljöttem Szegedről, a közösségi bizalom a Budai Körzet élére állított. Több mint két évtizeddel később a „nagyünnepeken” visszatértem a Tisza-partjára, a szeretett városba. Az épületek ugyanazok, egykori híveimet már alig láttam. Egy részük megtért őseihez, egy részük - a fiatalok - szétszóródtak a világban. E negyedszázad, viharos évtizedek sorozata a magyar zsidóság életében is. Negyed évszázad múlva lesz-e, aki emlékezik?

S lesz mire emlékezni?

⁴⁰² Schőner Alfréd: Művészi vallomás a Holocaust árnyékában. In: ÚJ MŰVÉSZET, 1994. 12.

„...hatvan esztendővel ezelőtt!”⁴⁰³

(Tudományos tanácskozás és emlékülés Kecskeméten)

Megrendülten és meghatottan, gyásszal és egyben fájdalommal a lelkemben állok itt, helyütt az „Emlékezés fala” előtt, azon a helyen, amelyről el lehet mondani a Biblia szavaival:

אַדְמַת קִדְדֵי הַיָּד

„...szent hely ez!”⁴⁰⁴

Az emlékezés helye, ahol nevek lettek márványtáblára vésvé. Olyanok, akik itt, ebben a városban születtek, akik itt dolgoztak, tevékenykedtek, akik e környezetben, e város vonzókörzetében éltek, dolgoztak, tanultak és tanítottak.

Gazdagították a magyar zsidó kultúrát, gazdagították a magyar kultúra és társadalom összességét. Szerették és szolgálták a hont, melynek polgárai, melynek szülőttei, elkötelezettjei, s hű fiai voltak. De az ország, amelyet hazának tartottak, abban az időben, megtagadta, nem védte meg, kiszolgáltatta őket, előidézve és okozva ezzel a magyarországi zsidó történelem legnagyobb traumáját, és egyben a magyar történelem legszörnyűbb és legveszesebb éveit, hónapjait.

Megrendülten állok itt, ezen a kecskeméti emlékhelyen, amelynek szomszédságában imádkoztak az Egek Urához. Ahol több mint hatvan évvel ezelőtt még árnyékkal teli mosoly ült az emberek arcán, ahol büszkék voltak az Alföld e nemes hagyományokkal teli városára, ahol közvetítették a kultúrát, éltették a gazdaságot, formálták saját és környezetükben élők szellemi arcukat, ahol gyönyörű magyar szóval tanultak és tanítottak. Ők is olvashatták a korszak aranszavú költőóriását, aki így fogalmazott:

Okuljatok mindannyian e példán.

Ilyen az ember. Egyedüli példány.

Nem élt belőle több és most sem él,

s mint fán se nő egyforma két levél

a nagy időn se lesz hozzá hasonló.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Elhangzott Kecskeméten, 2004. március 29-én.

⁴⁰⁴ M. II. 3,5.

⁴⁰⁵ Kosztolányi Dezső: Halotti beszéd.

Emberekről szólok és nem tömegről, egyedekről, személyekről, akik Mózes vallásába születtek, de osztályrészül számukra nem a természetes elmúlás, hanem a zsidótörvények, a munkaszolgálat, a deportálás, majd a koncentrációs tábor, a gázkamra jutott.

Pontosan ma 60 esztendeje jelent meg a magyar törvénykezés egyik szégyenfoltja, az 1240/44-es elhíresült miniszterelnöki rendelet a „Zsidók megkülönböztetésének tárgyában.”

Szabadjon néhány kiragadott kecskeméti „dátumról” szólni, egy közös gondolat jegyében, s ez a visszatekintő történelem, a szubjektív, talán kicsit erőltetett, retrospektív „jubileumi” emlékezés. Jelzésértékül és történelmi adalékként csupán:

- 1794-ben, kétszázötven évvel ezelőtt minden zsidó üzlethelyisége a tűz martaléka lett, a város jelentős része leégett.
- 1814-ben, százkilencven évvel ezelőtt alapítják első zsinagógájukat a helyi zsidók.
- 1844-ben, százhatvan évvel ezelőtt alapítják a helyi zsidók első, négyosztályos iskolájukat.
- 1864-ben, száznegyven esztendővel ezelőtt kezdtek a kecskeméti főzsinagóga kivitelezéséhez és hét esztendővel később felemelő események közepette, avatják fel a város egyik építészeti remekét, a „hazai romantika egyik legszebb példáját”.
- 1874-ben, százharminc évvel ezelőtt született Dr. Kecskeméti Ármin⁴⁰⁶, a magyar zsidóság egyik legnagyobb zsidó történésze, Makó későbbi főrabbija, a Szegedi Egyetem egykori tanára.
- 1884-ben, száznegyven esztendővel ezelőtt választják a Pester Lloyd főszerkesztőjévé a Kecskemétről elszármazó orvos-tanítót, akit „európai súlyú és nevű” újságírónak tartanak, Veigelsberg Leó⁴⁰⁷. Ő Ignotusnak (Veigelsberg Hugó⁴⁰⁸), a legendás Nyugat főszerkesztőjének az édesapja.
- 1894-ben a millennium évében, százötven évvel ezelőtt, a Kecskeméti Hitközség hozzákezd a piactér környékén álló bérházak építéséhez, hozzájárul a belváros építészeti arculatának formálásához.

⁴⁰⁶ Dr. Kecskeméti Ármin: 1874-1944.

⁴⁰⁷ Veigelsberg Leó: 1846-1909.

⁴⁰⁸ Veigelsberg Hugó: 1869-1949.

- 1904-ben, száz évvel ezelőtt kerül a Szolnoki Művésztelepre a korábban Kecskeméten szolgáló *rabbi*, Fischmann Simon fia, a századforduló művészetének egyik legtekintélyesebb személyisége, aki Fényes Adolf⁴⁰⁹ néven beírta nevét a magyar képzőművészet történetébe.
- 1914-ben kitör az I. világháború, melyben sok zsidó halt hősi halált a hazáért. A honért, amely három évtizeddel később megtagadta, kiszolgáltatta őket ...
- 1914-ben, kilencven évvel ezelőtt hunyt el Perls Ármin⁴¹⁰ a legnagyobb magyarországi neológ *rabbik* egyike. Ugyanakkor virágzik az élet. A helyi neológiában és az ortodox világban is. Az ortodox zsinagógában - egyébként a magyarországi ortodox zsinagógákban igen ritka - állatmotívumokat ábrázoló falképek ma is láthatók. Zsinagóga, hívek nélkül..., de falain a *Misna: Ávot* traktátusának idézetei és állatképei láthatók.
- 1934-ben, hetven évvel ezelőtt látott napvilágot Kecskemét szülőttének Dr. Kecskeméti Lipótnak⁴¹¹, a későbbi nagyváradi tudós *főrabbin*nak nemzetközi érdeklődést kivívó *Ézsaiás* című tanulmánya, mely a dr. Hevesi Simon⁴¹² papi működésének negyvenedik évfordulójára kiadott *Emlékkönyv*ben jelent meg.
- 1944-ben, hatvan évvel ezelőtt a holocaust, „címszavakban”:
 1. április: megalakul a Zsidó Tanács;
 2. május: felállították a gettót;
 3. június-július: a Téglagyár területén felállítják a megyei gettót. Június végéig, mintegy hetven zsidó ember önként vetett véget életének. A cionisták mentőakciói ellenére kiszolgáltatottan, emberségében megalázva a kecskeméti zsidókat is deportálják. Alig van a városban, aki felemeli tiltakozó szavát, amikor az Isten képmására teremtett embert vagonokban szállítják a gázkamrák és a krematóriumok felé. S ők a vonatban még mindig énekelik: „Isten

⁴⁰⁹ Fényes Adolf: 1867-1945.

⁴¹⁰ Perls Ármin: 1853-1914.

⁴¹¹ Kecskeméti Lipót: 1865-1936.

⁴¹² Hevesi Simon: 1868-1943.

áld meg a magyart, jó kedvvel, bőséggel. Nyújts feléje védő kart ...”
S védő kart nem nyújt sem az Úr, sem az ember ...

4. A meggyalázott tóratekerceket - Pápához,
Hódmezővásárhelyhez és Óbudához hasonlóan - eltemették.

A kecskeméti zsidóság élete befejeződött, s lassan már olyan is alig van, aki elmondaná a *Káddist*, a halottakért, a vértanúkért szóló imát.

Történelmietlen a kérdés: Mi lett volna e genocídium nélkül?

Születtek volna újabb lángeszű írók, költők, városépítők, művészek, tanárok, kereskedők, kétkezi munkások? Játszani tudó, gondtalan tekintetű gyermekek, leendő sportolók, olimpiai bajnokok: újabb Hajós Alfrédok, Komjádi Bélák, Petschauer Attilák, Weisz Richárdok, Kabos Endrék, Székely Évák, Keleti Ágnesek ...

Talán már tudnánk a rák ellenszerét? Talán a „megnemszületettek” között lett volna tudós, aki ismeri-feltalálja a gyógyíthatatlannak tűnő betegségek ellenszerét. Pedagógus, aki nem „középiskolás fokon”, de egyetemi szinten tanította volna a nép összességét?

Dr. Wallenstein Zoltán⁴¹³ így fogalmazott Kecskemét legnagyobb főrabijának: Perls Árminnak, az emlékmű állításánál:

„Te hálátlan világ! Vigyázz, ha engem, a zsidót lekicsinyelve meg akarsz tagadni, mert akkor meghazudtol téged saját múltad. Keletkezésed története, s meghazudtol saját jelened: erkölcsi civilizációd kezdete, istentiszteleted rítusa, és meghazudtol jövőd feladatául az erkölcs-etikai színvonalra fölemelkedni tudást tanító szellemed ...

Eljön még az idő, amikor mindenki azt vallja, hogy „Egy az Isten, egy az ember!”, ez tartott fenn eleddig is, ezáltal élsz öröklétig.”

⁴¹³ Wallenstein Zoltán: 1898-1944.

„Légy erős, és erősödjünk népünkért...”⁴¹⁴

Több évtizeddel ezelőtt, Budapesten, az ELTE-n, a Rabbiképző elvégzése után, egy olyan csoportban tanultam művészettörténetet, ahol a történelmi egyházak lelkészei hallgatták az előadásokat. Szoros barátságot kötöttem egy protestáns lelkésszel. Egyik alkalommal, amikor meglátogattam, láttam, hogy kollégám egy „művész ember”, szakkifejezéssel azt mondhatnám: a naiv művészet egyik képviselője. A mai napig jól emlékszem egy alkotására. Íróasztalán állt egy gyönyörűen megfaragott, fából megálmódott-megkomponált kéz, amely fölfelé nyúl, mintegy segítséget kérve. Több évtized telt el azóta, és e kép mind a mai napig megmaradt bennem. A kéz, amely állandóan, felfelé tör, felettünk lebeg.⁴¹⁵

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Midőn megköszönöm a megtisztelő meghívást, hogy ezen a - tudással és imával megszentelt - helyen *rabbiként*, a Zsidó Egyetem rektoraként szólhatok, szabadjon egy, a keresztény, illetve zsidó ikonográfiákból merített, a művészettörténet több ókori reprezentatív alkotásában felfedezhető forrására hivatkozni. Ezek a leleteken feltűnik egy állandóan, ciklikusan - persze eltérő jelentéstartalommal bíró - visszatérő motívum, amelyet héberül: „*Jád Elohim*”-nak, azaz „*Isten keze*”-nek neveznek. Zsidó és keresztény képzőművészeti emlékeken egyaránt emlékeztetnek a fényel és sötétséggel árnyalt történelemre.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Elhangzott a „Kézfogás a jövő Európájáért” című, Debrecenben rendezett konferencián, 2004. április 3-án.

⁴¹⁵ F. B. protestáns lelkész. 1984-ben végzett az ELTE művészettörténet szakán. Nem sokkal később egyetemi doktori címet is szerzett.

⁴¹⁶ A zsidó és keresztény művészetből hadd említsem meg:

Dura Europolis zsinagógájának freskódíszítésén Ezékiél próféta „csontlátomása”, valamint a „jeciát Micrájim” (az egyiptomi kijövetel) ábrázolása, i.sz. 244.

Ákédát Jichák (Izsák megkötözése) jelenet a Bét Alfa zsinagógájának mozaipadlóján, i.sz. 6. század.

Madárfejű Hággáda - „Mózes átveszi a kőtáblákat” jelenet. Németország, 18. század (Jelenleg Jeruzsálemben, az Izrael Múzeumban, Ágáf Becálél 180/57. kézirat szám).

Szarajevói Hággáda - Ákédát Jichák (Izsák megkötözése) illusztráció. Barcelona, 14. sz. második fele. (Jelenleg Szarajevóban, a Nemzeti Múzeumban található).

Isten keze címszó. In: A keresztény művészet lexikona. Szerk: Jutta Seibert, a Herder Verlag Lexikon szerkesztőségének közreműködésével, Corvina Kiadó, 1986, p 131.

Pusztító kéz - Alkotó kéz

Két fogalom, amely mai mondandóm megfogalmazására inspirált. Milyen volt az a kéz, amelyet Isten az embernek adott? S milyen lett az ember keze?

Szólok a *pusztító kézről*, melynek aktualitását a magyarországi deportálások 60. évfordulója adja. Arról a *pusztító kézről*, amely végig viharzott az egész világon, nemcsak a biblikus, hanem a prebiblikus, majd a postbiblikus történelemben is, egészen napjainkig. Nem volt olyan része a világnak, ahol ne ismerték, vagy adott esetben ne ismernék ezt a fogalmat: a *pusztítás keze*.

A *pusztítás keze*, amely népektől talán független, de eszméktől nem! A *pusztító kéz*, amely tönkre tett, megsemmisített embereket, országokat, épületeket, könyveket, szellemiségeket, lelkeket. Néha magát a reményt.

A *pusztító kéz*, amely az utóbbi időkben is végig viharzik. Beszédes városneveket mondok, mert mindegyikben van valami közös: Tokió, New York, Moszkva, Madrid, Jeruzsálem, Isztambul... Városok, amelyek az elmúlt években a gyűlölet, a *pusztítás kezét* szenvedték el, viselték magukon, az ottani öngyilkos merényletek, robbantások következtében. És ennek a gyűlöletnek a keze az, amely engem, egy magyarországi zsidót, a holocaust hatvanadik évfordulóján különösen emlékeztet itt Debrecenben, ahol majd kilencezer zsidó áldozata volt a *pusztító kéz*nek, egy gyilkos eszmének. Itt Hajdú-Bihar megyében mintegy harmincöt- negyvenezer mártírra emlékezünk.⁴¹⁷

S milyen az *alkotó kéz*? Az *alkotó kéz* számomra az, amelyen ott sugárzik az isteni „csoda”. Az „adomány”, amely az embert emberré teszi, a gondolkodót gondolkodóvá. Hívóvé, igazzá, tisztességessé, befogadóvá, szeretetre méltóvá. Olyan emberré, aki tiszteletben tartja a másikat. Az alkotó, a kreatív kéz, mindig emberi léptékű remekműveket épített és épít. Katedrálisokat, templomokat, zsinagógákat, mecseteket. Szent épületeket és profánokat,

Lásd: az „ujjak” címszót a keresztény, a muszlim, a buddhista és a hindu ikonográfiában. In: Szimbólumtár. Jellepek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Balassi Kiadó, Bp., 2001. Szerk.: Pál József, Újvári Edit. pp. 246-250.

Hidábrut, beománut ubefolklor címszó. In: Háenciklopedijá Háivrit. Jerusálajim, 1969. p.145.

⁴¹⁷ A vonatkozó irodalomból kiemelem:

Gonda, Moshe Élijáhu: A debreceni zsidók száz éve. A mártírhalált halt debreceni és környékbeli zsidók emlékére. Tel-Aviv, é.n.

Dr. Weisz Miksa: Amíg erőmből telik... Debrecen, 1995.

Halmos Sándor: „Emlékezz meg!” Hajdú-Bihar megye zsidóságának története napjainkig, Debrecen, 2003.

Nevek-Names-Sémet. Szerkesztő és kutatásvezető: Halmos Sándor. Debrecen, 2003.

amelyeknek célja, hogy Istent és az embert szolgálják. Elősegítve, hogy a másik embert megértsük, a másik ember gondolatvilágába belelássunk. Tartsuk tiszteletben az ilyen jellegű másságát. Az *alkotó kéz* hozta létre a „Gutenberg-galaxist”, amely a 21. század elejének, a 20. század végének csodálatos vívmányait, a komputert, az e-mailt, és minden technikai bravúrt elénk varázsol. Így megszűnnek a távolságok. Összekapcsol - a szó technikai, formális értelmében - világrészeket, városokat, embereket.

De vajon mikor kerül lélekleben is közel egyik ember a másikhoz? Mikor lesz végre, és visszavonhatatlanul a *pusztító kéz* csak a múlté? S vajon lesz-e napjaink áldott, ajándékozott, kitüntetett fogalma az *alkotó kéz*. Előadásom címeként a Krónika könyvéből választottam üzenet értékű idézetet: „Légy erős, erősödjünk közösen...”⁴¹⁸

Európa e sok vihart kavart szegmensében csodára készül, csodát vár és csodát remél a 21. századi történelem. Embert igénylő, emberiességet feltételező hitek, vágyak, álmok, várnak hűséggel és megtépzott türelemmel. Erősítik azonosságtudatunkat, az együvé tartozás reményét. Magyarok, szlovákok, ukránok, erdélyi magyarok és románok, keresztények, keresztények, ruténok, pravoszlávok, zsidók, ortodoxok, stb. Mindenki keresi a másik kezét, itt, a Kárpátok tövében. Önmagunk szellemi, lelki gazdagodásunk erősítésével közös erőnk sokszorozódik meg. Ez az erő felemel, ez az erő bizakodásra ad okot, s megéri a másikat, ez az erő összeköt, és nem rangsorol. Ez az erő szavakban, a kreatív tettekben közös ügyünket szolgálja. A tudományos kutatásban, az oktatásban, a nevelésben, a szellemiségben előrevisz. Világunk objektív arculatának, öntörténelmének tisztább megismerésével, és a szembenézés képességével kecsegtet.

Vajon milyen lesz az emberi kéz az elkövetkezendő évtizedekben, évszázadokban, évezredekben?

Szabadjon e helyen - az európai csatlakozás küszöbén - a 20. századi magyar költészet egyik legnagyobb költőjének: Babits Mihálynak szavait idéznem, aki így ír:

Miért az emlékek, miért a múltak?
Miért a lámpák és miért a holdak?
Miért a végét nem lelő idő?
Vagy vedd példának a piciny fűszálat:

⁴¹⁸ Krónika I. 19,13.

Miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
Miért szárad le, hogyha újra nő?⁴¹⁹
Tudjuk már a választ a *babitsi* kérdésekre?
Remélem, igen!

⁴¹⁹ Babits Mihály: Esti kérdés. In: Babits Mihály összegyűjtött versei. Századvég Kiadó. Bp., 1993.

... ahol ámen-t kellett mondani... 420

„Csak ezt hagyjátok meg nekünk: ingünk alatt a meztelen bőrt, a bordák pusztá rácsait, a légszomjas mellkosarat, irgalmas irgalmatlanok.”⁴²¹

Nem is oly sokára, pár hónap múlva, itt, Debrecenben lesz a hatodik dr. Kardos Albert Nemzetközi Vers- és Prózamondó Verseny. Ott, az úgynevezett kötelező irodalomból, amelyet a jelentkezők előadhatnak, olvashatják fel Fenyő Lászlónak e drámai költeményét, amely kicsit visszacseng a ma délután 17 órakor itt a sarkon a *soá*, a holocaust hatvanadik évfordulóján tartott megemlékezéssel. Ezen a fénytel teli napon Debrecenben, amikor ismételtén idejöttünk a környékről és távolból, hogy közösen emlékezzünk a hat évtizeddel ezelőtti traumákra, megpróbáltatásokra, szenvedésekre, méltó kegyeletet tanúsítva ezen egyszerű emlékművel majdnem hétezer debreceni zsidó honpolgárnak. Mindenki mondja, hogy kötelező az emlékezés. Mintha hat évtizedig „elfelejtette” volna ezt megtenni a társadalom. Hála a Mindenhatónak, hatvan év után megemlékeznek.

Ezen a napon - egy vallásos hagyományú közösséghez méltóan - szabadjon tanítást adnom.

Zsinagóga, közösségi vezetés és intézményrendszer, ha úgy tetszik, a kiszolgáltatottak iránti felelősségérzet, ez legyen a mai tanítás központi gondolata és reménye.

1. A zsinagóga helye és szerepe a modern korban tértől és határtól függetlenül.

2. A közösségi vezető, a *rabbi*, a kántor, bármilyen tisztséget betöltő ember szerepe a közösségi életben.

3. A kiszolgáltatott, a rászorult hittestvérek iránti közösségi felelősség a mi életünkben, itt Debrecenben, vagy a fővárosban, s az országban mindenütt, illetve a környékbeli, vagy a távolabbi országokban, Szlovákiától Romániáig, Ukrajnától Szerbiáig, Izraeltól az Egyesült Államokig.

Forrásunkat, mint mindig, most is a hagyományos irodalomból, a *Talmud*ból, jelesül a *Szuká* traktátusából merítjük:

⁴²⁰ Elhangzott Debrecenben, 2004. május 9-én, a szombat „fogadásakor”.

⁴²¹ Fenyő László: KÖNYÖRGÉS.

מי שלא ראה דיופלוסטון של אלכסנדריא של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל אמרו כמין בסילקי גדולה היתה סטיו לפנים מסטיו פעמים שהיו בה ששים רבוא על ששים רבוא כפלים כיוצאי מצרים והיו בה ע"א קתדראות של זהב כנגד ע"א של סנהדרי גדולה כל אחת ואחת אינה פחותה מעשרים ואחד רבוא ככרי זהב ובימה של עץ באמצעיתה וחזן הכנסת עומד עליה והסודרין בידו וכיון שהגיע לענות אמן הלה מניף בסודר וכל העם עונין אמן ולא היו יושבין מעורבין אלא זהבין בפני עצמן וכספין בפני עצמן ונפחין בפני עצמן וטרסיים בפני עצמן וגרדיים בפני עצמן וכשעני נכנס שם היה מכיר בעלי אומנתו ונפנה לשם ומשם פרנסתו ופרנסת אנשי ביתו

Aki nem látta a kettős oszlopcsarnokot az egyiptomi Alexandriában, nem látta Izraelt dicsőséges pompájában. Óriási bazilika mintájára építették, amelyben az egyik oszlopcsarnokon belül másik oszlopcsarnok is volt. Néha hatvanszor hatvanezer ember gyűlt benne össze (mások szerint kétszer annyi, mint amennyien Egyiptomból kivonultak), és hetvenegy aranykarszék volt benne, a nagy Szinhedrion hetvenegy vénjének száma szerint, és mindegyik aranykarszék kétszázötven ezer arany talentumba került. A közepén egy faoltár volt, és ott állt a cházán (kántor, templomszolga) kendővel a kezében. Ha oly részhez értek, ahol áment kellett mondani a cházán intett a kendővel és az egész nép felzúgott: Ámen! Az egybegyűltek nem rendszertelenül ültek, hanem külön ültek az aranyművesek, külön az ezüstművesek, külön a vasművesek. Külön a bányászok, külön a takácsok. És ha idegen vagy szegény érkezett, azonnal felismerte társait, hozzájuk fordult és azok támogatták őt és háza népét. (És attól a perctől kezdve, ha valaki odament, még csak az sem kellett, hogy kérjen. Gondoskodtak mindenről, mindenkiről, aki kiszolgáltatott, aki rászorult.)⁴²²

Ha van zsinagóga, akkor van zsidó élet. Ha van zsidó élet, szükségszerű, hogy legyen zsinagóga. Természetesen sokféleképpen lehet megélni a zsidóságot. Azonban egy biztos, zsinagóga nélkül nem lehet. Fontos a kultúra? Nagyon fontos. Fontos a világi hagyomány? Nagyon fontos. De a történelmi távlat azt mutatja, a zsidóság fennmaradásának első feltétele, hogy legyen megfelelő, méltó háza I-stennek, ahogy ide felíratott a frigszekerény fölé:

עם תבוא אלי אני אבוא אליך

...hogya eljössz hozzám - szól az Örökkévaló - én elmegyek hozzád...⁴²³

Ha építész nekem templomot, zsinagógát, az alkalmas lesz a közösség összefogására. Ma már a kántor, az előimádkozó, a közösségi vezető nem áll

⁴²² Talmud: Szuká 51b.

⁴²³ Az idézet forrása: M. I. 38,16. A mondatnak az interpretációs irodalomban különböző reminiscenciái ismertek.

fenn a *blemeren*, és nincs a kezében kendő. Imáink végén a *kádisban* vagy a különböző *bráchák* után mi is azt mondjuk: elhisszük, azaz: *ámen*. Azt mondjuk, hogy kellene felelős emberek, akik ha kell, felmennek a *blemerre*, a szó szoros vagy a szó átvitt értelmében, ha kell, vállalják a közösségi vezetés felelőségének terhét, hittel, alázattal és odaadással, és erre azt mondjuk valamennyien, hogy *ámen*.

Minden korban volt, van és lesz szegény és rászorult ember, mert amíg vannak a *soának*, a holocaustnak túlélői - és adja a Mindenható, hogy itt legyenek velünk, közöttünk, szeretetunktől övezve még nagyon sokáig - a mi felelőségünk, hogy gondoskodjunk róluk lélekben, fizikumban, kórházban, gyógyszerben, ételben és mindenben. Ahogyan ez a közösség itt Debrecenben, és az országban mindenütt próbálja lehetőségeihez képest megtenni. A világ minden helyén az egyik legfontosabb dolog, hogyha valaki éhes, annak enni adjunk. Mi mindig és mindenkinek próbálunk - lehetőségeink szerint - segíteni.

A közösség hatalmas feladata volt ez, és lesz az elkövetkezendő időben is. Együttesen próbáljuk megfogalmazni a következő évi álmokat és vágyakat, az előbb elmondott *talmudi* tétel is a mi fohászaink, álmaink és reményeink között található. Reményeink szerint a világ Alkotója meghallgatja fohászainkat, és ad valamennyiünknek békességet.

ועשית הישר והטוב בעיני ה'⁴²⁴

הטוב בעיני שמים והישר בעיני בני אדם⁴²⁵

Cselekedj egyenesen és jószággal átitatva, amely Isten szemében tetszést talál, az emberek szemében is feldereng a csillogás. Maga a remény!

⁴²⁴ M. V. 6,18.

⁴²⁵ Toszefta: Sekálim II.

Hódmezővásárhely: újjá avatjuk a zsinagógát⁴²⁶

A fényel és áhítattal teli, gyönyörűen felújított zsinagógában emlékezésre szólít a szószék varázsa. A beszűrődő sugarak átívelnek a tér és az idő korlátain, és üzenettel ébresztik a lankadó figyelmet. Példaértékű esemény részesei és osztályosai lehetünk. Köszönet érte, a Mindenható aranyozza be az újjáépítőök nemes akaratát.

Pár hónappal ezelőtt egy udvarias hangvételű értesítést kaptam: Hódmezővásárhelyen, újjá avatjuk a templomot. Meghatottan állok most Önök előtt, és köszönöm meg meghívóimnak e megtisztelő lehetőséget, hogy itt, e közösség előtt szólhatok, ebből a különleges eseményből adódóan. Amikor a megtisztelő felkérést kaptam, azon gondolkodtam, hogy miről beszéljek? Történelmi háttér, irodalmi konklúzió, néhány szép betét, klasszikus idézetek, megfelelő következtetés-rendszer és ezzel talán valami újat is tudok mondani a közösségnek.

De mint oly sokszor, gyakorló *rabbiként* meg kellett tapasztalnom, hogy bizony az élet közbeszól, mert minden mondandómat, amit szerettem volna elbeszélni, ma már elmondtak. Tehát engedtessek meg, hogy néhány rövid gondolattal, reflexióval éljek, és fejezzem be ez ünnepi eseményt.

Pontosan harminc esztendővel ezelőtt, itt ezen a helyen, egy fekete hajjú fiatalember állt és mártír-istentiszteletet tartott ebben a zsinagógában. A zsinagógában néhány tucat ember: nő és férfi volt. A templom omladozott, beázások mindenütt, és akkor az a fiatalember beszélt a hitről, a jövőről. Talán remélte, hogy a jelenlevők hisznek neki, hogy van holnap, hogy lesz holnapután. Ez az egykori fiatalember most itt áll, három évtizeddel később, már nem fekete hajjal, érezve az idő múlását és emlékezik. Emlékezik azokra, akik már nincsenek itt, nem lehetnek itt, mert elragadta őket a történelem, vagy megadatott nekik a földi lét egyik legnagyobb adománya az, hogy természetes úton halhattak meg.

A részletes analízis helyett most néhány vázlatpont csupán: Nem beszélek arról, hogy 1854-ben, ebben a zsinagógában, az egyik első helyen először Magyarországon, bevezették a magyar szót, és magyarul prédikáltak. Nem beszélek arról a Weisz Pálról, a jeruzsálemi Héber Egyetem néhai zseniális történész professzoráról, egyik kiváló mesteremről és példaképemről, aki

⁴²⁶ Elhangzott a Hódmezővásárhelyi zsinagóga újjá avatásán, 2004. július 27-én.

ebben a zsinagógában volt *rabbi* 1933 és 1937 között. És nem beszélék a magyar nyelvű sírkövekről, mert már erről is hallhattunk.

Nem beszélék arról, hogy 1845 óta itt mindig voltak magyar nyelvű iskolák, és bizony arról sem, hogy az 1848-as szabadságharcban ez a kis város 40 zsidó nemzetőrt adott az akkori hadseregnek. Nem beszélék arról sem, hogy 1853-ban Löw Lipót felavatta ezt a gyönyörű zsinagógát. És nem beszélék arról sem, hogy 1869-ben ez a közösség önmagát neológ zsidóságnak nyilvánította. Nem akarok arról szólni arról, hogy 1879-ben milyen hatalmas segítséget adott Hódmezővásárhely Szegednek az árvíz után, az újjáépítéshez. Nem szólók arról, hogy 1882-ben az oroszországi pogromok idején ebből a kis városból mennyi és mennyi segítség ment az üldözötteknek. Nem szólók arról, hogy 1894-ben milyen hatalmas összeggel támogatta Hódmezővásárhely zsidósága az egyik legnagyobb magyar: Kossuth Lajos emlékművének felállítását. Nem szólók arról, hogy 1904-ben, pontosan száz esztendővel ezelőtt, parlamenti képviselő lett az a Sándor Pál, ennek a városnak szülötte, aki a leghosszabb ideig volt a magyar parlament tagja, egészen 1935-ig. És nem szólók arról sem, hogy az első világháborúban harminc zsidó hősi halottat adott ez a zsidó közösség.

Többek között arról sem szólók, hogy 1944-ben, ezekben a napokban kellett felvarrni a sárga csillagot, s nem akarok szólni újból arról, hogy itt volt a gettó. Tudjuk jól, hogy kinek mit jelent ez a félelmetesen döbbenetes, a nagyközönségnek most átadott, lenyűgöző múzeum. Nem szeretnék arról szólni, hogy a távolban dörögnek és dörögtek a fegyverek, hogy állandóan reszkettünk, és időnként reszketünk, amikor újabb és újabb robbantásokról hallunk a Szentföldön-Izraelben, vagy Európában, vagy Amerikában, vagy már mindenütt a földön. Nem akarok arról szólni, hogy a terrorizmus veszélye beárménykolja a fejlődő világot.

Szeretnék azonban egyszer szólni, és ha költői vagy írói vénám lenne, megírni, hogy miről beszélnek a szemek, az árulkodó szemek a tablókon. Arról azonban szeretnék szólni, hogy mi volt akkor, amikor az első Templom, a jeruzsálemi Szentély elégett.

Az első templom elpusztulásának idején őseink ráírták Isten négy betűs nevét egy pergamendarabra és bedobták a tűzbe. Ez a pergamendarab elhamvadt, és azt hitték „nincs többé” Isten, nincs többé hit, nincs többé holnap. A hagyomány szerint azonban csoda történt. Ezekből a lángokból a magasságok felé szállt egy darab és rajta négy héber betű: „*HET, JOD, JOD, MEM*”.

Összeolvasva ezt a négy betűt kapjuk: *HAIM*, amelynek a jelentése: ÉLET. Mintha magyarul azt írnánk: URAM, s a helyére odakerült betűk az ÉLET szót adnák ki.

Szeretnék szólni a jövőről, hogy igenis van holnap. Hiszem „*áni máámim beemuná slémá*” - teljes hittel, hogy van holnap, hogy nem csak jelen, hanem jövő is létezik. Hiszek abban, hogy van a zsidóságnak önálló otthona Izraelben, van jövő minden zsidónak, aki a *galut*ban, a szétszórásban keresi és találja meg a helyét. Hiszek abban, hogy meghallgatásra talál az áldás szava a Biblia nyelvén és magyar fordításban. Szabadjon élni azzal a joggal, amelyet atyáim rám bízta, az áldás jogával. Hadd kérjek mindenkit, hogy álljon fel és fogadják tőlem a szívből jövő áldáskérést annak reményében, hogy van, aki meghallgatja!

„... mert Te, vagy nekem ...”⁴²⁷

(Az „Élet menete” – 2005)

Reb Jajlis, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Csenger nagyközségben így szólhatott volna érdeklődő tekintetű unokájához: Hallgasd kis unokám Szentírásunk ősi üzenetét, hallgasd az Írás szavát! Erre tanítottak apáink, elődeink s most én neked, kicsi unokám, megtanítom e gyönyörű mondatot, a Zsoltárok könyvének lebilincselő gondolatát.

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי

„Ha a halál árnyékában is járok, nem félek én, mert velem vagy (Örökkévaló, a Világ Alkotója.)”⁴²⁸

S az egykori unoka, ma már nagyapaként, őszülő hajjal, viharos történelemmel a háta mögött, megviselten, de meg nem törten, így válaszolna nagyapjának a polgári időszerűség szerinti 2005. évi hitünk naptárszámítása szerint az 5765. évben: Nagyapapa, itt vagyok Auschwitzban, ahova elhoztak Téged, s a nagymamát, s testvéreimet, 39 családtagunkat.

Látom a cinikus feliratot: „Arbeit macht frei”. Látom az utat, amelyen járhattál, a síneket, amelyen ideszállítottak a szörnyű lepecsételt marhavagonokban. Látom a barakkokat, amelyeket múzeummá alakított át a múltat mindig meg nem értő történelem. Látom az emeletnyi szemüveget, amelyeket testvéreink hordtak. Látom az emberi hajból emelt halmokat, dombokat. Látom a precízen felcímkézett bőröndöket, bőröndök áradatát. Látom a gázkamrát, érzem a falak lüktető üzenetét, s látom a krematórium szörnyű száját, benne egy égő gyertyát, mely talán Te érted is ég. Látom a kéményt, amelyen ezrek, talán milliók füstje szállt vádlón a magasságok felé. Látom Auschwitztól nem messze azt a kis tavat, melynek felszínén még mindig, hat évtized távlatából is ott vannak az emberi por soha el nem tűnő maradványai. S látom Birkenaut, a halálgyárat. Milliók utolsó fohásának színhelyét. Most itt gyászoló lélekkel fájdalommal telve állok e barakkban, ahol Te is feküdhettél, és azt mondom: drága nagyapám:

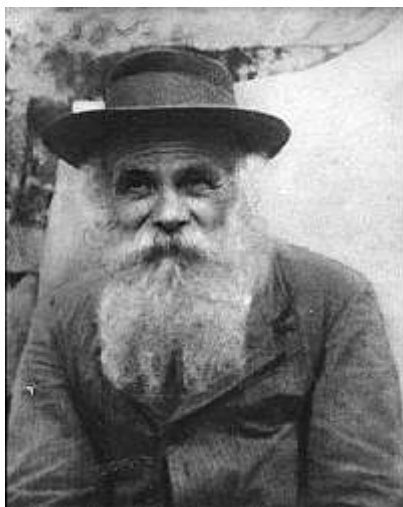
גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי

Itt járok a halál árnyékában. Veled ellentétben, engem rettenettel tölt el a látvány, hatol belém az elborzasztó érzés. De tudom, hogy az Örökkévaló

⁴²⁷ Elhangzott 2005. május 3-án Birkenauban, a tábor felszabadulásának 60. évfordulóján.

⁴²⁸ Zsoltárok 23,4.

velem van, s azt is tudom, hogy a magasságokból Te, most letekintsz reánk, az emlékező utódokra.

Nagyapám ר"י

Reb Jajlis, a csengeri zsidó 82 éves korában hagyta el először szülőhelyét. Talán még a szomszéd községbe sem jutott el. Csak egyszer, egyszer vitték idegenbe. Ide Auschwitz-Birkenauba. *Reb Jajlis* vallásos, szakállas mély érzésű, csendes, bölcs ember volt. Hitte az Írás szavát, s ő akkor sem félt, amikor a halál érintette meg. *Reb Jajlis* nem volt más, mint az én áldott emlékü nagyapám, akinek héber nevét viselem. Állítólag mozdulataimban is őt idézem, s e drámai helyen, e félelmetes helyen az ő emlékét örökítem meg. Üzenem a magasságok felé:

Reb Jajlis! Hatvan évvel később, itt a pokol tornácán, Auschwitz-Birkenauban, ugyanúgy vettem fel a *tfilint*, az imaszíjat, mint Te, hatvan évvel ezelőtt, mielőtt meggyilkoltak. Itt Auschwitz-Birkenauban ugyanúgy öltöttem magamra a *táliszt*, az imaköpenyt, mint Te hatvan évvel ezelőtt, mielőtt a halálba indultál. Ugyanazokat az imákat mondtam el, mint Te, ugyanazzal a hittel, mint Te, ugyanazzal az alázattal, mint Te. Ám most itt lengenek körülöttem Izrael Államának zászlai! Itt vannak az életmenet ezrei. Hirdetik az életet a halál völgyében. És amikor elhagyom majd az Auschwitz-Birkenau haláltábornot, az első dolgom lesz, hogy hétéves unokámat hívom fel Izraelben,

s hálát adok, az Örökkévalónak, hogy hallhatom a hangját, itt is idézem a Biblia szavát:

גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי

Annak ellenére, hogy a halál árnyékában jártam, nem félek. Mert **Te, vagy nekem**, Istenem. Te, vagy nekem, kis unokám! E drámai pillanatban, ahogy illik, ahogy méltó, a százezrekért, milliókért, a meggyilkoltakért, asszonyokért, férfiakért, kisdedekért szálljon a mélységből a Magasságok felé imádságunk, a *Káddis!*

Jiszgádál, vejiszkádás...

„A legszebb gyertyatartó”⁴²⁹

Európa talán legnagyobb *hanukiájának*, *hanukai* gyertyatartójának elhelyezése a hajdúsági főváros, Debrecen frekventált pontján a mostani *hanuka* különlegesen szép és megrendítő élménye volt. Az ősi imádság hangulata, amely úgy hangzott: „Legyen áldott az Örökkévaló, azaz, aki csodát tett az ősökkel, Ő tett csodát a mi világunkban is”, egyedi atmoszférát és áhítatot teremtett a máskor emberzsivajtól teli macskaköves utcán.

Természetesen a csodát nem bibliai, hanem mindennapi, 21. század eleji formájában értem és gondolom. Mert én ezt egy csodának egy „mikro csodának” élem meg. Abban a városban, ahol több mint 160 éve szervezett módon élnek zsidók, abban a városban, amelyben maradandót alkotott a civisváros polgárságán belül a zsidó polgárság is, abban a városban, ahol Magyarország egyik legszebb közössége volt a II. világháború előtt, majd jött a *soá*, és elpusztított szinte mindent; jött sok-sok különböző színű áradat, hol zöld, hol vörös és elsodort mindent, ami zsidóságot jelentett.

Ezek után a történelmi kataklizmák után, a város központjában látható a monumentális *hanukai* lámpás. Hirdeti a fényt, a hitet, a hagyomány diadalát. Hiszen a 2005. polgári év utolsó heteiben, közelegve az év végéhez, itt, a város egyik legszebb utcájában gyűjtötták meg a majd öt méter magas *hanukiában*, az ünnepi mécseset. Mintegy szimbolizálva azt, hogy a fény, a *Tóra* fénye, a zsidó vallás, a zsidó hit fényessége legyőzhetetlen. Túlmutat történelmi kataklizmákon és valamilyen módon jelzi, hogy nemcsak tegnap volt, hanem - Istennek segítségével és kegyelméből - lesz holnap, és lesz holnapután is. Amikor most itt, Önök előtt beszélek *hanukáról*, szabadjon elmondani, két rövid történetet, két rövid, ünnepi asszociációt.

1973 decemberében, *hanuka* negyedik gyertyáját gyűjtöttük a zsinagógában és otthonainkban, ezekben az órákban. Pest egyik kórházában haldokolt egy 66 éves asszony. Ő is átvészelte a *soát*, a holocaustot, megölték majdnem minden rokonát, és a háború után, már 40 évesen, újból férjhez ment. Feleségül ment egy férfihez, özvegyen maradt édesapámhoz. Apámhoz, akinek odamaradt első felesége, négy gyermeke, szülei, nagyszülei, testvérei, s ő maga 45 éves volt akkor. Ebből a házasságból, ebből a késői szerelemből született egy kisgyermek, akit úgy neveltek, hogy *rabbi* legyen belőle. Ez az

⁴²⁹ Elhangzott 2005-ben, Debrecenben, *hanuka* ünnepén.

egykori kisgyermek most őszülő hajjal, nagyapaként itt áll Önök előtt, és emlékezik az édesanyjára, akinek ma van a *jahrzeitje*.

1973 *hanukájának* negyedik gyertyagyújtásánál adta vissza a lelkét az Örökkévalónak. Legyen áldott az emléke!

Megboldogult anyámnak az volt az álma és a vágya, hogy a fiából *rabbi* legyen, de már nem érthette meg, mert három héttel a *rabbivá* avatásom előtt meghalt. Ott volt velem a szívemben és a lelkemben, de fizikai valóságában már fent volt az örökkévalóságban. Ott álltam a Rabbiképző frigszekrénye előtt, az apámra néztem és nagyon megijedtem. Megláttam apám sápadt, betegnek látszó arcát. Később kiderült, hogy akkor már tényleg rákos beteg volt. Nyolc hónappal később ő is megtért őseihez. Néhány héttel apám halála előtt, magához hívott és azt mondta: „Szeretnék megmutatni neked valamit”. Bevitt hetedik kerületi kis lakásának éléskamrájába, és elővett egy batyut. Egy féltve őrzött csomagot, amit korábban soha nem láttam. Kibontotta, s legnagyobb meglepetésemre egy gyertyatartó volt benne. Nagyon furcsa formájú, nagyon furcsa külalakú gyertyatartó. Apámhoz fordultam, és azt kérdeztem: „Mi ez?” Apám nem a kérdésemre válaszolt, hanem azt mondta: „Vár a mama, az anyád!”

Ennyit beszélt arról, hogy tudja, milyen beteg, és hogy el kell mennie. Utána annyit mondott: „Szeretném odaadni neked ezt a gyertyatartót, elmondom a történetét”. Elfulladás, gyengülő hangon elmesélte, hogy 1944-ben, sok-sok ezer magyar zsidó társával együtt Mauthausenben volt, a koncentrációs táborban, amit természetesen én is tudtam. S ott Mauthausenben, a koncentrációs táborban apám sorstársaival együtt elhatározta, hogy gyertyát fog gyújtani. S a koncentrációs tábor kerítéséből letörték egy drótdarabot, s abból formáltak egy furcsa mécseset. Kicsi, apró vájatot alakítottak ki a tetején, s ebbe préseltek kis farabokat, s meggyújtották a koncentrációs táborban a mini “gyertyákat” és elmondták - csak egyszer, *hanuka* ünnepének péntek estéjén - a *brohekat*, az áldásokat: „Legyen áldott az Örökkévaló, aki csodát tett az ősökkel, Ő tett csodát a mi világunkban is.”

Nem sokkal később az amerikai hadsereg felszabadította Mauthausent, apám is felszabadult. 38 kilóval, flekktífusszal, majd ahogy ő mondta: „hazajött”, annak reményében, hogy talál valakit a családjából. Nem talált senkit, mert mindenkijét megölték. S egy életen át mardosta a lelkiismeret furdalás, hogy miért nem ő halt meg, s miért a négy gyermeke?

Ám erről a korszakról soha nem beszélt, csak ezt a gyertyatartót, amit ott,

Mauthausenben készítet, ezt adta oda nekem, néhány héttel a halála előtt. Apám elment, és jó pár évvel később, mikor eljutottam Jeruzsálembe, ezt a gyertyatartót a *Jád Vásém* Intézetnek ajándékoztam, hogy vigyázzanak rá, mert ez mementó, egy emlék. Megköszönték.

Két évvel ezelőtt levelet hozott a posta Jeruzsálemből, a *Jád Vásém* Intézet akkori új igazgatójától. Azóta a *Jád Vásém*ben, az Emlékezés Házában, a Holocaust Emlékmúzeum kiállító termének középpontjában áll egy kis mécs. Az alábbi levél szövege önmagáért beszél:

„Az Ön édesapja, Ezriel Jichák Schöner által Mauthausenben készített gyertyatartó megtekinthető új Történeti Múzeumunknak a magyarországi zsidóságot bemutató kiállításán.

A gyertyatartó egyedi története, édesapjának és fogolytársainak a zsidó hagyományok iránti elkötelezettsége, amelyet megőriztek abban a borzalmakkal teli helyzetükben is, nemcsak csodálatos például szolgálhat valamennyiünk számára, de tanúskodik a koncentrációs táborokban jelenlévő, a zsidóság iránti szellemi odaadásáról is.

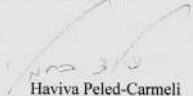
Dear Rabbi Schöner,

The candlesticks made by your late father, Rabbi Ezriel Jichak Schöner, in Mauthausen, are currently on display in our new Historical Museum, as part of an exhibit on Hungarian Jewry. The unique story of the candlesticks, and the devotion of your father and his fellow-prisoners to Jewish tradition despite the terrible difficulties of their position, are most inspiring, and demonstrate the spiritual dedication to Judaism that obtained in the camps. We are most grateful to you for enabling us to display the candlesticks to the public at large.

We hope that you and your family will have occasion to visit the Museum, and see the new display.

With best wishes for a טובה וחתימה טובה,

Yours sincerely,

Haviva Peled-Carmeli
Director
Artifacts Retrieval

ת.ד. 3477 ירושלים 91034 טל. 6751611 פקס 6433511 P.O.B. 3477 JERUSALEM 91034 FAX 6433511

A levél a Jád Vásém Intézetből

Tavaly *hanukakor* két kis unokámmal elmentem a *Jád Vásém* Intézetbe, akik mikor megnézték a *hanukai* gyertyatartókról készített időleges tárlatot, észrevették az új Történeti Múzeumban azt a furcsa gyertyatartót, amely családom múltjának egyik megmaradt emléke.

„Szabá (nagyapja), mi ez a lámpás?” -hangzott a naiv gyermeki kérdés.

Elmondtam a dédszülei történetet, s azt, hogy ezt a dedapjuk készítette, távolban, idegenben, hideg télben, szinte megfagyott ujjakkal. Azért, hogy legyen egy parányi fény a mauthauseni éjszakában. A másodszülelt unokám azt mondta, hogy ez a legszebb gyertyatartó, amit valaha látott.

„De hamvából egy-egy parázs kilobban...”⁴³⁰

Még vannak olyan itt-ott rejtett városok,
Hol öreg mécsünk pislog titokban,
A régi tűz már régen nem lobog,
De hamvából egy-egy parázs kilobban.

Haim Nahman Bialik, a modern zsidó költészet talán legnagyobb személyisége, fogalmazta meg e gyönyörű gondolatokat „*A talmudista*” című költeményében sok-sok évtizeddel ezelőtt. S e négy sornak utolsó szavát ismételném meg: „De hamvából egy-egy parázs kilobban.”

A mai napon, *lág báomer* napján, e nagyon szép és örömmel teli napon, ünnepi külsőségek közepette, imával, a fohásznak szavával, Isten iránti feltétlen alázattal és szeretettel fordulunk a Világ Teremtője felé és elmondjuk: Legyen áldott Ő, a Mindenség Alkotója.

Eljöttünk ide, hogy itt e régi és nagytekintélyű közösségben újból *rabbit* iktassunk be majd száz esztendővel azután, hogy itt volt *rabbi* főállásban. Egy kis csoda a modernkori zsidóság történetében, a mi mindenkori életünkben.

Piciny csoda, amelyre senki más nem képes csak Ő, a Világ Alkotója, a Mindenség Ura, aki évtizedek messzeségéből is mindig ránk tekintett, évszázadok, évezredek messzeségéből is áldó kegyelettel vigyázza, őrzi sokat szenvedett népét, a maradék kis zsidóságot.

Egy parázs kilobban?

Értjük és átérezzük, hogy mit jelent, hogy itt, Magyarország e gyönyörű vidékén, itt az Alföld közepén az imával megszentelt falak között az *áron hákodes*, a frigszekrény előtt újból *rabbit* iktatunk be, hogy a közösségnek, újból vallási vezetőt adunk, aki ennek a szűkebb és tágabb pátriának lesz vallási irányítója, kinek hitem és meggyőződése szerint, tanításai „lélektől lélekig” szólnak.

Tamás!

Kedves fiatal végzettünk, és ma már társunk a papi szolgálatban, hozzád szól a tanítás és a közösséghez. Az idézet, amelyet választottam hetiszakaszkunkból való. A héten *Behár* és *Bechukotáj* iker *szidráit* olvassuk fel, és szabadjon abból egy mondatot citálnom. Így hangzik a szöveg:

⁴³⁰ Elhangzott 2006-ban, *lág báomer* napján, Róna Tamás rabbi beiktatásán, Nagykőrösön.

וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ לכל יושביה. יובל הוא תהיה
לכם ושבתם איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו תשב

„És szenteljétek meg az ötvenedik évet és hirdessetek **szabadságot**
mindannak a népességnek kik határaitok között élnek.”⁴³¹

A szentírási citátum fontosságát, hitelességét igazolja az aktuális mindennapi magyar zsidó történelem, megkétszerezve, mert nem ötven év után, hanem kétszer ötven esztendő után, száz év után iktatunk újból *rabbit* itt e helyen. És hirdetjük azt a fogalmat, amelyet a Szentírás úgy fordít le: szabadság. Szabadjon e helyütt a „*dror*” szóról bővebben szólni, hiszen e szónak három jelentése van a zsidó hagyományban: **szabadság**; egy atmoszférát, hangulatot, különleges egyedi ízt teremtő **fűszer**; s a szárnyaló **madár**, amely az eget fürkészi.

1. דרור - Szabadság

Szabadon élő ország, szabadon élő zsidósága szabadon gyakorolja a hitét, vallja Isten nagyságát és száll fohásza a Mennyek Urához, az ősi nyelven, ahogy atyái tanították, héberül. Annak reményében, hogy minél többen ismerjük meg e szavak tartalmát, nemcsak zenéjét, hanem betű szerinti értelmét, így a *dror* szó különböző variációit is. A szabadságot a magyarországi zsidóság is megkaphatta. Így szeretnénk élni és tovább élni az elkövetkezendő években, évtizedekben is. Ennek a szabadságnak a jegyében, a vallási egyenlőség jegyében szólott ebben a városban elsőként *rabbi* magyar nyelven, 1817-ben, egy év híján 190 évvel ezelőtt. S aki ezt a *drását* elmondta, azt Krakauer Salamonnak hívták. A neve bevonult a magyar homiletika történetébe, ő az első magyar nyelvű prédikátor, aki Mózes hitét vallja itt e földön, itt e honban. Az 1817-ben elmondott beszédéből szabadjon két-három sort idéznem, hiszen ezt utóbb közzétették, majd pár esztendővel ezelőtt ez a közösség facsimile kiadásban újból megjelentette. Krakauer Salamon 1817-ben, az akkor teli zsinagógában - nem ebben, hanem az elődjében - szólt a zsidókhoz és a másvallású nyakörösiekhez, akiket lángoló szeretettel vett körül.

⁴³¹ M. III. 25,10.

Prédikáció,

melly

tartatott újjonnan épült Templomnak felszenteltetése alkalmatosságával

Nagy Körösön,

Krakauer Salamon

oda való Fő-Rabinus által

Szeptember 7-ikén 1817.

„Ami pedig engemet minden előtt el-ragad és lelkesít, az a legféltettebb élesztő érzése a senkit ki-nem rekesztő emberszeretetnek, mellyet ezen városnak nemes városnak emez lakosi mind ezen templomnak fel állítására bőséges segedelemmel által, mind pedig az által tsalhatatlanul meg-mutatták, hogy nem nézvéim a Religióról való nagy különbségét.”

Az akkori zsinagógát, a másodikat - vallásra való tekintet nélkül - közösen építették fel, hogy ott héber nyelven, a Biblia nyelvén hirdethessék: *Adonáj echád* - az Örökkévaló egyetlenegy. Ennek a gondolatnak szellemében hirdették a szabadság modernkori értelmezését.

2. 7177 - Különleges hangulat

A *dror* szó második jelentése: egy atmoszférát, hangulatot, különleges egyedi ízt teremtő fűszer. Igen, aki ebbe a nagykörösi zsinagógába, imaházba lépett, mindig megérezte, hogy ez egy olyan hely, ahol Isten szelleme nemcsak a frigszekrényből, a *Tóra* magasságából árad, hanem a héber szavakból, a szívekből, az érzésekből és a gondolatokból is. Hogy hozzátok szól, akik a mi hitünket követik és azokhoz a felebarátainkhoz, honfitársainkhoz, akik más vallásban, de ugyanolyan szívvel és szeretettel, odaadással és rajongással fordulnak az Egek Urához. Őhozzá, aki „minden nyelven ért”, aki meghallgatja szívünk rezdülését. Aki érti azt a hangulatot, azt a légkört, amely itt a zsinagógában most is érződik. Ez a lelkesedés, az odaadás és a szeretet atmoszférája, mert újból kiemelkedő eseménynek, vallási eseménynek lehetünk tanúi: *Rabbija* lesz a közösségnek!

3. 7177 - Szárnyaló madár

A szárnyaló madár, amely az egeket fürkészi. Egy régi legenda arról regél, hogy e szárnyaló madár jelképe a tehetségnek. Isteni adomány, amellyel élni kell és élni szükséges. Visszaélni tilos! Tanítani kell a gyülekezetet személyenként, egyenként, és közösségben. Kapcsolatot teremteni felekezetre való tekintet nélkül, mindenkivel, akihez fűz az emberség, a megértés és a beleélés képessége. A 21. század magyarországi *rabbija* hiszem, hogy ennek szellemében fog továbbra is élni. Nyitottan a világ felé, ahogyan a magyarországi neológia ezt mindig tette. Kötődve a zsidó hagyományhoz, soha nem felejtve, és nem tagadva a mi ősi hitünket, vallásunk törvényeit, annak szellemét, tartalmát és betűjét.

Ugyanakkor, nyitott a szívünk mindenki előtt, hogy hallják az ősi tanítások örök értékű üzenetét, amelyről a Biblia beszélt, amelyről a *Talmud* beszélt, amelyekről évezredek zsidó irodalma beszélt, amelyről a mi elődeink szóltak erről a szószekekről és mindenütt ebben a honban. Hirdetve hűséget Izrael iránt, hűséget a hon iránt, hűséget a zsidó közösség iránt, hűséget, alázatot és felelősséget embertársaink iránt.

A *dror* szó mind a három jelentését ajánlom Fiam a figyelmedbe, hogy ennek szellemében neveld majd a gondjaidra bízottakat!

Ma délelőtt az Egyetemen a 20. század egyik kiemelkedő személyiségének, Chagallnak azt a képét magyaráltam, amely a Knesszetnek, az Izraeli Parlamentnek az aulájában található. A kompozíció címe: *Jeciát Micrájim* - A kivonulás, latinul: Exodus. S ebben a különleges történetben, amelyet Chagall a képek nyelvére fordít le, egy drámai, ugyanakkor gyönyörű epizód található a kompozíció alsó részén: két kéz. A chagalli interpretáció szerint azért, mert ezzel fogadja el a hívő lélek Isten tanítását, a tíz ige mélységét. S ez a kéz, amely elfogadja az isteni igét, ez a kéz jogosult arra, hogy alkalmanként tovább adja, hogy tovább vigye mindazt, amit az ősök üzenetei évszázadok messzeségéből is felénk tolmácsolnak.

„De hamvából egy-egy parázs kilobban...”

Újból lobog a tűz. Mondhatjuk a szentírási szavakat: Van jövőnk, van jövője e közösségnek is. Van jövője a magyarországi zsidóság összességének is, ha hiszünk benne, ha a szívünkben, a lelkünkben ott van a legnagyobb adomány, a földi élet legnagyobb kegyelme: a hit.

Két szóval is mondhatjuk: *emuna*⁴³² és *jirát sámájim*⁴³³, amely áthatja a magyarországi neológ *rabbik* működését is, ez a hit mondatja velem a szeretet és egyben a köszöntés szavait is. S az a kéz, amely elfogadja Isten által adott legnagyobb adományt, az a kéz, amely egy életen keresztül próbált tanítani és simogatni, az a kéz talán jogosult arra, hogy felruhazza az itteni *rabbít*, hogy tanítsa a híveket, az utódokat, a követőket.

Kérem, álljatok fel és hallgassátok meg az áldás szavát:

... יברכך

„Isten áldjon és őrizzen meg téged, sugároztassa feléd mennyei orcáját, és legyen hozzád kegyelmes! Adjon néked, tiednek, szüleidnek, családodnak, minden egyes hívünknek, minden egyes testvérünknek, egész Izraelnek, s minden jószándékú embertársunknak egészséget, boldogságot és nyugalmat!⁴³⁴”

⁴³² אמונה

⁴³³ יראת שמים

⁴³⁴ M. IV. 6,24.

„Íme, ez a szövetség ládája...”⁴³⁵

A frissen felújított győri zsinagógába belépve elsőként az eredeti pompájában tündöklő csodálatos idézetek ragadták meg fantáziámat, s ébresztettek bennem asszociációkat. A zsinagóga bejárata, porticusa fölött egy szentírási szöveg található:

הבית הזה קדוש לאדוננו

בוואו נשתחוה ונכרעה נברכה לפני ה' עושנו

„Boruljunk le, hajoljunk meg az Örökkévaló, a mi Istenünk előtt!”⁴³⁶

A zsolttárban nem az áll, hogy Istenem előtt, hanem, a *mi* Istenünk előtt, azaz a zsinagóga építői 1870-ben, amikor a zsinagógát felavatták, úgy gondolták, hogy a bejárat fölé olyan idézetet kell vésní, amely kifejezi a zsidóság univerzális gondolati rendszerét, üzenetét. A zsinagóga a zsidóság számára a Biblia nyelvén, héber nyelven kifejezendő imák forrása, habár az utcán a hívek magyarul beszéltek és beszélnek ma is. Ez az anyanyelvük-anyanyelvünk, de imáink a *leson hákodes*, a Biblia szent nyelvén, szállnak a magasságok felé.

S ennek a bejáratú ajtó feletti mondatnak az első üzenete: Gyere, gyertek és hajoljatok meg az egyetlen, a mi közös Istenünk előtt! Aki ide belépett, hosszú évszázadokon keresztül, az a cél vezérelte, hogy eleget tegyen, hálát adjon a Világ Alkotójának, a Mindenség Teremtőjének.

A frigszekrény legfelsőbb pontján található héber szöveg nem más, mint a dekalogosz, az *ászeret hádibrot*, a tíz ige. Ha felnézünk a két kőtáblára, látjuk, hogy ott található héber nyelven a mózesi tízparancsolat, amely később a nagy világvallásoknak, közös öröksége lett.

Parancsolatok nélkül nagyon nehéz élni, de ez a tízparancsolat megteremtette mindazt, amelyre a későbbiek során az erkölcsi törvények épültek, vagy kellett volna épülniük. Ha mégsem így történt, erről nem a hit, és mindenek előtt nem ezek a parancsolatok tehetnek. Ezeknek az ígéknek a gondolatiságát ajánlom figyelmükbe, amelyből az elsőt elmondom héberül is, ahogy hosszú évtizedeken keresztül ebben a zsinagógában elmondták minden nap:

אנכי יהוה אלוהיך, אשר הוצאתיך מארץ מצריים מבית עבדים

⁴³⁵ Elhangzott a Győri zsinagógában, 2006. szeptember 25-én.

⁴³⁶ Zsoltárok 95,6.

„Én vagyok az Örökkévaló, a ti Istenetek, aki kihoztalak benneteket Egyiptom országából, a szolgaság házából.”⁴³⁷

A központi gondolat az „*Ánochi*” – „**Én vagyok**”. Az az Isten, akinek dicsőségével telve az egész föld, s aki kihozta az ő népét Egyiptom országából, s ezáltal hitet tett amellest, hogy Isten számára nem elfogadható a szolgaság, a rabszolgaság. Isten számára csakis a szabadság fogadható el tanítja a tíz ige, hiszen Egyiptomból Isten kihozta népét, hogy szabad legyen, hogy szárnyaljon. A tízparancsolatot követő, egy térbeli elemmel lejjebb látható Józsuá első könyvének harmadik fejezetéből vett idézet:

הנה ארון הברית ארון כל הארץ

„Íme ez a **szövetség ládája**, az Örökkévalóé, aki az egész világ Ura.”⁴³⁸

Ez a mondatem szintén valami univerzálíst üzen az utókor számára. A **szövetség ládája**. Mind a kettő szó rendkívül fontos. Az *áron*, a magyar művészettörténeti szaknyelven az „*áronszekrény*”, az ókorban a két kőtáblát tartalmazta. Ezt vitte magával a nép. A hagyomány szerint a zsidóságnak két kőtábla adatott. Amikor Mózes a *Szináj*-hegyén van, hogy megkapja a tízparancsolatot, addig a nép vétkezik, és elkészíti az aranyborjút, a faragott bálványt. Míg megszületik a tiszta szellem, addig a nép botlik. Mózes lejön a hegyről és a két kőtáblával töri össze az anyagiasság, a materializált szörnyűség szimbólumát, mely maga is darabokra törik. Később Mózes újra felmegy a hegyre - tanítja a legenda - és ismét lehozza a kőtáblákat, amelyek immár épek, érintetlenek. Ám Mózes mindezek ellenére sem engedi eldobni a törött kőtáblákat sem. Magával viszi az összetörteket és a kifogástalanokat egyaránt. Nem helyezi előnybe egyiket a másikkal szemben, s azt tanítja népének, hogy a történelem folyamán soha ne felejtsek magukkal vinni az „összetört táblákat” sem. Azért, hogy büszkék lehessenek az épekre. Mert a kettő elválaszthatatlan mindannyiunk életében - mondja Mózes és üzeni az utókoroknak. Ez a szövetség ládája, az emlékezés és a jövőbe vetett hité. A töredezett, a viharvert, a gyakran traumákkal telített múlté; és a reményeink szerinti szép jövőé. A két kőtábla szimbóluma, amelyet Mózes népével együtt negyven esztendőn keresztül vitt és őrzött a sivatagban, ezt jelképezte.

Ez fogalmazódik meg a későbbiek során, a honfoglalás idején, Józsuá könyvében. S akik ide majd beléptek, gondolatok arra, ami a közös

⁴³⁷ M. V. 5,6

⁴³⁸ Józsuá 3,11.

Szentírásunkban áll, hogy vigyáznunk kell a szövetség ládájára. Mert erkölcsi, etikai üzenete van mindenki számára.

Amint látjuk, a Józua idézet alatt mélyen bent, talán a háttérben, kicsit a homályban, de mégis domináns módon a hatágú csillagban négy betű van, az Isten négy betűből álló, kiejthetetlen neve látható, utalva arra, hogy a történelem során időnként az ködbe vész.

Héberül *ÁDONÁJ*-nak, *URAM*-nak ejtjük.

Hívó ember Isten nevét hiábavalóan nem veszi az ajkára. Azt mondja magában illő reverenciával: *ÁDONÁJ*. Ebben benne van minden. Mondjuk ezt reggel, s mondjuk este. Mondjuk, mikor bajban vagyunk, s mondjuk, ha örömről van. Ezt a kimondhatatlan négy betűt, amelyhez nem kell különös formalitás, megszállottság, csak egyszerűen csendes áhítat, és mélyen, nem kifelé megnyilvánuló, hanem befelé megélt őszinte hit. Minden mást hozzá lehet tenni szavakkal, vagy szavak nélkül.

Amikor kimondom az *ÁDONÁJ* szót, szeretetet próbálok sugározni, vagy toleranciát az oly sokszor lejáratott, ám büszkén vállalt fogalmat. Megbékélést, csendet.

Láng Györgynek, „A Tamás templom karnagya” című könyvéből idézek végezetül egy gondolatot. A reneszánsz egyik legkiválóbb személyisége, Federigo da Montefeldro, Urbino város hercege. az itáliai reneszánsz fénykorában két egyforma templomot építtetett. Az egyiket Istennek, a másikat pedig a művészeteknek.

A 20. század történelme a reneszánsz gondolatokat tönkretette, darabjaira törte. Ennek a gyönyörű városnak egyik büszkesége volt ez a csodálatos zsinagóga, amelyben százak és százak, ezrek és ezrek imádkoztak. A győri zsidóság, 1870-ben gyönyörű zsinagógát épített, amelynek a történelem multifunkcionális feladatot szánt. Első száz évében Isten háza volt, a mai naptól kezdve a művészetek otthona lesz.

Épületek és emberek... E városnak sok-sok egyszerű *rabbija* közül hadd említsék meg egyet, akinek emléktáblája a zsinagóga külső falán található: Róth Emil, a mártírhalt győri *főrabbi*. Az „Őrködés éjszakája” című kötetét az OR-ZSE facsimile formában újból kiadta. Emléktáblája azt üzeni, hogy a Győrből elhurcolt 5.000 zsidó mártír emlékét a maradék győri zsidóság kegyelettel megőrzi, s szeretne továbbra is integráns része lenni a magyar társadalom összességének, amely hitem és reményem szerint továbbra is nemcsak befogadja, hanem szeretettel körülveszi, és a kölcsönös

megbecsülés alapján a megérdemelt lehetőséget adja meg neki, hogy élvezze a szabadság levegőjét.

A három kapu⁴³⁹

Jó néhány héttel ezelőtt egy elmosódott fénykép került elé, és egyik tanítványom arra kért, vajon a képen látható zsinagóga külső oldal feliratát meg tudnám-e fejteni. Általában a szövegek megfejtése nem egyszerű. Az esetek egy részében a betűk elmosódottak, ilyenkor nagyon nehéz kibetűzni. Boldogult mesterünk megtanított nekünk egy speciális módot, amelyet ő a Vakok Intézetében tanult, hogy nemcsak szemmel lehet látni, hanem tapintással is, és nem utolsósorban, - hogy egy kicsit biblikus asszociációra is hivatkozzak - „szívvel” is. A képen szemmel nem éreztem annyira ezt a textust, de amikor alkalmam volt e zsinagógát személyesen megnézni, tapintással a bemélyedt szövegeket, a bevésott betűk formáját kezdtem érezni. Becsuktam a szemem és látni véltem, hogy melyik betű mit jelent. És amikor biztos voltam már egy betűben akkor beírtam a komputerembe. Kicsit jobbra, kicsit balra tapintottam. Ez olyan, mintha valaki egy szénakazalban keresne meg egy tűt. Végül is szerencsém volt, mert a modern tudomány egyik csodája a komputer egy különleges programjának segítségével megtudtam, hogy a Szentírásban hol található az az idézetek, ahol az első betű *pé*, a nyolcadik betű *váv*, a kilencedik betű *ez* és *ez*...

Néhány másodperc után sikerült megfejteni azt, amit az ember tapintással és látással nem, legfeljebb „szívvel” láthat. A következő zsoltár idézet íródott ki a képernyőre:

פתחו לי שערי צדק אבא בם אודה יה

„Nyissátok nekem ki az ég kapuit, és csak az igazak léphetnek be rajta.”⁴⁴⁰

Megrendített ez a nagyon ismert szentírási mondat, s hadd ragadjam ki belőle a *sáár*, azaz a „kapu” szót. Engedelmiükkel néhány „kapu”-ról fogok beszélni. Az első kapu Rómában található. A magyar köznyelvben a Titusz diadalíve nevet viseli. Héberül: *sáár nicaHon sel Titusz*, azaz Titusz diadalkapuja. Van egy speciális kapuforma egy különleges építészeti remek, amely a győzelmi kapu címet viseli. Az ilyen diadalkapuk, lett legyen Berlinben, Párizsban, vagy Rómában, egyeseknek dicsőséget hoztak, másoknak nagyon, nagyon sok fájdalmat. Ez a győzelmi kapu nagy diadalt hozott Vespasianusnak, az ókori Róma egyik legdinamikusabbnak tartott császáranak, mindenekelőtt

⁴³⁹ Elhangzott a szlovákiai Komáromban, a soá emléknapiján, 2007. januárjában.

⁴⁴⁰ Zsoltárok 118,19.

azonban fiának, Titusznak, aki a római hadsereg hadvezére volt, s aki Jeruzsálem ostromát irányította, az időszámítás szerint 70-ben.

A hatalmas fizikai és technikai túlerő következtében, Róma, Vespasianus illetve Titusz elfoglalja egész Jeruzsálemet. Beveszi Jeruzsálem Templomát, a Szentélyt, Jeruzsálem legszentebb helyét, és elrabolhatja onnan a legdrágább szellemi értékeket, mint például a *menórát*, a zsidóság legősibb szimbólumát és egyéb különlegesen fontos bibliai tárgyakat. Ezeket elviszik Rómába. Emberek százezreit, millióit ölik meg a korabeli Júdeában, az egykori zsidó országból pedig csak egy kicsi kis töredék terület marad. A hadifoglyokat a fővárosba szállítják, a győzelmes hadsereg katonái, fejükön babékoszorúval, vállukon a *menórával* körülvesszik a foglyokat, és átmennek a diadalív alatt, Titusz diadalíve alatt. Mindez a polgári időszámítás szerinti 83-ban történik, 13 évvel Jeruzsálem eleste után.

Honnan ismerjük a jeruzsálemi Templom *menórájának* hiteles formáját? A győztes önmagát és a legyőzöttet egyaránt felvessette Titusz diadalívének belső reliefsére. Az egyik legérdekesebb építészeti emlék Rómában. Számunkra, az egyik legtragikusabb, mert ez genocídium volt a zsidóságnak, ez volt, a *soá*, a holocaust prefigurációja 2.000 évvel korábbról. Elpusztult akkor majdnem az egész ókori zsidó nép.

Mikor Rómában jártam, az első utam Titusz diadalíve elé vezetett. Egy régi zsidó hagyomány szerint a hitéhez kötődő zsidó ember nem megy át Titusz diadalíve alatt. 2.000 évvel ezelőtt átvittek bennünket, mi nem megyünk át alatta. Ott álltam Titusz diadalíve előtt és meditáltam: Átmenjek alatta?

Hiszen 2.000 évvel ezelőtt elpusztítottak bennünket, s ennek „dicsőségére” emelték e diadalkaput. Másrészt azonban pont most kellene átmenni alatta. Megmutatni, hogy Isten népét nem lehet elpusztítani. Hogy azokat az embereket, akiknek a szívében ott lakozik a hit, azt a történelmi kataklizmák, még ha megpróbálják, akkor sem tudják elpusztítani. Ugyanis van Valaki, aki ezt nem engedi, aki vigyázza az ő népét még akkor is, ha a mi képességeink kevesek, minimálisak, hogy följérjük az Ő döntéseinek a súlyát. Végül is hű maradtam a tradícióhoz.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kicsiny falukban születtek a szüleim. Édesapám Csengerben, édesanyám a szabadságharcos Esze Tamás falujában, Tarpán. Édesapám egész családját elvitték Auschwitzba és ott mindenkit meggyilkoltak. Anyám családját is deportálták, ő „szerencsésebb” volt. Az ő családjából „csak” 20 embert gyilkoltak meg Auschwitzban. A tábor

felszabadulásának 60. évfordulóján elmentem Auschwitzba. Megláttam azt a bizonyos kaput - és ez a második kapu, amiről beszélek - amelyre ki volt írva: hogy „Arbeit macht frei”. Megérintettem a koncentrációs tábor falát. Láttam a feketén üszkösödő falakat, a krematórium szörnyű száját, láttam azokat a kis csilléket, amelyekbe az embereket beletették elgázosítva, meggyilkolva, és beküldték a kemencébe, ahonnan füstként szálltak fel a magasságokba. Összeszorult a szívem. Belebetegedtem. Amikor ott álltam abban a birkenau barakkban, ahol talán apám családja is állhatott, ott mondtam el a *Kádis* imát.

יתגדל ויתקדש שמה רבא

„Legyen szent és legyen áldott a Világ Alkotójának neve.”⁴⁴¹

Kijöttem a koncentrációs táborból...

Másnap visszatértünk oda, de valahogy alig volt erőm bemenni. Magammal vittem a *tálitot*, és a *tfilint*, s mintegy nyolcvanad magammal a „*Sómá Jiszráél Adonáj Elohénu Adonáj echád*” - „Halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlenegy” -mondatot mormoltam, s azt gondoltam: Drága Úristenem ott fent az örökkévalóságban! Mondd meg a hozzátartozóimnak, hogy én most ugyanazon a helyen imádkozom, ahol ők 60 évvel ezelőtt, ugyanazt az imát mondom el ugyanazzal a dallammal, mint ők. Ám abban a pillanatban az unokáim arca villant fel előttem. Ők már Izraelben születtek, és csak héberül beszélnek. Ekkor fellélegeztem, s kicsit megkönnyebbültem.

A harmadik kapu néhány évvel ezelőtt készült el. Németországban, Münchenben avatták fel egy-két hónappal ezelőtt Európa talán legnagyobb zsinagógáját. A Német Szövetségi Köztársaság indítatva érezte magát, hogy az egykori „Kristallnacht” egyik színhelyén új zsinagógát építsen. Egy véletlen folytán megtudtam, hogy a zsinagóga kapuját egy magyarországi, egy szentendrei mesterember készítette. Mielőtt felavatták volna a zsinagógát, Arthur Schneier *rabbi*⁴⁴², régi barátom hívott fel telefonon. Schneier Ausztriában született, majd az Anschluss elől a 30-as évek végén Magyarországra menekült, és Pesten a Zsidó Gimnáziumban érettségizett. A háború után kikerült Amerikába, és ott az egyik leghíresebb *rabbi* lett. Mikor Amerikából Magyarországra visszakerült a „szent korona”, ő is az amerikai delegáció tagja volt. Izrael volt *főrabbi*jával együtt ő avatta újra a müncheni

⁴⁴¹ Az ima kialakulásáról magyar nyelven lásd: Szécsi József: *Miatyánk és a Káddis*. Zsidó-keresztény-izlám vallástudományi füzetek 1. Keresztény-Zsidó Társaság, Budapest, 2005.

⁴⁴² Arthur Schneier 1930-ban született, jelenleg a new yorki Park East Synagogue rabbija, a Lelkismeret Alapítvány elnöke, diplomata.

zsinagógát. A zsinagógában a helybeliek egy *chupát*, esküvői baldachint emeltek, amely alatt a két *rabbi* állt, kezükben a *Tórával*, az örök törvénnyel. Az Isten által az ember számára adott elvehetetlen és elidegeníthetetlen törvénnyel. A *Tórával* léptek be a müncheni zsinagógába, és Schneier úgy érezte, hogy meg kell osztania velem a pillanat varázsát. Jellegetes angol akcentusával azt mondta:

„Itt állok a müncheni zsinagóga előtt, amelyet több mint 6 évtizeddel ezelőtt elpusztítottak, felégették, felgyújtottak, s most visszaviszem oda a Tórát, mert azt nem lehetett elégetni!”

Embereket meg lehetett semmisíteni. Hatszázezret Magyarországról, hat milliót Európából. De azt a szellemet, amit Isten az embernek adott, amely a kőtáblákra vésetett, amely szent könyveinkben belefoglaltatott, azt sem elégetni, sem elpusztítani nem lehetett, és soha nem is lesz lehetséges.

„Itt találkozik a múlt, a jelen és a jövő”⁴⁴³

(Tisá beáv a Siratófalnál)

Már *tisá beáv*ot megelőző napon érződik a készülődés. Az izraeli élet minden területén fokozatosan gyengül a lüktetés, az állami intézményekben legkésőbb hat-hét óra körül abbahagyják a munkát, az üzletek is lassan bezárnak, elnéptelenednek az autópályák, szinte megáll az élet. Mindenki *tisá beávra* - mifelénk „*tisebaf*”-nak mondták egykor - készül. A modernkori Izrael nemzeti gyásznapja ez, amikor minden zsidó arra emlékezik - lett légyen vallásos, vagy világi - hogy majd kétezer évvel ezelőtt elpusztult Jeruzsálem, ugyanakkor az is igaz, hogy az első Szentély pusztulása is *áv* hónap 9-re esett. A böjt légköre áthatja a trópusi hőséget, a levegőben feszültség érzékelhető, a lelkekben szorongás lappang, a televízió és a rádió emlékbeszédek sokaságával hívja fel a figyelmet a történelmi traumára.

Ahogy hétéfő este, a szinte néptelen autópályán megüünk fel Jeruzsálembe, elénk villan a közeljövőben felépítendő, az egész várost átszelő, a házak fölött büszkén végighömpölygő magasvasút víziója. Még néhány év, és a fővárosban nemcsak felszíni tömegközlekedés lesz, hanem a világon már több helyen található, a 21. század csúcstechnikájával készült magasvasút köti össze a különböző városrészeket.

Közeledve a város szívéhez, mintegy varázsütésre minden megváltozik. A korábban még ürességtől kongó utcák felbolydult méhkasoz hasonlóan. Autó autó hátán, mindenki a *Kotel*, a Siratófal felé igyekszik. Az odavezető utcákat azonban biztonsági okok miatt mindenütt lezárták. Így gyalogosan indulunk az Óváros felé. A legrövidebb utat választva, az arab piacot, a „*suk*”-ot szeljük át. Elhaladunk a nappal oly pezsgő életet sugárzó, a mostanra már bezárt üzletek között. Egy-egy helyen mégis kivilágított boltok „*ingerlik*” a Falhoz zárandokoló gyászoló emlékezőket. Innen-onnan még harsogó arab népzene is hallatszik. A fegyelmezett, egy irányba haladó tömeget izraeli katonák és rendőrök irányítják. Fél szavakból értjük egymást... A biztonsági kapun áthaladva elénk tárul a helyszín, amely magához öleli az izraelieket és a világ különböző országaiból erre az alkalomra ideérkező tradícióstisztelő zsidókat. Drámai, döbbenetes látvány, amint a több ezer ember a földön ülve különböző tájszólásban recitálja ugyanazt a szöveget:

⁴⁴³ Elhangzott 2007. július 25-én, Kefár Szában, a Magyarul Beszélők Klubjában.

„Sírva sír az éjszakában, s könnye arcára hull...”⁴⁴⁴

Emitt egy Marokkóból származó több százas tömeg mormolja imáját, amott amerikai *chászid* zarándokok könnyezve imádkoznak. Távolabb egyenruhás katonák fegyelmезetten mondják az „Échá” döbbenetes szavait, éjfékete etióp zsidók fehér imalepelbe burkolózva hajlonganak. Jemeni és perzsa zsidók eltérő dallammal, de ugyanolyan intenzitással tolmácsolják imájukat az Egek Urához. Szinte beleremeg a Fal... A Fal, amely beszédesen hallgat... A Fal, mely magába zárja az imádkozók fohászait. Az egész világ fájdalomba beégett köveibe... Üzenőcedulák, kvitlik ezrei töltik ki a réseket, s tartják fogva azokat mindaddig, míg egy *tisá beávi* könnyed szellő a magasba nem röpti őket.

Egyedi és megismételhetetlen az áhítat. A szavak gyengék ahhoz, hogy érzékeltessék az emberi lélek kavalkádját. Gyász és fájdalom, emlékezés és könnyek... E „kegyelmi” állapotból azonban az erőszakos, illúzióromboló „koldusok” áradata ránt ki. A *cedoke* szent fogalmát megsértve a legmeghittebb pillanatok is profanizálják. Viselkedésük bántó, arrogáns, s ellenszenvet vált ki. A zsidó világ legszentebb helyére mosolygós arcú fiatalok is érkeznek, megérintik a Siratófalat, helyet szorítanak maguknak a zsúfolásig teli téren, hogy a földön ülve hallgassák *rabbijuk* tanítását:

Nézzetek a Kotelre, s nézzetek a szemben lévő izraeli zászlóra, nézzétek a teret körülölelő jesivák sokaságát!

Itt találkozik a múlt, a jelen és a jövő!

⁴⁴⁴ Échá 1,2.

„A lét alapja, titkok titka vagy...”⁴⁴⁵

Pontosan egy esztendővel ezelőtt, ezen a helyen, együttesen, közösen emlékeztünk „Kol nidré” estéjén az elmúlt évtizedekre. Arra az időszakra, amikor még együtt volt a család, nem tördelte szét a 20. századi történelem. Amikor az ünnep beköszöntése előtt megterített ünnepi asztalnál közösen fohászokdtunk az Egek Urához, és vártuk a legdrámaibb ünnepet, a *jom kipurt* és „Kol nidré” estéjét. Ahogy a hagyományos irodalom mondja a Szentírásban: „Egyik nemzedék megy, a másik nemzedék jön, azonban a világ változatlan marad.”⁴⁴⁶

Ezen utolsó mondat igazát a mai napig értjük, a világ bizony sok mindenben változatlan, ha úgy tetszik, a világ dolgai újra ismétlődnek. Ilyenkor úgy illik, hogy hagyományos tanítás hangozzék el, s benne örök értékű igazság szóljon. A mai este központi gondolata a főpap ünnepi áldozatának eszméje legyen, az *ávoda*, a főpapi szolgálat.⁴⁴⁷

A hagyományos irodalomban, a *Talmudban*, *Jomá* traktátusában gyönyörű és univerzális gondolatok közepette írják le a főpapi napirendet, vagyis hogyan és miképpen mutatta be áldozatát a legbelsőbb szentélyben, amikor még a Jeruzsálemi Szentély állt.⁴⁴⁸

וכפר בעדו ובעד ביתו ובעד כל קהל ישראל

„Áldozatot mutatott be önmagáért, családjáért és egész közösségéért”.⁴⁴⁹

Szóljon tehát a ma esti tanítás e három fogalomról a zsidóság megközelítésében.

בעד - EGYÉN

Az első fogalom, melyről szólni szeretnék: az egyén. A főpap először önmagáért imádkozott. A *Tóra* pontosan leírja, és a *Talmud* kiszínezi a részleteket. Amikor a főpap belépett a szentek szentélyébe, teljesen egyedül volt, csendben halkán szólt fohásza ott legbelül, s csak a csend vette körül. S

⁴⁴⁵ Elhangzott „Kol nidré” estéjén az OR-ZSE zsinagógájában, 2007. szeptember 21-én.

⁴⁴⁶ Kohelet 1,4.

⁴⁴⁷

אוצר טעמי המנהגים, מקורות וטעמים לדינים ומנהגים, ליקט וערך שמואל פנחס גלברד, ע' 395, פתח תקוה, תשנ"ו

⁴⁴⁸ A főpapi szolgálatról (*ávoda*) részletes leírás és kommentárt ad Dr. Krausz Fülöp a Máchzor Lejáimim Noráim sorozatban, a SÁAR HÁSAMÁJIM - Sorsdöntő napok IV rész. Debrecen, 1942, pp. 295-320.

⁴⁴⁹ M. III. 16,17.

amikor kijött, senki nem várta. A főpap átérezte, átélte a csendet a Jeruzsálemi Templomban. A csend nagy ajándék, kivételes, különleges percekben adatik meg. Nem tudom voltatok-e már Izraelben, a sivatagban, ahol teljes csend honol, szinte „hallatszík” a csend. S akkor érzi az ember, mit is jelent. Különösen ebben a robotoló, zúgó, kiabáló világban tudjuk igazán, mit ér a csend, a nyugalom.

A csend, amely ott kell, hogy legyen az emberi lelkekben, amely a belső harmóniát sugallja, amely kivételes pillanatokban adatik csak meg. Amikor világra jön a gyermek, először felsír. S amikor utolsó útjára készül az ember, a végső pillanatban megjelenik a csend. A kettő közötti intervallumban annyi minden történik. Sírás, megpróbáltatás, lemondás és küzdelem. Különleges adomány, ha valakinek megadatik életében a csend kegyelme. Ezt élte át a főpap egy évben egyszer, néhány pillanatilag. S ekkor önmagába nézett, önvizsgálatot tartott, önmagáért imádkozott, és utána családjáért, közösségéért, Izrael házáért.

ובעד ביהו - CSALÁD

A család a 21. század egyik legvitatottabb fogalma. Átértékelődnek olyan régen kialakult tanítások, melyek korábban példaértékkel bírtak. A követő generációk mindig mást tettek, mint az előzőek, mint a szülők. Hányszor és hányszor mondtunk ellent nekik kimondva, kimondatlanul? Mi is lázadtunk. A mi nemzedékünk is zúgolódott. Valahol lelkünk mélyén azonban mindig ott volt anyánk, vagy apánk szavának elfogadása, s hittünk, az örök értékű tanításban. Belevéstük a szívünkbe. Kerestük mindig az értékeket, esetleg a talmi értékeket a távolban, és nem mindig vettük észre azokat, melyek ott voltak mellettünk. Mindezt egy modernkori legendával szeretném megvilágítani:

A történet főszereplője a krakkói rabbi fia, aki a 18. század elején - így mondja a történet - álmodt: Prágában, a folyón átívelő híd mellett a föld mélyén van egy nagy kincs. Másnap újra ezt álmodta. Harmadszor is megismétlődött, immár hívogatott álma. Ekkor a rabbi fia szó nélkül elutazott Prágába, hogy megkeresse a kincset. Odaért a hídhoz, és elkezdett ásni. Odajött hozzá egy szakadt ruhájú ember, és azt kérdezte, mit csinál. Így válaszolt: Keresem az álmodban látott kincset. Én pedig - mondta a tépett öltözetű férfi - azt álmodtam, hogy Krakóban, ott ahol te laksz, ott van egy nagy érték.

A rabbi fia megremegett. Pontosán azt az utcát és a házsámot hallotta, ahol ő lakott. Azonnal abbahagyta a keresést és hazautazott Krakóba. Mikor hazaért,

otthon is elkezdett ásni. Ám nem talált semmit. S mikor édesapja meglátta őt, kérdőre vonta. A fiú pedig mesélte, hogy Prágában járt, ahol kereste a kincseket, az értékeket, majd hazajött és itthon is ásni kezdett, de bármilyen mélyre jutott, itt sem talált semmit. A legenda szerint, megszólalt az édesapa, a bölcs rabbi és azt mondta: Fiam nem kell sehova utazni, nem kell ásni, mert a kincs, az érték itt van melletted a házban. Hát nem veszed észre? S a fiú meglátta a családját, és látta a könyveket, és mindent, ami körülveszi. Akkor megértette, hogy az a kincs, ami körülvesz bennünket, amelyből egy életre meríthetünk.

Ilyenkor, „Kol nidre” estéjén ezekre, a szellemi-érzelmi kincsekre gondolunk. Ezekre, az örök értékekre, melyek ott voltak mellettünk, csak nem mindig vettük észre.

A főpap először önmagáért, majd családjáért imádkozott. Talán azért is, hogy a mindenkori család minden tagja vegye észre az őket körülvevő kincset. Azokat a felülmúlhatatlan értékeket, melyeket a szülői házban kapunk, s melyeket gyermekeinknek adjuk tovább.

ובעד כל קהל ישראל - KÖZÖSSÉG

S a főpap imádkozott Izrael közösségéért is. Szerte a világon ugyanezeket az imákat mondjuk el ezekben, az órákban. Áskenázi vagy modern héber kiejtéssel, vagy talán már nem is héberül, csak magyar fordításban. Egy 15. századi imádság fogadalmakról és feloldozásokról szól, amely egész Izrael közösségének sajátja. Mert ehhez a gyülekezethez, közösséghez, néphez tartozunk. Egyikünk úgy, hogy reggel és este elmegy a zsinagógába, másikunk csak egy héten egyszer jár templomba, a harmadik egy évben három alkalommal jön el - régi elnevezéssel, ők a „három napos” zsidók - Isten házába. A mai „három órás zsidó” is hozzánk tartozik. Az, aki édesapja helyére ül, ugyanúgy közénk való, mint az, akinek még nem adatott meg az istenhit kegyelme. Mi nem rekesztünk ki senkit. Mi mindenkit szeretnénk befogadni. A zsidóság nem térítő vallás, hanem „visszatérítő” vallás, azaz aki eltávolodott a zsidó hagyományoktól, azt próbáljuk visszahívni. Szép szóval, kérve, nem erőszakkal. Akármilyen keveset, de őrizzen meg a hagyományokból.

Néhány héttel ezelőtt a zsidó fesztiválon volt egy fergeteges klezmer koncert.⁴⁵⁰ Több ezren ültek a hatalmas zsinagógában. Ott találkoztam egy

⁴⁵⁰ „A klezmer szó eredete egészen az ótestamentumi időkig nyúlik vissza. Ekkoriban hangszereket jelöltek vele, de előfordult a „szent hangszerre” történő utalás is, és csak később vonatkoztatták a jelentést magukra a zenészekre is. Érdekes és sokatmondó, hogy a nyugati kultúrkörben a klezmer kifejezéssel egyidejűleg használták a „lécim” kifejezést a muzikusok

hús év körüli fiatal párral, akik el voltak ragadtatva a különlegesen szép zenétől. Kérdésemre, hogy ismerik-e ezt a zenét, azt felelték, valamikor már „hallották”. Visszacsengett a lelkükben. Mintha évszázadokkal ezelőtt szólalt volna meg. S akkor azt mondtam magamban, ez az első mozzanat, ami visszahozza majd őket a zsidósághoz. A klezmer. Így is jó. A klezmerrel is lehet „imádkozni”. Cselekedetekkel is lehet imádkozni. Lélekben is lehet imádkozni. Néhány percig is lehet imádkozni. Nincs ennek „mértéke”. Mi maximalisták szeretnénk lenni, hogy minél többet gyertek közénk, de aki csak egy keveset közeledik, az is hozzánk tartozik. Mert ez egy olyan közösség, olyan gyülekezet, amelyet összetart a közös sors, s adott esetben a külvilág harsogása is. Amikor fenyegetően zúgnak körülöttünk ordas jelszavak, a mi generációnk, a háború utániak, átélhetik a megélhetetlent. Nem olyan régen a Duna parton jártam, s hallottam azokat a szlogeneket, melyeket egykor a nyilas uralom keltett életre.

Óh, Uram! Hány és hány családtagunkat lőtték a Dunába ott, azon a helyen?!
EGYÉN, CSALÁD, KÖZÖSSÉG

Slomo Ibn Gabirol, a 11. századi spanyol költészet zseniális poétája, „Királyi korona - *Keter málichut*”⁴⁵¹ címmel negyven egységből álló liturgiai költeményét egyes helyeken a „*Kol nidre*” imája után, más közösségekben a *jom kipuri muszáfot* követően recitálják. Úgymond „ez a *Kol nidre* est magánolvasmánya”.⁴⁵² E majd ezer esztendővel ezelőtt megfogalmazott vallásfilozófiai gondolatsor örök üzenete, generációk imájává nemesedett, s talán soha nem volt olyan időszerű, mint éppen ma. E költemény első részét idézem eredeti nyelven, majd a zseniális költő, Patai József nemes veretű fordításában.⁴⁵³

נִפְּלְאִים מַעֲשֵׂיךָ וְנִפְשֵׁי יוֹדְעֵת מְאוֹד:
 לָךְ יְיָ הַגְּדִלָה הַגְּבוּרָה הַתְּפָאֶרֶת הַהִצְחָה וְהַהוֹד,
 לָךְ יְיָ הַמְּמַלְכָה וְהַמְתַּנְשֵׂא לְכָל לְרֹאשׁ הַעוֹשֵׂר וְהַקְּבוֹד
 לָךְ בְּרוּאֵי מַעֲלָה וּמִטָּה יַעֲיִדוּ, כִּי הֵמָּה יוֹאבְדוּ וְאַתָּה תַעֲמֹד.

megjelölésére, amely héberül szó szerint „csúfólódót” jelent. Az eredetileg esküvőkön zsidó ritusnak megfelelő zenei szolgáltatást, szórakozást nyújtó muzsikuskok idővel mindenfajta ünnepségen és mulatságon szívesen játszottak - csekély ellenérték fejében - a környező lakosságnak is.” -Walter Salmen: *A klezmer zene és eredete*. Athenaeum, Budapest, 2000.

⁴⁵¹ Kiss Arnold: *Salamon Ibn Gabirol. Népszerű Zsidó Könyvtár sorozat*, h. é. nélkül.

⁴⁵² Scheiber Sándor: *A feliratoktól a felvilágosodásig. Kétezer év zsidó irodalma*.

Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1997. p. 191.

⁴⁵³ Patai József: *Héber költők I. kötet*. Budapest, 1910. p. 101.

לך הגבורה אשר בסודה נלאו רעיונינו לעמוד,
כי עצמת ממנו מאוד.
לך חביון העוז הסוד והסוד!

A KIRÁLYI KORONÁBÓL

Isten! Csodálatosak tetteid nagyon,
Tied a fenség, erő, hatalom.
Tied a nagyság a pompa, a fény.
Téged zeng minden földi, s égi lény.
Mind elpusztul, eltűnik, elenyész,
Te, te örök, örök időkig élsz.
Te vagy a magasztosság, rejtelem,
Nem bír követni, gyarló értelem.
A lét alapja, titkok titka vagy,
Nem foghat fel mulandó, kába agy.
Világot tartó, alkotóerő,
Ki a homályból fényt varázsolsz elő.
Tied a jóság, hűség, szeretet,
Mely szolgáltnak jutalmat rejteget.
Te őrzöd az öröklét titkait,
Mit gondolat nem érthet, csak a hit.
Sugárzó magasban áll trónusod,
Körüllegnek zengő himnuszok.
Fényedből áradt, sugárzott a lét,
Árnyékod mind, mi nyüzösög szerteszét.
Tied az elhatárolt két világ,
Mely tettere kész, s mely jutalmat ad.
Tied a jutalom, mely lelkünkre vár:
A rejtett fény, az örök dicsugság.
E gondolatokkal köszöntöm testvéreimet, annak hitében, hogy a Világ
Alkotója meghallgatja a hívő ember fohászát, s a békesség adományával
aranyozza be lelkünket!

Beszédes kövek⁴⁵⁴

וירד משה מן ההר' וקרב אל המחנה וראה את העגל שעשו. בשעה שנתן לו הקדוש ברוך הוא את הלוחות היו סובלין את עצמן, כיון שירד וקרב אל המחנה וראה את העגל – פרח אותו הכתב מעליהם ונמצאו כבדים על ידיו של משה. ויחר אף משה וישלך מידו את הלחות...⁴⁵⁵

„S Mózes lejött a Szináj-hegyről, s lassan a nép táborához érkezett és meglátta az elkészített aranyborjút. Amikor Mózes megkapta a Mindenhatótól a „bizonyosság tábláit”, biztonsággal szorította magához azokat, és amint közeledett a táborhoz és megpillantotta az aranyborjút – elszálltak a betűk, a tíz ige betűi és akkor a kőtáblák elviselhetetlenül súlyossá lettek Mózes kezében és „Mózes indulatosan eldobta a „bizonyosság tábláit” és összetörte azokat!”^{456 457}

E szavakat interpretálta *Haráv Jechiél Cur*, korszakunk egyik vallási tekintélye:

מילים הדבוקות לאבן, ויש מילים היודעות גם לפרוח מעל האבן

„Szavak kötődnek a kövekhez, ismert igéktől megfosztatott a kőtábla.”

Somogy megyében a II. világháborút követően csak a kaposvári zsidó hitközségben indult újra a hitélet, mert a falvakba és a kis városokba csak néhány ember érkezett vissza. Kaposváron mindössze 360 körül volt azoknak a száma, akik túléltek a *soát*. A Kaposvári Zsidó Hitközséget (korábbi nevén Kaposvári Izraelita Hitközség), mintegy 180 évvel ezelőtt alapították, de a kezdetben igen szerény létszámmal bírt csak. Ezt megelőzően éltek már zsidó közösségek Somogyban, így Tabon, Taponáron, Marcaliban, Szigetváron stb... Jelentős létszámnövekedést a 19. század közepén és végén regisztráltak. Ebben az időben fejeződött be a zsinagóga építése, mely a város egyik legnagyobb épülete volt.

Az 1950-es évek legvégén született egy határozat, amely szerint a kaposvári zsinagógát - mitután „rossz” helyen állt a városban, és ezt értsd a szó topográfiai, ideológiai és „bármilyen” értelmében - meg kell szüntetni, le kell bontani. Végül is arra a „racionális” technikai megoldásra jutottak, hogy nem lebontani, hanem felrobbantani kell a templomot. 1980. július 18-án a

⁴⁵⁴ Elhangzott a Magyar Tudomány Ünnepe „A tizparancsolat” című konferenciáján 2007. november 20-án, az OR-ZSE oktagonális termében.

⁴⁵⁵ מדרש תנחומא: פרשת כי תשא כ"ו

⁴⁵⁶ M. II. 32,19.

⁴⁵⁷ מדרש תנחומא: פרשת כי תשא ל"ג, כ"ו

Magyar Néphadsereg szakemberei Kaposváron felrobbantották a zsinagógát, azt a gyönyörű épületet, amelyben generációk imádkoztak áhítattal az Egek Urához, s amelynek a tetején kb. 12 méter magasságban egy mintegy 2 és fél méter magas bronz kőtábla állt. A „bizonyosság táblái”, a tízparancsolat kezdő soraival.⁴⁵⁸

Különleges véletlene a történelemnek, hogy egy akkori fotóriporter (Király J. Béla) megörökítette a jelenetet, tehát az eset a mai napig dokumentálható. Ki is van állítva a kaposvári kis zsidó közösség imaházának aulájában az a pillanat, amikor összeomlik az épület. Egyébként 1974-ben döntöttek(?) a zsinagóga eladásáról: „Az épületet a magyar állam nevében a Megyei Tanács vette meg.”⁴⁵⁹

Hívő emberként azt mondom, nem véletlen, másképpen nem tudom megmagyarázni, hogy a zsinagóga elpusztult, de egyetlen valami megmaradt: az egykoron az oromzaton álló bronzból készült két kőtábla. A tízparancsolat igéi, összetörve, meggyalázva, megcsönkítva, a barbarizmus mementójaként. Azonban a robbanás és a magasból lezuhanás ellenére a jobb oldala mégis épen maradt. A jobb oldalon lévő igék, amelyek Isten és ember közötti parancsolatokról szólnak, értetlenül maradtak! A bal oldaliak, amelyek ember és ember közötti kapcsolatokról szólnak, széttörttek. Már évek óta mártíremlékműként őrzik a pusztulás pillanatát, mindenki megtekintheti a kaposvári zsinagóga helyén, örök mementóként. A zsinagógát egyébként most 100 esztendeje építették újra Baumhorn Lipót tervei alapján.

מילים הדבוקות לאבן ויש מילים הידועות גם לפרוה מעל האבן

„Szavak kötődnek a kövekhez, ismert igéktől megfosztatott a kőtábla.”

Mi a kőtáblák üzenete a XXI. században?

Mi a tízparancsolat üzenete a XXI. században?

⁴⁵⁸ Lásd: Bősze Sándor szerk.: Újrakezdések. Zsidósors Somogyban. Kaposvár, 2005. p. 195.

⁴⁵⁹ SML SMT. V. B. Egyházügyi Titkárának iratai 849-1975. p. 195.

Háláchikus állásfoglalás a szervátültetések kérdéséről⁴⁶⁰

(Állásfoglalás agyhalott szervdonorokból transzplantációs céllal történő szervkivételek, valamint az ezt követő szervátültetésekkel kapcsolatban)

Az előadáshoz felhasznált szakirodalom:

Könyvek:

1.

אנציקלופדיה ההלכתית רפואית, בת שבעה כרכים מאת פרופ' א' שטינברג, ערוכה לפי א-ב, עוסקת בהלכה הרפואית ביחס לרופא ולחולה, בסגנון תמציתי וברור תוך ציון מקורות רבים. בין הנושאים הנכללים בה ישנם עניינים כלליים באתיקה הרפואית וגם בעיות ספציפיות בהם הרופא עשוי להיתקל. הסדרה מקיפה ביותר, ומגישה חומר רב ערך לקורא

2.

ספרי אסיא, **שנים עשר** כרכים של מאמרים, מקורות ותמציות בתחומי הרפואה וההלכה המכילים את כל החומר שפורסם ב-56 חוברות אסיא הראשונות, ערוכים לפי נושאים עם מפתחות מפורטים.

3.

הרב ש' גורן, „מכירת כליות להשתלה עפ"י ההלכה”, תורת הרפואה, ירושלים תשס"א

Tanulmányok:

- **אסיא**. מכון שלזינגר מוציא לאור מזה כ- 35 שנה, רבעון עברי מקצועי בשם "אסיא". עד היום יצאו לאור 86 חוברות עם חומר מגוון בתחומי הרפואה, האתיקה וההלכה בהשתתפות בכירי החוקרים בתחומים אלו. תלמידי חכמים מובהקים, משפטנים ורופאים תורמים מאמרים מקוריים בשאלות העומדות על הפרק. רשימת ביבליוגרפיות ומאמרי ביקורת מופיעים בכל גליון.

- מאז 1988 מוציא המכון לאור גם בטאון בינלאומי באנגלית בשם: JME, Jewish Medical Ethics and Halacha המופץ ברחבי העולם. החוברות כוללות מאמרים בנושאים מגוונים כדוגמת איידס, קביעת זמן המוות, הפריה חוץ-גופית, חולי-נפש, פגמים בילוד, השתלת איברים ועוד. Institute by D. S. Falk Schlesinger for medical research in accordance with the Torah At Shaare Zedek Medical Center Jerusalem.

A címben megfogalmazott téma Izraelben, a zsidó államban a 20-21. századi egészségügy egyik fontos kérdése. Különös tekintettel arra, hogy az Izraeli

⁴⁶⁰ Előadás a MAZSIHISZ Rabbitestülete előtt, 2007-ben.

Főrabbinátus, e kérdésben a legautentikusabb szakmai grémium, rendszeresen foglalkozik a témával. Ugyanakkor a világ zsidóságának nagy szellemi központjaiban, elsősorban az USA-ban, kiemelkedő tudású vallási szaktekintélyek is állást foglalnak és a *háláchikus* döntések sokasága időnként ellentétes nézeteket is tükröz. E sorok írója tömören összefoglalja a nemzetközi szakirodalomban megjelenő álláspontokat, amelyeket több évtizedes *rabbini* pályafutása alatt megismert és tudományos alapelvként - a zsidó vallási hagyomány elveit tiszteletben tartva - vallott. A központi sarokkő és erre a későbbiekben sokszor hivatkozunk: a *PIKUÁH NEFES*, azaz *AZ EMBERI ÉLET MEGMENTÉSE*.

2008-ban két szervátültetéssel kapcsolatos törvényt fogadott el a *Knesszet*:

1. Az az ember, aki halála után felajánlja a szerveit, pénzbeli juttatásra és más juttatásokra jogosult az államtól. A törvény viszont tiltja a szervkereskedelmet, vagy pénz elfogadását szervért cserébe.

2. A második törvény az agyhalottakról szól. Eszerint az agyhalált két független orvosnak kell megállapítania. A függetlenség ebben az esetben azt is jelenti, hogy az agyhalál megállapítását csak olyan orvos végezheti, aki korábban nem kezelte a beteget, és nincs olyan szervátültetésre váró betege, akinek szüksége volna az agyhalott beteg valamelyik szervére.

Szervátültetés a *háláchában*:

A *háláchikus* bíróság lényegében azzal foglalkozik, hogy mikor következik be a halál pillanata a zsidó *hálácha* szerint, hiszen egy élő szervet kell kivenni az adományozó testéből, és ha az adományozó még él, akkor ezzel a beavatkozással megrövidítik az életét.

Különböző álláspontok vannak ebben a témában. A vese transzplantációról, az „élő testből” kérdésköréről kevésbé oszlanak meg a vélemények:

A legtöbb vallási törvényalkotó engedélyezi a veseátültetést, miután a vesedonáció kockázata kicsi. Ez jelenik meg az „*Igrot Mose*”, az „*Or szameach*”, valamint *David Ben Slomo Even Zimra* responzumaiban. Felfogásuk szerint szabad, de nem kötelező, hogy az ember saját testét veszélyeztesse. Vannak olyan vallási törvényalkotók - mint például *Ovádja Jozsef rabbi* - akik kötelezőnek tartják a vesedonációt a „ne maradj tétlen felebarátod vérénél” *Tóra-i* parancsolat alapján. Véleménye szerint, mivelhogy az élő donorból végzett veseátültetés nem jelent a donor számára veszélyt, ezért a jövőben esetlegesen felmerülő kockázatot nem kell számításba venni, ezért még a

veszély kétsége sem merül föl. A *Talmud*, a *Szánhedrin* (73) traktátusban így ír, alátámasztandó az imént említett alapelvet:

„...aki folyóban fuldoklót lát vagy rablótámadás szemtanúja, vagy azt látja, hogy vadállat vonszolja embertársát, köteles segíteni neki” a „ne maradj tétlen felebarátod vérénél” *Tóra*-i parancsolat alapján.”

Ennek jogcímén igazuk van azoknak, akik kötelezőnek tartják a vesedonációt, hiszen természetesen nincsenek a donorok olyan nagy veszélyben, mint azok, akik rászorulnak a veseátültetésre. Ma már azonban a halottból kivett veseátültetés sikeressége nagyon eredményes, ezért talán nem kellene kötelezni az élő donort, de természetesen kívánatos, hogy adományozzon.

Érdemes említést tenni az élő donorból vett vesedonáció ellenzőiről is, köztük *Eliezer Waldenberg* responzumáról, melyben azt állítja, hogy tilos az embernek veszélyeztetni magát, ezért a veseadományozás nem engedhető meg. A nagy viták a halott emberből származó szerv adományozása körül zajlanak, hiszen a halott embert tilos „elcsúfítani”, vagy testét kihasználni. A lényeges *háláchikus* források a *Borájtában*, a *Jomá* traktátusban találhatóak e témában: „Volt egy ember, akire ráesett egy kőfal szombaton. Mire odaértek hozzá, már nem lélegzett, úgyhogy nem folytatták a szombat megszenteltetését.”

Ebből a forrásból tudjuk, hogy a halál megállapításának mércéje, a lélegzés. Tehát a *hálácha* az agyhalálban a teljes halált látja.

Egy másik forrás a haldokló ápolását helyezi előtérbe, így a *hálácha* szerint nincs jelentősége, hogy rövid időtartamról van-e szó vagy hosszabbról, a lényeg, hogy tilos bármit is tenni, ami közelebb hozza a halál pillanatát. E forrás szerint az ember, aki előttünk fekszik, még nem „halott”, tehát tilos kiemelni belőle szervet, mert ezzel a beavatkozással közelebb hozzuk a halál bekövetkeztének időpontját. „Ha bizonyítást nyert, hogy a spontán légzés teljesen és visszafordíthatatlanul abbamaradt, akkor a *hálácha* szerint is bekövetkezett a halál.”

Ennek a döntésnek megfelelően engedélyezték, hogy lehet Izraelben is szervátültetést végezni, de kizárólag csak akkor, ha abban a bizottságban, amelyik megállapítja a halál pillanatát, van *rabbi*, vagy vallásos orvos.

Az Egészségügyi Minisztérium megvétózta ezt a korlátozást, így a gyakorlatban nem kötelező betartani ezt a feltételt, ezért viszont az Izraeli Főrabbinátus tartózkodik attól, hogy az embereket rábeszélje arra, hogy ajánlják fel a szerveiket a haláluk utáni felhasználásra.

A fontos vallási decizorok közül, akik hozzászóltak a témához, megemlítjük az alábbiakat:

Ráv Smuel Halevi Vazner szerint „nem az agy halála dönt, hanem a szív halála”, így ha az ember szíve működik (még ha gép működteti is), akkor élőnek számít és tilos lekapcsolni a gépekről, hogy kivegyék a szerveit.

Ehhez a véleményhez csatlakozik *Ráv Eliezer Waldenberg*, aki **RAMBAM** nyomán azt a véleményt vallja, hogy az élet a szívtől függ. *Ráv Mose Feinstein* viszont az ellenkezőjére jutott: „Habár a szív még tud dobogni pár napig, de ha a betegnek nincs ereje lélegezni, halottnak számít.”

Az Izraeli Főrabbinátus 1987-es döntése értelmében, hogy létrejöhessen egy transzplantáció, az alábbi néhány feltételnek meg kell lennie:

1. Klinikai bizonyítékok szükségesek arra vonatkozóan, hogy az agytörzs teljesen tönkrement.
2. BEAR vizsgálat⁴⁶¹ alapján szerzett objektív bizonyítékok szükségesek az agytörzs pusztulásáról.
3. Bizonyítani szükséges, hogy az önálló légzés teljesen megszűnt, és a következő 12 óra alatt nem kezdődött semmilyen változás.
4. Bizonyítani szükséges továbbá, hogy az orvosok, akik megállapították a halált, semmilyen kapcsolatban nem állnak a transzplantációt végző orvosokkal.
5. Nélkülözhetetlen, hogy az a testület, amelyik megállapítja a halál beálltát, együttműködjön az Izraeli Főrabbinátus megbízottjával. (Ez a megbízott lehet akár egy orvos is, aki járatos a *háláchában* és figyelembe veszi munkája során a *hálacha* fontosságát.)

A transzplantáció kérdésével kapcsolatos néhány elvi álláspont:

Három fajtája van a transzplantációnak:

1. ugyanazon emberből;
2. egyik emberből a másikba;
3. állatból emberbe.

A beültetett szervek: mesterségesek vagy természetesek lehetnek. Teljes szervek: máj, vese, szív. Részszervek: szívbillentyű, bőr, csontvelő.

Három típusú szervátültetéssel foglalkozunk érintőlegesen:

1. mesterséges;
2. állatból emberbe;

⁴⁶¹ Az agytörzsi acusticus kiváltott válasz (BAER).

3. egyik emberből a másikba ültetett szervek.

Mesterséges szervek esetében nem merül fel probléma, mivel a siker esélye nagyobb, mint a kockázat. Az állati szervek tekintetében szintén nem merül fel *háláchikus* probléma. Az utóbbi időben a sertés szerveinek beültetéséről beszélnek, hiszen talán a sertés genetikai állománya „hasonlít” leginkább az emberéhez. Mellesleg, már bölcseink számára is ismeretes volt ez a hasonlóság, amint az a *Talmud, Táánit* traktátusban (21) is megjelenik: „a sertés belei hasonlítanak az emberéhez”.

A *Sulchán áruach, Orách chájim* könyve szerint is: a sertéshasználás tilalma igen fontos szempont, azonban az életmentés mindennél fontosabb. Felmerül a kérdés, vajon szabad-e az embernek veszélyeztetni saját magát azért, hogy egy valós veszélyben lévő embert megmentsen? Ha igen, az a kérdés, hogy köteles-e megtenni? *Jomá* traktátusa alapján következtetéssel megállapítható, hogy a „ne maradj tétlen felebarátod vérénél”⁴⁶² tiltó parancsolata alapján van alapja az élődonoros szervátültetés engedélyezésének.

A legtöbbet felvetett *háláchikus* kérdés közül egynéhány:

- Két fiútestvér donor esetében, akik leánytestvérüknek adományoznak szervet, ha az egyik egyedül álló, a másik házas, a házastól veszik el.
- Ha a szülők ellenzik, hogy a gyerek adományozzon, a szülők ellenzése ellenére is adományozhat a gyermek, így rendelkezett *Silberstein rabbi*.
- Kötelezővé lehet tenni a véradást, ha embertársának ritka vércsoportja van, és nincs más mód ezt a típusú vért beszerezni.
- Engedélyezett vérbanknak vért adományozni, még akkor is, ha az adomány nem életmentés céljából történik, vallási, nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül. Így rendelkezett *Mose Feinstein rabbi* „*Igrot Mose*” című könyvében.

A halottból történő szerv kivétel kérdéskörnél megoszlanak a vélemények, vajon megengedhető-e a halottakból szervek eltávolítása. A „haszonélvezet tilalma” a halottnál veti fel, hogy itt azzal a kérdéssel szembesülünk, vajon a halott szerveinek hasznosítása megszegi-e a haszonélvezet tilalmát, annak ellenére, hogy ez nem a szokásos értelemben vett „haszonélvezet”. Hiszen itt nem pénzbeli haszonról vagy testi élvezetről beszélünk, hanem életmentésről.

⁴⁶² M. III. XIX,16.

Ha a szövet életmentésre használják, akkor az nem számít a kegyelet megsértésének, mert az életmentés eltörli a „kegyeletsértés” tilalmát.

A *hálácha* szempontjából a zsidó halottból beültetés céljából történő szervkivétel legegyszerűbb esetei a következők:

1. a beültetésre váró beteg előttünk van;
2. azonnali életmentés esete áll fenn;
3. a donor még életében kifejezte azt a szándékát, hogy szerveit beültetésre felajánlja.

Ha valamelyik feltétel a fentiek közül nem valósul meg, *Mose Feinstein rabbi* azt a döntést hozta, hogy ilyen esetben szükséges az elhunyt családjának engedélye. *Mose Feinstein rabbi* döntése szerint életmentés céljából engedélyezett a szervadományozás, azonban meg kell bizonyosodni arról, hogy a donor már nem minősül élőnek és semmilyen esély nincs arra, hogy életre keljen. A következő kritériumokat kell figyelembe venni:

A halált a légzés végleges és visszafordíthatatlan megszűnéskor állapítják meg. Ez megállapítható a teljes agyhalál, beleértve a légzésért felelős agytörzs halálának bebizonyításával.

A *pikuách nefes*, az **életmentés**, a legfontosabb vallási elveink egyike.

...Megváltásunk virágba borulásának kezdete...⁴⁶³

(ראשית צמיחת גאולתנו)

A régi mondás úgy tartja, a „cseppben benne van a tenger”. Szabadjon e gondolatot kiegészíteni oly módon, hogy a „mozaiktöredékben is benne van maga a kép”, így tehát kis mozaikokat szeretnék feleleveníteni, figyelmükbe ajánlani. Ezekből a mozaikokból kirajzolódik a polgári időszámítás szerint 2008-ban, a zsidó naptár számítása szerint 5768-ban az a kép, ahogy látjuk, látom Izrael Államát.

Nem olyan régen, egy viszonylag fiatal, tragikus sorsú ember az űrbe szállt. Ő volt Izrael első asztronautája. És felülről az űrből, amikor lenézett a nagy sűrűségbe, látott egy zöldellő, hatalmas oázist. Minden zöld volt. Minden virágzott. Megkérdezte az asztronauta társaitól, akik járatosak voltak az űrhajózásban, hogy mi az a „zöld”, az a rikító, világítóan, égetően, melegítően, áldóan a mélységig hatoló zöld szín. És a válasz az volt, ott lent a sűrűben, amit látsz a nagy sivatagban, az a „sziget”, az Izrael.

Ha azt mondom szirénahang és egy perc néma felállás, emlékezés a holocaustra, emlékezés az elmúlt évtizedek tragikus hőseire, hősi halottaira, akkor azt mondom: Izrael.

Ha örömtüzeket, tűzijátékokat látok, azt mondom: Izrael.

Hogyha elmész a *Jád Vásém* Múzeumba, ahol szörnyűségek sokaságát eleveníti fel a modern tudomány, s elhagyva a borzalmak és emlékek e szörnyű világát, abból kilépve kitárulkozik eléd a csodálatos színben pompázó Jeruzsálem, igen ez Izrael.

Ha a legújabb statisztikai adatokat idézem, hatmillió kilencszázezer lakosa van Izraelnek. Zsidók és arabok. Igen ez Izrael.

Tóra tanulás *Bné Bráktól* Jeruzsálemig, világi tudományok Jeruzsálemtől Haifaig, a *negevi Ben Gurion* Egyetemtől a *Bár Ilán* Egyetemig, a *Technion*tól a Nobel-díjig, mindannyiszor azt mondom, igen ez Izrael.

Ha a héber nyelvet hallod a maga zeneiségében, harsány mivoltában, jókedvében, igen ez Izrael.

Ha *kibucba* mész és látod ezeket a szent lelkületű embereket átszöve a modern kor szellemével és mindenütt sok-sok gyermeket, igen ez Izrael.

⁴⁶³Elhangzott az OR-ZSE-n, a „Homage á Israel” című, Izrael Állam megalakulásának 60. évfordulója alkalmából tartott konferencián, 2008. május 13-án.

Ha megpillantod a Siratófalat és érzel valamit a végtelenből, ha megérinted a *Kotel*t, és úgy érzed, hogy közel van hozzád az Örökkévaló, igen akkor ez Izrael.

Amikor repülőgéppel szállsz oda és a tengeri út után meglátod, hogy autófolyamok áramlanak az autópályákon mindenütt mélyen alattad, igen ez Izrael.

Ha önvédelmi háborúkról hallasz és beszélsz rokonnal, barátal, testvérrel, aki nemcsak a holocaust éveit élte át, hanem az elmúlt háborúkat is, azt mondod igen ez Izrael.

Mozaiktöredékek csupán?

Te, aki ebbe a közösségbe jársz évtizedek óta, és együtt tanulunk, tanítunk, fohászokodsz itt e helyen, és kiejtetted a szót, ami alig két évtizede ebben az országban még tilos volt, és beszéltél arról, amiről nem volt szabad, s kimondtad azt, amit mindannyian éreztünk, akkor tudtuk, hogy a gondolat közepén ott áll az a fogalom: Izrael.

Akkor csak suttogva szóltunk Róla, csak lelkünk mélyén pezsgett a szó, amikor még gondolkodni is tilos volt, igen, az volt Izrael.

Amikor kimondtad azt, amit mindannyian éreztünk, akkor tudtuk, hogy a gondolat közepén ott áll az a fogalom: Izrael.

Amikor imádkozunk, és imádságunk nyelvében visszanyúlunk a múltba, azt mondjuk, igen ez Izrael.

Amikor látjuk a fejlődést és a feszültséget, a terrorcselekményeket és a másik oldalon az örömet a szombati áhítat lélek-andalító magányában, amikor látjuk izraeli testvéreinket, a mieinket, ahogy küzdenek a jelenért, a holnapért, mindannyiunkért, azt mondjuk, igen ez Izrael.

Mozaiktöredékek csupán?

Amikor látod a mosolygós tekintetet és a fáradt redőzött homlokot, amikor látod az örömet és látod a mindennapok gondját, azt mondod, igen ez Izrael.

Amikor azt mondod, hogy Közel-Kelet és demokrácia, mondhatnók a Közel-Kelet egyetlen demokráciája, akkor azt mondod: Izrael.

Alig egy emberöltővel ezelőtt még titokban hallgattad az izraeli rádió, a *Kol Jisráel* magyar nyelvű adását.

Manapság nézed az interneten az izraeli televíziót, s lassan nem is csodálkozol: immáron harmadszor e rövid néhány év vagy évtized alatt a *Maccabi Tel-Aviv* kosárlabda csapata megmérkőzik Európa legjobb

klubcsapataival, és szinte hihetetlen módon dobogós helyet vív ki magának, akkor igen azt mondd, ez is Izrael.

Amikor látsz elesett embert, és látod a megértő tekintetet, amikor nem ismered azt a szót, hogy kiközösítés, hanem azt ismered, hogy befogadás, amikor azt hallod, hogy szeretet és azt hallod, hogy tolerancia és elfogadod, akkor, igen ez Izrael.

Mozaiktöredékek csupán?

Amikor azt látod, hogy kinyitják a kapukat, és azt mondják, hogy „jőjjetek csak nyitva lesz a ház” akkor igen, ez Izrael.

Amikor hívnak, és amikor jössz, amikor látogatásra mérsz, amikor imával fohászkodsz, igen ez Izrael.

Amikor látjuk a fejlődést és a feszültséget, a terrorcselekményeket, a másik oldalon az örömet. Amikor látjuk izraeli testvéreinket a mieinket, ahogy küzdenek a jelenért a holnapért, mindannyiunkért, igen ez Izrael.

Amikor e napon is a sivatagban őrt áll a fiam, s vigyázza a határokat, igen, ez is Izrael.

Amikor látod a mosolygós tekintetet és a fáradt redőzött homlokot, amikor látod az örömet és látod a mindennapok reményét, igen, ez Izrael.

Amikor imáinkban ott jártunk, és amikor először letettük oda a lábunkat, s lelkünk az ősök szellemét idézte, valami olyasmit éreztünk, ami egyedi és megismételhetetlen, igen ez Izrael. Hogy Magyarországon, szülőföldeden élsz, a te jogod és lehetőséged becsületesen élni, dolgozni itt e honban. Imáidban, vagy tetteidben azonban ott van Izrael. A lehetőség, amely mindannyiunk számára adatott. A visszatérés, a hazatérés. Mozaiktöredékek csupán?

Jom háácmaut napján, a függetlenség 60. évfordulóján, itt e közösségben is tanulunk, tanítunk, A mozaikok csillogó, néha megkopott, színekben villódzó, de néha töredezett összhatása a jelen valóságát és a jövőt körvonalazó összképét sejteti.

Igen, ez is Izrael!

A konferenciánk egy piciny fénysugár csupán, amely azonban beolvad az emlékezőpontok sorába. Mi, kutatók, így köszöntjük az újkori történelem legnagyobb csodáját, a főnix porából föltámadt ősz-új országot.

ראשית צמיחת גאולתנו

Megváltásunk virágba borulásának kezdetét.

Komárom, 2008⁴⁶⁴

„... de a levelei soha nem a magasságok, hanem inkább a föld felé fordulnak.” Néhány perccel ezelőtt azt kérdeztem ennek a kis közösségnek egyik fiatal vezetőjétől, hogy e teremnek, amelyben itt most mi állunk, mi a jelenlegi funkciója. Logikus választ tételeztem fel és a válasz okszerű is volt, hiszen e terem, amelyet héberül úgy hívnak: *ciduk hádin*⁴⁶⁵, latinul: cimeterium⁴⁶⁶, az a helyiség, ahol elbúcsúznak a halottól, ahol temetéskor felravatalozzák az elhunytat, a rokonok és búcsúztatók körbe veszik, és utolsó „Isten hozzád”-ot mondanak neki.

A természet különleges fintora, hogy mivel most esik az eső, ezen az egyébként nagyon szép nyári napon, nem kint a szabad ég alatt, hanem itt a ravatalozóban szólunk, ha úgy tetszik búcsúznak, sok-sok évtized messzeségéből ismételt az 1944-ben Komáromból elvitt, megkínzott, meggyilkolt, megölt, elégetett testvérünktől. Ebben a teremben, amely emléktáblákkal van teli, s a táblákon feliratok. Mögöttem az I. világháborús tábla, ha jól számoltam 40-45 névvel. Komáromiak, akik a hazáért adták életüket. Vajon közülük hányat vittek volna el Auschwitzba, ha megélik a 40-es éveket, és vajon van-e történész, lesz-e történész, aki megvizsgálja, hogy e hősi halottak hozzátartozói közül vajon hányat vihettek el a különböző koncentrációs táborokba. S itt a tábla alján magyarul egy idézet, amelyet Mózes II. könyvéből vett az egykori scriptor:

„Vedd le a saruidat, mert az a hely, amelyen állsz, szent hely az.”⁴⁶⁷

Valóban, ilyenkor az ember úgy érzi, hogy meg kellene oldani a gyász saruit, emlékezve egy történelmi kor kataklizma sorozatára, amely Európa és a világ szégyene volt, amelyben faji diszkrimináció alapján emberek millióit, s közöttük hat millió zsidót, hatszázezer magyart, magyar ajkú zsidót gyilkoltak meg. Amikor róluk emlékezem, engedtessek meg, hogy néhány gondolatot megosszak Önökkel. Ezek az adatok pontosan körülhatárolt forrásból származnak. Komárom egyike a történelmi Magyarországon létező

⁴⁶⁴ Elhangzott a szlovákiai Komáromban, a mártír-istentiszteleten, 2008. június 15-én.

⁴⁶⁵ Ciduk hádin = a magyarország gyakorlatban ez a temetési terem.

⁴⁶⁶ A latin: coemeterium, cimeterium (temető) szóból származik.

⁴⁶⁷ M. II. 3,5.

legrégebbi településeknek. Valószínű, hogy a város kedvező fekvése a zsidó kereskedőket már a régmúlt időkben idecsalogatta.

Zsidó hitközség már a 17. században létezett itt. 1868-ban, a budapesti kongresszust követően a hitközség ortodox és neológ hitközségekre osztódott. De a temető továbbra is közös maradt. A 19. század folyamán, a 20. század elején a városban a zsidók létszáma megnövekedett. 1851-ben 800 lélek volt, hét évvel később számuk elérte az 1.026-ot. 1919-ben 2.108-an voltak, 1935-ben 3.300 lelket számlált a Komáromi Zsidó Hitközség. Közöttük 800 volt az ortodox.⁴⁶⁸ Vajon hány zsidó ember él ma, néhány évtizeddel 1935 után? Akkor 3.300-an voltunk. Ma talán 30-an?

„1944-ben az ország német megszállása után elkezdődött a város zsidó lakosságának gettóba gyűjtése, koncentrációs táborba hurcolása. Közülük 1.922 ember vesztette életét.”⁴⁶⁹

Itt nem fogalmaz pontosan a szöveg, engedtessek meg, hogy kijavítsam. Nem életüket vesztették, hanem meggyilkolták őket. A két fogalom között nem csak etimológiai a különbség.

S most a komáromi *rabbik*ról. Schnitzer Árminról, Komárom egyik legnagyobb, legkiválóbb, legszentibb *rabbij*áról, aki több mint 50 esztendőn keresztül volt ennek a közösségnek a vezetője. Akkoriban az Országos Rabbiegyesületnek ő volt az elnöke. *Primus inter pares*.⁴⁷⁰

Hadd emlékezem meg a közösség második *rabbij*áról, dr. Wallenstein Zoltánról. Néhány évig volt csak itt *rabbi*, majd a tehetséges embert Pécsre hívták.

És utójára szeretnék megemlékezni három mártír *rabbiról*: dr. Waldmann Ernő, neológ *rabbiról*, Krausz Mór *rabbihelyettesről*, valamint ortodox *rabbi*

⁴⁶⁸ In: http://hu.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%A1rom_t%C3%B6rt%C3%A9net

⁴⁶⁹ In: http://hu.wikipedia.org/wiki/Kom%C3%A1rom_t%C3%B6rt%C3%A9net

⁴⁷⁰ Schnitzer Ármin bölcsleleti doktor, főrabbi és iskolaigazgató. 1836. december 8-án született Hunfalván (Szepes m.). Nikolsburgban (Morvaország) végezte a gimnáziumot és egyszersmind hallgatta az ottani országos főrabbi teológiai előadásait. 1861. december 31-én választott meg a Komáromi Izraelita Hitközség rabbijának. 1866-ban alkalma volt az ottani várparancsnokkal való jó viszonya folytán több magyar vádlottat a haditörvényszéknél fölmentetni. 1867-ben sikerült neki a vármegyénél az esküt more judaico megszüntetni. 1892. június elején negyven évi működés után öfelsege a koronás aranykeresztel tüntette ki. Ez alkalommal Jókai Mór is megtisztelte levelével. Az Országos Rabbiegyesületnek elnöke és a XII. községkerületnek alelnöke volt.

testvérünkről: Lefkovics Józsuáról. Mindannyian híveikkel együtt mentek el Auschwitzba. Őket is meggyilkolták.⁴⁷¹

Ennyit a történelmi tényekről.

És szabadjon megosztani Önökkel, tisztelt gyászoló és emlékező közösség, azokat az érzéseket, érzelmeket, amelyeket itt a temető kert árnyában átéltem a sírok között. Régi és még régebbi sírok között és új sírok mentén, ahol magyarul, németül, szlovákul, héberül találhatóak a sírfeliratok, nevek és néhány emlékező mondat. Sétálva a sírok között, láttam több évszázaddal ezelőttieket, és jó néhányat, amelyeken különböző szimbólumok voltak. Az első a papi kéz. Sokan talán ismerik, ez az áldás keze. Ahol ilyen sírkő van, ott *kohanita* fekszik. Olyan ember, aki megvalósítja a prófétai reményt:

וְהָיָה מַעֲשֵׂה הַצְדָקָה שְׁלוֹמִים

„És léssen az igazságnak műve béke.”⁴⁷²

Itt ebben a temetőben vannak *kohaniták* sírjai, ebben a városban laktak *kohaniták*, akik akarták és tettek is azért, hogy a városban békesség legyen. Építettek, építkeztek, és hozzájárultak, hogy e történelmi város egy gyönyörűsége hely, egy fenséges hely és gyakran hősies hely, építészetileg, kultúrájában, iparában, gondolkodásában gazdagabb, szebb, érettebb legyen. Mert úgy érezték, hogy a befogadó nép integráns részei. Test a testben, lélek a lélekben. S a *kohaniták* része is 1944-ben ugyanaz lett, mint a többi törzs tagjaié.

S láttam *levita* korszókat. A másik zsidó nemzetiség leszármazottainak sírjait, akik feladata a szolgálat volt. Úgy is mondhatnám örök zsidó feladat. Kortól és időtől függetlenül szolgálni. A zsidó hagyomány a zsidó tradíció Isten népét a zsidóságot a kiválasztott népként aposztrofálja, aposztrofálta. Kiválasztottak voltunk azért, hogy a népeknek világosságot adjunk. Minden nép minden közösség hordozza magában a megpróbáltatásokat és a szenvedéseket. A történelem szörnyű csapásait. Kevés olyan nép van, amely annyit szenvedett, mint a zsidóság. Kevés olyan nép van, amelynek tagjai közül pár év alatt hat milliót és közöttük több mint egymillió nyolcszáz ezer kis gyermeket meggyilkoltak.

És láttam itt a temetőben sétálva szomorúfüzeket, amely a magyar folklórban, a szlovák folklórban, általában az európai folklórban ugyanazt jelenti. Valahol

⁴⁷¹ In: Hitközségi Híradó. 2006 október-november-tisri-chesván 5767. IV. évfolyam pp. 10-11.

⁴⁷² Jესája 32,17.

mindig a mélységbe ereszti ez a fa a gyökereit, árnyat ad annak, aki oda ül alá, védettséget a rászorulónak, de a levelei soha nem a magasságok, hanem inkább a föld felé fordulnak.

És láttam a szimbólumok között kettétört fadarabot. Mint amibe villám csapott.

És láttam olyan sírkövet, amely úgy nézett ki, mint két kőtábla. Két kőtábla, amely a tízparancsolatot foglalja magába. Érdekes módon, vagy talán nem véletlen, hogy ezeken a kőtáblákon, sírkő kőtáblákon már nincsen betű. Eltűntek a betűk.

Eltűntek az igék, a tízparancsolat igéi. Mintegy azt éreztetve, hogy az 1939-1945 közötti időszakban, úgymond eltűntek a tízparancsolat örök érvényű, minden korhoz szóló gyönyörű tanításai. Amely azt mondja, hogy „tiszteled apádat és anyádat”, hogy „örizd meg a szombatot”, és vigyázz a családi élet szentségére, és azt mondja: „Ne ölj!”⁴⁷³

Kinek van joga megölni a másikat? Senkinek! Vallásilag ezt tanítjuk. Lehet, hogy ez ma már idejét múlt? Hogy a Szentírás szava „régimódi”, amely azt tanítja: Ne ölj!

Kizárólag Isten joga teremteni az életet, és kizárólag a Világ Alkotójának, a Mindenség Urának, a Teremtő Úristennek van joga, hogy elvegye a másik ember életét.

A komáromi zsidók itt éltek évszázadokon keresztül, szervesen beleépültek ennek a városnak az életébe. Dolgoztak szorgalommal, becsülettel, majd eljött a deportálás és nagyon, nagyon kevés volt a védő kéz. Az oltalmazó kéz. Mert a német megszállás döntő momentumá mellett kellett hozzá olyan kollaboráns magyar embereknek a „keze”, akik segítették a sok százezer magyar zsidó deportálását. De voltak igaz emberek is. A világ jámborai. A próféta szava szerint az igaz ember az ő hűségével él. Azaz saját hitükhöz méltó módon vigyáztak a másik ember életére. Ők a világ jámborai!

Akik ezt megtették és még élnek közöttük, az Isten áldása legyen rajtuk, és ha eltávoztak közülünk, pihenésük legyen az Éden kertben csendes.

Évtizedek teltek el és mi gondolkodunk, hiszünk és remélünk. Reméljük, hogy békekességben lehet lesni. Reméljük, hogy minden ember saját hite szerint, saját vallása szerint gyakorolhatja őseinek hitvallását. Hogy nem bélyegzik meg vallása, nemzetisége, vagy bőrének színe miatt. Hívó

⁴⁷³ לא תרצח

emberként, *rabbiként*, a földi mélységből imával fordulok a magasságok felé, a Teremtő Úristenhez.

אבינו שבשמים צור ישראל וגואלו

„Mennyei Atyánk, a Világ Alkotója, tekints le reánk és hallgasd meg
fohászunkat!”

Bennünk bosszúvágy egy csepp sincs. Csak mérhetetlen fájdalom. Lassan már könnyeink sincsenek, de minden évben marad az emlékezés.

Emlékezés rájuk, akiknek nevét még egyesek ismerik, még emlékeznek, és szép lassan múlnak, múlnak az évek, és a nevek is elfelejtődnek...

„A Mindenható óvja minden léptetek!”⁴⁷⁴

A *sabat*kor felolvasandó hetiszakaszban olvassuk:

... ושמחתם בכל משלך ידכם אתם ובתיכם אשר ברכך יהוה אלהיך ...

„... örvendjete ti és egész házatok népe...”⁴⁷⁵

Kedves Barátaim!

Néhány gondolatot szeretnék megfogalmazni rólatok, nektek és a jelenlévőknek. Annak hitében és reményében, hogy lelkileg ti és a jelenlévők is átélitek e perc fenségét.

Szandra!

Olyan személyiség vagy, aki imádja a családját. Édesanyját, édesapját, testvérét, családjának többi tagját. Kapcsolatokat harmonikus, példaértékű. Szerény emberként ismertünk, akinek jellemzője a kreativitás. Három diploma tulajdonosa vagy, és több nyelven beszélsz. Hatalmas szívvel megáldott, szorgalmas és következetes ember. Kulturált világlátású, nagy intelligenciájú egyéniség. Olyan, kinek belső szépsége a külsejével harmonizál. Határozott, okos nő, aki még az apróságoknak is tud örülni. Mély érzésű zsidó, aki következetesen vállalja és felvállalja a saját identitását. Az a családi szeretet, amelyet a szülőktől kaptál, s amely elkísér most is, és életed elkövetkezendő évtizedeiben, legyen a te nagy támaszod!

Kívánom, hogy minden péntek este gyűljanak fel házatokban a *sabeszt* köszöntő gyertyalángok. Éljétek át a zsidó otthon hangulatát, küldetését, aktualitását.

Robo!

Szülőcentrikus, igazán értékes személyiség vagy. Példaértékű valamennyiünk számára. Testvéred is igen közel áll hozzád. Valamint Gábor, Gyurika, és az Amerikában élő Judit unokatestvéredhez szinte testvéri szeretet fűz. Két nagynénéd és Péter nagybátyád veled örül itt e boldogságban, de Matyi nagybátyád már csak az öröklétből tekinthet le ránk. Két jó társad: Füli és Olivér 12 éves korod óta igazi testi-lelki jó barátaid. Szerencsésnek érzed magad, hogy ennyi jó ember vesz körül. Nem véletlen talán, hogy a zsidó iskola hatása életed egyik meghatározó élménye. Kívánom neked a hetiszakasz szavát idézve:

⁴⁷⁴ Elhangzott Gáti Szandra és Ébner Robert esküvőjén, 2008. augusztus 24-én.

⁴⁷⁵ M. V. 12,7.

... יברכך יהוה אלהיך בכל משלה ידך...

„... megáld téged az Örökkévaló, minden munkádban...”⁴⁷⁶

Úgy illik, hogy esketési szertartáson a *rabbi* egy rövid tanítást adjon:

A régi legenda arról szól, hogy sok-sok évszázaddal, talán évezreddel ezelőtt fiatal kislányok és fiúk, 8-9 éves korban kimentek a mezőre, erdőbe s elültettek egy-egy facsemetét. Gondozták, vigyáztak rá, őrizték. A fa megnőtt és 10-15 évvel később hatalmas lomboszat koronázta. Gyönyörű levelek néztek azokra, akik elültették azt. Amikor eljött életük nagy napja, menyasszony és vőlegény lettek, az egykori kislány és kisfiú kimentek az általuk ültetett fához. Két-két vastag ágat lefűrészelték az általuk ültetett fáról, és ez alkotta az esküvői baldachinnak az oszlopait. Ez alatt esküdtek meg.

Eddig a régi történet, melynek üzenetértéke hozzátok is szól.

Fiatal korban ti is „ültetettek”, gondolatokat fogalmaztatok meg önmagatokról, a családról, az életéről. Mondjuk úgy, hogy álmodoztatok. Szép lassan felnőttemek, és most a szó átvitt értelmében a *hüpe*,⁴⁷⁷ amely alatt álltok, olyan „oszlopokon” nyugszik, amelyet ti „ültetettek”.

Ti gondoztatok, ápoltatok, amelyben a szeretet, a megértés és hitem szerint majd a boldogság található. Az előbb a hetiszakasszal kezdtem, hadd fejezzem is be a hetiszakas szavával:

אחרי יהוה אלהיכם תלכו ואתו תיראו ואת מצותיו תשמרו ובקלו תשמעו ואתו תעבדו
ובו תדבקון

„Az Örökkévaló, a ti Istenetek után járjatok, féljétek parancsolatait, tartsátok meg igéit, hallgassatok szavára és ragaszkodjatok hozzá.”⁴⁷⁸

Szülői ház. Zsinagógai légkör. Hivatástudat. Közösség iránti felelősség. A négy oszlop, amelyre az - átvitt értelemben vett - *hüpe* épül. Vigyázz rátok őrző otthonként életetek elkövetkezendő időszakán is. A Mindenható óvja minden léptetek!

Azzal a hagyománnyal élve, amelyet mestereink rám ruháztak, kérem rátok a mi ősi *rabbini*kus áldásunk szavát, annak reményében, hogy a Világ Alkotója meghallgatja:

... יברכך

⁴⁷⁶ M. V. 23,21.

⁴⁷⁷ Esküvői baldahin, héberül: chupá - חופה

⁴⁷⁸ M. V. 13,5.

Sáár háráchámim – Az irgalom kapuja⁴⁷⁹

A „félelmetes”, vagy a „fenséges napok” hittell, gondolkodással, önvizsgálattal és önkritikával telített korszakában üzenet értékű tanítást keres a hívő emberek közössége. Szerzte a világban, ezeken a napokon lelkiismeretünk szavára hallgatva a múltat kutatjuk. A múlt tanításaiból levont következtetéseket útravalóként fogalmazzuk meg önmagunk számára. Zsidóságunk gazdag írott hagyományából két gondolatot emelünk ki. Különböző történelmi események irodalmi nyomait. Az első a középkorból, a XII. századból származik. A második immár a XXI. század eseményeinek példáiból való.

1. A középkor zsidóságának szellemiséggel átítatott földje: Hispánia. Az egykori *szefárd* politikusok, történészek, írók, pájtánok⁴⁸⁰, filozófusok, gondolkodók sorába spontán illeszkedik a XII. század közepén élt zaragozai születésű világhírű utazó, kiváló *rabbi*, *Binjámin Mitudélá*, azaz Tudelai Benjámin. Mintegy száz esztendővel Marco Polo előtt hatalmas utazást tesz, szinte az egész földet bejárja. Meglátogatja Európa, Ázsia és Afrika zsidó közösségeit. A háromszáz közösségben tett látogatásának eredményeit héber nyelven rögzíti a „Tudelai Benjámin utazása”⁴⁸¹ című könyvében. Az első szociográfiailag is értékelhető írás ez, amely összefüggő, objektív, hű képet ad a XII. század második felében virágzó zsidó közösségekről. Olvasva a több mint nyolcszáz esztendővel ezelőtt írt naplót, különleges világ rajzolódik ki előttünk. Színes, mint maga az élet; változatos, izgalmas, dicsőséggel és szomorúsággal teli, mint maga a történelem. Utazásai során természetesen a Szentföldet is érinti. Meglátogatja az „Atyák földjének” kiemelkedő helyégeit.

Látogatásának fókuszában természetesen Jeruzsálem találtatik. A világ zsidóságának mindenkori legszentebb helye, ahol egykoron a két jeruzsálemi Templom állott. *Cion* maga, ahonnan a *Tóra* szétáradt, és tanításainak lenyűgöző összességével áldóan hatott a világ eszmevilágára. Hatott népünk, közösségünk, vallásunk, s az egész világ szellemi arculatára. Tudelai Benjámin

⁴⁷⁹ Elhangzott 2008. október 12-én, az OR-ZSE zsinagógájában.

⁴⁸⁰ Költők.

⁴⁸¹ Lásd: Kashani, Reuven: Tudelai Benjami utazásai.

Múlt és Jövő, 1992. 3. szám. pp. 35-39.

távol a *Kotel*től, a *Siratófaltól* megáll, és elemi erővel tör fel benne az érzelem, amelynek írásba foglalt lenyomatát könyve őrizte meg:

כותל מערבי אחד מהכתלים שהיו במקדש הקודש הקדשים וקוראים אותו שער הרחמים, ולשם באים היהודים להתפלל בפני הכותל עזרה „A Nyugati fal a Szentély legszentebb fala volt, és ezt a szentséget az Irgalom kapujának nevezték, s oda jönnek a zsidók, hogy segítségért imádkozzanak.”⁴⁸²

Sáár háráchámim - Irgalom kapuja

A *Sáár háráchámim*, az „Irgalom kapuja” elnevezés más értelemben is jól ismert, hiszen az „Irgalom kapuja” Jeruzsálem híres, több évszázados, nyolc kapujának egyikének elnevezése is, Jeruzsálem Óvárosának keleti részén található. Jóval az ottomán-török megszállás előtt, a VII. században kezdték építeni. E híres portál északi szárnyának a neve: *Sáár hátsuvá*, azaz a „Megtérés kapuja”. A dél felé eső részének a neve: *Sáár háráchámim*, az „Irgalom kapuja”. A zsidó hagyomány szerint a *Sáár háráchámim*on, az

⁴⁸² ספר המסעות של בנימין מטודלה, נערך והובא לדפוס על ידי מירה מאיר, ספרים פועלים, תל אביב, 1984

„Irgalom kapuján” keresztül érkezik majd el a Messiás, és hozza el a megváltást.

A legenda szerint I. Szulimán szultán, amikor hallotta a zsidók e felfogását, tanítását, befalaztatta a kapukat, és elé egy muzulmán temetőnek hagyott helyet. E kettős kapuzat elnevezésének üzenet értéke van.

Tsuva - megtérés.

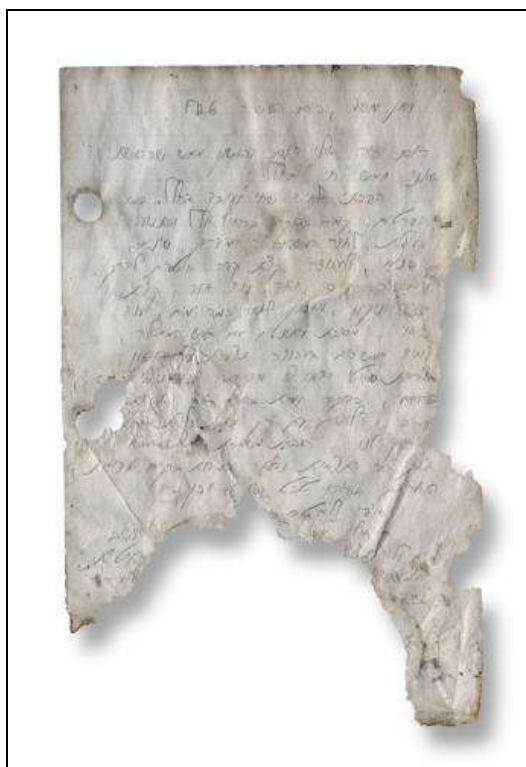
Ráchámim - irgalom.

A „megtérés tíz napjának” gondolatai ezek. Megtérni az Örökkévalóhoz lélekben, gondolatban, érzelmekben, hitben. *Ráchámim*, az irgalmasság, a szeretet gyönyörű fogalmát hangoztatjuk a „fenséges napok” áhítattal teli hangulatában.

2. Nemrégben bejárta a világsajtót a hír, mely szerint *Ilan Ramon* az első izraeli - tragikus körülmények között elhunyt - asztronauta naplótöredékét bemutatták a jeruzsálemi Izrael Múzeumban. A bemutatás időpontja 2008. október 5-én volt. *Ilan Ramon*, az első izraeli asztronauta hősi halált halt társaival együtt a Columbia amerikai űrhajó fedélzetén. 2003. február 1-én. A leszállás megkezdése előtt néhány perccel történt a szerencsétlenség, és az űrsikló mind a hét utasa az enyészeté lett. Közöttük a negyvennyolc éves izraeli pilóta is. Nem sokkal a tragédia bekövetkezése előtt rádiótelefonon mondotta a következőt:

„Jól tudom, hogy utazásommal Izrael egész népét képviselem itt az űrben. Különösképpen fontos ez, hiszen egy soá túlélőjének leszármazottja vagyok, aki már Izraelben született. Nagyon sokan honfitársaim közül ezt az egész utazást úgy élik meg, mint egy álom megvalósulását.”

A világűrbe felvitte magával Izrael jelképeit. Többek között egy követ a *Tel Aviv-i Egyetem* szegélyzetéből; városának: *Rámát Gán*-nak zászlaját; szülőhelyének: *Beer Seván*nak a zászlaját; egy miniatürizált *Tóra* tekercset, amelyet egy *Auschwitzot* túlélő és jelenleg Izraelben élő ember adott át neki, és néhány mezuzát.

Ilán Rámon levele a világúrból

Csodával határos módon a napló földet ért. A napló, amely ki volt téve az időjárás viszontagságainak, elképesztően magas hőnek és hidegnek, végül Texas Állam egyik faluja környékén landolt. Amikor megtalálták azt, visszajuttatták a családnak. Harminchét oldal maradt meg. Ebből kettő került az Izrael Múzeumba. A múzeum szövegírójének szavaiból idézek:

שני הדפים שמוצגים בתערוכה כוללים רישומים שנכתבו על ידי רמון והעתק של תפילת קידוש.

אוצר המזיוון אמר כי רמון העתיק את התפילה אל יומנו כדי שיוכל לשאת אותה בחלל ולשלוח את הברכה אל כדור הארץ

„Ramon lemásolta naplójába a kidus imádságát, hogy fent a magasságokban is hangozzék el legszentebb imáink egyike. És a második, hogy küldje üdvözlétét, mondhatnánk így is - jókívánságait - az egész földnek.”⁴⁸³

Küldetéstudat vezette e nagyszerű embert, aki a magasságokban is az imádság szavait mormolta, és úgy érezte, hogy onnan fölülről is *bráchát* (áldást), üdvözlétet kell küldenie az egész földnek. *Ramon* írása, üzenete a ma emberéhez is szól. Akik nem kilométerek százaival, nem több száz kilométerrel a Föld felett lebegünk, hanem itt élünk a mindennapok valóságában. Őriznünk kell az ősi imádságot, amellyel a hagyomány elkötelezetteivé válunk. És ilyenkor a „nagyünnepek” forgatagában önmagunkért is imádkozunk, közösségeinkért is, de „üdvözlétünket és jókívánságunkat küldjük az egész földnek”, annak reményében, hogy talán béke lesz a Földön. Annak reményében, hogy végre nyugalom lesz az emberek körében. Hogy nem a fegyver, az erőszak és a terrorizmus, hanem a békesség, a nyugalom és a belső békesség lesz valamennyiünk osztályrésze.

Álom mindez? Lehet. De álmok nélkül nagyon nehéz élni. Testvéreim figyelmébe a megtérést, az irgalmasságot, a jócselekedet gyakorlását, az ősi imák elmondását, a benne lévő tartalmak átélését és az egész emberiség iránti felelősséget ajánlom.

Az ünnepek közeledtével szálljon fohászuk a Világ Alkotójához:

Mennyei Atyánk, Világ Alkotója, Izrael Szirtje és Megváltója!

Tekints le reánk a magasságokból, fogadd el elhangzott és elhangzó imádságainkat!

Nyisd meg az ég kapuit imádságaink előtt, s írd be valamennyiünket az Élet Könyvébe!

A Világ Alkotója részesítse áldásban közösségeinket, asszonyainkat, férfiúinkat, idősebbjeinket és fiataljainkat egyaránt!

A Világ Alkotójának áldása legyen Izraelen, a világ zsidóságán, az egész emberiségen!

Sáná tová tikátévu vetéchtátému!

Legyen osztályrészünk a békés, nyugodt, áldott zsinagógai új esztendő!

⁴⁸³ <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/795/438.html>

The Chances of Tolerance⁴⁸⁴

First of all, I would like to express my gratefulness for this special invitation. It is a great privilege and joy for me that I can talk to you at this crucial period, which is a significant historical time for Hungary. I came here as a rabbi, who would like to share his thoughts and questions with you and who would like to voice his hope in the future. I thank all of you for your kind participation and I wish all the best for you at this conference.

Ladies and Gentlemen,
Honourable Conference,

Since 1985, I had been chief rabbi here, in Budapest for five years. Here, where one of the largest Jewish communities of Central-East Europe survived the Holocaust, here I received the special assignment: to be the rabbi of the greatest synagogue of Europe, the Dohány Street Synagogue, which was inaugurated in 1859. There are two memorials in the square in front of the Dohány Street Synagogue, which attract pilgrims even today; pilgrims, who want to remember. The first one is the work of art, created by one of the excellent sculptors of the 20th century's fine art, who is well known all over the world. Imre Varga, the artist dreamed and created a metal "memory tree", which has more than ten thousand names on it as a perpetual reminder of those 600 000 Hungarian Jews, who suffered martyrdom during the tragic time of the Second World War. Not long time ago, about a year or two later, another commemorative plaque was placed on this, Biblically speaking, "Holy Ground", *admat kodesh*, with the names on it, of those whom the modern History of Jewish Theology calls *chasidei umoth haolam*, that is "The Righteous Gentiles". These people were our Christian friends, who risked the most precious ones, their lives for others, in this case for saving the lives of many Jewish people and doing this according to their faith, firm conviction and their humanity.

These two means the "*admat kodesh*", the "Holy Ground", there in the shadow of the Dohány Street Synagogue, as a memorial of the martyrs and of those, who were able to remain humans in the most terrible times of mankind, in the time of brutality.

⁴⁸⁴ Elhangzott Budapesten, 2008. november 11-én.

Before I came here, I had read the last edition of the periodical of the Historical Research Group of the Hungarian Academy of Sciences, which bore the following subtitle:

The Annihilation of the Jews in the Provinces.

I started to think about the fact: How many Jews lived in the Provinces altogether, about six-seven decades ago? And how many Jews live today? A couple of hundreds, or maybe a thousand. It is very painful to remember. It is even more painful, when we are touched personally. I, myself also come from a family of survivors. I was born three years after the Shoah. Almost all of my family was annihilated: 39 people, among them my four siblings.

Few days ago I received the copies of the birth and death certificates of my martyr relatives from the little town of Eastern-Hungary, from Csenger, where my father and his family had lived. I share with you some facts and data from these certificates:

Jenő Schőner: born at a certain time and at a certain place, lived 17 years. The cause of death: Auschwitz.

Éva Schőner: born at a certain time and at a certain place, lived 15 years. The cause of death: Auschwitz.

Imre Schőner: born at a certain time and at a certain place, lived 11 years. The cause of death: Auschwitz.

Edit Schőner: born at a certain time and at a certain place, lived 6 years. The cause of death: Auschwitz.

I belong to a generation, whose members could not be acquainted - due to lack of opportunity - with the concept of grandparents. My generation did not have grandparents. In a biological sense we had grandparents, except we could not relate to them emotionally because they were sent to the gas chambers, they were burnt and their ashes were blown into the wind.

I apologize for mentioning such emotional things.

At the same time, I also would like to share some other thoughts, inner feelings with you, which I am certain that you dear guest at present and in general, my friends would understand.

Few days ago, the world famous Hungarian philosopher, Professor Ferenc Fejtő, who lives in France now, spoke about the etymology of the word "**tolerance**".

I was thinking about this approach and about what I can add to it here, at this conference. So, I put down few sentences a couple of hours ago, which are as follows:

I wrote **that tolerance exists exclusively if we know and recognize the other person. This process is a result of a true knowledge of us and of our pure sources and resources.** Thus we are able to tolerate the other person. I gave the title “The Chances of Tolerance” to my opening lecture.

Is there any chance for tolerance today?

Honourable Conference,

I studied at the Rabbinical Seminary in Budapest and I also graduated here. This institute was the only Jewish Theological Seminary of Central-Eastern Europe. The second thought, which I would like to discuss with you, comes from my dear and beloved Professor, from Imre Benoschofsky, blessed is his memory. Rabbi Benoschofsky explained the Laws of Holiness, written in the Book of Leviticus, in chapter 19, in a very unique way. Here we can find the famous classical sentence:

„VeAhavta leraacha kamocho.”

„Love your neighbour as you love yourself.”

The third word of the sentence is **kamocho**.

‘Do not translate this word: “as yourself”, said Professor Benoschofsky. This translation became acceptable and in this way was introduced also into the Hungarian History of Religion and Culture. However, the word “**kamocho**” – both from the etymological and from the grammatical point of view – means, “**because he is like you**”. If we accept this approach, the sentence sounds like this:

“Love your neighbour, because he is just like you.”

When I was referring to the pure source, to our pure source, I meant the inner view, how we view tolerance from inside our circles. I believe, that the task concerning tolerance has two sides, it must be mutual. It is important to know for us Jews, and also for the Christians and for everyone, what the meanings of these universal teachings were in the past and what their meanings are in our present age.

If we accept this, then we will be able to sense and feel the real meaning of the expression “**kamocho**” – “**just like you**” and hope that it will be realized in the near future, in the coming years or decades.

Two more brief thoughts as a summary:

The first one comes from the Bible, from Prophet Malachi, which is one of the most beautiful sentences of the Holy Scripture:

„Halo Av echad lechulanu, halo EI Echad beraanu”

„Have we not all one Father? Hath not one G-d created us?” (2,10)⁴⁸⁵

That is to say, that the Bible does not recognize inferiority and superiority.

The second thought comes from the Talmud, the Shabbat Tractate, page 21.

It is a well-known teaching of Rabbi Hillel.

Once a gentile approached him and asked him:

„Teach me the essence of Judaism while I am standing on one leg.”

„Ma shesanu alecha lo taase lachaverecha”.

„Which you do not want for yourself, do not do it to others”- thus said Rabbi Hillel. “This is the essence of Judaism, all the rest is just explanation.”

Here I give you a historical cross-section, and now I would like to quote a modern halachic source. About two decades ago The “Halacha LeAm”, the four-volume work of the excellent halachic author, Rabbi Yaakov Berman, was published in Israel. I quote the following thought from here: [Volume 3, chapter 24, and the subtitle: “HaAdam yechidi nivra”]

„To what can the relationship between peoples, nations and religions be compared? Maybe to a symphonic orchestra, where there are softer and where there are deeper and more powerful sounds. Be very careful” – says the author – “ and do not let one of them to swallow the other ones but each of the instruments must sound so that one should make the other one more colourful, that one should complement the other one. Only in this way would that concept be created and prevail, which is one of the holiest of our religion, and which is called, Harmony.”

A Hungarian poet of the 20th century, Mihály Babits’s lines are coming to my mind now. He wrote the following:

„There dwells a song in each soul,

And each soul listens to its own tune.

For only those will the beauty of it be revealed to,

Who are ready to hear the beauty in the other soul, too”

⁴⁸⁵ The Holy Scriptures. The Jewish Bible according to the masoretic text. „Sinai” Publishing Co., Tel Aviv, Israel.

I truly believe and hope that this conference came to light in the name of the tolerance and we are and will be able to hear the beauty in the other's song, as well.

Ladies and Gentlemen,

Here I take the opportunity to thank you for your attention. I wish you a fruitful gathering, from which the common European dream will emerge and be heard, the **VOX HUMANA**, the **HUMAN VOICE!**

„Áhítattal keresem gyökereimet”⁴⁸⁶

„Az ének mindig termés. A dal csak akkor él valójában mikor megzendül az éneklő ajkon. Az éneklő újat teremt és mindjárt újjá teremt másnak zenei sugallatát.”⁴⁸⁷

Lőw Immánuel szavát idézzük, amikor kegyelettel és őszinte együttérzéssel jöttünk el ide, e helyre, hogy együttesen vegyünk részt Istenhez megtért, áldott emlékü testvérünk: Kármán György - *Morénu Kálmen ben Szimche* sírkőavatásán.

Egy év távlatából, ha személyét méltatni kívánjuk, kirajzolódik előttünk egy különlegesen tehetséges, érzékeny lelkű, kreatív, mélyen istenfelő, a zsidó tradíció iránt elkötelezett ember életpályája. Olyan személyiség, aki élete munkásságával maradandót alkotott. Publikációi közül megemlítem az 1974-ben napvilágot látott *„Violinkulcs a képernyőn”* című munkát; az 1998-ban a *„Zsidó liturgikus zene című jegyzetét*; majd a 2004-ben *„Történelmi vázlat a magyarországi neológ zsinagógák hagyományá”*-ról címmel megjelent művét.

Különleges érték volt több olyan hanglemmez készítése, amelyekkel a magyarországi zsidó zenekultúrának állít emléket. Ezek közül is kiemelkedik a *„Hebrew Melodies for Shabat and High Holidays”* című kompozíció-sorozat, amelynek szerkesztője volt. Tanulmányait, írásait az „alma mater” inspirálta. Nem véletlenül. Hiszen publikációi sora látott napvilágot az elmúlt évtizedekben. Hadd említsünk meg néhányat:

- *Az európai felvilágosodás és a magyar népzene hatása a zsidó liturgiai zenére.*
- *Daléneklés és a hazanut művészete, avagy emlék Feleki Rezsőnek.*
- *Preludium, avagy Előszó a Birnfeld kötethez.*
- *A chazan nagyünnepi egyéni könyörgéseinek dallamvilága.*
- *A Szegedi Új zsinagóga zenei hagyományai.*
- *A zsidó ünnepek megjelenítése az ezredfordulón a Magyar Televízióban.*

Külföldön és Magyarországon előadások sorát tartotta, ismertette meg a magyarországi zsidó zene, a magyarországi zsidó tradicionális zene értékeit. Pedagógiai tevékenységéből oktatói, zongoratanári, orgonaművészi, és iskolaszervezői feladatát emelem ki. Dramaturgiai, szerkesztői, és

⁴⁸⁶ Elhangzott Kármán György sírkőavatásán, 2009. május 17-én, a budapesti Kozma utcai temetőben.

⁴⁸⁷ Az idézetet Kármán György 2003. május 16-án, a Szegedi Új Zsinagóga felavatásának centenáriumán elmondott beszédéből citáltuk.

műsorkészítői munkássága nyomán a Magyar Televízió körülbelül ezer, általa is készített dokumentumot őriz. Kiváló zongora- és orgonaművész. A Vallási és Egyházi Műsorok Szerkesztőségében a *Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének referense*, műsorainak szerkesztője. Neve összefonódott a Magyar Televízióval, ahol ötven évet töltött el. Tudományos, szerkesztői, dramaturgiai életpályájának feldolgozása a jövő feladata. Ha életéről szólok, legautentikusabb, ha az ő szavait idézem. Így ír:

„Budapesten felvettek a Zeneakadémiára. Zongorázni Ungár Imrénél, a kitűnő vak zongoraművésznél, orgonálni Gergely Ferencnél tanultam. Tanárom volt Szabolcsi Bence, akinek zsidó témái, zenei írásai csak mostanában jelennek meg, de nekem megmutatta. Igen fontosnak tartotta a kutatást, amelyet különböző tájakon az autentikus zsidó dallam őrzése érdekében többen végeztek. Ezt Bartók, Kodály népzeneutatásaihoz hasonlította. Egyházi vonalon előbb a lágymányosi, a Bocskai úti templomban funkcionáltam, ahol Vándor Jenő és Sándor Ernő kántoroskodott, majd a Frankel Leó útra kerültem, ahol Sirota Sándor volt a kántorom. A diploma megszerzése után elhelyezkedtem a Televíziónál. Számos zenei műsört szerkesztettem, szerkesztésében vettem részt. Kiemelném, amire igazán büszke vagyok A „Zenélő órák” sorozatot, amely a zenét népszerűsítő ismeretterjesztő műsorok talán legsikerültebb produkciójának számított. Egyházi sikon a Rabbiképző templomához hívtak. Itt Scheiber Sándorról és Schweitzer Józsefről kell szólnom. Az előbbi általam sokat adott arra, hogy az istentiszteleteknek legyen méltósága, formája. Schweitzer József *főrabbi* vette át a stafétabotot. Mindenben követte, követi a hagyományt. A Szemináriumban találkoztam Ádám Emil Debrecenből származó kutató, zeneszerző karmesterrel, a Goldmark kórus megalapítójával, valamint Feleki Rezső zenetanár, énekművész kántorral, kedves barátommal.”⁴⁸⁸

A családjáról is ír hetvenedik születésnapján:

„Szálljon e percben, gondolatban a kádis az ég felé, mártírhaltált halt Édesapámért, akitől hitemet, zsidóságomat örököltem, és a hatmillióért, akik tűzbe-vízbe mentek, hogy az Ő nevét megszenteljék; Édesanyámért, aki felnevelt, akitől a zene, a művészet szeretetét a tanulás és az emberséges gondolkodás mindennél előbbre való feladatát kaptam. A Gondviselés úgy

⁴⁸⁸ Lásd: Kármán György hetven éves. In: <http://www.or-zse.hu/ev/karman70.htm>

döntött, hogy Édesanyámmal, s akkor öt éves húgommal, nagyszüleimmel, nagynénémel visszatérhessünk Ausztriából. Megmentőnk, aki huszonegy testvérünkkel bújtatott el 1945 áprilisában a *Jád Vásém* kitüntetését kapta meg. Ludwig Knapp nevét fa őrzi ma Jeruzsálemben. Munkámhoz biztonságos háttérrel nyújtott családom, ami számukra sohasem volt könnyű. A zaklatott televíziós élet, a pedagógus pálya miatt sokszor hiányolniuk kellett személyemet, nehéz lehetett ezt negyven éven keresztül átvészelni. Hála és köszönet ezért elsősorban feleségemnek és családom minden tagjának szól. Testvéremnek, akinek mosolya elkísért és gyerekeimnek, akik igazabbá tették az életet.”

Most egy pár szót a krónikás hadd szóljon, aki életének mintegy négy és fél évtizedét mellette töltötte. Fiatalként, amikor beléptem a Szemináriumba, az igazi nagyok a zseniális gondolkodók mellett, kiváló művészek is voltak ott. Többek között Gyuri is. Tapintattal, udvariassággal vette körül az oda belépőket. Egy alkalommal, amikor arra kértem, hogy majd az esküvőnkön vegyen részt - ez harminckilenc esztendővel ezelőtt volt - azt mondta: „*Jó, ott leszek, összeorgonállak benneteket.*” Majd négy évtizeden keresztül ezt mindig emlegette.

Kérésemre, aktívan részt vett az OR-ZSE kántor- és liturgiátörténet szakának megszervezésében és az ott folyó tanításban. Tanszékvezetőként, szakfelelősként, oktatóként, a zene szeretetére, a Világ Alkotója iránti alázatra nevelt. Amikor sírkövét felavatjuk a régi idézetet citáljuk Sámuel könyvéből:

וּנְפַקְדָת כִּי יִפְקֹד מוֹשֶׁבֶךְ...

„...hiányozni fogsz, mert üres lesz a helyed.”⁴⁸⁹

Egy éven keresztül senki nem ült az ő helyére a zsinagógában. Azt hittük, hogy könnyebben fogjuk elviselni hiányát, ahogy múlik az idő. Ennek a fordítottja igaz. A régi mondás, hogy „*nincsenek pótolhatatlan emberek*”, a lelkemben most megkérdőjeleződik. Kármán György pótolhatatlan a magyarországi kultúra összességében, a magyarországi zsidóság összességében az OR-ZSE-n, de mindenekelőtt családjában.

Legutolsó „*bár-micvá szombatján*”, maga olvasta fel a *Tóra*-i hangjegyek alapján az ősi szöveget. Az ima utáni kiduson azt mondta: „*Ahogy az évek múlnak, egyre mélyebb áhítattal keresem gyökereimet.*”

⁴⁸⁹ Sámuel I. 20,18.

...Könnyünket ajánljuk fel...⁴⁹⁰

מנחת זכרון מזכרת עון⁴⁹¹

Ilyenkor, a mártírokra való emlékezésünk napján, elmélkedésünk közepette, felelevenedik előttünk gyermekkorunk, a szülői ház nyugalmat és békességet árasztó világa, amikor még érintetlen volt a család és nemzedékek éltek egymás mellett. Még érezzük magunkon édesapánk áldó kezét, édesanyánk napnál ragyogóbb tekintetét, testvéreink mosolyát.

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

„Akik az életben szerették egymást, azokat még a halál sem választja el.”⁴⁹²

Bizony mindannyiunkat megérintett az elmúlás. Szinte nincs közvetlen környezetünkben olyan család, olyan ismerős, baráti koszorú, ahol ne lett volna veszteség.

כי אין בית אשר אין שם מת⁴⁹³

Mire tanít bennünket mártírjaink emlékezete? A *soá* emlékezete? Másfél milliő gyermeket öltek meg a koncentrációs táborokban!

Egy régi tanítómesterünk úgy fogalmazott, hogy léteznek tengersizemek, egykori hatalmas óceánok kicsi maradványai. És időnként, napsütésben, szélcsendes időben fodrozódó fehér hullámokat lehet látni a tengersizemek vizének tetején. A tanítómester úgy tartja, hogy ez nem véletlen, ugyanis a tengersizemek valahol összeérnek a föld mélyén.

A zsidó fájdalom is összeér. A zsidó sors is közös, mint a tengersizemek találkozása. Természetesen mindannyian gyászolunk, mindenkit gyászolunk De vajon minket akkor ki siratott? Arra nincs idő, hogy egy percre megálljunk és felálljunk az emlékükért? Mindenkiért egy percre. Kiszámítottam:

600 000 védtelen kiszolgáltatott zsidóért, ha egy percet állnánk fel, az 600 000 perc lenne.

600 000 perc, az 10 000 óra.

10 000 óra pedig 416,6 nap = 59 hét, vagy 13 hónap = **egy év és egy hónap!**

Ha minden egyes megölt zsidóra egy percig emlékeznénk, akkor egy évig és egy hónapig állna az élet. Idézzünk a *Talmud*ból, a *Táánit* traktátusából:

⁴⁹⁰ Elhangzott a szlovákiai Komáromban, a mártír-istentiszteleten, 2009. június 7-én.

⁴⁹¹ M. IV. 5,15.

⁴⁹² Sámuel II. 1,23.

⁴⁹³ M. II. 12,30.

„Mestereink tanították: Amikor elpusztult a Szentély, összegyűltek a fiatal rabbijelöltek. Kezükből ott volt az elpusztított jeruzsálemi Templom kulcsa, majd felmentek a lerombolt Templom tetejére és így szóltak: Világ Alkotója! Mindenható Istenünk! Átadjuk Neked ezt a kulcsot. Megfogták a kulcsot, és feldobták a magasba. És csoda történt: Fentről, a magasságból, egy kéz nyúlt alá, elfogadta a kulcsot, magához vette azt.”

A kulcs most Istennél van. A megfogyatkozott, megmaradt piciny közösség csak formálisan létezik, s megkísérelti visszakapni a „mennyei kulcsot”, elvesztett, elpusztított szellemi örökségét. Túl azon a korszakon, amikor e tájakról elhurcolták a zsidókat, ma már hült helye van az egykor imától átlényegült zsinagógáknak. Népes közösségek egykori lakóhelyén tücsök ciripel és fű nő. De áll még itt a zsinagóga, ahol dr. Schnitzer Ármin és dr. Wallenstein Zoltán prédikált, s áll még a kegyeletet sugárzó emlékmű.

A múltra emlékezve a kegyelet szavát hallatom:

Megemlékezem a három mártír *rabbiról*: dr. Waldmann Ernő neológ *rabbiról*, Krausz Mór *rabbihelyettesről*, valamint ortodox *rabbi* testvérünkről: Lefkovics Józsuáról. Mindannyian híveikkel együtt mentek el Auschwitzba. Őket is meggyilkolták.

Azonban, mégis ... Új élet sarjadt a romokon ... A zsinagóga újból otthont ad az áhítatra vágyóknak, amelyet megtölt az Isten iránt sóvárgó ifjonti lelkület! Az itt maradt töredék kis közösség osztályrésze és más felekezetű honfitársak kötelessége, feladata, hogy vigyázzon ezekre az épületekre, emlékekre, múltjukra. Őrizze, óvja őket, mentse meg az utókoroknak.

Nem is oly régen hallottam egy kísérletről: Ha két edényt - akár réz, akár cserép - egymás mellé teszünk, majd az egyiket színültig engedjük vízzel, a másikat pedig üresen hagyjuk, akkor azokat megkondítva a felcsendülő két hang pontosan egy oktávot fog kitenni. Döbbenetes, hogy a hangok hogyan rokonszenveznek egymással, hogyan törekednek szinte ösztönösen a teljes harmóniára. Tanulhatnánk tőlük... Lesz-e valaha „zenei összhang”?

Emlékező Testvéreim!

Az emlékezés követ hoztam most magammal, hiszen mi zsidó emberek, nem virágot teszünk az emlékhelyekre, hanem egy kavicsot. Ezt az izraeli kavicsot, amelyet haifai tengerpartról -ahol egykor partra szálltak a megmentettek, megmenekült maradéka - gyűjtöttem, s elhelyezem az emléktábla alatt. Ez a kavics legyen az emlékezésnek a köve. A szereteté, a megbecsülése és a kegyeleté. Emlékeztesse mindazokat, akik 2009-ben már másképpen képzelik

a világot, mint ahogyan a múlt század borzalma, emberirtása formálta. Bízunk benne, hogy a józan ész kerekedik felül, s nem a szörnyű emlékeket idéző, éltető gonoszság.

Korunk egyik legnevesebb költőjének: Székely Magdának soraival zárom mondandómat, akit az első „megmaradt” zsidó sírkő ihletett meg. Ennél jobban nem tudnám kifejezni saját érzéseimet:

„Mert megadatott itt nyugodnia,
Itt nyugszik most *Peszách*, Péter fia.
Néhány barátom volt, míg állt a házam,
És több volt a fény, mint más provinciában.”⁴⁹⁴

Mennyei Atyánk, Világ Alkotója! Mindenható Istenünk! Imádkozunk Hozzád. A Komáromból és környékéről deportált, kegyetlenséggel meghurcolt, elgázósított, a krematóriumokban elégetett testvéreinkért. 1.922 elvitt, megkínzott, meggyilkolt, megölt, elégetett testvérünkért. Hangozzék el a helyi emléktábla megrendítő üzenete:

⁴⁹⁴ Székely Magda: Egy régi budai sírkőre. In: MIOK Évkönyv - 1970. p. 106.

Péter, Pészách fia sírköve (1278. elul [aug. 21 – szept. 18]) a jelenleg ismert legrégebb tárgyi emléke a zsidók budai megtelepedésének.

Emlékezzünk a mártírokra, a deportálásban, a munkaszolgálatban a koncentrációs táborokban elpusztítottakra.

A keleti vallások némelyike mosolyát kínálja a Világ Teremtőjének. Mi, zsidók nem a mosolyunkat, hanem könnyünket ajánljuk fel. Könnyünket a szívünkben és a lelkünkben, amikor érettük, megölt zsidó testvéreinkért imádkozunk.

Kél málé ráchámim ...

Szívem a magasságok felé tekint...⁴⁹⁵

על מה עוד תוסיפו סרה כל ראש לחלי וכל לבב דו⁴⁹⁶

Fájdalmas lélekkel, kavargó gondolatokkal, megrendülten állok itt most Önök előtt egy olyan közösség küldöttként, amely átszenvedte a történelem legnagyobb sorscsapását. Fájó kegyelettel, drámai módon emlékezem én is arra a hatmillió európai zsidóra, s azon belül 600 ezer magyar zsidóra, akik a különböző koncentrációs táborokban, munkaszolgálatban, gettóban, vagy a Duna partján lelték halálukat. Pontosíthatnám: Nem jó az a fordulat, hogy „lelték halálukat” - meggyilkolták őket. Ez a pontos kifejezés! S természetesen hasonló érzéssel és kegyelettel gondolok azokra a roma honfitársainkra, ellenállókra, a magyar hadsereg azon katonáira, akik ártatlanul szenvedtek vértanú-halált.

Az én családom Kelet-Magyarországról származik, édesapám Csengerben született, édesanyám Esze Tamás falujában, Tarpán. Felmenőim részt vettek a magyar szabadságharcban, 1848-ban. Elődeim részt vettek az első világháborúban. Mégis szinte a teljes családomat kiirtották. Harminckilenc családtagom vesztette életét Auschwitz koncentrációs táborában. S nincs hová elmennem sírlátogatásra, mert sírjuk sincs, hiszen a gázkamrák után a földi porhüvelyt elégették és a hamvakat szétszórta az a buta, az a kőszia szél. Természetesen abban a szörnyű, komor korban is voltak emberek az embertelenségben. Nemcsak Wallenbergre gondolok, nemcsak Carl Lutzra, nemcsak Giorgio Perlasca, hanem olyan kiváló magyar emberekre, mint például Bajcsy-Zsilinszky vagy Nagybaczoni Nagy Vilmos, Slachta Margit (Szociális Testvérek Társaságának alapítója), Boldog Salkaházi Sára, Márton Áron gyulafehérvári püspök, Apor Vilmos győri püspök, Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát, Éliás József református lelkész, a Jó Pásztor Misszió keretében az evangélikus Sztehlo Gábor lelkész... hogy csak néhány nevet emeljek ki.

Jeruzsálemben van egy különleges múzeum, melynek neve: *Jád Vásém*. Örök emléket állít azoknak, akik mártíriumot szenvedtek. Amikor ott jártam, mindig jóleső érzéssel láttam, hogy egyre gyarapszik a magyar nevek száma,

⁴⁹⁵ Elhangzott „Az Élet menete” megemlékezésén, 2010. április 18-án.

⁴⁹⁶ Jesájá 1,5.

azoknak az igaz magyar embereknek a száma, akik életük kockáztatásával zsidókat mentettek az embertelenségben.

Szívem a magasságok felé tekint, de a földi valóságot pásztázza, hiszen holnap este a Dohány utcai zsinagógában a *soá*-pokol egy másik szegmensét idézzük. Napló töredéket olvasnak fel a kegyelet jeleként. Egy egykori kislány naplóját, sorait, aki Anna Frank kortársa volt, ám ő visszatért a pokolból. Idézem:

„Én láttam Theresienstadtban gyerekeket, de azt csak utóbb tudtam meg, hogy esztendőök folyamán, mintegy 15.000 gyermeket hurcoltak oda. Gázkamrába nem kerültek, mint Auschwitzban, csak éppen hagyták elpusztulni legtöbbjüket. A sok ezer gyerek közül, alig százan éltek meg a felszabadulást. Egy vagyok közülük.” - írta a megmenekült, egykori kislány.⁴⁹⁷

Ma, 65 évvel a holocaust után, közösen így módon is emeljük fel szavunkat az antiszemitizmus, a rasszizmus minden fajtája ellen, a szélsőséges gondolatok terjedése ellen.

De most mi, itt a Duna-parton emlékezünk arra, amikor bennünket semmi nem védett. Nem védett a törvény, hanem ellenkezőleg, diszkriminált, numerus clausus-szal, numerus nullus-szal, első, második és harmadik zsidótörvénnyel. Tönkrementek, megszűntek a közösségek, lerombolták az épületeinket, meggyilkolták szeretteinket, apákat, anyákat, gyermekeket, védtelenekeket, kiszolgáltatottakat. Hitveseket, testvéreket, csecsemőket, olyanokat, akik még beszélni sem tudtak, akik még kérdezni se tudtak. Akik semmit nem éreztek a világból, csak talán édesanyjuk illatát, mégis elpusztították őket. Terezinben (Theresienstadtban) 15.000 gyermeket öltek meg, de másfélmillió gyermeket a *soában*!

Nézem a Dunát, ahogy örvénylőn, piszkosan, viszi a korai tavasz hordalékát. Néhány évvel ezelőtt helyezték el, innen talán úgy négy kilométer távolságban, Pauer Gyulának a „Cipők a Duna parton” című kompozícióját. A Budapesten emelt emlékművek egyik legdrámaibb vallomása. Az emlékhely három pontján, öntöttvas táblákon magyarul, angolul és héberül olvasható az alábbi felirat.

„A NYILASKERESZTES FEGYVERESEK ÁLTAL DUNÁBA LŐTT ÁLDOZATOK EMLÉKÉRE ÁLLÍTTATOTT 2005. ÁPRILIS 16-ÁN”

A szobrászművész hatvan pár korhű lábbelit formált meg vasból. A parti szegély terméskövére erősített cipők mögött negyven méter hosszúságú,

⁴⁹⁷ Sárdi Mária naplója.

hetven centiméter magas kőpad húzódik. Az elmúlt ősszel három *szábre*, Izraelben született unokámmal sétáltunk az Országház környékén. Csodálattal tekintettek a monumentális épületre, a magasságok felé ívelő tornyokra. Visszamosolyogtak a felhőtlen tekintetű Bibó István bust-jére, mellszobrára. Ámulva nézték a habokból szinte kiemelkedő autóbusz-vízibuszt, s visszaintegettek a kiránduló hajón az őszi napsütésben integető külföldieknek. Majd közeledtünk a Pauer Gyula alkotta cipő-kompozícióhoz. Döbbenet láttam, hogy néhány 25-30 év közötti fiatal vihogva, s egyben értetlenül járja körül a „furcsa” alkotást. Együkük levette szandálját, s „felpróbálta” az egyik vascipőt. Megdermedten álltam ott unokáimmal. Odaléptem az egyébként egymással svédül beszélő fiatalokhoz és angolul megkérdeztem, tudják-e, hogy mit szimbolizálnak ezek a cipők. Értetlenül néztek rám. Majd beszéltem és beszéltem nekik a *soáról*, a hat milliőről, és a hatszázezerről, a hívektől megfosztott magányosan árvuló zsinagógákról, az elnéptelenedett zsidó közösségekről, a kiirtott családokról, a sok-sok évtizedes gyógyíthatatlan fájdalomról, amely nemcsak a *soát* átélt generációt sújtja, hanem beleégett az azt követő generációk lelkébe és időnkénti félelmeibe. És beszéltem a szörnyű asszociációkat keltő, a nyilas rémuralomra utaló, Budapest utcáin ma is megjelenő jelképekről. S a dübörgő félkatonai szervezetekről...

A svéd fiatalok döbbenet hallgatták szavaimat, majd elköszöntünk egymástól. Néhány másodperc múlva, mikor önkéntelenül visszaneéztem az ifjú turistákra, ámulatba ejtő meglepetéssel láttam, hogy mindannyian térde borulva - saját hitüknek megfelelően - imádkoztak az ártatlanul meggyilkolt ezrek emléke előtt.

Hívő emberként vallom, hogy szolidaritással, pedagógiával, toleranciával, közös gondolkodással, egymás iránt érzett felelősségtudattal, az emberi méltóság tiszteletben tartásával, imádsággal lehet csak építeni hidat az emberi lelkek között, hogy ma is aktuális legyen a Biblia egyik legnagyobb prófétájának mondata:

כה אמר ה' מנעני קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעלתך נאם ה' ושבו מארץ
אויב ויש תקוה לאחריתך נאם ה' ושבו בנים לגבולם
„Töröld le szemedről a könnyeket, ajkadról az elcsukló sírást, mert - igenis -
van jövője a követő generációknak.”⁴⁹⁸

⁴⁹⁸ Jeremiás 31,16-17.

Nemzedékek tanítója, tudós és népedelő, igazi Mester volt⁴⁹⁹

(Búcsú Popper Péter emeritus professzortól)

Ha magam elé idézem mindig mosolygós arcát, csillogó szemét, lenyűgöző, egyéni beszédtonusát, akkor értem igazán a francia filozófus mondatát, azaz a „stílus maga az ember”⁵⁰⁰. Mily érdekes, hogy szinte mindig fekete színű ruhákat vett fel. Fekete ingjén, pulóverén vagy garbóján egyetlen, mondjuk úgy: díszítés volt található, az úgynevezett „hámszá”, a kifeszített tenyér, amelyen a kéz 5 uja lefelé mutat. A fatalizmus ellensúlyozására szolgáló szimbólum ez, amely a zsidók, a muszlimok és a drúzok közös vándormotívuma, amelyben a világoskék szín és az 5-ös szám mágikus ereje elhárítja a megpróbáltatásokat.⁵⁰¹ E kézjel, mint szimbólum, mindig ott diszelgett Popper ruháján.

⁵⁰² בני בנים הרי הם כבנים

Anyai nagyapja *rabbi* volt. Először Ercsiben, aztán Apostagon, majd Budapesten az Aréna úti hitközségnek volt *főrabbi*ja. Egyik nagybátyja a Zsidó Gimnázium igazgatója, a Bethlen téri *főrabbi* volt. Miután családjában sok volt a *rabbi* és az orvos, Péter önmaga pszichológus lett, „hibrid mivolta” e kettőből tevődött össze. Mondjuk úgy: vándor hajlama vezérelte a tudományokban és utazásaiban. Élt Indiában és tanított a *Bar Ilan* Egyetemen, majdnem 4 esztendeig. Oktatott a Tan Kapuja Buddhista Főiskolán, a Sambala Tibeti Iskolán, a Színművészeti Főiskolán, az ELTE-n és nálunk, a Zsidó Egyetemen. Úgy érezte, hogy mindig vállalnia kell saját útkereséseit. A zsidósághoz elkötelezett hűséget kötött, intenzíven és elkötelezett mélységgel. Konok egyistenhívőnek tartotta magát. Meg volt győződve arról, hogy a világot a transzcendencia hatja át, s ahogy ő fogalmazott: „azt az egy transzcendenciát nagyon sok oldalról lehet

⁴⁹⁹ Elhangzott Popper Péternek, az OR-ZSE professzor emeritusának temetésén, 2010. április 20-án.

⁵⁰⁰ Le style, c'est l'homme.

⁵⁰¹ Kárpáti Judit: Egy fejezet a 19-20. századi zsidóság szakrális életéből.

In: <http://www.or-zse.hu/resp/karpatijud2008/karpati-irakizsid-mtud2008.htm>

⁵⁰² Talmud: Jevámot 62b.

megközelíteni, ahogy egy hegyet is nagyon sok oldalról lehet lefotózni, de az mégis ugyanaz a hegy.”⁵⁰³

Formalitasában kevésbé volt vallásos, de úgy értékelte: „Az ünnep ősi jelentése az, hogy egy nép, egy vallás életéből beemelem a legfontosabb történeteket a jelenbe, és örökkévalóvá teszem. Ahogy a *Haggada* mondja: Ne úgy ülj itt, hogy emlékezel egy régi történetre, az egyiptomi kivonulásra, hanem úgy, hogy te vagy az a zsidó, aki ma éjszaka kiszabadulsz a szolgaságból, s elmész a szabadságba. Tedd jelenné, örökös jelenné az ünnepet! -ezt gondolom. Most van az az idő, amikor Isten megírja a Sors könyvét, most van az az idő, amikor lepecsételi, szóval ennek az örök jelennek a megélése a fontos.”

1957-ben kezdte el oktatói munkáját, és szinte halála napjáig, azaz 53 éven keresztül tanított, nevelt, és ebből majdnem két évtizedet az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetemen.

Irodalmi és tudományos munkásságát az eddig megjelent nekrológok már felsorolták. Az ezekben lévő tartalom feldolgozása az elkövetkezendő évek, évtizedek egyik nagy tudományos feladata lesz. Színdarabok, verseskötetek, tanulmányok, naplók, visszaemlékezések, filozófiai elmélkedések kerültek ki tollából, miközben tudományos érdeklődésének középpontjában természetesen a pszichológia, többek között az orvosi-klinikai pszichológia, a kriminálpszichológia, a valláspszichológia képezte kutatása tárgyát.

Búcsúlevelében így fogalmaz:

*„Barátaim, fiam, lányom, szerelmeim, munkatársaim, szétszórt rokonaim, akik még itt-ott megtalálhatók vagytok, Magyarországon és a világ legtöbb országában, egyre magányosabban és egyre öregebben. A történelem által széttagozott öt nagycsalád, a Popperek, a Mandelek, a Najovitok, az Ádlerek és a Buriánok maradványai. S a periférián még a Spitzerek. Kik ezek az emberek? Főként magyar, német, cseh, erdélyi származásúak, akikből az első világháború idején a honvédség hősei, majd a fasizmus alatt a zsidóság halottai lettek.”*⁵⁰⁴

A holocaust árnyéka alól ő sem tudott szabadulni. Olyan ember volt, aki tigrisként tudott harcolni az igazságért, és végtelen empátiával azonosulni a szenvedő emberekkel. Gyógyítóként meg tudta szabadítani betegeit a bűntudattól, s a vallást időnként, mint csábító támaszt kínálta fel. Egy ember,

⁵⁰³ Popper Péterrel beszélget Várnai Pál. (In: SZOMBAT 2010. április 16)

⁵⁰⁴ 168 Óra online - 2010. április 16.

<http://www.168ora.hu/itthon/popper-peter-pszichologus-level-elhunyt-53851.html>

aki nem akarta a véleményét másra oktrojálni, aki kételkedett, aki kereste a bizonyosságot.

Egy tanítványa néhány órával ezelőtt ezt írta nekem: „Popper Péter 50 évvel ezelőtt, amikor 6 évesen nem köszöntem senkinek a szülei válásakor, gyermekpszichológusként rávett az alkalmazkodásra.”⁵⁰⁵

Ő maga mégsem tudott alkalmazkodni, mert egy elkötelezett ideológia mentén nem a formalitást, hanem mindig és mindenekelőtt a tartalmat, az őszinteséget, a képmutatástól való mentességet és a hitelességet tartotta fontosnak. Sok ezer embert tanított az egyetemi katedrától a kultúrházak közösségéig. Másik tanítványa írta:

„Számomra Popper Péter mester volt a szó legteljesebb értelmében. Előadásából sugárzott a bölcsesség, humor és őszinteség, számos anekdota, meghökkentő és megható emberi történet.”⁵⁰⁶

Indiából visszatérve, illetve emlékeit felelevenítve többek között így ír:

„Az öregkort még övezi valamilyen tisztelet. Indiában még a legrosszabbul élő idős előtt is, ha megöszül, megráncosodik, meghajolnak. Sokszor láttam, hogy ha egy öreg ember végigment a falun, egy kisgyerek kiszaladt valamelyik házból és virágot tett a lábához.”⁵⁰⁷

Mi, most az emlékezés virágait, vagy inkább az emlékezés köveit helyezük el, mikor búcsúzunk tőle.

Egyszer megkérdeztem tőle: Melyik számára a Biblia legkedvesebb mondata? Dániel könyvéből vette a választ, amely így hangzik:

והמשכלים יזהרו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד
„A tehetségesek világítanak, mint az égboltozat fénye, és akik sokakat
igazságra visznek, világítanak, mint a csillagok örökkön örökké.”⁵⁰⁸

Nemzedékek tanítója, tudós és népnevelő, igazi Mester volt. Dániel könyvéből vett - előbb idézett - mondat őreá igazán érvényes.⁵⁰⁹

Zécher cádik livráchá! - Legyen áldott az emléke!

⁵⁰⁵ Kozma György író e-mailje a szerzőhöz.

⁵⁰⁶ Tóth Sándor egyetemi tanárság e-mailje a szerzőhöz.

⁵⁰⁷ Matalin Dóra írásából. In: Népszabadság, 2009. június 20.

⁵⁰⁸ Dániel 12,3.

⁵⁰⁹ Köszönetem fejezem ki Dr. Komoly Judit és Sommer László tanártársaimnak, valamint Friedmann Sándor barátomnak, inspiráló gondolataikért.

„Zászlók a zsinagógában”⁵¹⁰

(Adalék egy diplomáciai eseményhez)

עד הגל הזה

„Tanúságtétel ez a hatalmas épület.”⁵¹¹

A Dohány utcai zsinagóga épületéről szólok, megemlítve egy olyan történetet, amely egy nagyon fontos diplomáciai eseményhez járult hozzá. Az előadásomban három pontot érintek. Először a zászló fogalmát a *Tóra*-i szöveg vonatkozásában tisztázom; majd ugyanennek a kérdésnek, azaz a zászlóknak a *talmudi* irodalomban betöltött helyét érintem; ezután egy hatalmas történelmi ugrással áttérek a Dohány utcai zsinagóga és a zászlók kapcsolatára.

Amikor néhány nappal ezelőtt hallgatóimmal az órán arról beszéltem, hogy számukra a zászló, mint fogalom mit jelent, különböző válaszokat kaptam. Az egyik szerint a zászlók mindig valamilyen háborúval voltak kapcsolatban, mint a harcra buzdítás, biztatás jelképei. A másik szerint a zászló az önazonosság, az identifikáció egyik szimbóluma. A harmadik úgy fogalmazott, hogy a zászlóknak különböző korokban más és más az értelmezése és a jelentése.

...איש על דיגלו באותות לבית אבתם יהנו בני ישראל מנגד סביב לאהל מועד...

„...ki-ki a zászlajánál, atyái házának jelenél táborozzanak Izrael fiai...”⁵¹²

Amikor a törzsek a sivatagban vándoroltak, törzsi zászlók jelezték vonulásukat. A *midrás*, a zsidó irodalom kimeríthetetlen forrása, arról beszél, hogy ezek a zászlók különböző színűek voltak, s e színek háttérül szolgáltak az egyes törzsek szimbólumaihoz. A színek és a törzsi jelképek kavalkádjá harmóniát, egységet alkotott, s amikor Izrael gyermekei vonultak zászlaik alatt, a sokszínűség dominált a szó eredeti és átvitt értelmében egyaránt.

A zászló motívum a *Talmud* irodalmában is előfordul:⁵¹³

Az ókor világában, Alexandriában volt a *galut*, a diaszpóra legnagyobb zsinagógája. Hatalmas méretével, monumentalitásával döntő módon

⁵¹⁰ Elhangzott a 150 éves Dohány utcai zsinagóga ünnepi sorozatának rendezvényén, 2010. május 2-án, a BZSH székházának dísztermében.

⁵¹¹ M. I. 31,52.

⁵¹² M. IV. 2,1-2.

⁵¹³ A Babilóniai Talmud: Szuká traktátusának 51b oldalán találjuk azt a részt, amely az Alexandriai zsinagógáról szól.

befolyásolta kora szellemi arculatát. A *Talmud* elmondása szerint ebben a zsinagógában annyi ember fért el, amely számokkal szinte kifejezhetetlen. A *Talmud* természetesen számokat is említ, csak ezek a számok nem a mai léptéknek megfelelőek. Azt olvashatjuk, hogy „*kétszer annyian fértek el e zsinagógában, mint amennyien egykor kivonultak Egyiptomból*”. Az alexandriai istentiszteletet nem lehetett egyszerűen irányítani, hiszen a zsinagógában tartózkodó hatalmas tömeg szinte alig hallhatta a hozzájuk szóló imaszavakat. Amikor a *jehé smé rábá mevoráh*, valamint az *ámen* kifejezés elhangzott, akkor valamilyen jelzés szükségeltett az imádkozó közönség felé. Az emberek tudták, hogy ekkor kell megismételni e kifejezéseket. Ugyanez a *talmudi* szövegrész arról tudósít, hogy a zsinagóga közepén emelvény, egy úgynevezett *bimá* állt, amelyen a *házán hákneszet*, a zsinagóga kántora végezte szolgálatát. Kezében volt egy eszköz, amit *szudárnak* neveztek. A *szudár* szót két könyvben is lefordították magyarra. A Molnár Ernő szerkesztette „*Talmud* könyvei” kötetben nem zászlónak fordítják, hanem kendőnek, amellyel úgymond utasítást lehetett adni a jelen lévő tömegnek. A metakommunikáció egy újszerű fogalmát láthatjuk itt az i. e. századokból. Flesch Ármán, az egykori mohácsi *rabbi*, a „*Szemelvények a Biblia utáni zsidó irodalomból*” című művében már zászlóként fordítja a *talmudi* kifejezést. A zsinagóga kántora tehát, amikor az *ámen* szóhoz érkeztek, meglengette zászláját, s az egész gyülekezet a kántor után mondta: *ámen*.

A szentírási szövegben a zászló az identifikáció egyedi jeleként mutatkozik, az összhang, a harmónia jelképeként. A *talmudi* irodalom arról beszél, hogy minden idők egyik legnagyobb zsinagógájában az istentisztelet lebonyolításában az ima identifikációs pontján alapvető feladata volt - a már említett - korabeli zászlónak. A modern kor zászlói is üzenet értékkel rendelkeznek. Kortárs tanúként a magyarországi zsidó történelem különleges időszakáról - 1988 tavasza és 1989 ősze közötti időszokról - hadd szóljak. 1988 tavaszán már megjelenik Magyarországon Izrael Állam érdekképviselője. A történelmi háttérrel jól ismerjük: 1967-ben, az ún. „Hatnapos háború” következtében, az akkori Magyar Népköztársaság egyoldalúan megszakította Izrael Államával a diplomáciai kapcsolatot. Az időpont kitörölhetetlenül belevésődött emlékezetembe. 1967-ben, az Anna Frank Gimnáziumban azon a napon érettségiztem, amikor a *Cáhal* diadalmas hadjáratával új fejezetet nyitott a modernkori zsidóság életében. Érettségim napján a hős katonák megváltozhatatlanul visszafoglalták Jeruzsálem

korábban okkupált részét, s megszületett az egységes, szétválaszthatatlan Jeruzsálem, a zsidóság örök fővárosa. E nap azóta úgy ismert: *jom Jerusálájim* - Jeruzsálem napja.

Az 1980-as évek utolsó esztendeiben, amikor már érezni lehetett egy kicsit az „enyhülést”, létrejöttek a két országban az érdekképviseltek, sőt izraeli politikusok is érkeznek Magyarországra. Mindegyik politikus látogatást tesz a történelmi jelentőséggel bíró és a magyarországi zsidóság szimbólumaként számon tartott Dohány utcai zsinagógában.

Öt olyan személyiséget említek meg, akik sok-sok más hivatalos elfoglaltságuk mellett fontosnak érezték, hogy ellátogassanak a Dohány utcai zsinagógába. Közülük kettő (*Peresz és Kácáv*) később Izrael államelnöke, kettő (*Shamír és Sharon*) pedig miniszterelnöke lett. Az ötödik, *Zevulun Hammer*, az izraeli *Mavdal*, a vallásos cionista párt elnöke, fiatalon, 62 éves korában hunyt el.

A 80-as évek harmadik harmadában a Dohány utcai zsinagóga egykori *rabbijaként* indítatva éreztem magam arra, hogy a zsinagógában a helyi közösség vezetésével egyetértésben, kettő 3 méteres zászlót, a magyar- és az izraeli zászlót elhelyeztessem. Identifikációs jelként, a magyarországi zsidóság kettős gyökerűségét volt hivatott szimbolizálni e gyönyörű épületben.

1988 elején elsőként tett látogatást a Dohány templomban *Shimon Peresz*, aki ma Izrael államelnöke, és láthatta meg a zászlókat. Ezután, a későbbi államelnök, *Moshe Kácáv* szintén járt a zászlókkal ékesített Dohány templomban. *Jitzhak Shamír* kétszer is ellátogatott a zsinagógába. Először 1988 tavaszán miniszterként, úgynevezett magánlátogatást tett, majd 1989-ben már miniszterelnökként magyarországi hivatalos látogatása alkalmával kereste fel zsinagógánkat. A következő kiemelkedő személyiség, aki később szintén Izrael miniszterelnöke lett, *Ariel Sharon* is járt a zsinagógában.

Mielőtt *Zevulun Hammerről* beszélnék, engedjék meg, hogy egy 1989 tavaszán a Parlamentben elhangzott interpellációból idézzek:

„Még egy fájdalomról hadd szóljak: Magyarországon, közterületen a 600.000 magyar zsidó mártírnak nincs köztéri emlékműve. 600.000 ember! Tudomásom szerint egy városban sincsen. Két rövid gondolat még befejezésül. Az elnök úr által elmondottak, és az egész hozzáállás, ami itt a levegőből érződik, késztet arra, hogy egy olyan témáról is szóljak, amelyről hosszú-hosszú ideig szintén nem beszéltünk. A deportálások 45. évfordulóján, ezen a viszonylagosan kerek évfordulón, a magyarországi zsidóságra való emlékezésnek egyik jele lenne, vagy lehetne, ha a

Magyar Népköztársaság teljes körű diplomáciai kapcsolatot venne fel Izrael Államával, ahol a magyarországi holocaust áldozatai leszármazottainak egy jelentős része él.”

E mondatok elhangzása után néhány héttel érkezik Magyarországra *Zevulun Hammer*, az akkori oktatásügyi miniszter. *Zevulun Hammer kipa szrugás* (horgolt *kapedlit* viselő), vallásos ember, aki saját belső hitéből, meggyőződéséből adódóan követi a tradicionális ortodox hagyományokat, mely szerint nem lépett volna be egy orgonás templomba, így a Dohány utcai zsinagógába sem. Ennek ellenére megkértem, hogy jöjjön el hozzánk, és szóljon a Dohány utcai zsinagóga közösségéhez. A látogatás 1989 kora nyara. *Hammer* válasza az volt, hogy eljön, sőt beszél is a zsinagógában *sabatkor*, ha nem szólal meg az orgona. Két közvetlen zsinagógai munkatársammal: Somló Andor karnaggyal és Lisznyay Szabó Mária orgonaművésszel megbeszélve elhatároztuk, hogy a szombat délelőtti istentiszteleten, egy bizonyos időre „elhallgat” az orgona.

Sabat reggel *Hammer* miniszter a Kazinczy utcai ortodox főzsinagógába ment imádkozni. Akkori munkatársaim közül öten öt különböző ponton helyezkedtek el a Kazinczy és a Dohány zsinagóga közötti útvonalon. Amikor *Hammer* kijött a Kazinczyból, az ott álló kolléga felemelte a kezét, jelt adva ezzel a következőnek, és így ment ez kézről kézre, amíg mi a Dohányban megtudtuk, hogy a vendég már úton van felénk. Megérkezése előtt a Dohány utcai zsinagógában az orgona elhallgatott. Szinte zsúfolásig megtelt a templom, majdnem kétezer ember jött el azon a délelőttön. *Hammer* belépett, és a kórus az istentiszteletet megszakítva elénekelte a *Hatikvát*. *Hammer* felállt a szószekre, könnyeivel küszködve ránézett a két zászlóra, és héberül kezdett el beszélni. Odamentem mellé és fordítottam szavait. Drámai volt mindaz, amit mondott, mégis oly egyszerű. Beszélt a modernkori Izraelről, a *galuti*, ezen belül a magyarországi zsidóság elkötelezettségéről és olthatatlan szeretetéről *Cion* iránt. Majd elhagyta ajkát egy olyan mondat, amit nagyon-nagyon vártunk:

„Rövid időn belül - reményeim szerint - Magyarország felveszi a diplomáciai kapcsolatot Izrael Államával”.

Hammer miniszter úr szavai után 1989. szeptember 18-án helyreállították a két ország közötti diplomáciai kapcsolatot. Néhány hónappal ezelőtt ünnepeltük ennek az aktusnak a huszadik évfordulóját. A Dohány utcai zsinagóga, ez a hatalmas épület a maga intézmény jellegével, fenségével,

némaságával, tanúként ott volt és ott van a mai napig, és beszél 15 évtized különböző eseményeiről. Örömeiről, fájdalmairól, gyászról, tragédiákról, újrakezdésekről, zászlókról.

Az 1990-es évek legelején *Shlomo Marom*, az 1967 utáni első Magyarországra akkreditált izraeli nagykövet a zsinagógába tett látogatásakor szintén a szószékről azt mondta:

כי מציון תצא תורה

„Tóra és Cion elválaszthatatlan”⁵¹⁴

A frigyszekrény az örök törvényt szimbolizálja. A lobogók a változó, de megújulni képes történelmet jelképezhetik. S most, történelmi kalandozásaim során, magam előtt látom, a fellobogózott Jeruzsálemet, amelyet néhány nap múlva, *jom Jerusálájim*kor köszöntünk, amint arany színben az évszázadok kövein felcsillan a színes, de drámai történelem.

⁵¹⁴ Jesája 2,3.

„Az isteni jelenlét soha nem távozott el a

Siratófaltól”⁵¹⁵

(Ros hájáná – 5771)

A szeretet szavával köszöntöm valamennyiőtöket itt, imával megszentelt 133 éves zsinagógánkban, ahol immár több mint 13 évtizede rendszeresen felcsendül a *ros hájánái* tanítás. Körbenézve itt, Istennek imával megszentelt templomában, szemlélem, keresem az arcokat. Hála az Úristennek újból együtt lehetünk, barátok, ismerősök, társak és tanítványok.

Ám sajnos vannak, akik hiányoznak. Igazoltan, mert az elmúlt esztendőben elszóltotta őket az Örökkévaló akarata. Lélekben most a zsidó újesztendő első perceiben rájuk is gondolunk, emléküket kegyelettel megőrizzük. Érthető, hisz *ros hájánát* a zsidó hagyomány *jom házikáronnak*, az emlékezés napjának is nevezi.

A pesti gettó emlékműve

E meghitt órában szóljon a tanítás, amely szívtől szívhez szól. A mai prédikációmban a falakkal, a „falak” fogalmával foglalkozom. Falakkal, melyek

⁵¹⁵ Elhangzott 2010. szeptember 8-án, az OR-ZSE zsinagógájában.

elválasztanak. Falakkal, amelyek össze is köthetnek. Falakkal, amelyek védelmet nyújtanak.

Önálló előadás témáját képezhetné, mondjuk a kínai nagyfal, vagy a 20. század egyik történelmi szégyene: a berlini fal. Vagy szólhatnék a Jeruzsálemet körül ölelő falról, amelyet úgy hívnak szaknyelven „*homot Jerusálájim*”, vagy Jerikó leomlott várfaláról, amelyet éppen a *sófár* hangjai rendítettek meg, vagy a Britanniában a mai napig látható ún. Hadrianus falról, amelyet latinul úgy neveznek „*rigore valli aelli*”, a határvonal, amely végighúzódtott Hadrianus császár hatalmas impériuma egyik jelképeként.

De nem teszem. Más falról, falakról kívánok szólni.

Elsőként a budapesti gettóról, a gettó faláról szólok. Aktuális ez éppen ezekben a hónapokban, ezekben az években, amikor az egykori pesti zsidó negyed rekonstrukciója kezdődik. A megszépülő, régi-új épületekkel gazdagodó városrészben található emlékmű, a zsidóságot különösképpen érintő gettófalat ábrázolja, amely a Hősök temploma és a Dohány utcai zsinagóga közötti „Hősök temetőjének” bejáratánál áll. A falba épített emlékeztető márványtábla történelmi eseményt megörökítő textussal köszönti a látogatót.

Pár nappal ezelőtt külföldi vendégeimmel ott jártam a pesti gettó szomszédságában. Néztük az „Emlékezés fáját”, rajta a Varga Imre szobrászművész által megálmodott leveleket, melyeken nevek, család és személynevek őrzik egy szörnyű kor, egy gyilkos kor fájdalmas emlékét. Vendégeimnek, akik több nemzedék óta a tengerentúlon élnek, de magyar gyökereik vannak, részleteztem a történelmi tényeket, érzelmi motívumokat sem kerülve, hiszen a *soát* követő első korosztály tagjaként, szüleimtől, s az akkor még megmaradt kicsinyke létszámú rokonságotól ezerszer hallottam a végzetes történeteket. Halottam a szenvedést, a nélkülözést, a megaláztatást, a megszégyenítést, az Isten képmására teremtett ember méltóságának megalázását. A személyes hangvételű mikro-előadás közepette sok ember gyűlt körénk és hallgatták az „érdekes históriát”. Egyiküknek, egy jól öltözött harminc év körüli férfinak kérdése is volt. Így szólt:

„Talán nem is igaz az egész! Kitaláció? Fikció? A történelmi tények torzítása.” Jóval nyolcvan éven felüli hölgy lépett akkor hozzánk, és az érdeklődők elé furakodva húzta fel karján a blúzáat egészen könyékig. Nem szólt semmit, nem vádolt, nem sírt, nem panaszkodott, csak mutatta a karján a betű és a szám kombinációját. Majd elcsukló hangon mégis megszólalt és azt mondta: „Ez az

én kitörülhetetlen jelem. Igaz nem a gettóból, hanem Auschwitzból.” A betű és a szám kombinációja vádol, bizonyít, igazol, emlékezteti a külvilágot, a kétkedőket, a gyanakvókat és bennünket, az érintetteket, az üldözötteket, a túlélőket a követő emberöltők tagjait. Hogy tartsuk életben az emlékezés és az emlékeztetés fontosságát, és a zsinagógai újév első perceiben, emlékezzünk a falra, amely megkülönböztetett, elválasztott, másodrangú állampolgárrá minősített.

S most hadd szóljak padovai élményemről. Nem olyan régen egy gyönyörű itáliai városban jártunk oktatóinkkal és hallgatóinkkal. Megnéztük a város zsidó emlékeit, majd megismerkedtünk a középkori egyetemmel, ahol az igazi universitas jelként nemzetre és vallásra való tekintet nélkül tanultak, tanulnak a diákok évszázadok óta. A varázslatos épület udvarán egy meglepően érdekes szobrászati kompozíció hívja fel magára a figyelmet. Az emlékmű alkotója: Jannis Kounellis, görög művész. Mellette egy tábla nagyon szemérmesen visszafogott emlékeztetővel. Az emlékművet 2005-ben, az egyetem felszabadulásának 50. évfordulójára emelték, mely a három ellenálló tudós hősiességét hirdeti. Az egyetem egykori rektorának: Concetto Marchesinek és helyetteseinek: Egidio Meneghettinek és Ezio Franceschininek állít örök relikviát, akik 1944-ben nem engedelmessé váltak a náci őrület kegyetlen intézkedéseinek, és előbb passzív rezisztenciára, később tevékeny ellenállásra szólították fel az egyetem minden polgárát. Oktatókat és hallgatókat egyaránt. Harcoljanak, védjék meg erőszakkal megtámadott, leigázott földjüket, tagadják meg a tanítást, illetve a tanulást ideiglenesen, a szabadság kivívásáig.

Védjék meg a kiszolgáltatottakat.

Az „Emlékezés fala” Padovában

A hősök emlékét megörökítő művész elzarándokolt Auschwitz-Birkenaubába és onnan az „ágnak csúfolt” priccsek maradványaiból, egy köteg fát hozott, és ebből építette fel a padovai egyetem udvarának központjában az „Emlékezés falát”.

S most szólok a harmadik falról, amelyet úgy ismerünk *Kotel hámarávi* - a Nyugati fal, vagy ismertebb nevén Siratófal. Nem véletlenül mondja róla a zsidó hagyomány:

לעולם אין השכינה זזה מן הכותל המערבי⁵¹⁶

„Az isteni jelenlét soha nem távozott el a Siratófaltól.”

Majdnem kétezer esztendeje áll már a „fal”. Tudelai Benjámin, aki világhírű nagy utazó volt, Marco Polo előtt, sok-sok évvel korábban már utazóként volt ismert és elismert, járt Jeruzsálemben és látta hogyan járulnak oda a helybéliek, vagy a *gálu*ban élők⁵¹⁷. Elsíriák fájalmukat, vagy fohászkodnak valakiért, valamiért, vagy éppen örömük napján adnak hálát a

⁵¹⁶ שמות רבה, ב', ב

⁵¹⁷ Nagy András Ödön: Tudelai Benjámin utazásai. In: PALIMPSZESZT. Felelős szerkesztő: Peremiczky Szilvia, társszerkesztő: Ladányi-Turoczy Csilla, 2006.

Mindenhatónak. 1967 óta a *Kotel* véglegesen visszakerült Izraelhez. Azóta mindenki látogathatja, vallásra való tekintet nélkül. Vallásosak, világiak, hívők és olyanok, akik Istenben hinni még nem tudnak.

Bár-micvá a Siratófalnál, Jeruzsálemben

Legutóbbi jeruzsálemi látogatásomkor felejthetetlen élményben volt részem. *Bár micvá*ja alkalmából egy tizenhárom éves mozgásában korlátozott kislány a zsidó közösség új, leendő felnőtt tagja ott tette fel ünnepélyes körülmények közepette először karjára és fejére a *tfilint*, az imaszíjakat. Hitet téve az ősi hagyományra, hogy fizikai és szellemi erejével egyaránt a Mindenhatót szolgálja. Családtagok, barátok vették körül az ünneplő sereget, akik között ott volt a *Tóra*. Egy szfárádi *Tóra*, egy keleti *Tóra* e közösség hagyományának megfelelően, színes szalagokkal feldíszítve. Ringatózva, körtáncal vették körül az avatásra váró fiatalot, akinek kellemes énekhangja töltötte be az étert. A jelenlévők énekel, táncal ünnepelték a *Tórát* és az ifjút. Az egyik ének így hangzott:

והכלל והעיקר לא לפחד כלל⁵¹⁸
„A lényeg, hogy soha ne félj!”

Majd a pattogó hangú, lüktetésű éneket egy másik dallam váltotta fel:

עוד אבינו חי⁵¹⁹

⁵¹⁸ רבי נחמן מברסלב

Izrael népe él, és ugyan gondokkal teli, de a jövő felé is tekint. Számomra a Siratófal legújabb üzenete, legújabb tanítása ez, reményt adva annak a hitemnek, hogy a *Kotel* egyre inkább nem a fájdalmas könnyeké, hanem az örömmel teli hálának könnyeié lesz.

Ros hásaná újévi áhítatában gondolatunk legyen tehát az emlékezésé is. Azokra, akik mindig emberek tudtak maradni. Akik emberek tudnak maradni. Akiknek személyes példája modernkori hősként ott lebeghet a mindenkori ifjúság előtt. Ember ideálokat kereső korunkban példamutató személyiségük világító fényként sugároz az évtizedek messzeségéből is. Az egyetemes história és a családtörténet szegmenseiből szemezgetve ünnepi tanításként adom át testvéreimnek e gondolatokat. A kegyeletről, a történeti hűség fontosságáról, a történeti igazság jelentőségéről, az emberi helyállásról, a családi események horderejéről. Életünk integráns részei ezek, melyek a zsidó hagyomány légkörében a *ros hásanái* önvizsgálatunk, avagy gondolati asszociációink, kutakodásaink tárgyává válhatnak.

Most az ősi, évszázados, vagy éppen újabb imádságainkkal a Mindenható Istenhez fordulunk, megfogalmazva érzelmeinket, vágyainkat, reményeinket, kételyeinket, bizonytalanságainkat.

Sáná tová tikátévu! - Békés, áldott, örömmel és békességgel teli újesztendőt kívánok valamennyiőtöknek!

⁵¹⁹ Rabbi Slomo Carlebach szerzeménye.

„Éltem, voltam, daloltam”⁵²⁰

(Búcsú Szenes Ivántól)

Gyásszal és együttérzéssel szívünkben jöttünk el valamennyien. Közvetlen hozzátartozók, egykori kollégák munkatársak és barátok, tisztelők, hogy együttesen kísérik el a földi lét utolsó útjára áldott emlékü testvérünket, héber nevén: *Jichák ben Binjámint*, polgári nevén: Szenes Ivánt.

שיר למעלות: אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי
עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ
אל יתן למוט רגלך אל ינום שמרך
הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל
ה' שמרך, ה' צלך, על יד ימינך
יומם השמש לא יכבה וירח בלילה
ה' ישמך מכל רע, ישמור את נפשך
ה' ישמר את צאתך ובואך מעתה ועד עולם⁵²¹
Föl, föl a hegyekre, az égbe tekints szemem!
Onnan jön a segítség, onnan a kegyelem.
Az Úr, csak az Úr az én segítőm,
Ki a mennyet, a földet alkotta dicsőn.
Nem engedi Ő elbotlani lábamat,
Nem szunnyad őrzőm, egyre támogat.
Nem szunnyad Ő, óh, sohasem alszik el.
Bízzál őrződben, bízzál Izrael!
Óh, jobboldon Ő ott jár mindig veled,
Az Úr oltalmad, árnyékok neked.
Hogy nappal a nap tűzét ne panaszkod,
S hogy ne szédítsen éjjel a csalfa hold.
Minden gonosz ellen, minden vész közepett
Az Úr megőrzi a te lelkedet.
Kimeneteleden, s bemeneteleden
Őrködik, gondja örökre szüntelen.”⁵²²

Szenes Iván író, dalszövegíró, zeneszerző, dramaturg, érdemes művész.

⁵²⁰ Búcsúztató Szenes Iván temetésén, 2010. szeptember 17-én.

⁵²¹ Zsoltárok 121.

⁵²² Telekes Béla fordítása.

Magam előtt látom délceg alakját, amikor - nem is olyan régen- még ott ült a Nagyfuváros utcai zsinagógában. Imádkozik csendben, halkán és interpretálja nemcsak héber nyelven, hanem saját szövegezésében megfogalmazott imádságait a Mennyek Világának Alkotójához.

Szabadjon életének néhány állomását megemlítenem. 1924. április 25-én született Budapesten. Nagypapa, apai ágon dr. Szenes Zsigmond volt, az egykori Zsidó Kórház aranydiplomás főorvosa. Édesapja: Szenes Andor költő, népszerű színpadi szerző. Tizenegy évesen veszítette el őt. Édesanyja: Kelemen Piroska, Kelemen Ignác neves gyógypedagógus lánya. Kelemen Ignác az ún. „Kelemen házban” - bármilyen furcsa, de így igaz - ortodox családi zsinagógát építtetett, bent a házban, amely évtizedeken át, egészen 1944-ig szolgálta az Urat. Szenes Iván tizennégy éves kora óta lakott ott. Most ott működik a Szenes Színház, amivel Iván 85. születésnapján önmagát ajándékozta meg önmagával, de valamennyiünket, a magyar kultúrát, a magyar kultúra összességét.

Iván, a háború után jogot végzett. Előbb köztisztviselő, majd újságíró lett. De már akkor megkezdte, a mai napig folyamatosan folytatott művészi tevékenységét. Magyarország és Izrael diplomáciai kapcsolatainak újra felvétele után az első hivatalosan kiküldött kulturális delegáció tagjaként részt vett unokanővére, a leghíresebb magyar-izraeli hős: Szenes Hanna emlékét megőrző díj létrehozásában. Aki Izraelben élt, vagy él, vagy valamikor Izraelben járt, tudja, hogy két nevet biztosan ismernek Magyarországról. Az egyik Herzl Tivadar, az ország megálmodója; a másik Szenes Hanna, vagy Hanna Szenes, aki életét áldozta 1944-ben népe szabadságért.

Szenes Iván a Vidám Színpad alapítója volt, a híres-neves Kellér Dezsővel együtt. Hatvanöt éves szerzői, és több évtizedes dramaturgiai tevékenysége során több mint száz színdarabot, filmet, rádió- és TV játékot mutattak be verseivel, illetve átdolgozásában. Hadd ne soroljam fel szakmai díjait Magyarországról és külföldről. De megemlíteném, hiszen számára talán ez volt a legfontosabb, hogy három alkalommal nyert első díjat a Táncdalfesztiválon. Többek között elnyerte a „Közönség díjat”, ami számára mindennél fontosabb volt.

Lemezei közül több platina és arany lemez lett. Immár a magyar kultúra összességének, a könnyű zene összességének részeivé váltak. Címeiket idézek egymás után. Mindegyik egy-egy világ:

„Add már Uram az esőt!; Kicsit szomorkás a hangulatom...; Hosszú az a nap...; Kislány a zongoránál...; Mindenkinek van egy álma...; Nehéz a boldogságtól búcsút venni...; Találkozás egy régi szerelemmel...; Úgy szeretném meghálálni...; Próbálg meg lazítani...; Nem csak húsz éveseké a világ...” Mindegyik egy üzenet a 20. századból és a 21. század elejéről. Legutolsó slágere: *„Klikkelj rám!”*

Versírója több filmnek, több rádiójátéknak is a szerzője. A legutolsó felmérések szerint - és a legutolsó nyilvántartás szerint is - Magyarország legjáratosabb komponistája, színpadi szerzője. A közreműködésével készült színdarabokat szinte az ország valamennyi budapesti és vidéki színháza bemutatta, hogy csak néhányat említsék: József Attila Színház, Vígszínház, Pesti Színház, Thália Színház, Fővárosi Operettszínház, Madách, Déryné, Madách Kamara, Játékszín, Szabadtéri Színpad, Tarka Színpad...

Tegnap délután hívott fel el egy szerző társa. Engedjék meg, hogy szó szerint idézzem szavait:

*„Iván, a szövegírók közt senkivel nem hasonlítható zenei érzékkel rendelkezett. A zenei mondanivaló tette igazán nagygyá, melyet költői magyar nyelvre fordított le, amellet, hogy a formai érzéseket is lelki tapintattal figyelte. A könnyűzene egyedülálló mestere volt, hasonlóan Balassi Bálinthoz és Csokonaihoz, akik költeményeiket mindig zenére írták.”*⁵²³

Néhány szót imádott hitveséről, Mariannról. Csaknem ötven esztendei házasság után vesztette őt el. Nekem adatott meg az a szörnyű, fájdalmas feladat, hogy e helyről búcsúztathattam őt. Nem sokkal később sírverset írt hitvese kövére, abból idéznék néhány sort:

„Csak most tudom, hogy mennyire szeretlek,

Amikor már nem vagy itt velem,

Csak most tudom milyen gazdag voltam,

Mikor elmegy majdnem mindenem.”

Majd összefoglalóan azt mondja: *„a túlvilágban bízva, hinni kell.”*

Amikor Andreáról szólt, könnyes lett a szeme. Mindig elmondta: *„négy diplomás művész, sztár-újságíró az én lányom.”* És annyi büszkeség volt benne, ami csak egy édesapában lehet.

A lányáról szól, nem sokkal az eltávozása előtt írta le, e két sor is:

⁵²³ Lovas Róbert szavai.

„Nem vágyom vissza semmi másért,
Éltem volna még Andreámért”.

Élete utolsó napjaiban és óráiban sírkő feliratokat, sírfeliratokat fabrikált.
Kettőt idéznék. Mind a kettő üzenet értékű. Az első:

„Éltem, voltam, daloltam.”

S amikor már nehezen vette a levegőt, s talán készült az utolsó útra, még leírta
a következőket:

„Éltem, voltam, fuldokoltam”.

Utolsó szavaiból idézek:

„Az út ezúttal véget ért, mégsem lettem elhagyott,
Csak gondolj rám, és ott vagyok”.

Rágondolunk, s még néhány percig itt van velünk a földi porhüvely, s elindul
a hosszú útra, az örök útra ...

Megfogyatkozva és időnként megtörtén, de valóra váltja az elődök álmait....⁵²⁴

„Nagyünnepi” imádságunk egyik legszebb gondolatát ajánlom valamennyiőtök figyelmébe:

אמת כי אתה הוא יוצרם

ואתה יודע יצרם

כי הם בשר ודם

Szent igaz, Te vagy az Alkotónk. Ismered a szív hajlamát.

Hisz húsból, vérből valók.

Az ember létalapja por, s a vége por.

Élte árán szerzi élelmét, múlandó és a törékeny.

Cseréphez hasonlatos.

Mint a fű elhervad, mint a bimbó elfonnyad, mint az árnyék elsuhan,

mint a felhő szétfoszlik, mint a szellő elillan,

mint a füst eloszlik, mint az álom elszáll.⁵²⁵

Kol nidré estéjén vajon mi érzékeltethetné jobban az emberi lét múlandóságát, mint az imaköltő imént elhangzott néhány veretes sora.

A *Kol nidré* szövegének és dallamának felcsendülése után szóljon az ünnepi tanítás. Ünnepi tanítás a számokról, a számok üzenetéről. Történelmi számok – történelmi üzenetek.

Ha azt mondom: 1526, az évszám önmagáért beszél.

Ha azt mondom: 1848, az évszám önmagáért beszél.

Ha azt mondom: 1948, és még hozzáteszem: Izrael Állam megalakulása, az évszám önmagáért beszél.

Ha azt mondom: 1956, az évszám önmagáért beszél.

Ha azt mondom: 1989, az évszám önmagáért beszél.

Ha azt mondom: 2001. szeptember 11, és még hozzáteszem: ikertornyok lerombolása, az évszám önmagáért beszél.

Sorjáznak előttem a számok, torlódnak a számok, a történelem részei. Példázatomat ma este mégsem a történelemből merítem, hanem a mindennapokból, a mindennapok történetéből.

⁵²⁴ Elhangzott „Kol nidré” estéjén az OR-ZSE zsinagógájában, 2010. szeptember 17-én.

⁵²⁵ Részlet a „nagyünnepi” Unetáne tokef... imádságból.

1991 késő őszén, egy verőfényes késő délutánon, néhány perccel azelőtt, hogy a Nap aranyló korongját a távoli messzeségben magához ölelte a földközi-tengeri hullámáradat, családommal sétáltam *Tel-Aviv*-ban. A *Dizengoff* úttal párhuzamos újonnan épített tengerparti sétányon, amely egészen Jaffoig húzódik ma már, s éreztem, hogy a sós víz lehelete nem csak a bőrömig hatol el. Akkor még nagyon sok külföldi látogatta *Tel-Avivot*. Ez jóval korábban volt, mint a bombamerényletek sorozata, az éveken keresztül tartó gyáva terrorcselekmények áradata. A sétány vonzotta az érdeklődőket, egymást követték az „ attrakciók”. Gyengécske festményeket árult egyik helyen egy új orosz bevándorló. Odébb alkalmi zenészekből verbuválódott zenekar szórakoztatta a nagydídeműt. Amott ügyes kezű grafikus 15 sékelért rajzolta le az érdeklődőket, természetesen profilból. Egy helyen azonban nagyon sokan voltak. Valakit, valamit körülvelt a tömeg. Odasodródtam és érdeklődtem, itt mi történik. A feltett kérdésekre adott válasz egyetlen - akkor még ismeretlen - szó volt csupán: tattoo. Nem ismertem mit jelent ez a kifejezés. Ma már persze én is tudom, mint mindenki, hogy ez a tetoválás egy jellegzetes formája. A bőrbe itt nem égetik a betűk, számok, kombinációit, hanem ráfestik. Persze formákat, emberi alakokat, esetleg állat képét, vagy bármit, amit a kedves vendég óhajt. Negyvenes férfi ült a székre és jellegzetes akcentusával azt mondta, hogy neki számot fessenek a felső karjára. Mégpedig egy nagy „M” betűt kötőjellel, és az 1972-es számot. Az ún. „művész” előkészítette a terepet és szép lassan, mintegy jól begyakorlott mérnök, gyönyörű „M” betűt kerekített, majd utána a kért számot: 1972.

A mű elkészült, és a magamfajta érdeklődő kérdéssel ostromolta a karját tetoválásra felajánló férfit: Vajon mi ez? Vajon mi a betű és a szám összefüggése. Az első asszociációm az volt, talán az „M” betű Münchent jelenti. 1972 pedig az olimpia évét, amikor palesztin terroristák nemcsak izraeli sportolók életét oltották ki, hanem majdnem az olimpiai eszmét is felrobbantották.

A válasz meglepő volt: Az „M” betű nem Münchent jelenti, hanem Moszkvát; és 1972 nem a szörnyű emlékü olimpia végét, hanem e negyven körüli ember alijázásának évét. 1972-ig számos kísérlete volt, hogy Izraelbe vándoroljon, de megtagadták tőle a kiutazást. 1972-ben végre teljesült álma. Kivándorlása előtt néhány héttel meghalt az édesapja. Egyik nap még Moszkvában mondta a *Kádist*, a másik nap már *Tel-Aviv*-ban. S miért e szám? -kérdeztem én. Elhangzott a válasz: Emlékezésből és kegyeletből.

Emlék és kegyelet. Megrendített akkor és ott ez a két szó és magyarázatot is vártam. Hősünk édesapja Kárpátaljáról származott. Sok tízezer sorstársával együtt őt is elvitték a haláltáborba, s a karjára betű és szám kombinációját égették. Újsütetű ismerősöm, aki egyébként történelemtanár volt, a következőt mondta: Az ókori Rómában megbélyegezték a tolvajt, homlokára két betűt véstek: „c” és „f”, azaz cave furem, magyarul: *Vigyázz, mert tolvaj!*

Rómában a tolvajt megbélyegezték. A modernnek és haladottnak tartott Európában a zsidót bélyegezték meg. Karján és a lelkében. Én - mondotta újdonsült ismerősöm - kegyeletből festettem a karomra e számot emlékeztetőül. És addig marad ott, amíg én - mondta enyhe mosollyal - el nem távolítom.

A másik szám, amelyről most szólok, egy másik évszám: 2004. A helyszín: Dél-Magyarország egyik legszebb kisvárosa. Valamikor nagy zsidó közösség élt ott, sorsuk ugyanaz lett, mint a teljes vidéki zsidóságé: a deportálás. Jó néhány évvel ezelőtt azonban e helyen rendbe hozták a zsinagógát kívülről, belülről és nem vívóterem, nem uszoda, nem technika háza, sőt még csak nem is könyvtár lett, hanem az, ami volt, zsinagóga.

Az újraavatási szertartáson az a megtiszteltetés ért, hogy mint - az egykori nevén községkerület - egykori *rabbija*, szólhattam a jelenlévőkhez. Beszédemet a helyi kis létszámú, élő és aktív közösség hitközségi elnökének szavai követték. Személyes hangvételű hozzászólása megható volt. Az ő gondolatát kölcsönzöm most:

„Helyreállítottuk a zsinagógát és benne a frigyszekrényt, az örökmécseszt és az egykori zsinagógai padokat. A megszámozott, a számokkal ellátott zsinagógai padokat. Azt a padot is, amelyen a 145. szám látható. Ezen a helyen ült áldott emlékü édesapám. Most is itt látom magam előtt, büszke vagyok, hogy a fia lehettem, büszke vagyok, hogy mellette ülhettem. Szeretnék ezután odaülni a 146. sorszámú ellátott padra ahol gyermekkoromban ültem. Érezni fogom magam mellett édesapámat, a szülői áldó kezét, és mindazt, amit ő adott nekem, amit ők adtak nekünk. Ismét az emlékezés és a kegyelet érzete hatotta át a fohászokkal teli falakat.”

Értettük a perc üzenetét, a feladatot, amely az utódokra vár. Emlékezni, emlékeztetni, a kegyelet magasztos eszméjét átörökíteni az utódoknak. A történelem emlékezete beleégett az emberi testbe és belefagyott az emberi szívekbe. A kegyelet fennkölt érzése ébren tartja a lelkiismeretet és üzen az utódoknak. Zsinagógákat kell rendbe hoznunk, közösségeket kell

újraépítenünk. A hagyományos formák és az új kihívások harmóniáját kell megteremtenünk. A 21. század elején a múltjára méltán büszke és a jövőjét kereső új generáció tevékenységét támogatnunk.

A Margitsziget fái alatt nemrég újból olvastam a legszebben író magyar költő fennkölt szavait. Így hangzik:

„Kinek az ég alatt már senkije sincsen,
Ne féljen, felfogja ügyét a Jóisten.”⁵²⁶

Nekünk az „ég alatt” még vannak temetőink, vannak iskoláink, vannak otthonaink, van családunk. Újkori történelmi traumáink, néha félelmeink. A Jóisten pártfogolja ezt az ügyet, és a magyarországi zsidóság nagy lehetősége, felelőssége, hogyan viseli gondját jelenének, hogyan talál vissza őseinek hitéhez, hogyan erősíti a lankadó kezét, hogyan segíti a rászorultat. Megfogyatkozva és időnként megtörten, de valóra váltja az elődök álmait.

⁵²⁶ Arany János: Toldi. 7,1.

Schöner Alfréd írásainak bibliográfiája 1969 - 2010

1969

**1. „Fővárosunk 100 éve” című
kiállítás dokumentumai**

In: ÚJ ÉLET
február 15. 24. évfolyam 4. szám
ISSN 0133-1353

1970

2. Átalakulás

In: ÚJ ÉLET
február 15. 25. évfolyam 4. szám
ISSN 0133-1353

3. A hahóti zsidó

In: ÚJ ÉLET
november 15. 25. évfolyam 22.
szám
ISSN 0133-1353

1974

4. Szentély és áldozat

In: ÚJ ÉLET
április 15. 29. évfolyam 8. szám
ISSN 0133-1353

5. Történelmi párhuzamok

In: ÚJ ÉLET
július 15. 29. évfolyam 14. szám
ISSN 0133-1353

6. Dr. Kecskeméti Ármin

In: ÚJ ÉLET
augusztus 15. 29. évfolyam 16.
szám
ISSN 0133-1353,

**7. „...a becsületes munka lett a
mérték...”**

In: ÚJ ÉLET
november 1. 29. évfolyam 21.
szám
ISSN 0133-1353

8. Százévesen az otthonban

In: ÚJ ÉLET
december 1. 29. évfolyam 23.
szám
ISSN 0133-1353

1975

9. Dallamok búvkörében

In: ÚJ ÉLET
március 15. 30. évfolyam 6. szám
ISSN 0133-1353

10. Tanulmány és erkölcs

In: ÚJ ÉLET
április 15. 30. évfolyam 8. szám
ISSN 0133-1353

**11. A szellemiség fejlődése
hagyományunk tükrében**

In: ÚJ ÉLET
július 15. 30. évfolyam 14. szám
ISSN 0133-1353

12. Mindennapi kenyér

In: ÚJ ÉLET
október 1. 30. évfolyam 19. szám
ISSN 0133-1353

13. Löw Lipót, a példakép

In: ÚJ ÉLET
október 1. 30. évfolyam 19. szám
ISSN 0133-1353

14. Chanukkai gondolatok

In: ÚJ ÉLET
december 1. 30. évfolyam 23.
szám
ISSN 0133-1353

1976

15. Harminckét év távlatából

In: ÚJ ÉLET
június 15. 31. évfolyam 12. szám
ISSN 0133-1353

1977

16. József, a példakép

In: ÚJ ÉLET
január 1. 32. évfolyam 1. szám
ISSN 0133-1353

17. Az Ómer számlálás

In: ÚJ ÉLET
április 15. 32. évfolyam 8. szám
ISSN 0133-1353

18. Szöudasz Havroo

In: ÚJ ÉLET
május 15. 32. évfolyam 10. szám
ISSN 0133-1353

19. Hol vagy ember?

In: ÚJ ÉLET
október 15. 32. évfolyam 20.
szám
ISSN 0133-1353

1978

20. **Benoschofsky Imrére emlékezik születésének 75. évfordulóján egy tanítványa**
In: ÚJ ÉLET
február 15. 33. évfolyam 4. szám
ISSN 0133-1353

21. **A szefira napja**
In: ÚJ ÉLET
május 15. 33. évfolyam 10. szám
ISSN 0133-1353

22. **Somogyi József kiállítása Balatonbogláron**
In: ÚJ ÉLET
augusztus 15. 33. évfolyam 16. szám
ISSN 0133-1353

23. **Gondolatok a Teremtés történetéből**
In: ÚJ ÉLET
november 15. 33. évfolyam 22. szám
ISSN 0133-1353

24. **Múzeumi séták**
In: ÚJ ÉLET
december 15. 33. évfolyam 24. szám
ISSN 0133-1353

1979

25. **Álmok, célok**
In: ÚJ ÉLET
január 1. 34. évfolyam 1. szám
ISSN 0133-1353

26. **A Szentély pusztulásának ábrázolása a művészettörténetben**
In: ÚJ ÉLET
február 1. 34. évfolyam 3. szám
ISSN 0133-1353

27. **Makrisz Agamemnon életmű kiállítása**
In: ÚJ ÉLET
április 1. 34. évfolyam 7. szám
ISSN 0133-1353

28. **Igaz orvos volt**
In: ÚJ ÉLET
április 15. 34. évfolyam 8. szám
ISSN 0133-1353

29. **Mózes ábrázolása a képzőművészetben I.**
In: ÚJ ÉLET
május 1. 34. évfolyam 9. szám
ISSN 0133-1353

30. **Gondolatok a Midras Tanchuma olvasása közben I.**
In: ÚJ ÉLET
május 15. 34. évfolyam 10. szám
ISSN 0133-1353

31. Mózes ábrázolása a képzőművészetben II.

In: ÚJ ÉLET
június 1. 34. évfolyam 11. szám
ISSN 0133-1353

32. Gondolatok a Midras Tanchuma olvasása közben II.

In: ÚJ ÉLET
július 1. 34. évfolyam 13. szám
ISSN 0133-1353

33. Mit kíván tőlünk az Isten?

In: ÚJ ÉLET
augusztus 15. 34. évfolyam 16. szám
ISSN 0133-1353

34. Magyar falusi templomok - Marosi Ernő könyvéről

In: ÚJ ÉLET
augusztus 15. 34. évfolyam. 16. szám
ISSN 0133-1353

35. Chanukkai gondolatok

In: ÚJ ÉLET
december 1. 34. évfolyam 23. szám
ISSN 0133-1353

1980

36. Aradi Nóra - Fényes Adolfról

In: ÚJ ÉLET
január 1. 35. évfolyam 1. szám
ISSN 0133-1353

37. Alapfogalmak a zsidóságról: I. Az ima

In: ÚJ ÉLET
március 15. 35. évfolyam 6. szám
ISSN 0133-1353

38. Két kiadvány Moszkvából

In: ÚJ ÉLET
április 15. 35. évfolyam 8. szám
ISSN 0133-1353

39. A tanítómester: Dr. Benoschofsky Imre halálának 10. évfordulója

In: ÚJ ÉLET
június 15. 35. évfolyam 12. szám
ISSN 0133-1353

40. Martyn Ferenc rajzai

In: ÚJ ÉLET
június 1. 35. évfolyam 13. szám
ISSN 0133-1353

41. Alapfogalmak a zsidóságról II.

In: ÚJ ÉLET
július 15. 35. évfolyam 14. szám
ISSN 0133-1353

42. Hitvallásunk: a „Semá”

In: ÚJ ÉLET
augusztus 1. 35. évfolyam 15.
szám
ISSN 0133-1353

43. A Talmud professzora.

Emlékezés Domán Ernő

főrabbi

In: ÚJ ÉLET
augusztus 15. 35. évfolyam 16.
szám
ISSN 0133-1353

**44. Mózes ábrázolása a
művészettörténetben III.**

In: ÚJ ÉLET
október 1. 35. évfolyam 19. szám
ISSN 0133-1353

**45. Mózes ábrázolása a
művészettörténetben IV.**

In: ÚJ ÉLET
november 1. 35. évfolyam 21.
szám
ISSN 0133-1353

46. Önmagunk vállalása

In: ÚJ ÉLET
november 15. 35. évfolyam 22.
szám
ISSN 0133-1353

**47. Emlékezés Ábrahámsohn
Manó főkéntorra**

In: ÚJ ÉLET
december 15. 35. évfolyam 24.
szám
ISSN 0133-1353

1981

48. Hit és értelem

In: ÚJ ÉLET
január 1. 36. évfolyam 1. szám
ISSN 0133-1353

49. Vadnai Alfréd halála

In: ÚJ ÉLET
január 1. 36. évfolyam 1. szám
ISSN 0133-1353

50. Reflexió

In: ÚJ ÉLET
január 15. 36. évfolyam 2. szám
ISSN 0133-1353

51. Univerzalitás

In: ÚJ ÉLET
február 15. 36. évfolyam 4. szám
ISSN 0133-1353

52. Könyvek a Szovjetunióból

In: ÚJ ÉLET
március 15. 36. évfolyam 6. szám
ISSN 0133-1353

53. Mózes ábrázolása a művészettörténetben V.

In: ÚJ ÉLET
március 15. 36. évfolyam 6. szám
ISSN 0133-1353

54. Mózes ábrázolása a művészettörténetben VI.

In: ÚJ ÉLET
május 1. 36. évfolyam 9. szám
ISSN 0133-1353

55. A Törvény

In: ÚJ ÉLET
június 1. 36. évfolyam 11. szám
ISSN 0133-1353

56. Mózes a Nagykanizsai Kódexben

In: ÉLET ÉS TUDOMÁNY
június 19. 25. szám
ISSN 0013-6077

57. Emlékezés Müncz Mózesre

In: ÚJ ÉLET
szeptember 1. 36. évfolyam 17. szám
ISSN 0133-1353

58. „...művek, amelyekben a halál után is él az ember” -

Apáczai Csere János beszédéről

In: ÚJ ÉLET
szeptember 15. 36. évfolyam 18. szám
ISSN 0133-1353

59. Dr. Dér István főrabbi 75 éves

In: ÚJ ÉLET
szeptember 15. 36. évfolyam 16. szám
ISSN 0133-1353

60. Jevreiski Kalendár 5742. Az új jugoszláv zsinagógai naptár

In: ÚJ ÉLET
október 1. 36. évfolyam 19. szám
ISSN 0133-1353

61. „A Chevrák eredete” Szemelvények a magyar zsidóság vallási irodalmából I.

In: ÚJ ÉLET
november 1. 36. évfolyam 21. szám
ISSN 0133-1353

**62. „A Chevrák eredete”
Szemelvények a magyar
zsidóság vallási irodalmából II.**
In: ÚJ ÉLET
november 15. 36. évfolyam 22.
szám
ISSN 0133-1353

1982

63. Felnőtt egy új generáció
In: ÚJ ÉLET
január 15. 37. évfolyam 2. szám
ISSN 0133-1353

**64. Az igazak közé tartozott.
Dr. Dér István főrabbi halálára**
In: ÚJ ÉLET
február 1. 37. évfolyam 3. szám
ISSN 0133-1353

**65. Eszter és Mordecháj - Egy
festmény születéséhez**
In: ÚJ ÉLET
március 1. 37. évfolyam 5. szám
ISSN 0133-1353

66. A Nagykanizsai Kódex
In: KÉPES ÚJSÁG
március 27. 23. évfolyam 13.
szám
ISSN 0451-7490

67. Tüzek
In: ÚJ ÉLET
április 15. 37. évfolyam 8. szám
ISSN 0133-1353

**68. Régi török szőnyegek
Kecskeméten**
In: ÚJ ÉLET
április 15. 37. évfolyam 8. szám
ISSN 0133-1353

**69. Legnagyobb dolog
játszani - Gondolatok
Körmendi János könyvéről**
In: ÚJ ÉLET
július 1. 37. évfolyam 13. szám
ISSN 0133-1353

**70. Örök feladatunk az
emlékezés**
In: ÚJ ÉLET
július 1. 37. évfolyam 13. szám
ISSN 0133-1353

**71. Mózes ábrázolása a
képzőművészetben VII.**
In: ÚJ ÉLET
július 1. 37. évfolyam 13. szám
ISSN 0133-1353

72. Tóradíszek
In: KÉPES ÚJSÁG
augusztus 14. 23. évfolyam 33.
szám
ISSN 0451-7490

73. Találkozás

In: ÚJ ÉLET
szeptember 1. 37. évfolyam 17.
szám
ISSN 0133-1353

74. Képeslap Velencéből

In: ÚJ ÉLET
szeptember 1. 37. évfolyam. 17.
szám
ISSN 0133-1353

75. Begegnung

In: DIE GEMEINDE, Wien
október 19.

**76. Csontváz a halál
képzetében**

In: CONFESSIO
6. évfolyam 3. szám
ISSN 0133-8889

**77. A zsidó vallás kapcsolata a
ma emberével**

In: VIGÍLIA
47. évfolyam 11. szám
ISSN 0042-6024

78. Luach: 5743. Szerk.: Sch. A.
Verband der Jüdischen
Gemeinden In der DDR.
Dresden

79. Chanukkai gondolatok

In: ÚJ ÉLET
december 15. 37. évfolyam 24.
szám
ISSN 0133-1353

1983

80. Chanukkai lámpák

In: KÉPES ÚJSÁG
január 29. 24. évfolyam. 5. szám
ISSN 0451-7490

81. Pészach előtt

In: ÚJ ÉLET
március 15. 38. évfolyam 6. szám
ISSN 0133-1353

82 Szünidőben

In: ÚJ ÉLET
július 1. 38. évfolyam 13. szám
ISSN 0133-1353

83. Az élet értéke

In: ÚJ ÉLET
szeptember 15. 38. évfolyam 18.
szám
ISSN 0133-1353

**84. Szentírás és művészet.
Ádám és Éva - Jesája**

In: ÚJ ÉLET
október 15. 38. évfolyam 20.
szám
ISSN 0133-1353

**85. A Dohány utcai zsinagóga
építésének előtörténetéből**

In: ÚJ ÉLET

december 1. 38. évfolyam 23.
szám

ISSN 0133-1353

86. Zsinagógák a budai oldalon

In: KÉPES ÚJSÁG

december 3. 24. évfolyam 49.
szám

ISSN 0451-7490

87. Luach: 5744. Szerk.: Sch. A.

Verband der Jüdischen
Gemeinden In der DDR.

Dresden

88. Halljad Izrael

In: REFORMÁTUSOK LAPJA

1983

(1991-) ISSN 0482-086X

1984

89. Hit és művészet

In: ÚJ ÉLET

február 15. 39. évfolyam 4. szám

ISSN 0133-1353

**90. Szemelvények „Reb Ancsli
és más avasi zsidókról szóló
szép históriák”-ból**

In: ÚJ ÉLET

március 1. 39. évfolyam 5. szám

**91. A 125 éves Dohány utcai
zsinagóga**

In: KÉPES ÚJSÁG

április 14. 25. évfolyam 15. szám

ISSN 0451-7490

92. Pészach előtt

In: ÚJ ÉLET

április 15. 39. évfolyam 8. szám

ISSN 0133-1353

93. Az örökség

In: ÚJ ÉLET

július 15. 39. évfolyam 14. szám

ISSN 0133-1353,

**94. Dr. Máté Miklós főrabbi
(1906-1984)**

In: ÚJ ÉLET

augusztus 1. 39. évfolyam 15.
szám

ISSN 0133-1353

95. Magány

In: ÚJ ÉLET

december 1. 39. évfolyam 23.
szám

ISSN 0133-1353

96. Elpusztított álmok

In: KÉPES ÚJSÁG

december 8. 26. évfolyam 49.

szám

ISSN 0451-7490

97. A németkeresztúri Chevra könyv

In: MŰZSÁK

1984. 4. szám

ISSN 0133-2392

98. A pokol traktátusa. Miniatúra sorozat a nagykanizsai héber nyelvű kéziratok könyvében a XVIII. század végéről

In: MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉRTESÍTŐ

23. évfolyam 4. szám

ISSN 0027-5247

99. Luach: 5745. Szerk.: Sch. A. Verband der Jüdischen Gemeinden In der DDR. Dresden

1985

100. A Tízparancsolat igéi csillogjanak ékesen...

In: ÚJ ÉLET

március 15. 40. évfolyam 6. szám

ISSN 0133-1353

101. Mindig a zene bűvöletében

In: ÚJ ÉLET

április 15. 40. évfolyam 8. szám

102. Biblikus alázat Birnfeld művészetében

In: ÚJ ÉLET

június 15. 40. évfolyam 12. szám

ISSN 0133-1353

103. Zsinagógák a pesti oldalon

In: KÉPES ÚJSÁG

június 29. 26. évfolyam 26. szám

ISSN 0451-7490

104. Bodnár Sándor 80 éves

In: ÚJ ÉLET

július 15. 40. évfolyam 14. szám

ISSN 0133-1353

105. Búcsú Dr. Salgó László főrabbitól

In: ÚJ ÉLET

augusztus 15. 40. évfolyam 16. szám

ISSN 0133-1353

106. Boldog zsinagógái új esztendő

In: ÚJ ÉLET

szeptember 1. 40. évfolyam 17. szám

ISSN 0133-1353

107. A békét nem csak akarni kell

In: ÚJ EMBER

december 8.

108. Egy kép - egy esemény

In: HISTÓRIA

4. szám

ISSN 01392409

114. Nagyünnepi ággádák

In: ÚJ ÉLET

szeptember

ISSN 0133-1353

109. Luach: 5746. Szerk.: Sch. A.

Verband der Jüdischen

Gemeinden In der DDR.

Dresden

115. Újévi köszöntő

In: ÚJ ÉLET

szeptember 15. 41. évfolyam 18.

szám

ISSN 0133-1353

1986

**110. „...nyisd meg az ég kapuit
imádságaink előtt!” I.**

In: ÚJ ÉLET

március 1. 41. évfolyam 5. szám

ISSN 0133-1353

116. Apreciez revista. Dr.

**Mózes Rosen román főrabbi
születésnapja**

In: REVISTA CULTULUI

MOZAIK, Bukarest

november 1.

111. Peszach

In: ÚJ ÉLET

április 15. 41. évfolyam 8. szám

ISSN 0133-1353

117. Hat ezredév hagyomány

In: KÉPES 7

1. évfolyam 36. szám

ISSN 0237-5516

**112. „...nyisd meg az ég kapuit
imádságaink előtt!” II.**

In: ÚJ ÉLET

április 15. 41. évfolyam 8. szám

ISSN 0133-1353

118. Luach: 5747. Szerk.: Sch. A.

Verband der Jüdischen

Gemeinden In der DDR.

Dresden

**113. Úton Hellasz felé... I. Az
ókori zsinagóga**

In: ÚJ ÉLET

szeptember 1. 41. évfolyam 17.

szám

ISSN 0133-1353

1987

**119. Megemlékezés a budapesti
gettó felszabadulásának 42.
évfordulójáról**

In: ÚJ ÉLET

február 1. 42. évfolyam 3. szám

ISSN 0133-1353

**120. Talmud Tóra központ
avatása**

In: ÚJ ÉLET

február 1. 42. évfolyam 3. szám

ISSN 0133-1353

**121. Epizódok, élmények
Moszkvából**

In: ÚJ ÉLET

március 15. 42. évfolyam 6. szám

ISSN 0133-1353

122. Szabadság

In: ÚJ ÉLET

április 1. 42. évfolyam 7. szám

ISSN 0133-1353

**123. Négy új rabbi avatása –
„...Gyarapítsátok a békét
hittestvéreitek között!”**

In: ÚJ ÉLET

május 15. 42. évfolyam 10. szám

ISSN 0133-1353

124. Pollák Miksa: Avodat

Jisráél. Imádságos könyv

/Magyar fordítás és kommentár/

Lektorálta: Sch. A. Budapest,

MIOK, 1987

ISBN 963 7010 26 5

125. Nagyünnepek előtt...

In: ÚJ ÉLET

szeptember 15. 42. évfolyam 18.
szám

ISSN 0133-1353

**126. Auschwitzzi emlékfal-
avatás Békéscsabán**

In: BÉKÉS MEGYEI

NÉPÚJSÁG, Békéscsaba

október 19. 42. évfolyam 246.
szám

**127. „...mikor az ember úgy
elaljasult...!” Emléktáblát**

avattak a miskolci gettó helyén

In: ÉSZAK-MAGYARORSZÁG,
Miskolc

december 4. 43. évfolyam 286.
szám

**128. „...A jelen és a jövő
elválaszthatatlan...”**

Emléktábla-avatás Miskolcon

In: ÚJ ÉLET

december 15. 42. évfolyam 24.
szám

ISSN 0133-1353

129. **Előszó**

In: Allerhand, Jacob: A
ZSIDÓSÁG TÖRTÉNETE.
ALEF KÖNYVEK. MIOK -
Budapest, pp. 5-6.
ISBN 963-7010-27-0*

130. **Luach: 5748.** Szerk.: Sch. A.
Verband der Jüdischen
Gemeinden In der DDR.
Dresden

131. **”Bánatból öröm” - Az
ünnepek világa**

In: HALLJAD IZRAEL. Írták:
Deutsch Róbert, (...) Sch. A.
ALEF KÖNYVEK. MIOK -
Budapest, pp. 59-93.
ISBN 963 7010 38 6
ISSN 1234 5678

1988

132. **Országgyűlési
hozzászólások**
In: REFORMÁTUSOK LAPJA
január 3.
(1991-) ISSN 0482- 086 X

133. **Továbblépni a közjó
szolgálatában**
In: ÚJ EMBER
január 10. 44. évfolyam 2. szám
(2167)
ISSN 0133-1205

134. **43 éve szabadult fel a pesti
gettó**

In: ÚJ ÉLET
február 1. 43. évfolyam. 3. szám
ISSN 0133-1353

135. **A szabadság ünnepén**

In: ÚJ ÉLET
április 1. 43. évfolyam. 7. szám
ISSN 0133-1353

136. **Dr. Schóner Alfréd
felszólalása a parlament ülésén**

In: ÚJ ÉLET
július 15. 43. évfolyam. 14. szám
ISSN 0133-1353

137. **Budapest Rabbi Seeks U.S.
Support for Remnant of His
Shul.**

In: JEWISH EXPONENT,
Philadelphia
április 17.

138. **A Fenséges Napok előtt**

In: ÚJ ÉLET
szeptember 1. 43. évfolyam 17.
szám
ISSN 0133-1353

139. **Pálmaág és karácsonyfa**

In: ESTI HÍRLAP
december 23.

140. Zsinagógák új hivatásban

In: SZABAD FÖLD
24. évfolyam 13. szám

141. Kettős gyökér, történelmi párbeszéd

In: KÉPES 7
december 24. 3. évfolyam 52. szám
ISSN 0237-5516

142. Parlamenti felszólalás a romániai magyarság érdekében

In: AZ ORSZÁGGYŰLÉS 27. ÜLÉSE (Jegyzőkönyv), július 1. pp. 2163-2164.

1989

143. A darnozseli példa

In: KÉPES 7
ISSN 0237-5516

144. Kettős gyökerek

In: CONFESSIO
13. évfolyam 1. szám
ISSN 0133-8889

145. Amerikában jártunk...

In: ÚJ ÉLET
június 1. 44. évfolyam 11. szám
ISSN 0133-1353

146. Előszó - Vélemény

In: Kárpáti Tamás: PARTIK, PEREK, POFONOK (Polgár dosszié: 1974-1989) Budapest, 1989, MÉSZ.
ISBN 963-571-308-8

147. Parlamenti beszéd a magyar zsidóság deportálásának 45. évfordulóján

In: NEW YORKI FIGYELŐ, New York
14. évfolyam 8. szám

148. Kiadványok Prágából

In: ÚJ ÉLET
augusztus 15. 44. évfolyam 16. szám
ISSN 0133-1353

149. ELŐSZÓ

In: MAGYARORSZÁGI ZSINAGÓGÁK Főszerkesztő: Gerő László.
(Lektor: Sch. A.) Budapest, 1989
ISBN 963-10-8231-8

150. Dohány utcai zsinagóga - THE SYNAGOGUE OF DOHÁNY STREET

/magyar és angol nyelven/
OPTIMUM-MIÖK, Budapest, 1989
ISBN 963 02 6937 6

151. **Luach: 5750.** Szerk.: Sch. A.
Verband der Jüdischen
Gemeinden In der DDR.
Dresden

152. Bevezető

In: שומע קול ביכיות
Bevezető és kommentár Kovács
Sándor főkántor lemezéhez,
Budapest

153. Változó világban

In: SZOVJET IRODALOM
11. szám

154. Zevulun Hammer

In: ÚJ ÉLET
március 1. 45. évfolyam. 5. szám
ISSN 0133-1353

**155. Kneszet küldöttség
Budapesten**

In: ÚJ ÉLET
április 1. 45. évfolyam. 7. szám
ISSN 0133-1353

156. Amerikában jártunk

In: ÚJ ÉLET
május 1. 45. évfolyam 9. szám
ISSN 0133-1353

157. Felszólalás

In: AZ ORSZÁGGYŰLÉS 45.
ÜLÉSE (Jegyzőkönyv), május
10. pp. 3748-3751.

**158. Emlékezés a
Parlamentben a magyar
Holocaust 45. évfordulóján**

In: ÚJ ÉLET
május 15. 45. évfolyam 10. szám
ISSN 0133-1353

**159. 41. éve alakult az önálló
zsidó állam**

In: ÚJ ÉLET
május 15. 45. évfolyam 10. szám
ISSN 0133-1353

**160. Megnyitották a ZSVK
budapesti irodáját**

In: ÚJ ÉLET
július 15. 45. évfolyam 14. szám

**161. Nemzetközi kántor
hangverseny**

In: ÚJ ÉLET
július 15. 45. évfolyam 14. szám
ISSN 0133-1353

**162. „...mindennél lényegesebb
a szeretet” I.**

In: ÚJ ÉLET
szeptember 15. 45. évfolyam 18.
szám
ISSN 0133-1353

**163. „...mindennél lényegesebb
a szeretet” II.**

In: ÚJ ÉLET
október 1. 45. évfolyam 19. szám
ISSN 0133-1353

164. A Dohány utcai zsinagóga

In: ÚJ ÉLET

november 1. 45. évfolyam 21. szám

ISSN 0133-1353

165. Az öröm és vígság napja

(Ünnepi beszéd a Dohány utcai zsinagógában - Jom Haacmaut alkalmából)

In: REMÉNY, Tel-Aviv

december, 14. szám

166. Naptár az 5750.

zsinagógai évre - לוח לשנת

תש"ן לפ"ק

(A héber részt szerk.: Sch. A.)

Budapest, 1989. MIOK.

167. Ismertető a Magyarországi zsinagógák című könyvről

In: ÚJ ÉLET

december, 45. évfolyam

ISSN 0133-1353

1990

168. Felszólalás

In: AZ ORSZÁGGYŰLÉS 79.

ÜLÉSE (Jegyzőkönyv)

február 27. pp. 6563-6564.

169. A Tisztelt Ház

In: MAGYAR NEMZET

március 2.

170. A magyar rabbikar

tiltakozása és felhívása az antiszemitizmus ellen

In: KRITIKA

5. szám

ISSN 0324-7775

171. Naptár az 5751.

zsinagógai évre - לוח לשנת

תשנ"א לפ"ק

(A héber részt szerk.: Sch. A.)

Budapest, 1990. MIOK.

172. Előszó

In: Kraus, Naftali: AZ ŐSI

FORRÁS. A heti szidrák. Az

Atyák bölcs tanításai.

Budapest, 1990.

173. ליל שמורים - A Dohány

utcai zsinagóga időszaki

kiadványa

Szerk.: Schöner Alfréd, 1990.

április

174. ימים נוראים - A Dohány

utcai zsinagóga időszaki

kiadványa

(Szerk.: Schöner Alfréd) 1990.

szeptember

175. A BIH és a MIOK

tanácskozása

In: ÚJ ÉLET

február 1. 46. évfolyam 3. szám

ISSN 0133-1353

**176. Megemlékezés a budapesti
gettó felszabadulásáról**

In: ÚJ ÉLET

február 1. 46. évfolyam 3. szám

ISSN 0133-1353

**177. A Dohány utcai
zsinagógában**

In: ÚJ ÉLET

április 1. 46. évfolyam 7. szám

ISSN 0133-1353

**178. Jichak Peresz, izraeli
miniszter látogatása**

Budapesten

In: ÚJ ÉLET

július 1. 46. évfolyam 13. szám

ISSN 0133-1353

**179. A magyar-zsidó mártírok
emlékműve**

In: ÚJ ÉLET

július 15. 46. évfolyam 14. szám

ISSN 0133-1353

**180. A szarvasi tábor
ünnepélyes átadása**

In: ÚJ ÉLET

augusztus 1. 46. évfolyam 15.

szám

ISSN 0133-1353

**181. Reich Ferenc 70.
születésnapja**

In: ÚJ ÉLET

augusztus 1. 46. évfolyam 15.

szám

ISSN 0133-1353

**182. Dr. Benoschofsky Imre
emlékezete**

In: ÚJ ÉLET

augusztus 15. 46. évfolyam 16.

szám

ISSN 0133-1353

**183. Kisvárdai emlékmű
avatása**

In: ÚJ ÉLET

szeptember 1. 46. évfolyam 17.

szám

ISSN 0133-1353

184. Jamim Noráim

In: ÚJ ÉLET

szeptember 15. 46. évfolyam 18.

szám

ISSN 0133-1353

**185. Emlékműavató ünnepség
Pápán**

In: ÚJ ÉLET

szeptember 15. 46. évfolyam 18.

szám

ISSN 0133-1353

186. A mosonmagyaróvári temető kegyhelyé nyilvánítása

In: ÚJ ÉLET
szeptember 15. 46. évfolyam 18. szám
ISSN 0133-1353

187. חנוכה - A Dohány utcai zsinagóga időszaki kiadványa

(Szerk.: Schönér Alfréd)
Budapest, 1990. december

188. „Bánatból öröm” - Az ünnepek világa

In: HALLJAD IZRAEL, írták:
Deutsch Róbert, (...) Sch. A.
/ALEF KÖNYVEK/ MIOK-
Budapest (2. kiadás), 1990. pp.
59-93.
ISBN 963 7010 38 6
ISSN 1234 5678

189. Előszó

הגדת התפוצות - A lubavicsi
Hággáda bilingvis kiadásához
Budapest, 1990.

1991

190. Péntek délutáni virradat

In: REMÉNY, Tel-Aviv
október

191. Németkeresztúri Hevra könyv

In: ÉVKÖNYV 1985-1991.
Szerkeszti: Schweitzer József.
Az Országos Rabbiképző Intézet
kiadványa, Budapest, 1991. pp.
228-234.
ISSN 0138-9785

1992

192. בית הכנסת ברחוב דוהן - The Synagogue of Dohány Street

OPTIMUM, Budapest, 1992
ISBN 963 7788 00 X

193. Péntek délutáni virradat

In: NEW YORK-I FIGYELŐ,
New York
június 1.

194. Bevezető

In: Sara Atzmon „A POKOL
TORNÁCÁN” című
kiállításához
Jerusalem, 1992. május, Yad
Vashem

195. Holz bácsi

In: A HÉT TÜKRE, Tel-Aviv
szeptember 24.

1993

196. Tévét hó tizedikére

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
január 3.

197. Tanulmánykötet, avagy születésnap köszöntő

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
január 15.

198. Előszó – előszó

In: SZOMBAT
január, 5. évfolyam 1. szám
ISSN 0865-3844

199. Négy tanítvány - négy embertípus

In: A HÉT TÜKRE, Tel-Aviv
április 1.

200. Hágádák. Művészet és kuriozitás

In: SZOMBAT
április, 5. évfolyam 4. szám
ISSN 0865-3844

201. Előszó

In: Schnapp Lea:
BARÁTOKRÓL JÓT VAGY
SEMMIT...
Haifa, 1993.

202. A Menora

(Elhangzott a Chug Jocéj
Hungária ünnepi estjén, a
jeruzsálemi Lárom Hotel
dísztermében, 1993. február 23-
án)

In: NEW YORK-I FIGYELŐ,
New York
április 15.

203. Figurális ábrázolás és a zsidó művészet

In: MÚLT ÉS JÖVŐ 1. szám
ISSN 0864-8646

204. „Minden konvenció nélkül...”

(Schöner Alfréd beszélgetése
Meir Weisz professzorral)

In: SZOMBAT
június, 5. évfolyam 6. szám
ISSN 0865-3844

**205. Ben Gurion rejtélye
Gondolatok Herman Wouk:
Én Istenem című könyvének
olvasása közben**

In: EGYSEG - תורת
szeptember
ISSN 1217-3223

**206. „...tanulni, tanítani,
megőrizni, cselekedni...”**

In: MENORA, Toronto
október 8.

207. מוטיב האתרוג
והלולב באמנות
הפסיפס של בתי הכנסת בימי קדם:
מחיל אל חיל בת-ים,
תשנ"ד ספטמבר-תשרי

1994

208. „Vallásunk tanításai és a
tudományos kutatás
eredményei hitünket erősítik!”

Zvi Moskovitscsal beszélget

Schöner Alfréd

In: SZOMBAT

január, 6. évfolyam 1. szám

ISSN 0865-3844

209. Pillantás a magyarországi
zsidóság szellemi életébe: 1948
- 1989

(Héber nyelvű előadás a Bar-Ilán

Egyetemen, 1993. június 14-én)

Magyarul megjelent: In: NEW

YORK-I FIGYELŐ, New York,

január 17.

210. Előszó

In: Schnapp Lea:

„BARÁTOKRÓL JÓT VAGY
SEMMIT...” című könyvéhez

In: NEW YORK-I FIGYELŐ,

New York

január 17.

211. מגילת אסתר מאוסף

קויפמן, איורים מהמאה

הי"ז, ב"ימי הפורים”

קובץ לחג הפורים, בעריכת

ד"ר יצחק אלפסי, בת-ים,

אדר תשנ"ד

212. Adalék az Eszter-tekercek
művészettörténetéhez

A Kaufmann-megilla

In: MENORA, Toronto

március 4.

213. Számítógép a Biblia
tanításához

Dr. Jozsef Fleischmann

professzorral beszélget Schöner

Alfréd

In: SZOMBAT

május. 6. évfolyam 5. szám

ISSN 0865-3844

214. Csuló. Berger István pécsi
főrabbi emlékére

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv

augusztus 12.

215. A világ teremtésének
misztériuma Michelangelo
művészetében

In: MENORA, Toronto

Vol. 34. szeptember 16.

216. „...a Tóra mind nagyobb dicsóságére”

Köszöntjük a 80 éves Dr. József Károly főrabbit

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
október 7. 15824. szám

217. **Sírkő és kőtábla**

(Elhangzott a budai zsinagóga teljes rekonstrukciója utáni istentiszteleten, 1994. szeptember 4-én)

In: NEW YORK-I FIGYELŐ,
New York
október 27.

218. **TEACHING JEWISH ART IN THE UNIVERSITY**

In: Proceedings of Workshop on the University Teaching of Jewish Art Held at The Hebrew University of Jerusalem, under the auspices of The International Center for University Teaching of Jewish Civilization, May 1991.
Edited by Ziva Amishai-Maisels, Jerusalem, 1994.

219. **Könnycsepp Nachsonért**

In: NEW YORK-I FIGYELŐ,
New York
december 8.

220. **A Rabbiképzőben, hatvan évvel ezelőtt...**

Dr. Binjamin Gat-Rimonnal beszélget Schöner Alfréd
In: SZOMBAT
december, 6. évfolyam 10. szám
ISSN 0865-3844

221. **Állam - Hatalom – Művészet**

(Asszociációk egy Rembrandt-mű analíziséhez)
In: MENORA, Toronto
december 23.

222. **Szemléltető oktatás a XIX. század második felében Magyarországon**

In: MAGYAR PEDAGÓGIA
94. évfolyam 1-2. szám
ISSN 0025-0260

223. **Művészi vallomás a Holocaust árnyékában**

In: ÚJ MŰVÉSZET, 1994/12.
pp. 46-49
An Artist's Confession in the Shadow of the Holocaust. To the Memory of Sámuel Birnfeld, /transl. By Zsuzsa Gábor/
In: ÚJ MŰVÉSZET, 1994/12.
50. 86
ISSN 0866-2185

1995

224. Moshe Stern főkantor köszöntése

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
január 13. 15908. szám

225. Fejezetek Buda zsinagóga- építésének történetéből

In: NEW YORK-I FIGYELŐ,
New York
január 17. 20. évfolyam 1. szám

226. Élijáhu próféta ábrázolása a művészetben

In: MENORA, Toronto
április 7-14. Vol. 34.

227. Haggádák

In: IZRAELI SZEMLE, Haifa
április-május, 34. évfolyam

228. Mondd, jobb lett az ember?

In: NEW YORK-I FIGYELŐ,
New York
június 7. 20. évfolyam 5. szám

229. Előszó helyett

In: TANUIM ÉLNEK. Részletek
a Soá túlélőinek
tanúvallomásaiból
Nir Galim (Izrael), 1995.

230. Visuality and Pedagogy -

ויזואליות ופדגוגיה

In: Dor Ledor, School of
Education Tel-Aviv University,
Tel-Aviv, 1995.

231. Fejezetek Saul király életéből az Old Testament Miniatures képei alapján

In: MENORA, Montreal
október 6.

232. Naplótöredék. Villanások a modern Izrael életéből

In: EREC, Budapest
október

233. Előszó

Ofry, Dan: AZ ÉREM MÁSIK
OLDALA. Tel-Aviv, 1995.

1996

234. Számítógép a Biblia tanításához

Dr. Jozsef Fleischmann
professzorral beszélget Schöner
Alfréd volt magyarországi főrabbi
In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
március 13. 16264. szám
(A beszélgetés megjelent a
SZOMBAT, 1994. májusi
számában)

235. **אמור, הנהייה האדם טוב יותר?** - **Mondd, jobb lett az ember?**

In: **DIALOG - דיאלוג**
Haifa, 1996. 1. szám

236. **Élijáhu próféta a művészetben**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
április 2. 16281. szám

237. **Élijáhu próféta széder esti látogatása**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
április 3. 16282. szám

238. **Művészet a pokol tornácán**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
május 10. 16311. szám

239. **„...Minden konvenció nélkül...” Beszélgetés Weisz Meir professzorral**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
június 21. 16346. szám

240. **„...vallásunk tanításai, és a tudományos kutatás eredményei hitünket erősíti!...” - Beszélgetés dr. Zvi**

Moskovits professzorral

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
június 12. 16365. szám

241. **A gyermek feltámasztása. Dura Europosz, zsinagóga, falfestmény**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
július 19. 16371. szám

242. **Bélsácár lakomája. Rembrandt alkotásáról**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
július 26. 16377. szám

243. **A Dohány utcai zsinagóga**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
szeptember 6.

1999

244. **Kámohá – Ugyanolyan, mint te... (A tolerancia esélyei)**

In: **MAGYAR MEGFONTOLÁSOKA SOÁRÓL**. Balassi Kiadó - Magyar Pax Romana Fórum - Pannonhalmi Főapátság, Budapest - Pannonhalma, 1999.
Szerkesztők: Hamp Gábor, Horányi Özséb, Rábai László
ISBN 963-506-300-8

245. „... ha hallik a hívó szó,
indulj és segíts!”

(dr. Schönér Alfréd beszéde a
zsinagógában)

In: IDŐSEK ÉS FIATALOK.

Zsidó Hitközségek I. Nemzetközi
Konferenciája.

Debrecen, 1999. május 28-30.

Szerk.: Halmos Sándor, pp. 114-
117.

246. **Az Országos Rabbiképző
Intézet**

In: IDŐSEK ÉS FIATALOK.

Zsidó Hitközségek I. Nemzetközi
Konferenciája.

Debrecen, 1999. május 28-30.

Szerk.: Halmos Sándor, pp. 124-
136.

247. **Vizualitás és pedagógia.**

Egy zsidó pedagógus életútja a

XIX. század második felében

Magyarországon

In: „A TANÍTÁS AZ ÉLET

KAPUJA”. Tanulmányok az

Országos Rabbiképző Intézet

fennállásának 120. évfordulója

alkalmából

Főszerk.: Schweitzer József.

Budapest, 1999. pp. 157–177.

ISBN 963-OO-2425-X

ISSN 1585-5988

248. **Előszó – A ZSOLTÁROK
ÁTITATJÁK A ZSIDÓ
ÉLETET**

Kraus, Naftali: DÁVID

ZSOLTÁRAI I. kötet

Budapest, 1999.

ISBN 963 9183 09 1 ö

ISBN 963 9183 10 5

249. **Menáchem Meron: Az élő
Biblia**

(Zsidó történeti & irodalmi tár),

OR-ZSE, Budapest. Főszerk.:

Schöner Alfréd

ISBN 963 0393 39 5

2000

250. **Adalék az Eszter-tekercek
művészettörténetéhez**

In: REMÉNY, Budapest 2000/2.

szám. pp. 87-90.

ISSN 1419-O77X

251. A papi szolgálat alapjai az Ószövetségben és a mai zsidóság gyakorlatában

In: MÉRLEGEN A LELKÉSZ /Gyülekezetpedagógiai Füzetek (A kötet az Evangélikus Hittudományi Egyetemen megrendezett országos tudományos konferencián /Budapest, 2000. március 20-21/ elhangzott előadások anyagát tartalmazza) Budapest, 2000. pp. 80-84.

ISSN 1585-7824
ISBN 963 00 3328 3

252. Mérleg. Válogatott beszédek, cikkek, tanulmányok

Budapest, 2000. OR-ZSE
ISBN 963-003247-3

253. „És elhelyezem hajlékomat köztetek...”
(Sábbát-köszöntő Debrecenben)
2000. május 26.

In: ZSIDÓSÁG AJÖVŐ EURÓPÁJÁBAN. Debrecen és a határon túli testvérhitközségei II. Nemzetközi Konferenciája. Debrecen, 2000. Főszerk.: Halmos Sándor, pp. 83-90

254. Előadás a debreceni zsinagógában

In: ZSIDÓSÁG AJÖVŐ EURÓPÁJÁBAN. Debrecen és a határon túli testvérhitközségei II. Nemzetközi Konferenciája. Debrecen, 2000. május 27.
Főszerk.: Halmos Sándor, pp. 97-106

255. Az élő zsidó történelem – Gondolatok dr. Yeshurun Élijáhu könyvének olvasásakor

In: ÚJ ÉLET
október 1. 55. évfolyam 19. szám
ISSN 0133-1353

2001

256. A remény foglya. Búcsú Szepesi Hugótól

In: ÚJ ÉLET
február 15. 56. évfolyam 4. szám
ISSN 0133-1353

257. „...és száll tovább a könyörgés...” A 80 éves dr. Menáchem Meron köszöntése

In: ÚJ ÉLET
április 1. 56. évfolyam 7. szám
ISSN 0133-1353

**258. Dr. Singer Ödön főrabbi
köszöntése**

In: ÚJ ÉLET
július 15. 56. évfolyam 14. szám
ISSN 0133-1353

**259. „Ki vigyázott rájuk? Ki
őrizte őket?”**

(Elhangzott a pápai zsidó temető
mártír emlékművénél, 2001.
június 10)
In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
július 13.

**260. „...a jelenből a jövőhöz
szól...”**

(Elhangzott Budapesten, az
Emánuel emlékműnél, 2001.
július 1)
In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
július 20. (ugyanaz megjelent In:
ÚJ ÉLET, július 15)

**261. Ákédát Jichák – Izsák
megkötözése – Adalék egy
szentírási motívum
ikonográfiájához**

In: REMÉNY
2001. ősz. 5760. elul, 4. évfolyam
3. szám, pp. 87-90.
ISSN 14 19-077X

262. Előszó

In: Kraus, Naftali: AZ ŐSI
FORRÁS. A heti szidrák. Az
Atyák bölcs tanításai
Budapest, 2001. (második
kiadás)

263. A terror árnyai

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv
október 19.

264. CHANUKKA

In: IZRAELI SZEMLE, Haifa
november-december, 40.
évfolyam

**265. Előszó. „... És száll tovább
a könyörgés...”**

In: Menáchem Meron:
„HOZZÁD SZÓL A
HETISZAKASZ”
(Zsidó történeti & Irodalmi tár)
Budapest-2001, OR-ZSE.
ISBN 963-00-9258-1

266. „... egy nép, egy szív...”

In: „HELYÜNK A VILÁGBAN”.
Zsidó Hitközségek III.
Nemzetközi Konferenciája.
Debrecen, 2001. május 11-13.
Szerk.: Halmos Sándor, pp. 51-
53.

267. „...menjetelek és lássatok munkához...”

In: „HELYÜNK A VILÁGBAN”.
Zsidó Hitközségek III.
Nemzetközi Konferenciája.
Debrecen, 2001. május 11-13.
Szerk.: Halmos Sándor, pp. 54-57.

268. „...holnap valami új kezdődik...”

In: „HELYÜNK A VILÁGBAN”.
Zsidó Hitközségek III.
Nemzetközi Konferenciája.
Debrecen, 2001. május 11-13.
Szerk.: Halmos Sándor, pp. 121-124.

269. **A cseppben benne él a tenger**

In: Keresztény - Zsidó Teológiai Évkönyv, Budapest, 2001.
ISSN 1785-9581

2002

269. **Óbuda legnagyobb rabbija**
(Müncz Mózes)

In: BUDAI SÓFÁR
3. évfolyam 1. szám. 5762. Tévét
– Svát, január

270. **Búcsú Dr. Singer Ödön főrabbitól**

In: BUDAI SÓFÁR
3. évfolyam 2. szám. 5752. Svát –
Ádár, február

271. „...Szegedet az európai zsidó tudomány egyik fellegvárává tette” - 190 évvel ezelőtt született Lőw Lipót

In: BUDAI SÓFÁR
3. évfolyam 3. szám. 5762 Ádár –
Niszán

272. **Felekezetiiség, kultúra, tradíció**

In: „ISTENNEK, HAZÁNAK, TUDOMÁNYNAK”
Konferencia az egyházi oktatás tíz évéről. Az Oktatási Minisztérium kiadványa.
Budapest, pp. 35-40.

273. **Peszach 5762**

In: ÚJ ÉLET
március 15. 57. évfolyam 5. szám
ISSN 0133-1353

274. **Az öröm és a vígság napja Jom Háácmáut 2002. április 17. – Izrael 54. születésnapja**

In: BUDAI SÓFÁR
3. évfolyam 4. szám. 5762. Niszán
– Ijár, április

275. **A heti szidrák könyve.**

„... És száll tovább a könyörgés...”

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv

276. **„... érdemes vállakra**

hullik a papi palást...”

Harminc évvel ezelőtt avatták rabbivá Berger Istvánt zc”l

In: ÚJ ÉLET

április 15. 57. évfolyam 7. szám

ISSN 0133-1353

277. **Ádár hó hetediké**

In: SÁMOR VEZÁCHOR. A

Debreceni Zsidó Hitközség

kiadványa. 5762. Svát - Ádár -

Niszán - Ijjár, 6. évfolyam. 4-7.

szám

278. **„Minden nemzedékben**

felkeltek és támadtak ellenünk,

hogy elpusztítsanak

bennünket!” Szolidaritás Izrael

államával

In: ÚJ ÉLET

május 15. 57. évfolyam 9. szám

ISSN 0133-1353

279. **A luláv és az etrog**

motívuma - Adalékok a zsidó

művészet ikonográfiájához

In: SHALOM. ZSIDÓ

ÉVKÖNYV. Debrecen, 2002. pp.

40-55.

280. **Megkésve, de nem későn -**

„... még édes a fény, melynek

napsugarait időnként

eltakarják a terror árnyai”

Debrecen, Ros Hásáná – 5762

In: SHALOM. ZSIDÓ

ÉVKÖNYV, Debrecen, 2002. pp.

67-71.

281. **Purim. Az Országos**

Rabbiképző–Zsidó Egyetem

időszaki kiadványa

Szerkeszti: Sch. A., Budapest,

2002 – 5762

ISSN 1588-239X

282. **Adalék az Eszter-tekercek**

művészettörténetéhez

In: PURIM. Az Országos

Rabbiképző–Zsidó Egyetem

időszaki kiadványa,

Szerkeszti: Sch. A. Budapest,

2002 – 5762, pp.23-25.

ISSN 1588-239X

283. **„A cseppben benne él a**

tenger...” (Sixtus kápolna)

In: KERESZTÉNY–ZSIDÓ

TEOLÓGIAI ÉVKÖNYV

2001/2002

Szerk.: Szécsi József. Budapest-

2002. pp. 75-81.

ISSN 1785-9581

<http://www.kzst.hu/k4.htm>

**284. A Pokol traktátusa a
Nagykanizsai Hevra Kadisa
könyvben**

In: MŰLT ÉS JÖVŐ Budapest,
2002. 2-3. szám. pp. 153-157.
ISSN 0864-8646

285. Certifikát (Előszó)

In: Ungár Richárd: DOB UTCAI
MESÉK. Budapest-2002. pp. 7-8.
ISBN 978-7088-21-6*

286. Fenséges Napok

Az Országos Rabbiképző-Zsidó
Egyetem időszaki kiadványa,
Szerkeszti: Schöner Alfréd és
Oláh János. Budapest, 2002 –
5763
ISSN 1588-8576

**287. „... Ha szóval és szívvel
cselekszel...”**

In: IZRAELI SZEMLE, Haifa
szeptember-október, 41.
évfolyam

**288. Előszó - Mit sugall, és mire
inspirál Jób könyve?**

In: Kraus, Naftali: JÓB
SZENVEDÉSEI. Budapest,
2002.
ISBN 963 9306 48 7

**289. Kol Nidré tanítása -
2002/5763**

In: SÁMOR VEZÁCHOR.
A Debreceni Zsidó Hitközség
kiadványa.
5763. Chesván - Kiszlév - Tévét,
7. évfolyam 1-2-3. szám.

**290. Rembrandt: Bélsácár
lakomája**

In: ÚJ ÉLET
december 15. 57. évfolyam 23.
szám
ISSN 0133-1353

**291. „És készíts színarany
lámpatartót...”**

In: „TESTVÉREINKET
KERESSÜK” Zsidó Hitközségek
IV. Nemzetközi Konferenciája.
Debrecen, 2002. Szerk.: Halmos
Sándor, pp. 33-39.
[http://www-or-
zse.hu/resp/schoner.htm](http://www-or-zse.hu/resp/schoner.htm)

2003

292. דת, תרבות,
התחדשות החינוך
היהודי בהונגריה, מרכז
פרנקל, אוניברסיטת
חיפה

293. „... csak a test fárad, de a lélek megpihen...” Dr.

Yeshurun Élijáhu zc”l

In: ÚJ ÉLET

február 1. 58. évfolyam 2. szám

ISSN 0133-1353

294. „... csak a test fárad, de a lélek megpihen...” Dr.

Yeshurun Élijáhu zc”l

In: IZRAELI SZEMLE, Haifa

február-március (az ÚJ ÉLET-ben megjelentek átvétele), 42.

évfolyam

295. „...Jobel-év legyen nektek” (Vájikrá 25.10) A 100 éves szegedi zsinagóga

jubileumára

In: ÚJ ÉLET

június 15. 58. évfolyam 11. szám

ISSN 0133-1353

(Ugyanez megjelent: ÚJ KELET, Tel-Aviv, 2003. 06. 20)

296. **Fejezet Buda zsinagóga-építészetének történetéből**

In: KERESZTÉNY - ZSIDÓ

TEOLÓGIAI ÉVKÖNYV 2002.

Szerk.: Szécsi József. Budapest-2002.

ISSN 1785-9581

<http://www.lutheran.hu/z/ujzagok/evelet/archivum/2003/39/43>

297. **Bodnár Sándor emléke**

In: ÚJ ÉLET

július 1. 58. évfolyam 12. szám

ISSN 0133-1353

298. **A pápai zsidóság emlékezete**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv

június 14.

299. „**Ászé lechá ráv**”. „**Válassz magadnak tanítómestert!**”

(Pirké Ávot 1,16)

Bevezető előadás a Yahalom

Zsidó Szabadegyetem „Rabbik és

rebbék” című konferenciáján,

2001 áprilisában

<http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd>

alap.htm

300. **Művészet és történelem**

In: ÚJ KELET, Tel-Aviv

augusztus 1.

301. **Fény és árnyék a szegedi zsidóság életében a hetvenes évek elején**

In: SZEGED

Szeged, 2003.

302. **OR-ZSE ÉVKÖNYV 2001-2003**

Szerk.: Schöner Alfréd és Oláh

János

Budapest, 2003.

ISSN 1785-0150

303. Régi célok – új kihívások

In: OR-ZSE ÉVKÖNYV 2001-2003

Szerk.: Schönér Alfréd és Oláh János

Budapest, 2003. pp. 15-27.

ISSN 1785-0150

304. Jom kipur napja közeleg

In: ÚJ ÉLET

október 1. 58. évfolyam 18. szám

ISSN 0133-1353

305. Kol nidré

In: IZRAELI SZEMLE, Haifa

szeptember-október, 42.

évfolyam

306. Egy világító fákllya

In: A REMÉNY ÉL... Debrecen és határon túli

testvérhitközségeinek V.

nemzetközi tanácskozása,

Debrecen, 2003. május 23-25.

Szerk.: Halmos Sándor, pp. 99-107

2004

307. TE ÉRTED ...

Bookmaker Kiadó, Budapest

ISBN 963 212 2194,

308. Te Érted ...

Dr. Schönér Alfréd beszéde könyvbemutatóján, 2004. június 17-én.

Budapest - Lurdy-ház, Alexandra Könyvárúház.

<http://www.rabbi.hu/sonerbesz-sonerkonyvbem2004.htm>

309. Az elveszített álmok. Dr.

Birnfeld Sámuel rabbi emlékének

Bookmaker Kiadó, Budapest

ISBN 96 3866 42 07

310. OR-ZSE Imakönyv

OR-ZSE, Budapest

Főszerkesztő: Schönér Alfréd.
Reprint sorozat I. (bilingvis kiadás)

ISBN 963 216 684 1

ISSN 1786-1454

311. OR-ZSE Hágádá. AZ

ÖRKÖDÉS ÉJSZAKÁJA

OR-ZSE, Budapest.

Főszerkesztő: Schönér Alfréd.
Reprint sorozat II. (bilingvis kiadás)

ISBN 963 217 200 0

ISSN 1786-1454

312. **Oláh János: Jónás könyve**
OR-ZSE, Budapest.
Főszerkesztő: Schönér Alfréd.
Zsidó Történeti & Irodalmi Társ.
ISBN 963-216-621-3

313. „... hatvan esztendővel
ezelőtt!...”

Mártír megemlékezés és
tudományos konferencia a
holokauszt 60. évfordulóján.
Kecskemét 2004. április 2. Bács-
Kiskun Megyei Önkormányzat.
In: „... őket siratom én...”
Zsidóság a Duna-Tisza közén.

314. **Ros chodes márcheshván. A
Tóra szava**

In: Emberbarát, Budapest
október 22.

315. **Adalék a „Sálesüdesz”
hagyományának
kialakulásához**

In: Emberbarát, Budapest
október 29.

316. **613 PARANCSOLAT**

In: Emberbarát, Budapest
november 5.

317. „**Megméréttél a mérlegen,
s könnyűnek találtattál...**” –
**Asszociációk egy Rembrandt
festményhez**

In: Emberbarát, Budapest
november 12.

318. **Jom Kipur Kátán, 45 év
után**

In: Emberbarát, Budapest
november 19.

319. **Szimchát Bét Hásóévá – A
vízmerítés ünnepe**

Szukká traktátusának textusa és a
magyar fordítás

In: Emberbarát, Budapest
november 26.

320. **A Carlebach legenda**

In: Emberbarát, Budapest
december 3.

321. **A FÉNY ÜNNEPE.
Chanuka 5765/2004**

In: Emberbarát, Budapest
december 10.

322. **A Talmud meséből**

Az eredeti héber szöveg és a
magyar fordítás

In: Emberbarát, Budapest
december 17.

323. **TÉVÉT HÓ**

TIZEDIKÉRE. JOM

HÁKÁDIS HÁKLÁLI.

Általános Káddis napja

In: Emberbarát, Budapest
december 24.

324. **TELEKI TÉRI**

FŐHAJTÁS, 1944-2004.

**Emléktöredék a mártírok és
egy márványtábla előtt**

In: Emberbarát, Budapest
december 31.

325. **A zsidó zene „követe”, a**

Goldmark Kórus. Bevezető

tanulmány

In: A 35 ÉVES GOLDMARK
KÓRUS, Budapest, OR-ZSE.
ISBN 936 86673 0 3

326. **„...ha szóval és szívvel
cselekszel!”**

In: ÚJ ÉLET, Budapest
szeptember 15. 59. évfolyam 17.
sz.
ISSN 0133-1353

327. **Wenn der Rebbe Tanz - A
táncoló rabbi**

In: ÚJ ÉLET, Budapest
december 59. évfolyam 22. sz.
ISSN 0133-1353

328. **„...ahol áment kellett
mondani ...”**

Debrecen Tudományos
Konferencia, május
[http://www.or-
zse.hu/dvar/rabbik-
papasoner2004.htm](http://www.or-zse.hu/dvar/rabbik-papasoner2004.htm)

329. **Az emlékezés kövei**

Pápa, június
[http://www.or-
zse.hu/dvar/rabbik-
papasoner2004.htm](http://www.or-zse.hu/dvar/rabbik-papasoner2004.htm)

330. **„...ahol áment kellett
mondani ...”**

Prof. Dr. Schönér Alfréd, az OR-
ZSE rektorának beszéde a péntek
esti istentiszteleten, amely
elhangzott a debreceni,
Kápolnási utcai zsinagógában.
In: Találkozások. Debrecen és
határon túli
testvérhitközségeinek VI.
nemzetközi tanácskozásán
Debrecen, 2004. május 7-9.
Szerk.: Halmos Sándor, pp. 87-
90.

331. „...**HATVAN**
ESZTENDŐVEL EZELŐTT!”
In: „...**ŐKET SIRATOM**
ÉN...” Zsidóság a Duna-Tisza
közén.

Mártír megemlékezés és
tudományos konferencia a
holokauszt 60. évfordulóján -
Kecskemét, 2004. április 2.
Kecskemét, 2004.
ISBN 963 7192 21 2

2005

332. **A zsidó család a XXI.**
század elején,
Magyarországon
In: Keresztény-Zsidó
Teológiai Évkönyv 2005,
Budapest.

Szerk.: Szécsi József, pp. 283-
289

המשפחה היהודית בתחילת המאה
ה 21 בהונגריה
Uo. pp. 417-423
ISSN 1785-9581

333. **Találkozás**
In: Emberbarát, Budapest
január 7.

334. **Édesanyám emlékére**
In: Emberbarát, Budapest
január 1

335. **החצר**
Villanások Bné Brák-ról I.
In: Emberbarát, Budapest
január 21.

336. **החצר**
Villanások Bné Brák-ról II.
In: Emberbarát, Budapest
január 28.

337. **Csuló - Berger István,**
pécsi főrabbi emlékére
In: Emberbarát, Budapest
február 4.

338. **בית שערים – Bét Seárim.**
A katakombák fényei
In: Emberbarát, Budapest
február 11.

339. **Égszínkék - תְּכֵלֶת - Tchélet**
In: Emberbarát, Budapest
február 18.

340. **Kőtáblák a történelem**
poklában - Tízparancsolat igék
nélkül I.
In: Emberbarát, Budapest
február 25.

341. **Kőtáblák a történelem**
poklában - Tízparancsolat igék
nélkül II.
In: Emberbarát, Budapest
március 4.

**342. Kőtáblák a történelem
poklában - Tízparancsolat igék
nélkül III.**

In: Emberbarát, Budapest
március 11.

343. Kálói Rebbe

In: Emberbarát, Budapest
március 18.

**344. Eszter tekercs – Purim –
Megilat Kaufmann**

In: Emberbarát, Budapest
március 25.

**345. Moshe Stern főkantor
köszöntése**

In: Emberbarát, Budapest
április 1.

**346. In memoriam Scheiber
Sándor I. - Húsz éve hunyt el az
Országos Rabbiképző Intézet
igazgatója**

In: Emberbarát, Budapest
április 8.

**347. In memoriam Scheiber
Sándor II. - Húsz éve hunyt el
az Országos Rabbiképző
Intézet igazgatója**

In: Emberbarát, Budapest
április 15.

348. ליל שמרים – Peszách

In: Emberbarát, Budapest
április 22.

349. Kérdések a múltból

In: Emberbarát, Budapest
május 6.

**350. עם ישראל חי - Jom
Háácmaút 5765.**

In: Emberbarát, Budapest
május 13.

**351. Péntek délutáni virradat -
Amikor a Scud rakéták hulltak
Izraelre ...**

In: Emberbarát, Budapest
május 20.

**352. Képeslap az egykori
krakkói gettóból**

In: Emberbarát, Budapest
május 27.

**353. „...a betű, a tudás olyan
édes, mint a méz”**

In: Emberbarát, Budapest
június 3.

<http://www.orzse.hu/dvar/rabbik-schoner-abetu2005.htm>

**354. ÁDÁM EMIL KARNAGY
EMLÉKE**

In: SHALOM. Zsidó Évkönyv,
Debrecen. pp. 112-117.
Főszerkesztő: Halmos Sándor

355. OR-ZSE Imakönyv

Főszerkesztő: Schöner Alfréd.
Reprint kiadás I.
OR-ZSE, Budapest. Második,
javított és bővített kiadás.
ISBN 963 216 684 1
ISSN 1786-1454

**356. EMLÉKEZÉS SÁVUOT,
MÁZKIR NAPJÁN**

In: Emberbarát, Budapest
június 10.

**357. „...látott egy zöldellő,
hatalmas oázist.”- JOM
HÁÁCMÁUT, IZRAEL
FÜGGETLENSÉGI NAPJA,
5765.**

In: Emberbarát, Budapest
június 17.

**358. Emlékezés Ábrahámsohn
Manó főkéntorra**

In: Emberbarát, Budapest
június 24.

**359. GONDOLATOK A
MIDRÁS TÁNCHUMÁBÓL**

In: Emberbarát, Budapest
július 1.

**360. Képeslapok Erecből -
Zsidó Olimpia, avagy a 17.
Maccabi Játékok Izraelben**

In: Emberbarát, Budapest
július 8.

**361. Rendhagyó levél a
Nagyfuvaros híveinek**

In: Emberbarát, Budapest
szeptember 30.

**362. Gratuláció - Előszó
Szentgyörgyi Róbert: Héber-
jiddis jövevényszavak**

gyűjteménye c. könyvéhez
Budapest
ISBN 963 460 9473

**363. A szegedi Panteon
árnyékában**

In: ÚJ ÉLET
02. 01.
ISSN 0133-1353

364. Stern László

In: ÚJ ÉLET
03. 01.
ISSN 0133-1353

365. Az elveszített álmok

In: ÚJ ÉLET
04. 01.
ISSN 0133-1353

366. **Rejtő Jenő**

In: ÚJ ÉLET

05. 01.

ISSN 0133-1353

367. **Töchélet háromszor**

In: ÚJ ÉLET

05. 15

ISSN 0133-1353

368.**Mert te vagy nekem ...**

In: ÚJ ÉLET

06. 01.

ISSN 0133-1353

369. **A katakombák fényei - Bét**

Seárim

In: ÚJ ÉLET

07. 01.

ISSN 0133-1353

370. **Te adsz uram fényt az**

emberek szemébe

In: ÚJ ÉLET

07. 15.

ISSN 0133-1353

371. **Száz éve született Bodnár**

Sándor

In: ÚJ ÉLET

09. 01.

ISSN 0133-1353

372. **Az őszi nagyünnepek**

gondolat világából

In: ÚJ ÉLET

10. 01.

ISSN 0133-1353

373. **Judaisztika**

Oláh János kötetéről

In: ÚJ ÉLET

11. 01.

ISSN 0133-1353

374. **Szemináriumi napló**

In: ÚJ ÉLET

11. 15

ISSN 0133-1353

375. **OR-ZSE ÜNNEPI**

IMAKÖNYV (MÁCHZOR) I.

KOLNIDRÉ

OR-ZSE, Budapest.

ISBN 963 86673 3 8

ISSN 1786-1454

376. **OR-ZSE ESZTER**

KÖNYVE

OR-ZSE, Budapest.

ISBN 963 86673 1 1

ISSN 1786-1454

**377. Chámát Tverjá
zsinagógájának mozaikja.
Építészeti emlékek az i.sz. III.
századból**

In: Te érted!? DEBRECEN ÉS
HATÁRON TÚLI
TESTVÉRHITKÖZSÉGEINEK
VII. NEMZETKÖZI
TANÁCSKOZÁSA, Debrecen,
2005. május 27-29. Szerk.:
Halmos Sándor, pp. 28-31.

**378. „... a betű, a tudás olyan
édes, mint a méz”**

In: Te érted!? DEBRECEN ÉS
HATÁRON TÚLI
TESTVÉRHITKÖZSÉGEINEK
VII. NEMZETKÖZI
TANÁCSKOZÁSA, Debrecen,
2005. május 27-29. Szerk.:
Halmos Sándor, pp. 100-105.

2006

**379. Chanukija, avagy a
chanukkai lámpa**

In: ÚJ ÉLET
01. 01.
ISSN 0133-1353

380. Dávid

In: ÚJ ÉLET
01. 15.
ISSN 0133-1353

**381. Adalékok a „csontváz-
motívum” variánsokhoz**

In: MZSSZ. Új folyam 2. szám,
pp. 179-189.
Szerk.: Lichtmann Tamás. OR-
ZSE kiadvány, Budapest.
ISSN 17 86 3716

**382. Eszter tekercs – Purim –
Megilát Kaufmann**

In: Néprajzi látóhatár, XV. évf.,
pp. 5-11.
Győrffy István Néprajzi
Egyesület folyóirata. Szerk.:
Újváry Zoltán
ISSN 1215-8097

**383. „... zamatos növények
édessé érlelik gyümölcseiket”**

[http://www.or-
zse.hu/dvar/rabbik-schoner-
roshasana2006-5767.htm](http://www.or-zse.hu/dvar/rabbik-schoner-roshasana2006-5767.htm)

384. Zsinagógák a pesti oldalon

In: Emberbarát, Budapest
január 6.

**385. Mózes alakjának
ábrázolása a
képzőművészetben I.**

In: Emberbarát, Budapest
január 13.

386. Mózes alakjának ábrázolása a képzőművészetben II.
In: Emberbarát, Budapest
január 20.

387. Mózes alakjának ábrázolása a képzőművészetben III.
In: Emberbarát, Budapest
január 27.

388. Mózes alakjának ábrázolása a képzőművészetben IV.
In: Emberbarát, Budapest
február 3.

389. Kötet, az egyik legnagyobb szentírási személyről – Dávid
In: Emberbarát, Budapest
február 10.

390. Szöudát Havráá
In: Emberbarát, Budapest
február 17.

391. „A gyermek feltámasztása”
In: Emberbarát, Budapest
február 24.

392. Ádár hó hetedike – Zájjin Ádár
In: Emberbarát, Budapest
március 3.

393. „És készíts színarany lámpatartót...” I.
In: Emberbarát, Budapest
március 10.

394. „És készíts színarany lámpatartót...” II.
In: Emberbarát, Budapest
március 17.

395. Széttört kőtáblák
In: Emberbarát, Budapest
március 24.

396. Hággádák 1. A Prágai Hággádá
In: Emberbarát, Budapest
március 31.

397. Hággádák 2. A Szarajevói Haggádá
In: Emberbarát, Budapest
április 7.

398. A „diadalív” árnyékában. Családregény – vázlatpontokban
In: Emberbarát, Budapest
április 21.

399. Jesája, a próféta
In: Emberbarát, Budapest
május 5.

400. A Németkeresztúri Chevrá könyv

In: Emberbarát, Budapest
május 12.

401. Sámuel rabbi, a grafikus I.

In: Emberbarát, Budapest
május 19.

402. Sámuel rabbi, a grafikus II.

In: Emberbarát, Budapest
május 26.

403. Sámuel rabbi, a grafikus III.

In: Emberbarát, Budapest
június 1.

404. „De hamvából egy-egy parázs kilobban”

In: Emberbarát, Budapest
június 9.

405. Húsz évvel ezelőtt találkoztunk először...

In: Emberbarát, Budapest
június 9.

406. „...a Tórára úgy vigyázunk, mint az életünkre!”

In: Emberbarát, Budapest
június 23.

407. Fejtsd meg a héber betűk titkát!

In: Emberbarát, Budapest
június 30.

408. Az őszi nagyünnepek gondolatvilágából

In: Emberbarát, Budapest
szeptember 22.

409. „...zamatos növények édessé érlelik gyümölcseiket”

In: Emberbarát, Budapest
szeptember 29.

410. Betű a köveken I. / Kő és a kövön lévő írás

In: Emberbarát, Budapest
október 27.

411. Betű a köveken II. / A Budai Vár zsinagógája

In: Emberbarát, Budapest
november 3.

412. Betű a köveken III. / Debrecen

In: Emberbarát, Budapest
november 10.

413. „Íme ez a szövetség ládája...” / A felújított győri zsinagóga

In: Emberbarát, Budapest
november 17.

414. Köszöntő

In: Czeichner Vilmos: „... *S kik utánunk jönnek...*”
Szerk.: dr. Kárpáti Péter és Szerb Gábor, Gabbiano Print Bt, Budapest.

415. Előszó.

Gondolatok Halmos Sándor új könyvéhez

Meta-95 Bt, Debrecen,
pp. 6-8.
ISBN 963 219 828 X

2007

416. Márk, Simon, Ferenc, Alan és a többiek. - Egy rabbi dinasztia emléke

<http://rabbi.hu/resp/soner2007/schoner-hevesiek2008.htm>

417. A Siratófal motívuma a zsidó irodalomban I.

Elhangzott a Magyar Tudomány Ünnepe 2007 rendezvénysorozat „Zsidó művészet - zsidó művészek” című konferencián.
OR-ZSE, Budapest, november 6.
<http://rabbi.hu/resp/soner2007/mtud2007-schoner-siratófal.htm>

418. Adalékok a Kotel, a Siratófal ikonográfiájához

Elhangzott a Magyar Tudomány Ünnepe 2007 rendezvénysorozat „A 130 éves a Rabbiképző és tudományai” című konferencián.
OR-ZSE, Budapest, november 7.
<http://rabbi.hu/resp/soner2007/kotel2/mtud2007-schoner-siratófal2.htm>

419. Beszédés kövek

Elhangzott a Magyar Tudomány Ünnepe 2007 rendezvénysorozat „A Tízparancsolat” című konferencián. OR-ZSE, Budapest, november 20.
<http://rabbi.hu/resp/soner2007/mtud2007-schoner-beszedeskovek.htm>

420. A három kapu

Megemlékezés az ENSZ Nemzetközi Holocaust Napja alkalmával tartott konferencián, Komárno, Szlovákia, 2007, január 28.
<http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd alap.htm>

421. Asszociációk Naftali Kraus új könyvéhez

In: Kraus, Naftali: A zsidó Jesájáhu. Bp., Wesley János Kiadó, 2007, pp. 5-10.
ISBN 978 963 9744 04

422. **Izrael és Ámálék. Egy szentírási motívum Fényes Adolf művészetében**
március 16.
<http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd alap.htm>

423. **PESZAH 2007**
március 16.
<http://rabbi.hu/dvar/doc/scho ner-komarom-2007.htm>

424. **JERUZSÁLEM NAPJA 2007**
május 15.
<http://rabbi.hu/dvar/dok/dokla p.htm>

425. **Tisá Beáv a Siratófalnál**
július 17.
<http://rabbi.hu/dvar/dok/dokla p.htm>

426. **Szukot, a sátoros ünnep**
szeptember 24.
<http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd alap.htm>

427. **„A lét alapja, titkok titka vagy...”**
KOL NIDRÉ BESZÉD, 2007.
szeptember 21.
<http://rabbi.hu/dvar/dok/dokla p.htm>

428. **Tévét hó tizedikére**
יום הקדיש הכללי
<http://rabbi.hu/dvar/dok/tevet 10-2007.htm>

429. **Égszínkéék תכלת**
Gabbiano Print Kiadó, Budapest, 2007.
ISBN 978 963 87044 6 7

430. **OR-ZSE Imakönyv**
Főszerkesztő: Schőner Alfréd.
Reprint kiadás I.
OR-ZSE, Budapest. Harmadik kiadás.
ISBN 963 216 684 1
ISSN 1786-1454

2008

430. **ORZSE Évkönyv 2004-2007**
Szerk.: Schőner A.
Bp. Gabbiano Print Kft.
ISSN 1785-0150

431. **A Pokol Traktátusa képekben**
Gabbiano Print Kft, Bp.
ISBN 978 963 87804 3 0

432. Zsinagóga Toledóban

In: Keresztény – Zsidó Teológiai
Évkönyv 2007. VII. évf.
Keresztény - Zsidó Társaság, Bp.,
2008. pp 343-353.
ISSN 1785-9581

433. "איורי" מגילת קופמך"

**מהמאה ה הי"ו
שנתון תשס"ד תשס"ה, עורך
יואל שינר**

In: OR-ZSE évkönyv 2004-2007.
OR-ZSE, Budapest. pp. 27-32.
ISSN 1785-0150 (a könyv
hátról számozott és szerkesztett
a héber nyelvű verzióban)

**434. „A LÉT ALAPJA, A
TITKOK TITKA VAGY ...”**

In: SHALOM ZSIDÓ
TUDOMÁNYOS ÉS
MŰVÉSZETI ÉVKÖNYV 2007.
Debrecen. 2008. Szerk. Halmos
Sándor, pp. 30-45.

**435. A csontvázmotívum
változatai, 18. század**

In: História, 2008. 6-7.
ISSN 0139-2409

**436. Korunk tévelygőinek
útmutatója. Dr. Benoschofszy
Imre emléke**

Elhangzott: Budán, a Frankel Leó
utcai zsinagóga dísztermében,
2008. szeptember 9-én
[http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm](http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm)
In: REMÉNY, 2008. 11. évf. 1.
szám, pp-3-10.
ISSN 1419-O77X

**437. Adalékok a Mózes
ikonográfiához a művészetben**

Elhangzott Sárospatakon, a
Doktorok Kollégiumánál plenáris
ülésén 2008. augusztus 24-én
[http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm](http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm)

**438. Előszó „...mert estére
fordult a nap és nyúlnak már az
esteli árnyak!” (Jeremiás 6,5)**

In: Kraus, Naftali: Jeremiás: az
első Holokauszt prófétája,
Budapest, Wesley J. K., 2008.
ISBN 978-963-9744-09-7

**439. Berésit ággádák avagy
gondolatok a Teremtés
történetéről**

[http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm](http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm)

440. CERTIFIKÁT

Előszó Kraus, Naftali új
könyvéhez (megjelenés alatt)

**441. The Chances of
Tolerance**

Elhangzott a Nemzetközi
Katolikus–Zsidó Kapcsolati
Világkonferencia 20.
konferenciáján, Budapesten,
2008. november 11-én.

442. Peszách

In: Szombati Napló
április. pp. 3-5.

**443. Sinagoga de Santa María
La Blanca. A zsinagóga
Toledóban**

[http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm](http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm)

**444. ÁDÁR HÓ HETEDIKE.
ZÁJIN ÁDÁR 5768**

[http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm](http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd
alap.htm)

**445. AZ UTÓDOK
REMÉNYSÉGE. Búcsú
Kármán Györgytől**

Budapest, 2008.május 18.
[http://rabbi.hu/karmangyut200
8.htm](http://rabbi.hu/karmangyut200
8.htm)

**446. Mit sugall, és mire inspirál
Jób könyve?**

In: Kraus, Naftali: Jób
sz szenvedései: Miért szenved az
igaz ember?
ISBN 963 9306 48 7
[http://www.or-
zse.hu/konyv43.htm](http://www.or-
zse.hu/konyv43.htm)

**447. UTÓDOK
REMÉNYSÉGE – DR.
SCHÖNER ALFRÉD
FÓRABBI BÚCSÚJA
KÁRMÁN GYÖRGYTŐL**

[http://www.mazsihisz.com/hire
k.phtml?id=3112](http://www.mazsihisz.com/hire
k.phtml?id=3112)

448. Évzáró. 2008-5768

[http://rabbi.hu/sonerbeszed-
evz2008.htm](http://rabbi.hu/sonerbeszed-
evz2008.htm)

449. Nyolc kis apró szív...

[http://www.mazsihisz.org/nyolc
-kis-apro-sziv---ev-vegi-
martirmegemlekezés-a-kozma-
utcai-temetoben-189.html](http://www.mazsihisz.org/nyolc
-kis-apro-sziv---ev-vegi-
martirmegemlekezés-a-kozma-
utcai-temetoben-189.html)

450. Szukot, a Sátoros ünnep

[http://www.rabbi.hu/dvar/dok/
soner-szukot2007.htm](http://www.rabbi.hu/dvar/dok/
soner-szukot2007.htm)

**451. Visszatérnek a gyermekek
a határok közé**

In: Emberbarát, Budapest
nov. 1.

452. **Nyolc kis apró szív...**
In: Emberbarát, 2008. november
In: ÚJ ÉLET
nov. 1.
ISSN 0133-1353

453. **ELŐSZÓ. Szombati imakönyv**
Szabadka.

454. **ELMONDOM NEKTEK - avagy gondolatok Deutsch Gábor legújabb könyvéhez**
<http://rabbi.hu/konyv163.htm>

455. **„... a legszebb gyertyatartó”**
<http://rabbi.hu/>

456. **„A LÉT ALAPJA, A TITKOK TITKA VAGY...”**
In: ÚJ ÉLET
okt.1.
ISSN 0133-1353

457. **Építészeti emlékek az i.sz. III. századból**
In: ÚJ ÉLET
febr. 15.
ISSN 0133-1353

458. **Amikor a Scud-rakéták hulltak Izraelre**
In: ÚJ ÉLET
márc. 1.
ISSN 0133-1353

459. **Zsinagógamozaik a „Gálil fővárosa”-ban: CIPORI**
In: ÚJ ÉLET
márc. 15.
ISSN 0133-1353

460. **Villanások Bné Brákról**
In: ÚJ ÉLET
ápr. 1.
ISSN 0133-1353

461. **Előszéder – Élőszéder**
In: ÚJ ÉLET
ápr. 15.
ISSN 0133-1353

462. **Jom háacmáut 5768. A hatvanéves Izrael Állam köszöntése**
In: ÚJ ÉLET
máj. 1
ISSN 0133-1353

463. **OR-ZSE ÜNNEPI IMÁDSÁGOS KÖNYV III. KOL NIDRÉ**
Főszerkesztő: Schönér Alfréd.
Második kiadás, OR-ZSE,
Budapest.
ISBN 978 963 86673 5 9

464. **OR-ZSE ÜNNEPI
IMÁDSÁGOS KÖNYV IV.
JOM KIPPUR**
Főszerkesztő: Schönér Alfréd.
OR-ZSE, Budapest.
ISBN 978 963 86673 4 2

2009

465. **Korunk tévelygőinek
útmutatója**
In: Remény, 2008/tél. pp. 3-10.
ISSN 1419-077X 2008

466. **Eufemizmus a Duna parti
emlékműveken?**
Elhangzott a Magyar Tudomány
Ünnepé alkalmából szervezett
rendezvénysorozatban „Zsidó
művészet, zsidó művészek”
címmel megrendezett
tudományos ülészakon.
Budapest, 2008. november 18.
<http://docs.google.com/gview?as=v&attid=0.1&thid=11efdf333ec460c9&mt=application%2Fpdf&pli=1>

467. „**És visszatérnek a
gyermek az ő
határukba...**” (Jeremiás 35,15)
**A HATVAN ÉVES
IZRAELBEN LÁTTAM VI.**
[http://www.mazsihisz.org/userfiles/file/downloadmanager/Ugyanez az ÚJ ÉLET 2009.](http://www.mazsihisz.org/userfiles/file/downloadmanager/Ugyanez%20az%20UJ%20ELET%202009.pdf)
január 1. számában

468. **A béke első napja**
<http://docs.google.com/gview?as=v&attid=0.1&thid=11efdf333ec460c9&mt=application%2Fpdf&pli=1>
továbbá: <http://rabbi.hu/sonerbeke2009-1.htm>
továbbá:
<http://www.mazsihisz.org/a-beke-elso-napja--721.html>
továbbá: Emberbarát (a Nagyfuvaros utcai körzet hetilapja), V. évfolyam 14. szám, 2009. január 23. – 5769. Tévét 27.

469. **Zsinagóga Toledóban -
adalékok a Mózes
ikonográfiához a művészetben
- az ószövegségi textusok
interdiszciplináris
megközelítése**
In: Keresztény – Zsidó Teológiai
Évkönyv 2008. Budapest, 2009.
Szerk.: Szécsi József, pp. 247-258.
ISSN 1785-9581

470. **PESZÁCH 5769**
http://rabbi.hu/peszah_soner2009-1.htm
471. **Vili bácsi emlékére.**
Czeichner Vilmos ז"ל
<http://rabbi.hu/vilibacsi2009-1.htm>
472. **Ünnepi imakönyv (MÁCHZOR REPRINT SOROZAT) VII. Peszách első két napjára**
 Főszerk.: Schöner Alfréd, OR-ZSE, Bp.
 ISBN 978 963 7010 50 7
473. **Ünnepi imakönyv (MÁCHZOR REPRINT SOROZAT) VIII. Peszách utolsó két napjára**
 Főszerk.: Schöner Alfréd, OR-ZSE, Bp.
 ISBN 978 963 7010 51 4
474. **Ászé lechá ráv. Válassz magadnak tanítómestert ...**
<http://rabbi.hu/dvar/dok/dokd alap.htm>
475. **Jom Háácmaút. Izrael függetlenségi napja, 5769**
<http://rabbi.hu/jomhaacma2009-1.htm>
476. **EXODUS. Gondolattöredék egy Chagall-kép elemeihez**
<http://rabbi.hu/mtud2008-ossz.htm#talalkozas>
477. **Ünnepi imakönyv (MÁCHZOR REPRINT SOROZAT) IX. Sávuot-Sovuajsz ünnepre**
 Főszerk.: Schöner Alfréd, OR-ZSE, Bp.
 ISBN 978 963 7010 52 1
- 478 ... **ahol kék az ég, ahol végtelen a tenger ... - A HIDÉPITŐ**
 Elhangzott Naftali Kraus: FOGALOMTÁR című könyvének bemutatóján, az Írók Könyvesboltjában, 2009. május 13-án.
<http://or-zse.hu/soner-naftkonyvbem2009-1.htm>
479. **Emlékművek. Emlék - Művek**
<http://mazsihisz.hu/emlekmuvek---emlek-muvek-1418.html>
480. **...áhitattal keresem gyökereimet...**
<http://www.rabbi.hu/dvar/dok/soner-sirkoavat2009.htm>

481. ... könnyűnket ajánljuk fel...

<http://www.rabbi.hu/soner-komarom2009-1.html>

In: HITKÖZSÉGI HÍRADÓ

2009. június, Komárom

[http://docs.google.com/gview?a=v&pid=gmail&attid=0.1&thid=1225a59e393f048a&mt=application%](http://docs.google.com/gview?a=v&pid=gmail&attid=0.1&thid=1225a59e393f048a&mt=application%20pdf)

482. Certifikátum - Előszó

In: Kraus, Naftali: Ismerd meg atyád Istenét. Wesley János

Kiadó, Bp. pp. 7-9.

ISBN 978-963-9744-16

483. A meggyalázott tóratekercsek üzenete

<http://www.rabbi.hu/meggyalozta2009-1.htm>

484. Nagyünnepi gondolatok

<http://www.rabbi.hu/nagyunnepi2009-1.htm>

485. Ünnepi imakönyv (MÁCHZOR REPRINT SOROZAT) V. Szukot első két napjára.

Főszerk.: Schöner Alfréd, OR-ZSE, Bp.

ISBN 978-963-7010-57-6

486. Ünnepi imakönyv (MÁCHZOR REPRINT SOROZAT) VI. Szukot utolsó napjaira.

Főszerk.: Schöner Alfréd, OR-ZSE, Bp.

ISBN 978-963-7010-58-3

487. HAFTÓRÁK MÓZES ÖT KÖNYVÉHEZ (REPRINT SOROZAT)

Főszerk.: Schöner Alfréd, OR-ZSE, Bp.

ISBN 978-963-86673-9-7, ISSN 1786-1454

488. Három homília a történelem tükrében

In: MAGYAR ZSIDÓ SZEMLE. Új folyam.

Szerk.: Lichtmann Tamás, Budapest 2008, pp.11-31 (magyar-héber nyelven)

489. Megváltás és a Jövő ראשית צמיחת גאולתנו

<http://rabbi.hu/soner-amegvaltas2009-1.htm>

490. Beszédesszámok

<http://www.rabbi.hu/dvar/rabbik-schoner-kolnidre2009.htm>

491. Kecskeméti Ármin, makói főrabbi aktualitása

<http://www.rabbi.hu/kecskemeti-armin2009-1.htm>

492. **Makettek és zsinagógák**
<http://www.rabbi.hu/dvar/rabbi-k-schoner-roshasana2009.htm>

493. **Beszédes számok**
<http://www.rabbi.hu/dvar/rabbi-k-schoner-kolnidre2009.htm>

2010

494. **Ismét válaszüton, avagy a magyarországi zsidóság és az '56-os forradalom**
Főszerkesztő: Schönér Alfréd.
Szerkesztette: Oláh János
Kiadja: Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest.
ISBN 978-963-88644-0-6

495. **MAGYAR ZSINAGÓGA. Új folyam, 1. szám**
Főszerkesztő: Schönér Alfréd.
Szerkesztette: Oláh János
Kiadja: Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem, Budapest.
ISSN 2061-3776

496. **MAGYAR ZSINAGÓGA (Előszó)**
<http://www.rabbi.hu/magyarzsi-nag2010-1.html>

497. **HUSZONÖT ÉVE HUNYT EL AZ ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ INTÉZET IGAZGATÓJA. Személyes emlékezés az egyik legnagyobb zsidó tudósra.**
<http://www.rabbi.hu/seiber/scheiber0-2010.htm>

498. **OR-ZSE IMAKÖNV**
Főszerkesztő: Schönér Alfréd.
Reprint kiadás.
OR-ZSE, Budapest. Negyedik kiadás.
ISBN 963 216 684 1
ISSN 1786-1454

499. **Égyszínkék és bíborvörös**
Elhangzott Miriam Neiger
Fleischmann „JERUZSÁLEM-
KANYAROK AZ IDŐBEN”
című kiállításának megnyitásakor
Budapesten, 2010. március 25-
én.

[http://www.rabbi.hu/dvar/dok/
dokdalap.htm](http://www.rabbi.hu/dvar/dok/dokdalap.htm)

In: Hitközvégsi Híradó,
Komárom, 2010. március
[https://docs.google.com/viewer
?a=v&pid=gmail&attid=0.1&thid=127f8f82963072a0&mt=appli
cation%2Fpdf&url=https%3A%2
F%2Fmail.google.com%2Fmail%
2F%3Fui%3D%26ik%3Dfc6bce
1eb0%26view%3Datt%26th%3D
127f8f82963072a0%26attid%3D
0.1%26disp%3Datt%26zw&sig
=AHIEtbSM0kjIldymzL3Z-
6coIyWMQz3Kqg](https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=gmail&attid=0.1&thid=127f8f82963072a0&mt=application%2Fpdf&url=https%3A%2F%2Fmail.google.com%2Fmail%2F%3Fui%3D%26ik%3Dfc6bce1eb0%26view%3Datt%26th%3D127f8f82963072a0%26attid%3D0.1%26disp%3Datt%26zw&sig=AHIEtbSM0kjIldymzL3Z-6coIyWMQz3Kqg)

500. **Vízésés s sivatagban**
Elhangzott a WJF dísztermében
Benedek István Gábornak a
„Salamon király Énekek Éneke”
fordításának könyvbemutatóján.
[http://www.rabbi.hu/konyv/ko
nyv182.htm](http://www.rabbi.hu/konyv/konyv182.htm)

501. **Szívem a magasságok felé
tekint...**

<http://www.mazsihisz.hu/szive>
m-a-magassagok-fele-tekint,-de-
a-foldi-valosagot-pasztazza-
2953.html

[http://www.rabbi.hu/soner-
eletmenet2010-1.htm](http://www.rabbi.hu/soner-eletmenet2010-1.htm)

502. **ÁM JISZRÁÉL CHÁJ. Jom
Háácmaút, 2010. április 20.**

Izrael születésnapja
[http://www.rabbi.hu/jomha201
0.htm](http://www.rabbi.hu/jomha2010.htm)

503. **Nemzedékek tanítója,
tudós és népnevelő, igazi
Mester volt. Búcsú Popper Péter
emeritus professortól**

[http://www.rabbi.hu/popperelh
unyt2010-1.htm](http://www.rabbi.hu/popperelhunyt2010-1.htm)

504. **„Zászlók a zsinagógában”
– Adalék egy diplomáciai
eseményhez**

[http://www.rabbi.hu/soner-
zaszlokazsinag2010-1.htm](http://www.rabbi.hu/soner-zaszlokazsinag2010-1.htm)
valamint ÚJ ÉLET, 2010. május
15.

505. **Eltemették Popper Pétert.
Schöner Alfréd búcsúztatója.**

In: ÚJ ÉLET

május 1.

ISSN 0133-1353

**506. Sky Blue and Burdeau,
Introduction to Miriam
Neiger-Fleischmann's Budapest
Exhibition. Égyszínkék és
bíborvörös. Megnyitó Miriam
Neiger-Fleischmann budapesti
kiállításán**

In: Múlt és Jövő, 2010/1.

p. 130.

ISSN 0864- 8646

**507. Mozaikok egy
rabbidinasztia életéből**

<http://www.mazsihisz.hu/2010/05/16/mozaikok-egy-rabbidinasztia-eletebol-3068.html>

In: Hitközszégi Híradó,
Komárom, (Szlovákia), 2010.
május

<https://docs.google.com/viewer?a=v&pid=gmail&attid>

**508. "Isten nagy adománya
rabbinak lenni"**

In: Nicodemus. II. évfolyam, 1-2.
szám, Szabadka (SZERBIA)
2010. április 5. p. 59.

**509. Negyven éves a Goldmark-
kórus**

In:

<http://www.mazsihisz.hu/2010/06/15/negyven-eves-a-goldmark-korus-3192.html>

**510. A turista „felpróbálta” a
vascipőt, majd letérdepelve
imádkozott ...**

<http://judaizmus.blogspot.com/2010/04/schoner-alfred-forabbi-beszede.html>

**511. A meggyalázott
tóratekercsek üzenete**

In: Keresztény-Zsidó Teológiai
Évkönyv 2010.

Szerk. Szécsi József, Budapest,
Gondolat kiadó - Keresztény-
Zsidó Társaság. pp. 224-232.

ISSN 1785-9581

<http://www.rabbi.hu/dvar/dok/dokdalap.htm>

**512. A kulcs most Istennél
van ...**

<http://www.mazsihisz.hu/2010/06/29/a-kulcs-most-istennel-van-3250.html>

**513. Láttá-e az asztronauta az
IrgalomKapuját?**

<http://www.mazsihisz.hu/2010/08/24/latta-e-az-asztronauta-az-irgalom-kapujat--3463.html>

**514. Nemzedékek tanítója,
tudós és népnevelő, igazi
mester volt. *Búcsú Popper Péter
emeritus professzortól***

<http://www.rabbi.hu/dvar/dok/dokdalap.htm>

515. **Ros Hásáná 5771**

<http://rabbi.hu/dvar/soner-roshasana2010.html>

516. **Euphemism on The Monuments The Danube s Bankment**

<http://www.rabbi.hu/resp/sone r2008/eufem-ang-2008.htm>

In: HAZOFE. Az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem (OR-ZSE) tudományos folyóirata

Főszerk.: Schöner Alfréd
ISSN 2062-140X (Online)

517. **Tudásod révén jobb lesz a világ** (Lejegyezte: dr. Kende Péter)

In: Különben jól vagyok – Popper Péter emlékére. Saxum, Budapest, 2010. pp. 141-146.

ISBN 978-963-248-126-9
I-II. kötet: 978-963-248-128-9

518. **Beszédes kövek**

In: A Tízparancsolat. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. pp. 7-12.

519. **Előszó**

In: Salamon király Énekek Éneke. Benedek István Gábor fordítása. Magyar Téka Erkel Sándor Könyvesház, Békéscsaba. 2010. pp. 4-9.
ISBN 978-963-88781-5-1

520. **„Zászlók a zsinagógában” – Adalék egy diplomáciai eseményhez**

In: A Dohány utcai Zsinagóga 150 éve. Tudományos konferencia a Dohány utcai Zsinagógáról, 2010. május 2-3. Szerkesztő: Lancz Kft., Budapest. ISBN 978-963-06-9861-0
<http://www.or-zse.hu/soner-zaszlokazsinag2010-1.htm>